

**DEMETNER
JÁNOS**

**SZÁZADUNK
SODRÁBÁN**

[Erdélyi Magyar Adatbank]

**DEMETER JÁNOS
SZÁZADUNK SODRÁBAN**

[Erdélyi Magyar Adatbank]

DEMETER JÁNOS

SZÁZADUNK SODRÁBAN

KRITERION KÖNYVKIADÓ
BUKAREST 1975

HUNYÓ FÉNYEK

Még ölben hordhattak, amikor családunk búcsút mondott szülőfalumnak, Kerlésnek, és átköltöztünk Somkerékre. Sem öröm, sem bánat emléke nem fűzhetett hozzá, és évek múltán is arra jártamban csak az átutazó kíváncsiságával nézegettem szülőházamat. Széles, térszerű országút közepén állt, a községháza mellett, s magas földszintjével és sűrű zöld zsalugátereivel harmonikusan illeszkedett bele a szász környezetbe. Olyan meghitt és hívogató volt, hogy nem is értettem, miért cseréltünk fel ilyen helyet Somkerékkal. Ha azonban feltettük a kérdést, apámnak és anyámnak is volt rá többé-kevésbé meggyőző magyarázata. Anyám váltig kitartott amellett, hogy kellett a hely a főszolgabíró vejének, aki különben unokaöccse az alispánnak is. Mindig méltatlankodva ismételte, és rögtön hajlandó volt felsorolni azt a négy jegyzőt, bonyolult urambátyám-kapcsolataikkal, akik lemaradtak a helyről. Apám kézlegyintéssel intézte el ezeket a históriákat. — Az igazság az — magyarázta, és hovatovább minékünk is valószínűbbnek tűnt —, hogy 1909-ben, amikor átköltöztünk, te már az ötödik gyermek voltál, és Kerlésen nem volt csak szász és román iskola.

Ámbár közvetlenül abból az időből nem fűzött semmi élmény Kerléshez, később mégis vissza-visszajártam, és most, amikor visszapergetem életutamat, az a benyomásom, hogy onnan is kaptam némi szellemi és érzelmi útra-valót. Somkereket tíz-tizenöt kilométer választja el Kerléstől, és ha kiállsz a torony erkélyére, láthatod azt a sűrű lombbal borított dombot, amely alatt meghúzódik, és amely kiemeli a Mezőség pereméből. Apám nemcsak a községhez fűződő személyes élményei miatt — ahol pályája és családi élete elindult —, hanem történelmi áhítatból is igyekezett felébreszteni tiszteletünket Kerlés iránt. Szemében Kerlés a Cserhalom is volt, ahol Salamon döntő vereséget mért a betörő kunokra, és ahol a király oldalán harcolt maga Szent László is. Sokszor cim-

borás mosollyal mesélte, hogy járt túl Szent László a kunok eszén, akik annyi harctéri tapasztalat után sem gyanították, hogy az elszórt pénzek csak arra valók, hogy megbontsák a csatarendjüket. Most mind ott, egymás mellett, abban a halomban porladoznak. Vajon miért is nem ásatják ki őket, és miért nem jelöli a helyet méltó emlékmű? A kérdés állandó téma volt, és apám, hogy ne hűtse le annyi gyermek képzeletét, közbejött nehézségekkel mentegetőzött: — Voltak ásatások, de eltévesztették a helyet. Most háború van, de utána majd újra nekilátnak. — Amikor ő Kerlésre került, még olvashatók voltak a domb meredek oldalából kidomborodó sziklán Vörösmarty sorai, amelyeket valószínűleg egy megilletődött történész vagy költő véshetett bele, de az idő vagy ártó kezek lekoptatták. Apám azért szívesen skandálta:

Még maga áll a hegy, tetején sok század után is
Véren nőtt füvel koszorúzva uralkodik a hír.
Vajha, midőn oda tér honnunk fia, el ne felejtse
Őseit és szabadabb lélekkel zengje utánuk:
Cserhalom, a te tetőd diadalnak büszke tetője!

Szinte Szent László legendáival versenyeztek a dombon emelkedő kastélyhoz fűződő legendák. Amikor én oda jutottam, már lakatlan volt, és csak a család és a közeli lakók elbeszéléseiből tudtam, hogy a háború előtt az egyik Bethlen gróf szállása volt. A család egykori tekintélyéhez illeszkedve, éppen a domb csúcsán állott, s bár évtizede gazdátlan, gondozatlan, ablakok és ajtók nélkül is állta az idő viszontagságait. A márványlépcsők, a márványpadlózat, a mozaik falak és a mennyezet aránylag épen fogadták a látogatókat. Vendégekben nem is volt hiány. Mintegy az egész környék közös tulajdona, akadálytalanul szolgált turistaszállásnak és bálteremnek, mindig és bárkinek, akinek csak kedve támadt ott szórakozni. A tánc szüneteiben csapatostul le-leereszkedtünk a domb meredek ösvényein, s helyenként hason csúszva belopóztunk a kastély hajdani urainak kriptájába. Itt, a kézilámpákkal és gyertyákkal sápadtan megvilágított középkori üregekben, amelyeket körös-körül sziklaroncok, fák, vas- és rézkoporsók töltöttek fel, a legendák új és titok-

zatos világa áradt. Mindig akadt valaki, aki tudott is szerelmi kalandokról, amelyek csak itt, talán csak öngyilkossággal jutottak nyugvópontra, koporsókba zárt arany, ezüst és gyémánt ékszerekről, amelyeket méltatlan környékbeliek elraboltak.

Mennyivel más világ Somkerék, amelyet kora gyermekkorom óta nap mint nap átéltem. A mozgalmas jelen ritkán adott rá alkalmat, hogy a régmúlton merengjünk, de azért a múlt itt sem hagyta magát teljesen félreállítani. A község külső képe — a háromszáz éves református templomtól eltekintve — a regényes Haller-kerttel, a főtéren díszlő izraelita imaházzal és a központban tömörülő néhány jómódú parasztházzal inkább a közelmúlt konjunktúráját és igyekezetét domborította ki.

Az öreg igazgató-tanító, Rácz Miklós azonban gondoskodott arról, hogy az, amire a somkerekiek a múltban is büszkék voltak, ne vesszen feledésbe. Az iskola legkedveltebb percei voltak azok, amikor a tanító hátratette vagy éppen az asztalra helyezte a nádpálcát, és már nem is tudtuk, hányadszor, elmesélte, hogy a község a Somkerekiekről kapta a nevét, és alapító családjának, a híres Somkerekieknek egyik tagja, Somkereki Erdélyi István 1463-ban Erdély alvajdája volt. A kor rossz erkölcsének hatása alatt — hangzott tovább a história — az alvajda fegyveres támadást intézett a gyulafehérvári káptalan birtokai ellen, amiért a püspök ki is átkozta. Csak Mátyás király rendeletére mentették fel.

Alig volt nemes földesúr, akinek itt ne lett volna valami birtokpere, amiben azután a vajda vagy maga a király kellett hogy igazságot tegyen. Már-már előre mondtuk a falu nemzetes urait: a Kendeffyeket, a Toroczkaiakat, a Telekieket, a Barcsaiakat, a Bethleneket, az Ugrokokat, a Hallereket, akiknek a kastélya még állta az idők viharait a Sajó partján. Szentiványi Kendi Ferenc és Ruzsakai Szabó István, Ferdinánd király erdélyi vajdái és a székelyek grófjai 1553. október 23-án országgyűlést is hívtak össze Somkerékre. — Somkerék arról is híres — fejezte be a tanító szokás szerinti történelmi szellemidézését —, hogy itt a reformáció óta iskolamester működött, és 1720 óta, amikor újjászervezték az oktatást, rendszeresen, sikerrel tanítottak. Igaz ugyan, hogy az 1661-ben

lezajlott török—tatár dúlás után a környékbeli falvakhoz hasonlóan Somkerék is elnéptelenedett, de csakhamar új telepések vonultak le, s az élet, ha megváltozott összetételében is, rendre helyreállt. Úgy néztek arra az iskolára — fejezte be rendszerint —, hogy ez is közel félévszázados. — Amikor a csend már síri lett, s az idő is előrehaladt, a tanító bácsi újra elővette nádpálcáját, és rámutatott az utolsó sorban meghúzódó Mureşanra:

— Olvass!

Mureşan ijedten és csak hosszas nógatás után kezdte el dadogni:

— Éjféltájt hazajöttek a töpértyek.

Megvillant a pálca a feje felett:

— Törpék!

Hiábavaló volt minden ismétlés, Mureşan kirtartott amellet, hogy töpértyek, és végül is tartania kellett a tenyerét.

Meghatottan és elfogódottan bámultam a dicsérő oklevelet, amelyen Ferenc József két tenyerére hajtja oldalszakállas kopasz fejét, és siratja a népét. Máskülönb a kép alatti szöveg is azt hirdette, hogy „Búsul a király“, és folytatásképpen néhány soros versike is méltatta a népek jó atyjának együttérzését hűséges alattvalóival, akik — rossz népek ármánykodásai miatt — kénytelenek megsebesülni vagy éppen meghalni a csatatéren.

Otthon meglepetésnek szántam a jutalmat, és izgatottan készültem a pillanatra, amikor majd büszkén előrántom. Számításomba azonban hiba csúszott. Meglepetésemre a konyhában a vicéi nagyanyám és nagybátyám, Marci bácsi üldögéltek. Minden biztonnyal zord idő lehetett, mert nagyanyám fekete háráskendőbe burkolózva kuporgott a kályha mellett. Mintha a szemei most még mélyebben be lettek volna esve kicsi ványadt arcába, s feltűnt, hogy sovány, csontos orra hosszan kiáll a kendő alól. Szokása ellenére halkan, bólogatva fogadott, és miután gyöngéden, inkább csak képletesen megsimogatott, szótlánul magába merült. Marci az asztalnál ült, és kedves mosollyal és végtelen türelemmel hagyta, hogy öcsém, aki már a hatodik gyerek volt, eljátszadozzon vastag, kérges ujjaival. Amikor apám pillanatra beugrott az iro-

dából falatozni, anyám kissé fojtott indulattal megkérdezte: — Szóval nem tudsz segíteni? — Nagyanyám még mélyebben behúzódott keszkenőjébe. Marci először ijedt zavart árult el, majd hirtelen még derűsebb tekintettel tenyerezett öcsémmel.

— Mondtam már, hát nincs kinek beszélni? Mivel Feri térdlövése miatt hazakerült, András nincs mozgósítva, Marci nem hivatkozhatik arra, hogy családfenntartó.

Mély hallgatás borult mindenkire. Anyám sietve tett-vett a konyhán, nagyanyám pedig időnként moccanva, hosszú, fájdalmas sóhajjal ismételte, hogy hát akkor mennek. Ámbár nem tudtam, hogy lényegében miről van szó, sejtettem, hogy valami nincs rendjén, és visszavonultam. Azt sem tudom, mikor mentek el és kinek köszöntek.

Amíg én ágyban, betegen, a szegény búsuló királyon báméskodtam, amint az oklevél közepén fenségesen magába mélyed, a család felnőtt tagjait a tiszti bál előkészületei foglalták el. Ilyen nem volt még Somkeréken — legalábbis ezt erősítgeti a falu jártas agglegénye, Karácsonyi Géza, aki szegről-végről rokonunk is. A báli meghívó a szemben lévő óvoda termeibe szólt; kora reggeltől legalább ötven közlegény rendezgetett a helyiségekben és az udvaron. Amikor híre jött, hogy a bálon részt vesz Morvay Zoltán huszárszázados is, akinek tiszti rangjánál is csillogóbb volt dalszerzői népszerűsége, újabb csapat közlegényt rendeltek ki. Sajnos én csak az ablakból leskelődhettem, de a kerítés hosszában, lécekre és oszlopokra kapaszkodva, a gyerekek egész csapata bámulta a gyors tömegseprés, díszítgetés, székhordás ritka mozgalmas jeleneteit.

Mialatt az óvoda környékét fürkésztük, és türelmetlenül vártuk, hogy felvillanjanak a kardok, valamelyik a sok gyermek közül izgalomtól fojtott hangon bekiáltott az ajtón: — Zolti hozott egy lovat! — Zolti a legnagyobbik fiútestvérem volt, a hét gyermek közül sorrendben a második. Mintha puskából lőttek volna ki, úgy rohantunk az udvarra, ahol bátyám a kapuban diadalmasan szorongatta a ló kantárját. Sűrű emberkaréj vette körül, és pillanatra még a tiszti bálterem karzata is megritkult. Mire

közelébe érkeztünk, Zolti alakja — aki még csak tizen-
négy éves volt — elveszett a tömegben. A lónak is csak
a feje bukkant fel időnként. Zolti meg-megveregette a ló
fejét, és büszkén tetszelgett a tulajdonos szerepében.
Anyám aggódó, szigorú tekintettel tört magának utat a
kíváncsiskodók között, és parancsolólag intett, hogy azon-
nal jöjjön oda. Őt azonban fütötte az újdonsült lótulaj-
donos önérzete, s a gyengéd gazda allűrjével veregette a
ló nyakát. Mindnyájunkat rémület fogott el, amikor a
ló közelébe értünk. Mintha elevenen lett volna meg-
nyúzva: a háta, a szügye, a lábai piroslottak a nyers hús-
tól. Csak a feje, a nyaka és egyik első lába volt többé-
kevésbé ép. Anyám fenyegető kérdőre vonására Zolti fö-
lényesen, mint aki nem enged beleszólást a maga tulaj-
don-kérdésébe, csak úgy odavetett szófoszlányokkal ma-
gyarázta, hogy a ló megégett. Az állomáson kigyúlt három
lőszállítmány, amelyet Bethlenből irányítottak a buko-
vinai frontra, és két vagon szállítmánya teljesen odaégett.
A harmadik vagonból húszat az őrmester az állomáson
hagyott azzal, hogy aki akarja, elviheti. Így választott ki
Zolti is magának egyet. Fási Sándor, a kovács fia, benn-
fentesként forgolódott a ló közelében, mint akinek szin-
tén van köze hozzá, s hevesen bizonyistenkedett, hogy
minden pontosan úgy történt, sőt a jelenlévők rémületére
hozzátette, hogy a vagonokat a katonák gyújtották fel.
Igenis, az őrnagy úr mondta. Ha láttuk volna, milyen
lángban álltak a vagonok és milyen fájdalmasan nyerít-
tek a lovak! Olyan égett nyershús-bűz terjengett kö-
rös-körül, hogy el kellett szaladnunk az állomásról.

A végső magyarázatokra apám is ott termett. Megje-
lenésére a felnőttek tisztelettel félrehúzódtak, csak a
gyerekek tolakodtak közvetlen mögéje. Igyekezett nem-
csak apának, de hatóságnak is mutatkozni. Szokásától el-
térően nem jött ki a sodrából, hanem csak összeszorított
fogaival és forgó szemével árulta el indulatát. Végül is
erőltetett higgadtsággal megkérdezte, hogy miféle ló ez
itt. Miután Zolti megismételte a történetet, apám meg-
kérdezte, hogy mit akar vele.

— Beviszem az istállóba.

— Oda nem! Ott az ezred lovai vannak, és oda ilyen
büdös beteg lovat nem lehet bevinni.

- Akkor odakötözöm az ólhoz.
- Oda sem. Onnan még a házba is bebűzlik.
- Akkor a kertbe.

Ez ellen már apámnak sem volt bevallott kifogása. Miután úgy érezte, hogy teljes mértékben eleget tett apai és hatósági lelkiismeretének, szótlanul, de komor tekintettel elvonult.

Megérkezett a zenekar. Általános meglepetésre civil zenészek jöttek Bethlenből. Magyaráztatták, hogy nem illik bálban katonazenére mulatni, és megilletődve sutogtak, hogy milyen „snájdigak“ a cigányok egyforma zsakettben. Mivel még korán volt, a zenészek odatámasztották a nagybögőt és a gordonkát a kerítéshez, és tüntetően törölgetve izzadt homlokukat, sürgették a frissítőt. Szállingóztak a tiszték is, itt-ott feltűnt egy-egy anyja karján szégyenkező kisleány, amikor Morvay, akire a báli közönség várakozott, váratlanul betoppant hozzánk. Bárdy Géza főszolgabíró négylovas hintóján jött, akinél az előző napokat — amint beléptekor harsányan bejelentette — áténekelte. Apám mint szolgálatkész, alázatos tisztviselő megtiszteltetésnek vette a látogatást, és elfogódottan vezette be Morvayt az ebédlőbe. Így hívtuk az egyetlen szobát, amelyet nem foglaltak el ágyak, és amelynek mindig rendben kellett maradnia, hogy bármikor rendelkezésére állhasson váratlan vendégeknek is.

Apám betessékelte a vendégeket, és azután szokása szerint kiosont a konyhába, hogy mozgósítsa anyámat. A gyakori „szolgálati“ vendégeskedés miatt az ital és az étel mindig készenlétben állt, de ha a vendég „magasabb régiókból“ ereszkedett le, probléma volt az, hogy mit, mennyit és hogyan szolgáljunk fel. Ilyen előkelő és híres vendégnek kijárt az illő szórakoztatás is. Szerencsére anyámnak eszébe jutott, hogy lehívassa Karácsonyi Annát, aki nemcsak jártas, de kedélyes partner is volt. Anna néni sietett eleget tenni a meghívásnak, ami láthatólag hízelgett is neki, és éppen csak arra kért időt, hogy „kisestélyit öltösn“. Óriási sikert aratott azzal az ötlettel, hogy benyitva, kellemes szopránján rázendített Morvay népszerű dalára: „Két babonás kék szemednek álmodója lettem...“ Morvay is kizökkent másnapos, bo-

rongós hangulatából, és babonás tekintettel meredt Anna nénire, aki — átesve a megismerkedés formáságain — derűsen, fesztelenül sorra vette Morvay jóformán minden szerzeményét. Anyám tisztos távolból csodálta talpraesettségét. Mi pedig kiugráltunk ágyainkból, és ugyancsak ámulattal leskelődtünk a függönyök mögül.

Alig lélegzetvételnymi szünet után átugrottunk az utcai ablakhoz, ami a báli felvonulásra nyílt. Lassan, szinte szándékosan késlekedve szállingóztak a párok. Ámbár saszemekkel fürkésztünk, a sűrű fátylak, sleppek miatt jóformán senkit sem ismertünk fel. Már sűrűn villogtak a kardok az udvaron és fehérlettek a nagyestélyi ruhák, de a bevonulás a bálterembe érthetetlenül késett. Egyszerre csak feltűnt, hogy mindenki felénk fordul, majd a kapunk felé szállingózik. Valaki megsúghatta a bandának, hogy nálunk van Morvay, és a cigányok sietve átvonultak hozzánk. Menet közben Morvay legnépszerűbb „merengőit“ húzták. A huszárszázados hangulata egyre emelkedett, és mintegy a cigányokkal évődve, mihelyt azok rázendítettek, hogy „Magas jegenyefán sárgarigó fészek“, tust intve azzal vágott vissza, hogy „Zöld a kökény recece, ha megérik fekete...“ Ha a cigányok újabb csárdással akarták megtoldani, Morvay hegedűje Karácsonyi Anna elérzékenyült szopránjának kíséretében a „Hulló faleveleket“ siratta. Miután új kancsó bor került az asztalra, Morvay megfeledkezett a bálról, s mintha az egész estély egyedül az ő ajzott hangulatának szólna, zavartalanul folytatta merengő duettjét Anna nénivel.

Apám, anyám nyugtalanzkodásának, akik restelkedve ki-kipillantottak az óvoda udvarára, egy ismeretlen hadnagy vetett véget. Hintón érkezett, és miután katonás tisztelettel bejelentkezett, visszavonult Morvayval az irodába. Anna néni, felajzva az előkelő báli kísérettől, megragadta az alkalmat és hazasietett nagyestélyit ölteni. Azalatt a várakozás miatt lehangolt és az udvaron csellegő báli közönség kezdett visszazállingózni a bálterembe. Vontatottan szedelőzködtek a cigányok is. Alig pár percet tartott az irodai tanácskozás. Morvay kigyúlt arccal, zavartan, de tisztelettel és köszönettel elbúcsúzott, és a hadnagy kíséretében elvágtatott. Apámat mintha gondterheltnak láttam volna, de azért megjegyezte, hogy

„már ideje volt“. Amint a hintó eltűnt a bethleni út kanyarában, újból megélenkült a bálterem környéke, és a felharsanó zene, a kapun, kerítéseken, fákon, ablakokon, párkányokon csüngő gyermekek jelezték, hogy minden a rendes kerékvágásba jött és csengnek a sarkantyúk.

Amikor leolvasták a lázmérőt s utána aggódva összenéztek a fejem felett, tudtam, hogy ismét hosszas ágyban maradás következik. Haragosan és elkeseredetten úgy fordultam be a fal felé, mintha megbüntettek volna. Előre tudtam és kelletlenül vártam, hogy nyújtják a tejet és az ilyenkor elmaradhatatlan aszpirint, no meg a két krajcárt, ami hagyományosan kijárt minden piluláért. Vigasztalásomra azt is megengedték, hogy én pottyantsam be a két krajcárt a perselybe. Megzörgettem a perselyt, mire apám, anyám és testvéreim csínytevően összemosolyogtak. Valamelyik azonban kikapott, mert megszegve a játékszabályokat, meg találta jegyezni, hogy szinte már egy éve tömöm a perselyt és még mindig ugyanaz a két krajcár zörög benne.

Amivel azonban engedelmességre tudtak bírni, az nem annyira a krajcár, mint inkább a Tolnai Világlapja volt. Mivel a felnőttek még nem álltak velem szóba a nagyvilágról, ez a képes folyóirat volt az egyetlen ablak, amelyen én is belepislanthattam. Már a címképek is felgyújtották a képzeletet. Hercegeknél nem is igen adta alább, de gyakran visszatérő képe volt Vilmos császár, szúrós, kihívó bajuszával, vagy maga Ferenc József, míg nem — azt hiszem, éppen lábadozásom idején — „az Úrban csendesen elszenderedett“. Alig néhány héttel azelőtt láttam, ugyancsak az első oldalon, hogy Károly trónörökös könnyedén mosolyog pamacs bajusza alól az olasz fronton, és íme, máris mint császár és király tündöklék Zita királyné oldalán. Órákon át tűnődhettem a német császári család összképén a potsdami palotában. Vilmos császár a maga megszokott fenségével áll középben, kezét atyaián a fotel karfájára helyezve, amelyben a neje ugyancsak fenségesen ül. Mellettük körös-körül hercegek és hercegnők — idősek, bajuszosak, mások rövidnadrágban, volt köztük pólyás is, összesen huszonötön, hogy még Blatt, a kocsmáros is átjött, hogy megbámulja. Egy idő

után mint régi ismerősre mosolyogtam Ferdinánd bolgár királyra, V. Mohamed török szultánra, a montenegrói hercegekre, Kövesházi Kövess Hermann vezérezredesre, aki a szomszédok véleménye szerint is „snájdigabb“, mint Krobotin Sándor báró, közös hadügyminiszter.

A nagyvilághoz igazodva a Tolnai Világlapja is igyekezett a háború tükörképe lenni. Oly egyszerűen fogalmazta meg a háború lényegét, hogy én mint gyerek is felfoghattam. „Nincs párja a világtörténelemben a mostani nagy háborúnak — olvastam nem tudom, hányadszor —, mely a népek millióit vitte egymással szembe véres küzdelembe. Nemzetünk is dicsőségesen veszi ki részét a hatalmas küzdelemből, s ádáz ellenségeink bámulva és rémülten érzik erőnket. Hiába nyomultak kétségbeesett erőlködéssel az osztrák—magyar és német seregek ellen az oroszok, szerbek, olaszok, franciák és angolok tömegei, megdönthetetlen ércfalként állottunk mindig előttük és verjük őket mindig kegyetlenül.“

Minden olvasmány erről a küzdelemről ennek a „tán-toríthatatlan ércfalnak“ és „elsöprő“ előrenyomulásnak volt az illúziója. „A magyar huszárok a világ legjobb huszárai“ — olvastam többek között. Mintegy tréfát űzve potyogtatják le az égből a repülőket; a bolgárok győzelmi lakomát rendeznek a meghódított albán faluban; orosz kémeket fognak el és hallgatnak ki a front mögött, és egyszer csak megjelenik a címlapon a rendíthetetlen Hindenburg, rövidre nyírt sörtehajjal, óriási hetyke bajusszal, átszúró tekintettel, amelynek láttán nincs ellenfél, aki ne állna félre.

Szomorú volt, de sajnos hovatovább az került előtérbe, hogy — dicsőség ide, dicsőség oda — hétről hétre mind több halálhírt is hozott a Tolnai Világlapja. Mikor ágyba dőltem, a lap egész belső oldalát „a világháború hősei“-nek képei töltötték be. Szegény hősök csákósan, bajuszosan, hol riadt, hol komor vagy szenvtelen tekintettel küldték búcsúpillantásukat az olvasónak. Az általános megdöbbenésnek, aminek a rezgései hozzám is eljutottak, külön nyomatékot adott az, hogy a hősi ranglisták rendszerint hadapródokkal kezdődtek, és sűrűn váltakoztak bennük a zászlósok, hadnagyok és a századosok. Meghatott,

hogy a szomorú tabló alján a Tolnai Világlapja minden alkalommal bejelentette: „Előfizetőink és olvasóink sebesült, elesett, fogoly, kitüntettet, eltűnt hozzátartozóinak arcképét díjtalanul közöljük.“ Csakhamar, éppen betegségben fedeztem fel, hogy közkívánságra a lap elkezdte közölni az elesett egyszerű katonák arcképeit is. Az ő képeik a lap utolsó előtti oldalán jelentek meg „A mi hős katonáink“ cím alatt. Miután egyszerre száz fénykép jelent meg, a szerkesztőség kérte olvasóinak türelmét, „mert a százakra menő beküldött arckép-anyag miatt a képek csak 8—10 hét múlva jelenhetnek meg.“

Sebtében jött anyám, karján ruhámmal, hogy öltözzem fel, mert megyünk Vicébe. Hitetlenkedve néztem rá. Az előbb még azért is rám szóltak, ha lelógattam a lábam az ágyból.

„Mind megyünk — mondotta —, és ott maradunk, amíg itt a közelben lövöldöznek.“ Valóban, az este sokaknak úgy tűnt, hogy távolról ágyúdörgés morajlik. Örvendtem, hogy kiszabadulok a betegágy fogságából, de ugyanakkor szorongást is éreztem. Mintha mindenki, a család, a szomszédok, az utca népe aggodalmaskodva sietne. Hosszú saroglyás lovas szekér várakozott a ház előtt, és amikor felszálltam, már tömve volt. Zolti azonban lemaradt. Apám azt hozta fel magyarázatul, hogy másnap elvonulnak a Somkeréken elszállásolt huszárok, és Zolti a kovácsnál van és segít a lovak patkolásánál. Három nap múlva úgyis esedékes bevonulása a hadapródiskolába, de lehet, hogy már holnap útra teszik Váradra. Anyám ideoda rohángálva hordta és rendezte a holmikat, míg apám Mureșan, a segédjegyző és Rebreanu, az írnök kíséretében felügyelt, hogy a felszedelőzés és a csomagolás rendben menjen. Anyám főleg azzal bajlódott, hogy a cserge teljesen betakarja a hátamat és dús szalmaágyon heverjek. Mikor ez is rendben volt, még egyszer megszámláltak, hogy ott vagyunk-e valamennyien, és azután lassú trappban nekivágtunk az országútnak. Hogy miért? Még csak nem is derengett bennünk.

Vicében, a templommal szemben, ahol az út térszerűen kiszélesedik, egy kiszáradt patak partján lakott nagy-

anyám. Ijedten fogadott, de kérdezősködés nélkül sietett kiemelni a szekérből, és amikor anyám odasúgta, hogy lázam van, beszaladt egy vastag gyapjútakaróért, és belebugyolálva vett ölbe. Most is, amióta nagyapám meghalt, fekete fejkendőt hordott és alig látszott ki belőle valami. Én az ágy sarkában gubbasztottam, ő a széles tűzhelyen óriási nyújtófával kavarta a puliszkát. Szerettem volna közelebről is megfigyelni az arcát, de most sem láttam csak hosszú, fehér orrát és mélyen barázdált ráncait, amelyeken fel-felvillant a petróleumlámpa sárga fénye. Mialatt Irén, Jenő, Dezső, Béla, Manyi kint hancúroztak az eperfa alatt, én az ágyból szinte lélegzet-elállva hallgattam nagyanyám jajongását. Ütemesen keverve a puliszkát, szinte ritmusra mondogatta:

— Alighogy elvitték Marcit, már jött az András behívója is. Feri azt tanácsolta, menjek el ismét Jánoshoz, hátha tudna valamit, de András hallani sem akart róla. Azt mondta, hogy ha őt hívták, ő megy. Három hónapja ennek, s még egy sor sem jött tőle. Marci írt, és azt üzeni, hogy ő a tréneknél szolgál és érette ne aggódjunk. — Miután nagyanyám kiadagolta a puliszkát virágos cseréptányérokba, frissen fejt tejet öntött rá, anyám bekiáltotta a gyerekeket, és nagy örömmre megélénkült a szoba.

Három napig tartott a „vicéi menekülés“ — ahogy később számon tartottuk az esetet. Amilyen meglepetésként ért, olyan váratlanul jött a hazatérés is. Minden előzetes értesítés, találgatás és reménykedés nélkül egyszer csak ott termett a szekér a kapu előtt. Mind odarohantunk, és meglepetésünkre éppen csak a lovakat kellett megégetni, megitatni, s máris indulhattunk. Útközben Márton bácsi, a szekeres elejtett szavaiból kiderült, hogy elhárult a veszedelem, de az is, hogy közelről fenyegetett. — Át-törték, és már jöttek volna Besztercére — magyarázta —, de azután betömték. Ezek is mind oda tartanak — mutatott a velünk párhuzamosan elhúzó végeszakadatlan tehervonatról integető katonákra. Bethlen és Somkerék között az országutat siető menetszázadok, hat-nyolc lóval vontatott ágyúk és agyonmálházott trénszekerek lepték el. Mind északra, Óradna és Beszterce irányába tartottak.

Apám is azzal fogadott, hogy a veszedelem elhárult és a harcvonal ismét messze Bukovinán túl húzódik. Éjjel-nappal megy a megerősítés, és odahelyezték a Somkerékről elvezényelt huszárezredet is. Ott tartózkodott az András ezrede is, s apám aggódott, hogy az ellentámadás során nehogy őt is bevetették volna. Izgalomra és nyugtalanzkodásra volt más ok is bőven. Szomszédunk, Forrai Miklós udvarán éppen temetés volt, és óriási gyülekezet lepte el a környéket. A különleges érdeklődés a falu kivételes részvétét fejezte ki a Forrai család iránt, aki egyetlen gyermekét, a szép, derék Ferit temette. Szerbiában esett el, és üvegkoporsóban szállították haza. Ilyent a falu még nem látott, és már azért is tolongtak a ravatalhoz, hogy megtekintsenek egy olyan holttestet, amely több hetes oszlás nyomait hordozza. Valóban, mi is a palánkra kapaszkodva rémüldöztünk, hogy örökös üvegfedele alatt mekkora szakálla és bajusza nőtt, holott bevonulásakor még alig pelyhedzett az álla. Meghalt a „dada néni“ is, az a hír terjedt el, hogy kolerában. Állítólag kozák foglyok hurcolták be a vést, de senki nem tudott ott elhunyt fogolyról. A hír azonban makacsul tartotta magát, és minden beteg egyszeriben koleragyanús lett.

Hamarosan megérkezett az értesítés András elestéről is. A levél Vicébe szolt, és onnan juttatta el Feri bácsi apámhoz. Kísérő szó nélkül. A sorok áttekintése után apám bezárkózott az ebédlőbe, és órákon át csak anyám léphetett be hozzá. Onnan a kertbe ment, és hátán összekulcsolt ujjakkal, lehajtott fővel róttá az ösvényeket. Anyám intett, hogy ne zavarjuk, és így illő csendben magába mélyedve eshetett át az első megrázkódtatáson. A postamester tudni vélte — telefonbeszélgetésből leste el —, hogy elesett Morvay is. Ezt nyomatékkal mondta, mintegy vigasznak szánva. Karácsonyi Anna, akinek a számára életre szóló élmény volt a Morvayval átdalolt este, s aki titokban remélte, hogy a háború után talán viszontláthatja, úgy siratta el, mint valami nagy elvesztett illúziót.

A gyász hangulatában apám is elérzékenyült, és szokatlanul gyöngye lett. Órákon át elüldögélt a tornácon, fonott székében, és magában iddogált. Anyám időnként mellé ült, hogy lealkudjon az itókából, és ámbár a sok gyerek

miatt nem ért rá problémázni, mégis választ kapjon egy-egy szorongására. Ilyen tornác végi beszélgetésekből tudtam meg, hogy amíg mi Vicében voltunk, Zolti elszökött a frontra az odavezényelt huszárokkal, és mennyi izgalmat okozott. Végig kellett telefonálni az egész felvonulási vonalat, amíg végül Óradnán találtak rá, ahonnan egy lovasfutár hozta haza. — Kaptam az alkalmon — mondta apám —, hogy Bényeinek másnap Nagyváradon kellett jelentkeznie, és felküldtem vele a hadapródiskolába. Ott legalább kordában tartják.

„MIRE A FALEVELEK LEHULLTAK“

Még nekünk gyerekeknek is feltűnt, hogy hovatovább mind gyakoribb lett nálunk Rácز bácsinak a látogatása. Amikor ceremóniásan bekopogott — és mi már a kopogásáról felismertük —, anyám kétségbeesetten a hajához kapott. „Vészmadárnak“ nevezte, aki ha kell, ha nem, sokszor csupán rémlátomásból halálra ijeszti ismerőseit. Valamikor magabiztos embernek ismertük, akinek rendíthetetlen hite és bizalma a háború győzelmes kimenetele iránt átgázol minden kétkedésen. Most anyám fejéhez kap, ha megjelenik, mi pedig sajnáljuk vagy kuncogunk a háta mögött.

— Azt mondja Markovics — kezdte magára erőltetett közömbösséggel —, hogy hónapok sem telnek el, s az egész falu a feje tetejére áll. A katonák otthagyják a frontot, a magyarok helyébe románok jönnek, az urakat parasztok váltják fel, és jaj annak, aki egy mukkot is ejt. A románok máris nyíltan, széltében-hosszában tárgyalják, hogy ők egyesülnek Romániával. A magyar parasztok is inkább az urakra fenik a fogukat.

Anyám belepirult, s hogy ne ingerüljön tovább, de ne is keveredjék vitába, kisietett a szobából. Ahogy utólag magyaráztattuk, az igazgató pánikba esett, és ide-oda cikázva, megnyugtató cáfolatot keresett. A helyzet elég bizonytalan volt ahhoz, hogy bárhol is megnyugtathatták volna.

Az a tény, hogy Markovics, a kocsmáros minékünk nem tett említést ilyen hírekről, kétségessé tette az igazgató hírforrását. Markovics most is szokása szerint békésen és derűsen üldögélt a kocsmá előtt, és barátságosan odaintett. Már ennyi elegendő volt ahhoz, hogy apám és anyám együtt újra nyomatékosan megállapítsák: Rácз Miklós alaptalanul hivatkozott Markovicsra. Markovics sok mindent tudhat, hiszen a kocsmában nyílnak meg a szívek és a szájak, de ha olyan ellenséges volna a han-

gulat, ahogyan Rácz Miklós lefesti, bizonyára nem hallgatná el.

Már-már az egész válság problémája a Rácz bácsi híreszteléseinek és a Markovics őszinteségének a szembeállítására zsugorodott, amikor újabb baljóslatok jelentkeztek. Rácz bácsinak ebben is volt szerepe, ő hozta az első hírt, hogy a tóháti és magosmarti román parasztok — minden olyan falvak, amelyek közigazgatásilag Somkerékhez tartoztak — bevonulnak Somkerékre, és mind szétszedik az uradalmakat. Valamivel később azzal tért vissza, hogy több leszerelt magosmarti román katona iszik Markovicsnál. Készülnek beköltözni a községházába — mondják —, és addig nem távoznak onnan, amíg nem kapnak meg valami hadisegélyt, ami állítólag több évre jár visszamenőleg nekik.

Még arra sem volt időnk, hogy leszidjuk vagy kikacagjuk, amikor az udvar felől beállított három román földműves, s a konyhaajtó előtt kissé dülöngézve tanakodtak, hogy mitévők legyenek. Anyámnak arra a kérdésére, mit keresnek itt, zavartan pislogtak egymásra, és csupán annyit böktek ki, hogy a hadisegélyt. Anyám azt felelte: itt lakás van, s ránk mutatott, a hadisegély-ügyeket pedig az utca felől, az irodában intézik. Ők azonban hajthatatlanok maradtak, és se szó, se beszéd, feltántorogtak a tornácra, s batyuikkal együtt letelepedtek a sarokban. Órákon át vártuk, hogy távozzanak, de eszük ágában sem volt. Hiába lestük őket az ablakon, meg sem mozdultak. Anyám nem engedte, hogy apám hivatalosan fellépjen, és rendkívül magabiztosan az egész ügy elintézését magára vállalta. Minket betessékelt, ő maga pedig húslevesel kínálta meg őket, majd tejfölös kolozsvári káposztával. Azután leült melléjük, és órákon át kölcsönös együttérzéssel tárgyalta meg családi nehézségeiket. A lakmározás után azonban a vendégek pálinkát kértek, és látva anyám elutasító gesztusát, ismét fenyegetően pislogtak a szemük sarkából. Anyámnak akkor rendkívül hatásos ötlete támadt. Hajlandó pálinkát is adni, ámbar éppen eleget ittak ma, de csak úgy, ha azt otthon fogyasztják el. Itt a sok kisgyerek, aki fél az ittas embertől. Mély megértéssel bólongattak, és elégedetten, illedelmesen köszön-

getve a szívélyes megvendéglést, hálásan integetve eltávoztak.

Mennyi idő telhetett el azóta, meg sem próbálom tisztázni, mert önéletrajzról lévén szó, talán a szigorú történelmi periodizálásnál is fontosabb az emlékek telítettsége. Sokszor szóba került a családban, de anélkül is, minekünk gyerekeknek is feltűnt, hogy egy ideje Bíró Péter és más ismerősök is, a Forraiak, a Szabók, a Kertészek, a Seresek, a Bálintok nemzetiszínű karszalaggal, csoportosan járkálnak. Azelőtt piros-fehér-zöld csak március 15-én jelent meg az utcán, de igaz, hogy akkor az egész falu virított tőle. Amikor kijöttünk az iskolából, egy egész csapat karszalagos állt a községháza előtt. Impozáns, négylovas határt vettek körül, amelyben óriási medvebőr bundájába húzódva Bárdy Géza, a bethleni főszolgabíró terpeszkedett. Ütemesen, szünet nélkül csavargatta szúrós bajszát, miközben ideges vércsetekintettel méregette Bíró Pétert bozontos szemöldöke alól.

— Mi éjjel-nappal rójuk a falut — magyarázta mentetgőzve Bíró Péter —, de Belciug azt üzente, hogy nem ismeri el a nemzetöriséget, és rövidesen ők is alakítanak nemzeti gárdát. Ütött a történelem órája — tette hozzá —, és végül mi is saját hazánkban akarunk élni. Az a hír járja, hogy a román pap több gazdával Gyulafehérvárra készül, s amint Belciug mondja, azután csak az ott hozott határozatokat ismerik el.

Mintha éppen csak megszokottságból vagy szórakozottságból tenné, Bárdy elmaradhatatlan bikacsökével babralt, és félig elfordulva Bíró Pétertől, autoritáriusan és hangsúlyozottan ismételte, hogy itt nem Belciug az úr. Apám és Mureşan hajadonfőtt, szinte vigyázzállásban állt a lépcsőn, amíg a főszolgabíró egy odavetett unott mozdulattal intett a kocsisnak, hogy indulhat.

Apám kivárta az ebédidőt, amikor mind együtt voltunk, és két kanál leves között bejelentette, hogy holnap elköltözünk Somkerékről. Mind anyámra néztünk, aki szemlesütve, tányérjára hajolva hallgatott. Miután a kritikus pillanatot átéltük, apám remegő, magyarázgató hangon elmondotta, hogy még a tegnap felkereste Bíró, Markovics és Belciug, és felszólították, hogy adja át a község-

házat. Azt mondták, további intézkedésig az irodát Mu-
reşan, a segédjegyző vezeti, és a segédjegyző Belciug
leendő veje, a kocsi Halas lesz, aki mint katonaszökevény
egyelőre még bujkál. Megkérdezte telefonon Esztegárt, a
szolgabíró, ő azt ajánlotta, hogy ne ellenkezzék, és köl-
tözzünk fel Bethlenbe, ahol megfelelő állást kaphat akár
a szolgabírószágon, akár az adóhivatalban. Ő még ma dél-
után elutazik, hogy gondoskodjék lakásról, mi pedig hol-
nap kövessük, miután megüzeni, hogy hova. Csak a leg-
szükségesebbet vigyük. Ami itt-marad, azt egyelőre zárjuk
el az egyik szobába. Mintha halványan célzott volna arra,
hogy átmeneti intézkedésről van szó és nem adta fel
teljesen azt a reményét, hogy talán még a közeljövőben
családostól visszatérhet.

Minden korábbi monográfia és lexikon, amely érdemes-
nek tartotta megemlíteni Bethlent, kizárólag hivatali köz-
pontnak tüntette fel. Apámnak a szemében ez emelte
a község tekintélyét, és talán a maga és a mi vigasztalásunkra többször is említette, hogy van szolgabírói hi-
vatala, járásbíróháza, telekkönyve, királyi közjegyzősége,
adóhivatala, vasúti állomása, posta- és távíróhivatala. Már-
ton bácsi, a szekeres, aki már ott segédkezett a csoma-
golásnál, saját tapasztalata alapján megjegyezte, hogy
van grófi fajmése és tejértékesítő szövetkezete is. Mindebből semmi sem ragadta meg a fantáziámat, és fo-
galmam sem volt, hogy mit kereshetnénk, mi gyerekek,
a szolgabírószágon vagy az adóhivatalban. A közvetlen
benyomásom azonban már az első nap lényegesen módo-
sította a Bethlenről alkotott képemet. Ami legkiemelke-
dőbb volt benne, az talán az üzletektől tarkálló tere,
amelynek a közepén keskeny parkkal szegélyezett refor-
mátus templom emelkedett. Ezen a téren, kissé mélyeb-
ben, gesztenyefák mögé húzódva volt az a ház is, ahol
apám várt. Magasföldszintes, amit elől kiugró zsindeyes
tornya villaszerűvé tett, de rendkívül elhanyagolt, kopott
állapotban, durván foltozott tetővel és körös-körül om-
ladozó vakolattal. Így is örvendtünk, hogy hamar és a
központban fedél alá kerültünk. Anyám csak azon esett
kétségbe, hogy a konyhát és az éléskamrát teljesen üresen
találta, és az egyik szoba a hárból lelakatolva fenn

volt tartva az előző lakónak, valószínűleg szintén „ideiglenesen“

Minket nem annyira a szobák érdekelték. Siettünk felderíteni a környéket, és mindnyájunk meglegedésére érdekes felfedezéseket tettünk. Alig száz méterre a lakásunktól magas kőfal húzódott, amelynek hétágú koronás címerrel díszített boltíves kapuja mögött végeláthatatlan park terpeszkedett. Messze a kopasz fák ágai között emeletes kastély pompázott. Másnap kiderült, hogy a községnek több, parkkal övezett kastélya van és valamennyi a Bethlen grófok birtoka.

Somkerék vidéki elvonultsága után, amelybe csak rövid időre az átvonuló huszárok hoztak némi pezsgést, mindnyájunkat meglepett a mozgalmas utcai élet. Akkora tömeg tolongott, sietett, kavargott a téren és a főutcákon, amelyet eddig csak hetivásárokon láttunk. Az emberek zöme egyenruhában járt, vagy legalábbis az egyenruha egy darabjában. Sokan zubbonyt hordtak, elnyútt condrát vagy vászonnadrágot, mások hosszú, lengő katonaköpenyt, amely alól csíkos kórházi pizsama csüngött ki. Itt-ott akadt civilruha is, de azok viselői is bakancsban és kirívóan másokra szabott, kölcsönzött ruhában voltak.

A vasúton túl, lankás erdő alatt elhagyott barakkokra bukkantunk, amelyek mögött üres istállók húzódtak. A lovak szabadon és gondozatlanul nyargaltak vagy leleléstek a környező réteken. Nem is olyan régen valami raktár is lehetett itt, mert körös-körül öles halmokban patkószegek, patkók, zablák, nyergek heverték. Mögülük időnként éles csatakiáltással cigánygyerekek kapták fel a fejüket, hogy patkószegekkel megcélozzanak. Itt különben nap mint nap valóságos csata zajlott, amelyben a teljesen alkalmoszerűen vagy éppen véletlenül kialakult ellenfelek unalomig üldözték egymást.

Maga az állomás szinte megközelíthetetlen volt. Nemcsak a váróterem és a lépcsők, de a környező tér is zsúfolva volt asszonyokkal és öregemberekkel, akik hozzátartozóikat várva, napokra odaköltöztek, hogy ne szalaszszanak el egy vonatot sem. Időnként elnyúltak a fal mellett és a környező árkok szélén, hogy a következő sípszóra újra ott tolonghassanak a sínek mellett. Megrohanták és áttörhetetlen gyűrűbe fogták a vagonokból

kiugró és hazasiető katonákat. Mindenkit kifaggattak, honnan jött, melyik ezredben szolgált, nem ismerte-e... és mindenki igyekezett túlharsogni a kórust, amelyből hol rikítva, hol siránkozva pattogtak a nevek.

A gyerekek kedvelt játszótere lett a posta pincéje. Fent az irodákban még lézengett egy-egy öreg, lelkiismeretes tisztviselő, de lent a raktárhelyiségek tárva-nyitva álltak. Szabad préda lett az odazsúfolt iratok halmaza is. Javarészt hasznavehetetlen, kitöltött, lepecsételt pénzutasványok, elhasznált irat- és levélborítékok, színes spárgák és piros viaszpecsétek. A gyerekek fantáziáját azonban izgatta, hogy tilalom nélkül turkálhatnak, és amit csak akarnak, hónuk alá kaphatnak és elpárologhatnak vele. Időnként az öreg postások végignézték a gyerekek játékos garázdálkodását, anélkül, hogy egy szóval is beavatkoztak volna. Mint valami ritka szerzeménnyel somfordáltunk ki a pincéből a makulatúrával. Otthon elhallgattuk, de a tanítónak csak a fülébe jutott, és másnap megbotránkozva emlegette, hogy mi minden történik. Ámbár mind magunkon éreztük a tekintét, nevet nem említett. — Remélem — mondotta minden szótagot hangsúlyozva —, hogy ti iskolás gyerekek nem keveredtek ilyen társaságba. Amúgy is van elég bajunk, még csak éppen az hiányozna, hogy a mi iskolánk tanulói cigánygyerekekkel csatározzanak és a posta raktárjaiban turkáljanak. Mindezt azért is mondom, mert az iskola hosszabb kényszerszünetet tart. Azt mondják, hogy holnap ide is bevonul a román hadsereg, és egy ideig az iskolában száll meg.

Összenéztünk, és csodálkozóan fordultunk felvilágosításért a tanítóhoz. Ő elfordult, és hosszan, szótlánul meredt ki az ablakon. Majd bal tenyerét ütemesen paskolva nádpálcájával, figyelmeztetett, hogy ezekben a napokban ne igen menjünk ki az utcára, és várjuk be türelmesen az iskola izenetét. Síri csendben, felvilágosítás nélkül szedtük össze a könyveinket és füzeteinket, és szinte lábujjhegyen osontunk ki az osztályból.

A hír nem érte váratlanul a családot sem. Szomszédunk, a román tanító, akivel apám régi, jó baráti viszonyban volt, s aki pár héttel azelőtt érkezett haza a gyulafehérvári gyűlésről, jelezte, hogy „ami volt, az *volt*,

most új világ kezdődik“. Amikor beléptem, a szüleim éppen az igazgató hírét tárgyalták. Apám a Cîrtos tanító szavait idézte, aki szerint tudomásul kell venni, hogy a monarchiának vége, s a románok Romániában akarnak élni. Anyám szigorúan meghagyta, nehogy kimozduljunk a házból. A figyelmeztetés elsősorban nekem szólt, mert Zoltán Nagyváradon volt a hadapródiskolában, két bátyám, Jenő és Dezső pedig Kolozsváron a piarista gimnáziumban. Öcsém és húgom koruk miatt sem mehettek ki a házból felügyelet nélkül. Apám hátratett kezekkel órákon át le-fel rította a szobákat, és közben mint egy megeredt csap, állandóan mondott és mondott, és felajzottságában arra sem figyelt, hogy történetesen hallja-e valaki.

— A tegnap még maga az alispán telefonálta Désről, hogy várjuk be nyugodtan a fejleményeket, mert végül is minden rendbe jön. Senki ne hagyja el a munkahelyét, és keressék a kapcsolatot a szociáldemokrata párttal, a szakszervezettel és a román nemzeti párttal. Még azt is jelezték, hogy a reggeli vonattal kiszáll Bethlenben egy megyei küldöttség, amelyben részt vesznek mindezen szervezetek képviselői, és fogadjuk őket illő tisztelettel. Igyekezünk megértetni magunkat. Még ki is mentünk az állomásra, és Esztegár sugalmazására a nemzeti zászló mellett vittünk egy vörös és egy román zászlót, hogy senki se maradjon elégedetlen. Azután, az este vagy az éjszaka történhetett valami, mert végül is nem jött senki. Mégis a székely hadosztály meggondolta volna, vagy más parancsot kapott? Érthetetlen, mert ebben a zűrzavarban egy székely hadosztály rendet teremtene. Nekem már az gyanús volt, hogy ma Kajári nem nyitott, és minden értékesebb áruját és holmiját elszállította. Azt mondják, hogy bezártak mások is, s ha bejönnek a románok, akkor — s mintha a hangja elcsuklott volna — talán még fizetést sem kapunk.

Anyámnak már éppen elege volt, és ingerülten rászólt apámra, hogy legyen már vége. Apám, mint akit tetten értek, szégyenkezve elhallgatott, és egy karosszékre roskadt.

Halkan kopogtak, és mentegetőző gyermekes mosollyal Száva Piroska toppant be, a szomszéd csinos kisleánya,

aki minden ürügyet megragadott, hogy naponta többször is bekukkintson hozzánk.

— Azt izeni apukám — rebegette mentegetőzve —, hogy bejöttek a románok.

Anyám szótlanul befordult a konyhába, és mintegy dacolva a tehetetlenséggel, fokozott hévvel esett neki a mosogatásnak. Apám tette magát, hogy nem hallja, és továbbra is mozdulatlanul, merengve ült a karosszékekben. Én felpattantam, és Száva Piroskával együtt a magas palánkra kapaszkodva leskelődtünk át az iskola udvarára. Kilenc katona üldögélt az iskola lépcsőin, és éppen cigarettát sodort. Onnan gondoltuk, hogy románok, hogy a magyar katonaviselettől eltérően egyensapkájuknak elől-hátul csúcsa volt, és bakancsuk felett térdig posztópánt csavarodott. Mellettük néhány hosszú, szuronyos puska is volt a falhoz támasztva. Sokáig kíváncsian bámultuk őket, de semmi különöset nem tapasztaltunk. Bá-méskodásunknak az vetett véget, hogy egy tiszt kijött az épületből, és a lépcsőkön sziesztázó katonák, eldobva cigarettáikat, vigyázzba vágták magukat. Mi is jobbnak láttuk, ha leugrálunk leshelyünkről.

Amilyen mértékben tornyosultak a politika hullámai, olyan mértékben súlyosodtak a megélhetési gondok is. Az eskü megtagadása következtében apám kiesett állásából, és a szó szoros értelmében az utcára került, anélkül hogy sejtelve is lett volna, mitévő legyen. Mint minden nehéz helyzetben, most is anyámtól várta az ötletet, de ezúttal anyám, valóban ötletes kezdeményező természete ellenére, maga is levert és tehetetlen volt. A megélhetés legmindennapibb gondjai is — az ebéd, a cipőtalpalás, a lakbér — mint nyomasztó fellegek nehezettek a családra. Apám nap mint nap többször is elsétált a hasonló sorsra jutott kollégáihoz, de valószínűleg baljóslatú hírek hatására sokszor még lehangoltabban tért vissza. Az egyetlen szalmaszál, amelybe mégis ilyenkor bele tudott kapaszkodni, az volt, hogy nincs magára ebben a helyzetben és valami megoldás csak adódik.

Valami valóban történt, de olyasmi, ami a pillanatnyi segítségen túl előre vetette árnyékát is. Amire senki se számított, Csipkés Endre, a járásbíró, magához kérte

az esküt nem tett tisztviselőket, s közölte velük, hogy további intézkedésig felvehetik a fizetésüket. Személyesen ő fizet, és a körülményekre való tekintettel szigorú diszkréciót kér. Jelen volt az alispán is, aki — miután Csipkés Endre felelt a feltett kérdésekre, amelyekből aggodalom és kétkedés áradt — hűségre szólította fel a tisztviselőket. — Aki esküt tesz — áruló! — kiáltotta. — A jelenlegi állapot kizárólag katonai jellegű, és amíg nem jött létre elfogadott és érvényes békeszerződés, változatlanok az állammal fennálló jogi kötelek is — lázított. — Aki a válságos órákban hűtlen lesz, akasztófán végzi.

A fizetés újrafolyósításán felbuzdulva apám megpróbált számvetést csinálni a legégetőbb szükségletekről. Órákon át osztott, szorzott, de számítása szerint, ha kifizeti a lakbért és megtalpalatja a cipőket, útiköltséget küld a Kolozsváron tanuló bátyáimnak, a kosztra nem marad. Anyám még el is sírta magát, hogy éppen a konyhát hagyja figyelmen kívül. Apám ingerülten odacsapta a *papírt és a ceruzát*, hogy akkor számoljon ő. Végül is abban maradtak: apám üzen Vicébe, hogy Feri bátyja küldjön egy zsák lisztet és burgonyát, Somkerékről pedig Karácsonyi Annától fognak szalonnát és zsírt kölcsönözni.

Három hónapig tartott a fizetés folyósítása, amikor Csipkés bizalmasan közölte, hogy a következő hónapban szünetel, mert sürgős hiány mutatkozik más fontosabb ügyekben. Sejteni engedte, hogy honmentő dolgokról van szó. Az amúgy is tehetetlen és a válság kénye-kedvének kiszolgáltatott, lerongyolódott tisztviselők megértő bólogatással hajoltak meg a „nemzet akarata előtt“. Anyám most már semmiben sem bízott, és meg találta kérdezni, vajon nem szüntetik be végleg. Apám, a törvényesség és a pontosság rendíthetetlen híve, szinte személyes sértesnek vette ezt a kétkedést.

— Ugyan, ugyan, hogy is juthat az eszedbe ilyesmi! Jól tudod, hogy itt nemcsak rólam van szó.

A mindennapi megélhetés problémáin is túlcsaptak a családtagok életéért és épségéért viselt aggodalom hullámai. Sok ok volt erre, és nemegyszer drámai helyzetekhez is vezetett. Jenő és Dezső karácsonyi szombatján

vonatra szállt Kolozsváron, és másodnapján még semmi hír nem volt róluk. Még az elindulás napján valaki látta őket kuporogni a dési állomás várótermében, haza tartó katonák és rájuk várakozó falusiak tömegében, de érthetetlen, mért nem folytatták útjukat. Izenet Kolozsvárra a gimnáziumba, onnan megerősítették az elutazás hírét, szekérral fel Désre, ahol végül is mocskosan, éhesen, agyonfázva előkerültek. Amint kiderült, a vagonjelzésekhez igazodva a vasút tévedése folytán szatmári kocsiba ültek, ahonnan a kalauz szállította le őket Déstől 18 kilométer távolságra.

Zoltán még 1918 őszén Szolnokra került a hadapródiskolával, és ott — amint visszatért volt fronttársai rebesgették — részt vett az utóvédharcokban. Azóta, immár két éve, semmi hír felőle. Eleinte nem volt meglepő, mert zavaros, kiszámíthatatlan idők jártak. Még kevésbé lehetett bízni a postában, ahol nemcsak a személyzethiány, hanem a hivatalra telepedett cenzúra is késleltette a kézbesítést. Vigasztalásul szomszédunk, Szász Ödön elhozta a budapesti nővérének leveleit, amelyek mind felbontva és két-három hónap késedelemmel érkeztek.

A húszas évek elején, talán éppen 1920 tavaszán végre nyomára akadunk. Hazajött a gróf, akinek az egyik tisztviselői lakását béreltük, és akihez annak idején Torma Miklós Csicsókeresztúrról ajánlólevelet írt a hadapródiskolába való felvétel ügyében.* A kommün elől Svájcba menekült, majd a zivatar elvonulása után Budapesten várta be a kibontakozást. Miután meggyőződött róla, hogy a katonai megszállás nyomán idehaza is új, végérvényes politikai és közigazgatási hatalom alakul ki, hazaköltözött Bethlenbe. Háborítás nélkül vonult vissza kastélyába, aminek egyik szárnyát felajánlotta a helyben állomásozó román század parancsnokának. A tiszt készséggel elfogadta, s esténként barátságosan elkartyáztatott házigazdájával.

* A csicsókeresztúri Torma Miklós Szolnok-Doboka vármegye ny. alispánja, Torma Károly neves régészprofesszor unokatestvére és így Victor Babeş professzornak, a kolozsvári egyetem névadójának is rokona. Victor Babeş felesége Torma Jozefa, Torma Károly professzor leánya volt.

Apám remélte, hogy hírt kaphat a gróftól a nagyváradi hadapródok sorsáról és esetleg magáról Zoltánról is. A gazdatiszt azonban, akin keresztül próbált bejutni, kurtán-furcsán azzal utasította el, hogy a gróf felfüggesztette az audienciákat. Magyarázatul hozzáfűzte, hogy „tekintettel az emberek megbízhatatlanságára“. Apám nem adta fel a reményt, és Amirás Kajetánt, a bethleni takarékpénztár igazgatóját környékezte meg, aki nap mint nap bejáratos volt a kastélyba. A gróf kitartott az audienciák felfüggesztése mellett, de meghallgatva az igazgatót, izent, és rendkívül fontos információkkal szolgált. Megtudtuk, hogy bátyám más idevaló hadapródtársával felkereste őt Pesten, és a gróf érdeklődött is irántuk a soproni kadétiskolában. Ott azt a választ kapta, hogy „a tendencia leszerelni és semmi esetre sem új elemekkel duzzasztani a keretet“. Azt sem tudják, hol helyezték el még a derék, háborút viselt tisztjeiket sem. Mindezt elmondta a „fiatalembernek“ is, aki lehangoltan távozott. A gróf nem tudta, hogy mi történt ez után a találkozás után; tovább kopogtatott vagy sikerült-e elhelyezkednie más pályán, s nyilván a nagyközönséghez intézve szavait a következőket jelentette ki:

— Igen helytelenül járnak el azok, akik itt hagyják szülőföldjüket és Magyarországra költöznek. Akarva, nem akarva, ezzel ők maguk is hozzájárulnak ahhoz a sajnálatos folyamathoz, aminek ma tanúi vagyunk. Sokkal többet használnak, ha tudomásul veszik a realitást. Hiába repatriálnak, nem tudják elhelyezni őket.

A gróf szavai helyenként megtoldva vagy megcsonkítva a lakosság tudomására jutottak. Akadtak olyanok, akik a dacolásra helyezték a hangsúlyt, de nyilvánvaló volt, hogy végső konklúziója a realitások tudomásulvétele és az alkalmazkodás volt. Különben erre személyes példát is szolgáltatott a gróf, amikor Budapestről hazatérve vendégül és partnernek fogadta be a román hadsereg képviselőjét. Magatartása óriási hatással volt a magyar középosztályra, amelynek napról napra nőtt a zavara, és amely tanácstalanul ingadozott a passzivitás és az eskütétel között. Mivel feltételezték, hogy Budapestről jövet a gróf a magyar kormány álláspontját tolmácsolja, sokan

úgy érezték, hogy erkölcsi felhatalmazást kaptak a paszszivitás feladására. Ebben a körzetben is megindult a magyar tisztviselők jelentkezése az eskü letételére.

Amirás Kajetán anyám anyai ágán rokon volt, és valahányszor kritikus helyzetben voltunk, anyám megemlítette, de mindig bizonytalankodva, hogy vajon Kajetán bácsi nem tudna-e segíteni. Ismerve zsugori és mogorva természetét, ámbár ő is szegény kereskedőinasból küzdötte fel magát, sohasem tettük próbára. Amikor tolmácsolta a gróf válaszát, apám elpanaszolta súlyos anyagi helyzetünket. Azt is elmondta, hogy az egyhónapi fizetés szünetelése állandósult, és most már a végső kétségbeesés szélén állunk. Kajetán bácsi indulatosan körülsétálta a szobát, és azután kihúzva magát, mint aki nagy gesztusra készül, azt felelte:

— Hallgass ide! Van két öl fám, vágd fel. Adok hozzá fűrész, fejszét és 200 koronát. Ott, hátul az udvaron, ahol nem jár senki. Különben is a kapu zárva.

— Vállald el! — tanácsolta anyám, amikor meghallgatta az esetet. Másnap reggel apám a gyerekek vidám, játékos segítségével nekilátott a munkának.

Mindennél öröndetesebb volt s valóságos ünnepi hangulatot keltett a családban bátyám váratlan levele. Gramm Gyula, Zoltán volt hadapródtársa, a bethleni útmester fia hozta. Az iskola visszavonásával nagyjában ő is ugyanazt az utat tette meg, mint bátyám, és csak a kommün összeomlása után váltak el útjaik. Amint mentegetőzve elmesélte, az iskolai egységek felbomlása után rengeteget csavargott, és fantasztikus kalandokon esett át. Végül is belefáradt a sok gyaloglásba és nélkülözésbe, és hazatért. Mint kiskorú, nem vesztette el állampolgárságát. Zoltánnal ezelőtt három héttel találkozott Szolnokon, ahova gyalog jött Pestről. Ott adta át neki a levelet. Szerrettünk volna részleteket is tudni, de harapófogóval sem lehetett volna többet kiszedni belőle. Már-már az volt a gyanúnk, hogy rossz hírei vannak és a szülei leintették. Azt hiszem, még elég pontosan emlékszem a levél szövegére:

Édes szüleim!

Amióta itt vagyok, háromszor írtam, és címekeket is adtam, amire válaszoljatok. Sajnos egy sort sem kaptam, ami nagyon rosszul esett. Az iskolába nem vettem vissza, pénzem nincs, és bolyongok városról városra. Sok mindenben mentem át, majd otthon mindent elbeszélék. Alig várom, hogy hazaérjek. Szolnokról írok, idáig gyalog tettem meg az utat. Mivel a lábaim feldagadtak, bevárom, hogy valami alkalmatossággal folytathassam az utat Várad fele. Ha odaérkezem, izenek, hogy jöjjenek elélem vagy küldjenek pénzt útiköltségre, de még nem tudom, milyen címre... különben ahogy jönnek látják.

Mindenkit csókol Zolti.

A levél három héttel ezelőtt kelt, s az izenet Váradról nagyon is esedékes volt. Apám állandó készenlétben állt, és közben megérdeklődte, hogy mi a teendő, ha a demarkációs vonalon letartóztatják. Azalatt Csató Sándor, a gróf gazdatisztje gondoskodott arról, hogy a napok ne teljenek unalmasan. Szinte mindennapos vendég volt, és a gróf sürgetésére hivatkozva pénzt és pénzt követelt. Apám refrénszerűen visszatérő mentegetőzése az volt, hogy nem tett esküt és nehéz gondokkal küszködik.

— Tudom, kedves jegyző úr — ismétlődött már nem is tudom hányadszor a válasz —, de azért a lakbért csak ki kell fizetni. Higgyc el, hogy sokan pályáznak erre a lakásra és eddig is éppen csak nehéz családi helyzete miatt vártunk oly türelmesen.

— Most pedig, ha darabokra szaggatom magam, akkor sem tudok fizetni.

— Akkor, kedves jegyző úr, tekintse felmondottnak a lakást.

Az egész család napokon át tanakodott, hogy hova mehetnénk. Mi gyerekek is aktív részt vettünk a tanácskozásban. Az nyilvánvaló volt, hogy ha ki kell költöznünk a házból, nincs értelme Bethlenben maradni. Állás és fizetés nincs, sem rokon, sem ismerős, aki kiségetne súlyos helyzetünkől, és különben is Bethlen igényesebb hely apám szerény lehetőségeihez és összeköttetéseihez képest. Ámde merre tartunk, hol, milyen esélyeink lehetnének? Heteken át húzódó töprengés, érdeklődés, utazás,

levelezés után a legreálisabb mentségnek Sajóudvarhely ígérkezett, özvegy nagyanyám háza, ahol anyám húga lakott, férjével és négy gyerekkel. A férj, Mátéffy József tanító szintén kiesett állásából. Az állami elemi népiskola átállt a román nyelvű oktatásra, s így neki is más megélhetés után kellett néznie. Ő Vicében, apám szülőfalujában kapott állást a római katolikus felekezeti iskolában, ahol egyben kántor is lett. Így a véletlen segített hozzá, hogy Sajóudvarhelyen otthont találjunk. Hozzá még meghitt családi környezetben.

A csomagolás és hurcolkodás kellős közepén megérkezett a várva várt távirat Nagyváradról. Apámnak összeszorult a toroka, amikor meglátta, hogy a feladó a hadbírótság. A szöveg sem volt megnyugtató. Azt közölte, hogy Zoltán éjszaka — annak már öt napja — átszökött a határon, és megsebesült. Azonnal jöjjön, fia a katonai kórházban! Nem volt idő gondolkodásra, még sírásra-sopánkodásra sem. Apám azonnal elutazott, mi pedig feszült várakozásban folytattuk az előkészületeket a már halaszthatatlan költözkedésre.

VÁRAKOZÁSOK ÉS VÁLTOZÁSOK

Sajóudvarhely Somkerék és Kerlés között terül el, a Sajó partja és a környék legkiemelkedőbb erdős hegyháta, a Nyiszta között. Hajdan a Somkerekai család tanya, majd uradalma volt, s első tisztartóinak, a Wintereknek a nevét odaköltözésünk idején még sok család viselte. A falu középpontjában két impozáns, gesztenyefákkal és fenyőkkel övezett kastély uralkodott, amelyeket több irányba is sáros mellékutcákban meghúzódó szegényes, többnyire szalmafedeles viskók öveztek. Csak a falut átszelő országút mentén, az egymással átellenben lévő román és magyar templom szomszédságában díszlett még egy nemesi kúria, de az is mintha teljesen gazdátlan lenne, rendkívül elhanyagolt állapotban volt, kopár udvarral és állandóan lehúzott redőnyökkel. Mi a református templom során, alig pár méternyire tőle, az elemi iskola mellett, nagyanyám omladozó házában telepedtünk le, vén, talán a háznál is idősebb szomorúfűz mögött.

Kilencen költöztünk három szobába, amelyből az egyik alig pár lépés volt hosszában és szélességében is. Ajtaja volt az utcára is, amelyhez öt széttöredezett kőlépcső vezetett. Valamikor bolthelyiség lehetett, s idővel, az üzlet feladása után alakult át lakhelyiséggé. Nyaranta a szűk lakást pótolta a Sajóra vezető hosszú kert, amelynek felső részét dűsan termő alma-, körte- és meggyfák és sűrű ribizli-bokrok tarkították. Minden hangos vagy bántó szóra anyám rendszerint azzal intett le, hogy éppen elég szegény nagyanyátnak ilyen öregén és betegen kilenc embert befogadni. Ő azonban sohasem panaszkodott, s legalábbis nekünk gyerekeknek az volt az érzésünk, hogy egyáltalán nem tart igényt a „háziúr“ szerepére s természetesen illeszkedik bele a vidám és szertelen gyermekeregbe.

Bethlen vásári mozgalmassága és a családi megrázkódtatások után Sajóudvarhely úgy tűnt, mint a viharfelhőkből kibukkanó rév, ahova végre békésen bevezhetünk.

Eleinte szinte érthetetlen volt a csend, ami a falura borult, s az emberek bezárkózottsága. Szüleink intettek, hogy lehetőleg ne csavarogjunk el, s ne másszunk át még a szomszédba sem, ahol járványos beteg és harapós kutya is van. Hónapokon át a szokatlan dermesztő hideg miatt sem kóborolhattunk el. Ámbár a havazás még nem indult meg, valósággal káprázott a lég a fagytól, amely égetően tapadt lábszárainkra. A szomszédasszonyok az orrukat is bebugyolálva, kezeiket keblükbe süllyesztve szaladgáltak át egymáshoz.

Az utca kihaltságát a szüleim azzal is magyarázták, hogy még nem ült el teljesen a spanyolláz sem. Minden második-harmadik háznak volt betege, s Ida néni, a század elején elhunyt orvos özvegye — egyesek szerint csak borbély volt — kiszámította, hogy a járvány már addig is több áldozatot szedett a faluban, mint az egész háború. Sokszor egyidejűleg indult a görög katolikus és a református temetési menet. Ilyenkor nagyanyám és anyám a zsalugáterek résein keresztül találgatták szomorúan, hogy kik lehetnek azok az orruk hegyéig bebugyolált vénasszonyok, akik kiáltozva siránkoznak közvetlenül a kopersó mellett.

Örvendtünk, amikor a temetőből hazatérve a református pap, Kесе Attila bekopogott hozzánk. Úgy vettük őt közre, mint aki bizonyára többet tud és sokat mondhat arról, ami a faluban történik, és talán a nagyvilágról is. Hallottuk, hogy a járvány kirobbanása után felcsapott orvosnak, és kininnel s ecetes, szeszes priznicekkel a haláltól mentett meg több súlyos beteget.

— János — mondta halkán, de nyomatékosan és ünneplésesen —, hallottam és örvendtem, hogy itt telepedtetek le. Meg vagyok győződve róla, hogy itt szerető, békés otthonra leltek, de azért — ne haragudj, hogy beleszólok a család dolgaiba — neked is többet kell vállalnod. Hónapok óta itt vagy, tudjuk, halljuk, és még soha senki nem látott. Mintha bujkálnál vagy remete életre fogtad volna magad, holott ha valakinek, neked igazán semmi okod nincs.

— Van — replikázott apám ingerülten.

— Mi?

— A keserűség.

Kese Attila fölényes, de tapintatos mosollyal hosszan szembenézett.

— Keserűség? Mit szóljon akkor Dombráné, aki három gyerekkel öt évig várta férjét a frontról, hogy ma itthon eltemesse? Járay, a tanító harminc éven át kuporgatott és dolgozott, és nagy büszkén összehordott hatvan holdat, hogy most súlyos cukorbajjal bezállítsák a kórházba. Mindenkinek megvan a maga keresztje, de azért mindenki azon fáradozik, hogy ne roskadjon össze alatta. Hallgass ide — mesélte fontoskodva —, miután a hatóságok elmentek, Sandu, aki a fegyveres őrseget szervezte, nekem is, de minden tanult embernek azt üzente, hogy imádkozunk lelki üdvösségünkért. Amikor hallottam, hogy a fia spanyolos és rosszul van, fogtam magam, s késő este beállítottam hozzá. Útközben kétszer is feltartóztattak és szemembe világítottak, de bántódásom nem történt. Beadtam a gyerekeknek a kinint, megmagyaráztam, hogy rakják és cserélik a borogatást, s szó nélkül távoztam. Sandu azt sem tudta, mit mondjon meglepetésében. Még ki is kísért, s azóta messziről köszön. Most rendszeresen járom a betegágyakat, és elhallgattak a fenyegető üzenetek.

Apám szótlanul hallgatta Kese növekvő fontoskodással és helyenként szószéki pátozzsal előadott eseteit, de nem egészen értette, hogy végül is hova akar kilyukadni. Valamire állandóan biztatja, de nem egészen világos, hogy mire. Kövesse ő is Kese szerencsés példáját, és járja a betegágyakat? Mivel? Nem is ért hozzá, de minden biznnyal őt nem is fogadnák őszintén. Mi mást kezdeményezhetne? Anyámnak nagyon tetszetek a pap szavai és történetei, és azokból ő általános biztatást olvasott ki arra, hogy mi is igyekezzünk, tegyünk valamit, keressünk megélhetést, elfoglaltságot és kapcsolatot a körülöttünk forrongó világgal. Őbenne mindez csak sejtelem volt, s Kese Attila neki is adós maradt a kipattintott célzások körvonalazásával. Amint később rájöttünk, szokása volt, hogy miután fontoskodva, hangsúllyal belekezde valamibe — aminek azonban mindig volt magja —, váratlanul felugrik, és se szó, se beszéd, elillan. Most is ez történt.

A száraz fagyhullám lassan ráunt a környékre, és új tájakra vonult. Az időjárás enyhülése és a szükség egy-

aránt arra ösztökélt, hogy mi is mondjuk fel családi elszigeteltségünket, és mind mélyebben s otthonosabban kapcsolódjunk bele a falu életébe. Abban az időben itt is állandósult az a szokás, hogy az emberek, főleg az asszonyok és a gyerekek várják a vonatot. Minden vonatnak, még a kora hajnali vegyes teher—személy vonatnak is volt közönsége, amelyet a múlt hetek dermesztő hidege sem tudott elriasztani. Sajnos a vonatok ritkán jutalmazták a kitartást, s ahogy múlt az idő, mind kevesebben tértek haza a hajdan szép fiatalon és néha büszkén bevonult gyermekemberek, férjek és apák közül.

Ámbár mi személy szerint senkit sem vártunk, mégis a falu divatjának hódolva, a nappali vonatoknál gyakran oldalogtunk az őrház körül. Örökké emlékezetes marad az a nap, amikor megérkezett Viŧan Teodor, akinek a szerepe az elkövetkező években rányomta bélyegét Sajóudvarhely egész életére. Ma is emlékszem, amint valamelyik télutó reggelén hallgattuk, hogy két fekete kendős öregasszony hogyan sopánkodik a bakterház előtti padon.

A Măriuca férje hazajött, és a Nastasiáé is írt, hogy már útban van. Magosmarton egy ember orosz fogságból jött haza, ismerte a Ștefăniuk fiát, s találkozott is vele. A fiú azt mondta volna neki, hogy ő nem is akar hazajönni ebbe a világba. Ștefăniuk fia nem mondta ugyan, de a magosmarti úgy tudja, hogy elvett egy orosz asszonyt és jó állásban van.

A másik öregasszony csak óbégatott, és fel-felsőhajtva kérdezte, hogy vajon az ő fiát is nem egy orosz asszony tartja-e vissza valahol. Azután a bakterház jelzett, az őr öles léptekkel szaladt ki, kapkodó mozdulatokkal beállította a jelzőlámpát. Alig pár percre a faluvégi kanyarban megjelent egy fekete pont, szemlátomást növekedett, és mind vastagabb füstfelhőt pöfékelt az égbe. Mi nem is annyira a vonatot, mint inkább a két vénasszonyt figyeltük, akik görcsösen egymásba kapaszkodva végigkukatták tekintetükkel a harmadosztályokat, majd magukba roskadva zokogni kezdtek. Maga a bakter sem maradhatott közömbös, és miközben felcsavarta a sorompó drótját, odakiáltott:

— Még hazajöhet! Hány emberről hírtett, hogy elesett, s végül csak hazajött.

Aznap a vonatról csak egy lenge köpenyes ugrott le. Megfigyeltük, hogy idehaza szokatlan lötyögős csizmát viselt, fején pedig szintén szokatlan, lapos, barna katonasapkát. Arcát fekete körszakáll borította, amelyre kétoldalt bozontos bajusz ereszkedett. Miután leszállt, akkurátusan vállára emelte öles hátizsákját, jobb kezében fegyvert, bal kezében szögletes, fehér deszkaládát tartott. Súlyos terhe alatt meggörnyedve, vaskos lépésekben megindult a falu felé, és mi, a kíváncsi gyereksereg nyomába szegődve hazáig kísértük.

— Szent Isten — kiáltották egy udvarról —, Teodor, a Viŕan fia. Itthon már rég eltemették.

— Fogságban voltam — kiáltotta vissza a jövevény, és lendületesen folytatta útját.

Amikor a román templom elé ért, ládáját a híd kőpárkányára helyezte, lekapta válláról a fegyvert, s a ravaszt előre-hátra csattogtatva, kétszer egymás után a levegőbe lőtt. Ahogy utólag magyarázta és egyben mentegetőzött is, már a fronton megfogadta, hogy ha egyszer épkézláb hazakerül, megáll a templom előtt és a levegőbe durrant. A dörrenésre elsőnek Teitelbaum, a vén kocsmáros szaladt ki, akinek a lakása és az üzlete a templom közvetlen szomszédságában húzódott meg. Arrébb is kitódultak a kapuhoz, és kíváncsiskodva bámészkodtak az ismeretlen, magános lövöldözőre. Itt-ott csak a függönyök lebbentek fel. Viŕan csak ezért a két durranásért állt meg, s miután úgy érezte, hogy eleget tett nagy fogadalmának, diadalmasan, döngő léptekkel folytatta útját. Útközben lépten-nyomon leszólították, üdvözölték, s alig győzte viszonzni a köszönéseket, biccenéseket és integtéseket. Háza előtt már elfogyott a türelme, és vad lökéssel nyomta be az ajtót, felesége és leánykája nevét kiáltozva. Amikor a pitvar homályában megpillantotta a fekete hárászkendőbe burkolt asszonyt, lerogyott, és olyan síróroham fogta el, hogy csak órák múltán lehetett valamennyire magához téríteni.

Viŕan vezetése alatt pezsgésbe jött és sok új élménnyel és problémával gazdagodott falunk élete. Napokon át búcsújáró hely volt a lakása, ahol türelemmel, de katonás rövidséggel felelgetett a fiaik vagy férjeik iránt tudakozó asszonyoknak. Mindenkiről tudott valamit mondani,

mindenkivel találkozott valahol, vagy Isonzónál, vagy Kirlibabán, és mindenkiről határozottan állította, hogy életben van. Még olyanokról is, akiknek a haláláról évekkel ezelőtt hivatalos értesítés jött. A vigasztalhatatlan, de a remény szalmaszálaiba kapaszkodó nénikék előtt azonban ilyen esetekben sem vesztett a hiteléből. Jóindulatnak vették a költött információkat is, s hálásak voltak az együttérzésért. Adná az Isten, hogy neki legyen igaza — sóhajtoztak a biztatásra. Hitele és népszerűsége ugrásszerűen emelkedett, amikor Grigore az alszezből, akinek már három évvel ezelőtt halálhírét közölték, váratlanul betoppant. — Doamne! Doamne! — sugdostak végig, amerre hazamenet elhaladt. — Mit szól majd, amikor meglátja, hogy a felesége közben férjhez ment?

Amíg azelőtt csak a fegyveres civil járőrök tanyáztak az utcán, ők is csak gyéren, újabban állandó népes csoport ácsorgott a községháza előtt. Széles kört alkotva, hol harsány kacagástól, hol szenvedélyes, dörgő kiáltásoktól kísérve tanácskoztak. Viṭan mint egy karmester hadonászott, és befolyásának tudatában fölényesen leckéztette a társaságot.

— Szamarak voltatok, hogy hagyátok elillanni innen az urakat — korholta a gárdát. — Ha én itthon lettem volna... Először is megettem volna velük a pénzt, amit a háború alatt szereztek.

— A pénzt én ettem volna meg — pattant fel Luca. A körülállók kórusban vihogtak.

— Azután — folytatta Viṭan — elvettem volna a földjüket.

— Az itt maradt.

Azokban a napokban indult meg a földfoglalás. A földek különben több mint egy éve gazdátlanok voltak, s csak a gazdatisztek személyes jelenléte feszélyezte azokat, akik igényelték volna. A volt béresek és részesmunkások megriasztására elegendő volt a báró ispánjának egy harmadszájon át küldött figyelmeztetése, hogy „a végén csattan az ostor“. Viṭant, aki Oroszországban volt hadifogoly és elbeszélése szerint részt vett az októberi forradalomban, nem tántorították meg az ilyen sejtelmes célozgatások, és vállalta, hogy elsőnek cövekeli ki a maga jussát.

Járay István igazgató-tanító felesége hozta nap mint nap a hírt a földfoglalás eseményeiről. A tanító Kolozsváron volt kórházi kezelésen, súlyos cukorbetegséggel, és felesége most a maga vállán érezte családjának és gazdaságának egész felelősségét. Mindig izgatottan, botjára támaszkodva, hangosan és támadóan kürtölte házról házra a legfrissebb történeteket. Hajnalban végigjárta a mezőket, azután felkereste a két papot, akiket legmagasabb fellebbezési fórumnak tekintett, majd hazamenet ide is, oda is bekukkintott, hogy a szomszédok sápiító és rémüldöző együttérzéséből új erőt nyerjen.

— Vițan már nem is tudom hány hold földet cövekelt ki magának a nagyréten — mesélte felháborodva.

— Marika, ne avatkozz bele ebbe — csitította nagyanyám —, mert azután veled is meggyűlik a bajuk.

— Hogyhogy? — kiáltotta kimeredt tekintettel. — Valaki kapja magát, kimegy a határba, és elfoglalja magának a legjobb földeket. Mi ne avatkozzunk be? Megmondtam a román papnak is, hogy ha szó nélkül hagyja, holnap elveszik az enyémet, de holnapután az övét is. Őt azonban az egyáltalán nem érdekli, hogy mi történik a báró birtokával.

Járayné az is nyugtalanította, hogy a földosztással az ő földjei szomszédságba kerülnek Vițan földjeivel. Mi történik, ha egy szép nap eszébe jut, hogy továbbtegye a cövekeket?

— Jegyző úr, bizonyára hallotta — szolt az asszony —, hogy szegény férjem, aki gyerekkorában még libapásztor volt, mennyit kínlódott, amíg összehozta ezt a hatvan holdat. Haragudtak rá az összes uradalmak, és szemére vetették, hogy mi az, talán nem akar ő is báró lenni. Ma is előttem van a jelenet, amikor báró Bánffy főispán kihívta az utcára. Bánffy négylovas hintóban ült, s a fejét elfordítva, hátra-hátra suhintva ostorával, tagoltan kiáltotta: „ha meghallom, hogy még egy holdat vásárol ebben a faluban, ezzel látom el a baját“. Most se szó, se beszéd, Vițan Teodor elveszi a földemet.

Ő hozta azt a hírt is, hogy valamire készül a falu, de egyelőre nem lehet tudni, hogy mire. Mi magunk is megfigyeltük, hogy napok óta kijár a faluba egy magas úr, s mindig a román papnál száll meg. Járayné azt hiszi,

hogy Mureşan, a bethleni ügyvéd, mert az viselt mindig ilyen széles karimájú fekete kalapot. Azért gondolta, hogy valami készül, mert újabban odahívatják Viţan is, s a tegnap már legalább húszan voltak együtt.

Ilyen beharangozás után köszöntött be az a vasárnap, amely újabb és mondhatnám döntő lökést adott a mi útkeresésünknek is. Az egész falut meglepte, hogy talán egy éve most először Huscea, a sánta dobos végigbicegi a főutcát, és „közhírré tesz“ valamit. Alig hallhatón, és innen-onnan ki kellett kiáltani neki az udvarról, hogy ismételje meg. Sokan csak arra figyeltek fel, hogy a dobot egy pergővel veri. Meg is kérdezték, miért. Huscea restelkedve vonta a vállát, s azzal mentegetőzött, hogy a másikat eljátszották a gyerekek.

— Közhírré tétetik, hogy ma délben mindenki jöjjön az iskola elé, mert ott lesz a román armata.

Viţan, a pap, Mureşan, a bethleni ügyvéd és Licifor, Şofrac s a gárda néhány fegyveres tagja korábban megjelent. Mögöttük lassan, tiszteletadó léptekkel kisebb csoport kísérte őket, amelyből kiemelkedett Moldovan Gligor öles alakja, aki Viţan előtt néhány héttel tért haza orosz fogságból. Mellette Cociş Vasilica, a félszemű, egyike a népország szervezőinek, Winter Mihály, a köpcös kovács, a nyurga Öregdi Péter, a kántor, a már töpörödött Székely Mihály bácsi, aki mindig a hangadó és a parancsolgató Wintert követi.

Viţan az iskola kapujából visszafordult, és szigorú kézmozdulattal intett, hogy Winter, Öregdi és Székely térjenek vissza. Mureşan odakiáltotta:

— Csak a románok jöjjenek!

A szavak a románokat is meglepték, s kérdőleg néztek egymásra, Öregdi arcát pír lepte el, és sértődötten sarkon fordult. Winter kieresztette nagy hasát, kezeit bő vászonnadrágjába süllyesztve bömbölte:

— Mi az? Mi az, hogy csak a románok mehetnek? Hát mit akar maga? Mit nem szabad nekünk látni? Mostanig jóban voltunk, most azt akarják, hogy összevezzünk?

Hangja hozzánk a szobába is becsengett. Sűrűn töröltük a bepárásodott ablakokat, hogy élesebben láthassuk a történeteket. Winter szavaira előrelépett Moldovan Gligor, és Mureşan orra előtt hadonászva vágta vissza:

— Miért nem szabad a magyaroknak is jönni? Most nincs magyar és román, most csak igazság van!

Mások is restelkedve kiáltoztak, hogy hadd jöjjenek ők is. Winter és Székely sértődötten elvonultak. Viṭanék, miután diadalmasan összepillantottak, bevonultak az iskola folyosójára. Itt az a meglepetés várta őket, hogy a tantermek mind zárva voltak. Az első meghökkenés után a pap mintegy csillapítva magát, végigsimította fehér kecskeszakállát, és intett Viṭannak, hogy szaladjon a kulcsért. Viṭannak a földfoglalás óta már elege volt a Járayné szájából, és sietett közölni, hogy a tanítóné elutazott Kolozsvárra a kórházba, ahol a férje állítólag halálán van. Pillanatnyi tanácstalanság után előugrott Licifor, hogy bízzák csak rá.

Akkurátusán készülődve, először is markába köpött, azután eszébe jutott, hogy levesse kucsmáját és a Viṭan kezébe nyomja, majd amilyen erővel csak tudott, neki-ereszkedett az ajtónak. Alig néhány erősödő lökés után az ajtó engedett, s amikor hirtelen beesett, Licifor lendületében elvesztette egyensúlyát és bezuhant a terembe. Még a pap sem állta meg nevetés nélkül.

A jelenet láttára többen eloldalogtak, és jobbnak látták áthúzódni átellenben, ahol a falu apraja-nagyja gyülekezett a harang hívó szavára. Alig öten-haton maradtak benn s tanakodtak, hogy mégis nem volna-e helyesebb, ha kint az utcán vagy a templomban rendeznék a fogadást. Mégis — gondolták —, talán nem volna illő, hogy ajtó nélküli teremben fogadják és a „nemzet nagyjainak“ zsinóros mentében díszlő nagy képsora alatt.

A templom előtti tér valóban jó választásnak tűnt, már azért is, mert oda amúgy is minden épkézláb ember eljön.

Ámbár tíz szempár is leleskedett, a templom előtti fogadásból alig láttunk és hallottunk valamit. Apám erősítette — én legalábbis semmit nem hallottam —, hogy a vezénylő tiszt rendről, fegyelemről, a kötelességek teljesítéséről beszélt. A pap is mondott valamit, de annyira halkán, hogy egy szava sem jutott el hozzánk. Öreg szomszédunk, Rodovica azonban, aki délelőttönként kiségitett nálunk és szorgalmas templomlátogató volt, aprólékosan elmesélte az ünnepi istentisztelet minden részletét.

A pap az oltár legfelső lépcsőfokán állott — mesélte megilletődve, s fehér szakállával, arany és citromsárga ornátusában olyan volt, mint egy valóságos szent. Oldalt, valamivel lentebb állott a „deac“. Ő bokáig érő fekete kabátot viselt, amely alól ki-kikandikált fehér gyapjúharisnyája. Az első sorban Vițan ült, s mellette Licifor, aki könyökével a pad támlájára ereszkedve meredt maga elé. A két első padot mindkét oldalon csak férfiak foglalták el, a többiekben asszonyok és leányok ültek. Csak Moldovan és Cociș húzódtak hátra az utolsó padba. Ők utolsóknak léptek be, s már nem volt hely elől. Marici néni, az özvegy papné meg is kérdezte, hogy miért ilyen későn; Moldovan csak biggyesztett a szájával, hogy úgy né, éppen csak azért jöttek, hogy ők is lássanak valamit. A katonák kétoldalt sorakoztak, és folyton báméskodtak, mert ők még nem láttak görög katolikus „szluzsbát“. A szluzsba végén, amikor a gyülekezet már oszladozott volna, a pópa hátrafordult, és felemelte a karjait.

— Tisztelt gyülekezet, román testvérek! — szólt reszketeg hangon. — Az Úr meghallgatta könyörgésünket, és elküldte hozzánk a megváltót. Hosszas szenvedés után újra felragyogott hozzánk az ő szent napja. Ezen a földön, amit annyi ősünk vére öntözött, ismét Traian fiai az urak. Mondjunk hálát az Istennek és az ő szent fiának!

Azután visszafordult az oltár felé, letérdelt, és hangosan elmondotta a Miatyánkot. A padban ülők szintén letérdeltek, akik oldalt vagy hátraszorultak, csak fél térdre, és hangosan ismételték a pap mondatait.

Múltak a hetek, s az Udvarhelyre bevonult század mind otthonosabban és a gazda biztonságával viselkedett. Első dolga volt, hogy kinyitatta a községházát, amely közel egy éve zárva volt, s az ügyek ideiglenes vitelére berendelte Dózsa Károly leszerelt sebesült századost, aki kisegített az elmenekült jegyző keze alatt is. Háza és pár hold földje is volt — a család egykori kis nemesi birtokának roncsai —, és más foglalkozás híján unalomból is bejárt. Mialatt az iroda nem működött, csak a haláztatban és az ivásban talált időtöltést, s nemegyszer szomszédai szedték fel a Sajó partján. A hadnagy intézkedésére Dózsa készséggel felelt, s azután rendszeres bú-

tordarabja lett a községházának. Mivel sem a hadseregnek, sem a községnek nem volt különösebb terve vele, esküt kezdetben nem kértek tőle, és főleg a folyó írásbeli munkálatokra (az anyakönyvi események bejegyzésére, marhacédulák kiállítására) vették igénybe. A hadnagy úgy ítélte — valószínűleg felsőbb rendelkezésre —, hogy a katonák jelenléte feleslegessé teszi a fegyveres civil őrseget, és kivétel nélkül mindenkinek be kellett szolgáltatnia a fegyverét. Csak a vaddisznó- és nyúlvaszorák híréből lehetett sejteni, hogy maradtak eldugott fegyverek. Amikor köztudomásúvá vált, hogy a báró gazdatisztje nap mint nap vendégül látja a nála elszállásolt hadnagyot, leállt a földfoglalás is. Máskülönben is Mureşan azzal a hírrel jött Bethlenből, hogy az ilyen foglalások érvénytelenek, de rövidesen lesz egy törvényes földosztás. Kockázatos tehát megművelni az önkényesen elfoglalt földeket, mert megtörténhetik, hogy más aratja le a termést. A gazdatiszt lépten-nyomon fennhangon dicsérte a hadnagyot, és kivételes szerencsének tartotta, hogy Sajóudvarhelyt is megszállta a katonaság. Ami igaz, az igaz — mondogatta —, rendet teremtettek. Az utolsó pillanatban jöttek. Kese is, aki mindennapos vendég volt a gazdatisztnél, azzal állított be hozzánk, hogy ez a hadnagy nagyon úri ember, franciául is tud. Megjegyezte, Teitelbaumtól, a kocsmárostól hallotta, hogy a román pap és Vişan haragszanak rá, s állítólag jelentették is valahova.

Járayné lelkendezésére, hogy végre megszűnt az állandó bizonytalanság és félelem, szüleim is rábólintottak, de apám, az esküt nem tett tisztviselő holtpontjáról ítélve, úgy érezte, hogy közben még jobban szorult körülöttünk a hurok. Karosszékebe roskadva csak azt hajtogatta, hogy a békeszerződés aláírását várja, s azután „majd meglátja“, nem zárva ki a lehetőségét az esküre való jelentkezésnek sem.

Anyagi helyzetünk azonban sürgette a döntést. A kilenctagú családból senki nem keresett, s napról napra kiesdekelt hitelekkel és kölcsönként liszttel, zsírból, szilvaiból tengődtünk. Az élelemnél is súlyosabb gond volt a lábbeli. A hét gyerek közül legalább háromnak-négynek csak kinőtt vagy lyukas lábbelije volt. Hogy a ki-

sebbek ne toporzékoljanak benn, ha a nagyobbak kimentek, napokon át szobafogságra voltunk ítélve. Bent pedig egyebet sem hallottunk, mint anyám szakadatlan panaszkodását, aminek drámai aláfestést adott apám búskomor hallgatagsága és letargiás tehetetlensége. Végül mégis ő határozta el, hogy felmegy Bethlenbe, és megkérdi Esztegárt, a volt szolgabíró, aki hír szerint megmaradt magas beosztásában, nem tudna-e valami megélhetési módot ajánlani. Anyám valósággal fellelkesült az ötleten, s nehogy apám meggondolja elhatározását, sietett megkérni Kесе Attilát, hogy, ő gondoskodjék valami alkalmatosságról, amivel szerdán, a hetivásár napján felutazhat Bethlenbe. Az indulás előtt anyám az apám kezébe nyomott egy aranyláncot, aranykeresztet, amit nagyanyámtól kapott nászajándékba, s amit azóta is ereklyeként őrzött. — Vidd el Kajetán bácsihoz — mondotta fojtott hangon —, adjon rá kölcsönt, de lehetőleg ne add el. — Apám restelkedve vette át. Majd botjára támaszkodva kiállt a hídra, és ott várta be Kесе fehér gebés szekerét.

Bethlenben apám első útja Kajetán bácsihoz vezetett. Kelletlenül fogadta apámat, és amikor megneszelte, hogy kölcsönről van szó, faképnél hagyta. Minerné, az öreg gazdasszonya, aki legközelebb állott hozzá és talán várományosa is volt a vagyonának, mentette ki apámat a kínos helyzetből. — Ma az öreg mogorva — mondotta —, de én előlegezek húsz koronát, és majd elintézem vele utólag. Csak arra vigyázzon, Demeter úr, hogy dátumra fizessen, mert akkor máskor is számíthat a segítségemre.

Apám hálásan kezet csókolt a gazdasszonynak, s ahogy otthon lelkendezve elmesélte, első útja a mészárszékbe vezetett, ahol két kiló húst vett, aztán zsírt, cukrot. Még dohányra is telt.

A nem remélt beszerzés arra is jó volt, hogy magabiztosabban kopogtasson be a szolgabíró irodájába. Hajdanán, mintha nem is lett volna igaz, a hetivásárok napján itt volt a vidéki jegyzők és segédjegyzők hagyományos kaszinója, s innen indultak csoportokban a Szöcsfélé vendéglőbe, ahol szintén hagyományos zenés ebéd várta őket. Az első terem, ahol régebben libériás pikolók fogadták az előkelőségeket, most kongott az ürességtől,

és, a padlózatot borító vastag sárréteg jelezte, hogy nagy népi forgalom színhelye. A következő szoba tele volt szakállas papokkal és condrás falusiakkal, akik apám megjelenésére halkabbra fogták társalgásukat.

— Zavarban voltam — magyarázta otthon —, és vissza is akartam lépni, amikor az asztal sarkáról felugrott Esztegár, és átvezetett egy néptelen irodába. Magunkra maradva, röviden elpanaszoltam, hogy anyagilag milyen súlyos helyzetbe került a család, és második éve nem kapom azt a segílyt se, amelyet Csipkés az ő jelenlétében kilátásba helyezett. Meglepetésemre Esztegár azt ajánlotta, hogy tegyem le az esküt, és azután ő is segíteni fog abban, hogy álláshoz jussak. Aztán szigorúan rám nézett, s kezét vállamra helyezve tagoltan és hangsúlyozottan mondta: „Hogy félreértés ne essék, meg kell mondanom, nagyapám görög katolikus lelkész volt, s az Esztegár nevet apám vette fel, hogy megfelelő állást foglalhasson el a közigazgatásban.“

Szavait hirtelen románra fordítva, barátságosan, de egyben korholólag is így folytatta: „Dragă János, mint őszinte jóakaród, aki ismeri nehéz családi helyzetedet, ajánlom, tedd le az esküt, amíg nem késő. Ha ezen túl leszel, én segítelek, hogy állást kapj, kivéve Sajóudvarhelyt, ahova már Puica is bejelentette igényét. Az, akinek hét gyermeke van, nem játszhatik a mindennapi kenyerével.“ — Azután barátságosan megveregette a vállamat, és lekísért a lépcsőig.

Az Esztegárral lefolyt beszélgetés első tanúságaként szüleim elhatározták, hogy Irént és Zoltánt, akik már munkaképes számba mentek, sürgősen állásba helyezik. Ha ez sikerülne — ábrándoztak —, nemcsak az ő megélhetésük oldódna meg, de segítségére lennének a család többi tagjának is. Arról azonban apámnak fogalma sem volt, hol és hogyan kezdje a dolgot. Anyámnak az az ötlete támadt, hogy fel kellene keresni az öccsét, Moritz Gusztávot, akinek Szászlekencén üzlete volt, s aki kapcsolatai révén hátha tudna állást szerezni, legalább átmenetileg néhány hónapra, amíg tisztázódnak a dolgok. Apám erre a szerepre sem tartotta alkalmasnak magát, és azzal hárította el, hogy inkább menne anyám, aki mint testvér megérdeklődhetné, nem volna-e hajlandó meg-

venni a ház és a kert apai örök-részét. Négy testvér osztotta a fél házon és a belsőségen, de bármily szerény is volt a ráeső érték, most annak a kifizetése mégis valószínű megváltásszámba menne. Az elképzelés reális volt, és anyám, két napos látogatás után, büszkén azzal szállt le a szekérről, hogy Gusztáv hajlandó megvenni anyám örökségét, ha a többi testvér is eladja a részét. Ebben az esetben — magyarázta — megvolna a garanciája arra, hogy a ház a családban marad, s ha majd leánya férjhez megy, neki juttatja hozományul. Szászlekeny mellett van egy megüresedett postamesteri állás. Jelenleg a posta nem működik, éppen emberhiány miatt. Megérdeklődte a lekencei postán, ahova az is tartozik, és Irént négy polgárral felveszik. Anyám főleg arra volt büszke, amit a szekér saroglyájából kiemelt: egy véka liszt, egy nagy füstölt oldalas, zsír és kosárra való kinőtt cipő, ruha, fehérnemű.

Amikor hosszas töprengés, vita és készülődés, sírás és reménykedés után Irént végül is útra tették, a sikeren felbuzdulva apám vállalta, hogy tűzön-vízen keresztül állást szerez Zoltinak. Mivel ő csak az ajánlóleveleknek és általában az összeköttetéseknek hitt, ebben a keretben keresgélte megoldást Zoltán számára is. Bármennyire törte magát, nem talált más lehetőséget, mint hogy ezúttal is Torma közbenjárását kérje, aki, ha kérték, soha senkinek nem tagadta meg a segítséget. Apám nem akart lemaradni anyám sikeres kiszállásától, és türelmetlenül várta az első szekeret, amivel eljuthat Csicsókeresztúrra. Sajnálkozva mesélte, hogy csak Tormánét találta otthon, de a méltóságos asszony megígérte, hogy érdeklődik az ügy iránt, és kifejezte reményét, hogy megoldást találnak a kérdésre. Hallott a Zoltán históriájáról, és megrendítőnek találta, hogy egy ilyen derék fiatalembernek így kettébe törjön a karrierje. Megkérdezte, vállalna-e állást a Szamosvölgyi vasútnál, amely magánjellegű, és amelynél Tormának is vannak részvényei. Apám azt felelte: a probléma pillanatnyilag az, hogy egyáltalán keresethez jusson. Hónapokon át rendkívül büszke volt arra, s ez nagyban hozzájárult önbizalmának helyreállításához, hogy csicsókeresztúri közbelépése látványos eredménnyel járt. Hazatérése után alig pár napra értesítést kaptunk, talán

Szurdukról, hogy alkalmazzák Zoltánt forgalmista állásba, és három napon belül jelentkezzék a szolgálat átvétele végett. Megható volt az a buzgalom, amivel apa, anya, hat gyerek — Irén postamesterkedett valahol a Mezőségen — csomagolt és készítette Zoltán elutazását. Anélkül, hogy valamelyikünk ezt megfogalmazta volna, mindnyájunknak az volt a benyomása, hogy talán közeledik a nehéz út vége, és mintha-mintha derengene is.

Ámbár a bevonultak sorsa nagyjában tisztázódott, néhány eset kivételével minden család tudta, hogy kivel mi történt, mégis a vonatvárás láza most évek múltán sem hagyott alább. Minket gyerekeket maga a vonat pöfélése, sebessége, mozgalmassága és zsúfoltsága érdekelt. Szórakoztatónak találtuk, és tisztos távolságból leselkedtünk is rá, ahogyan egy-egy asszony felismeri a hazatérő fiút vagy apát. Mulatságos is volt, ahogyan az asszonyok, be sem várva a vonat érkezését, ide-oda szaladgáltak, hogy végül is csak a vonat elpöfélése után vegyék számba az érkezetteket.

Aznap, amelyre most emlékezem, az utolsó kocsi helyén egy magas, meggörbült úr maradt. Soha nem láttuk, s ezért nekünk, Sajóudvarhely új lakóinak feltűnt, hogy itten szokatlan rövid prémes bekecset és szürke térdnadrágot viselt. Meglepett az is, annak sem láttam itt párját, hogy vadkacsatollas zöld vadászkalapot s hórihorgas orra alatt hegyesre pödrött szőke bajuszt viselt. Mellette hatalmas kézításka volt, s láthatólag keresett valakit, aki elcipelje. Alig pár lépésre tőle egy öreg, zömök emberke szintén súlyos személypoggyással nézelődött. Szembeszökő volt az ellentét a két idegen külseje között. Az első idegen hórihorgas alakjával szemben kissé nevetséges volt a másik vendég apró termete, amelynek némi humort kölcsönzött kopaszsága és gömbölyded sárga arca. Mintha tüntetne az időjárás ellen, Sajóudvarhelyen teljesen szokatlan térdnadrágban és rövid kék kockás sportkabátban volt. Az asszonyok, akik szerettek minden érkezést aprólékosan számba venni, kissé közelebb merészkedtek.

— Szent Isten — kiáltott fel valaki —, ez a báró, és a másik csak Desbordes lehet.

Valamennyien rájuk meresztették tekintetüket, s Lukrecia, aki már ki tudja hányadszor várta hasztalanul férjét, dühösen odakiáltotta, hogy ezek mind hazajönnek, nem voltak a fronton, nem estek el, nem estek fogságba, és még a forradalom sem ejtett sebet rajtuk. Appel és Desbordes meglepetten magyarázták egymásnak, hogy hol szálltak fel és miért nem találkoztak útközben. Majd Desbordes, akinek szemmel láthatólag nem tetszett ez a találkozás, intett az őrnek, hogy csomagja van és segítségre van szüksége. Az első pillanatban az őr hanyag vállvonogatással felelt az integetésre, de amikor felismerte Desbordes-t, előzékenyen eléje szaladt, és felkapta a táskáját. Csak ott vette észre, hogy a másik jövevény a báró, s most már az ő csomagját sem hagyhatta a töltésen.

A két úr lassú léptekkel leereszkedett a töltésről, és átlépett a Desbordes parkjába, amely éppen a vasútig terjedt. Amint a sűrű gesztenyefa sétányba érkeztek, Desbordes karon fogta Appelt, és egy pillanatra megállította.

— Mondd, hol voltál és hogy vészelted át?

Appel vékony, gyerekes és selypítő hangon felelt:

— Mindent a szerencsének köszönhetek. A forradalom Bécs mellett ért, ahol mind törvényisztelő emberek élnek. Három napig Bécsben voltam, nagybátyámnál, és csak azután indultam haza, miután arról értesültem, hogy a románok rendet teremtettek. Aggodalommal hallottam, hogy a felfordulás téged Budapesten ért, és jelen voltál azon a parlamenti ülésen is, ahol Tiszára lőttek.

— Valóban — bólogatott rezignáltan Desbordes —, de azután egy nagyobb ökörszállítmánnyal Svájcban rekedtem, s ott vártam ki a bonyodalmak végét. A magam szempontjából talán még maradnom kellett volna, de a feleségem és a gyermekek Kolozsváron rekedtek, és nyugtalan voltam miattuk. Ami családi és személyi épségünket illeti, mondhatnánk, hogy megúsztuk, de ahogy én látom a dolgok menetét, a súlyosabb áldozatok még csak ezután következnek.

Desbordes vészjósító töprengéseire Appel hitetlenkedve pattant fel.

— Milyen áldozatra gondolsz? Már Béla gróf is említette, hogy széltében-hosszában földreformról beszélnek.

Én azonban neki is megmondtam, hogy véleményem szerint marhaság. Véleményemet megerősítette az az ezredes is, aki Béla grófhoz van beszállásolva, és akinek ötezer holdja van odaát.

Az őrháztól a kastélyig egy lélek sem volt látható, s az egész park elhanyagolt, kihalt állapotban volt. Minden szétszóródott szemétbuckára és elhajított törött üvegre Desbordes méltatlankodva csóválta a fejét, és helyenként megállt, hogy egy-egy üveget vagy útba eső ágat arrább tegyen. Meglepődve vette észre, hogy a kastély előtt ispánja, Fekete Pál áll, rá jellemző hátra lejtő pózban, és Sütő Ferivel beszélget, az udvar legöregebb szolgájával, aki még Desbordes nagyapjától maradt itt örökségbe. A közeledő hangokra odaforduló gazdatiszt zavartan pislogott, mintha káprázott volna a szeme, azután Desbordes elé szaladt, s heves mozdulattal, szótlánul elkapta a kezét, és megindultan csókolgatta. Desbordes gyengéden megveregetve a vállát kérdezte:

— Örvend, Pál, hogy hazajöttem?

— Örvendek, méltóságos uram, már azt hittük, sohasem látjuk.

Azután elérzékenyülten, hosszan törülgette szemeit.

Appelnek eszébe jutott, hogy hiszen neki is van egy ilyen hű gazdatisztje, és sietve elköszönt. Átszelve az utat, amely a két szemben fekvő kastélyt elválasztja, a saját kis fenyves parkján átkerülve kopogott be a gazdatiszt lakásába. A konyhán átmenet először a gazdatiszt feleségével találkozott, aki felemelkedve mosogatótálja mellől, meglepetésében kiejtette kezéből a tányért. Szó nem jött ki az ajkán, és zavarában vizes kézzel fogadta a báró kinyújtott kezét. Appel könnyedén, mintha csak a szomszédból ugrott volna át, megkérdezte, hogy itthon van-e a gazdatiszt, és régi, megszokott otthonossággal már indult is az ebédlőbe. Az asszony papucsban pár lépésnyire utána csoszogott, de akkor hirtelen eszébe jutott, hogy férje bent Ionescuval tereferél. Pír öntötte el, és restelkedve visszamaradt.

Mint hajdanán, a gazdatiszt most is az asztalfőn álló öreg családi karosszékekben ült, s cigarettát sodort. Oldalt ismeretlen fiatalember ült, és kényelmesen hátradőlve eresztgette a füstöt. Sárgásbarna egyenkabátban volt, ke-

resztül-kasul díszített pántokkal és zsinórokkal. Vele szemben a gazdatiszt kislánya, bájos fejét tenyerére támasztva, szép tengerkék szemével olvadozva viszonzta a tiszt öntelt, villogó tekintetét.

A gazdatiszt első érzése a döbbenet volt s a restelkedés, hogy a báró őt ilyen idillikus légkörben „tetten érte“ a román tiszttel. Mély meghajlással úgy sietett Appel elé, hogy elkerülje a tekintetét, és közben türelmes kézlegyintéssel intett a lányának, hogy vonuljanak át a másik szobába. Appel azonban megelőzte őket, és barátságosan s egyben kérdőleg bemutatkozott a tisztnek. Appel nem értette a választ, és megkérdezte: „parlez-vous français?“ A tiszt franciául felelt. Appelnek rendkívül imponált, és tovább fűzte a beszédet francia nyelven. Amikor elbúcsúztak, a báró most már hosszasan és barátságosan szorongatta kezét, és nyomatékosan megjegyezte:

— Örvendek, hogy rendet teremtettek.

Kese, Járayné, Marici néni, Izachil, a szomszéd, napokon át hordták a híreket Desbordes hazatéréséről. Appel érkezése nem váltott ki különösebb visszhangot, és bent a park sűrű fenyvese között meghúzódó kastélyban nem is volt annyira szem előtt. Appel vagyonának zöme Bécsben volt, és udvarhelyi kastélyát inkább üdülőhelynek tekintette, amelyhez anyja, az öreg bárónő ragaszkodott. Itt volt férjének, Bosznia-Hercegovina egykori katonai kormányzójának és a háború első éveiben elesett nagyobbik fiának, a huszárszázadosnak a sírja. Politikailag érdektelennek és ártalmatlannak mutatkozott, és az öreg báróné a hadiözvegyek és árvák alkalmi ruha- és élelemsegélyezésével némi rokonszenvre is tett szert. Desbordes viszont, több ezer hold birtokosa, aktív politikus és a környék országgyűlési képviselője, akinek különös befolyására és súlyára jellemző, hogy egy Bethlen gróffal szemben nyerte el a mandátumát.

A községházának szinte állandó jellegű kaszinójában, amelynek a törzstagjai a pópa, Vițan, egy őrmester és Dózsa voltak, meglehetősen tartózkodón folyt a társalgás. Csak Halas, a kócsi katonaszökevény, aki most tért haza Iași-ból és időnként szintén átjött, hogy a még betöltet-

len jegyzői állás iránt érdeklődjék, vetette oda fölényesen:

— Majd visszamegy. Aztán ha itt is marad? A földjeit úgyis elveszik, s az arisztokrata föld nélkül olyan, mint a disznó zsír nélkül.

Jót nevettek, és igyekeztek napirendre térni az eset felett. Viřan viselkedése azonban némi nyugtalanságot árult el. Hátha minden, ami most végbemegy, csak átmenet, s azután visszatér a régi kerékvágásba. Eszébe jutott, hogy milyen urak voltak a háború elején Ukrajnában és Lengyelországban, akkor ki gondolta volna, hogy futva kell majd menekülni. Valami oka lehet Desbordes-nak, hogy hazajött, és megint úgy rendelkezik, mintha mi sem történt volna.

Winter hozta a hírt, hogy Desbordes meghívta ebédre Viřant, és egész délután tárgyalt vele. Winter az iskola előtt, a gárda idejében történt összeszólalkozás után került Viřant, s most úgy érezte, magának szolgáltat elégtételt, ha az utcán kószálva mindenkit leállít és elkürtöli a Desbordes és Viřan találkozását. Kese unalomig ismételtette sejtelmesen, hogy valami magyarázata csak lehet Desbordes hazatérésének. Már az is sejtet valamit, hogy milyen nyugodtan és magabiztosan intézkedik. A Viřannal való kapcsolat felvétele egyenesen bravúros, valóságos huszárvágás. Mindenesetre érdemes volna találkozni vele. Ő sokat mondhatna.

— Azt mondja meg — vetette oda anyám —, hogy mi lesz velünk. Vagy mondja meg a tiszteletes úr, hogy mitévők legyünk. — Hangja mind élesebb, szemrehányóbb, majd vádoló lett: — Ügy látszik, a férfiak nem tudják megállni a helyüket ebben a helyzetben. Magánál is most már csak Ágnes néni járja a vásárt, vezeti a háztartást és tartja fenn az egész gazdaságot. Hiába mondom reggeltől estig, hogy így nem mehet tovább, egyik fülén be, a másikon ki. Még csak tanácsot vagy biztatást sem kapunk senkitől. Miért nem teszi le az esküt — mondta először ki nyíltan, de nehogy vihart váltsanak ki szavai, sietett hozzátenni, hogy ő a gyerekek miatt akár favágónak is beállna.

— Asszonyom — fordult hirtelen anyámhoz Kese —, igaza van, tökéletesen igaza van. Ha kell, fát is kell vágni,

nem szégyen. Mondják, hogy Bethlenben az összes volt bírók és tisztviselők, Csipkés járásbíróval az élen fát vágnak a grófnál.

— János — fordult apámhoz, s mondanivalójának aláfestésére rövid, hatásos szünetet tartott —, mit szólnál, ha felmennénk Desbordes-hoz.

Mint óriási meglepetésnek szánt felfedezést vágta oda az ötletet. Zsebre dugott kezekkel, kissé kidüllesztett mellel, feszülten figyelte a hatást. Apám a várt taps helyett fásult és reménytelen tekintettel válaszolt, mint aki már ebben sem bízik.

— Miért ne — mondotta Kese —, utóvégre ő is csak olyan ember, mint mi, és most talán még készségesebb lesz, mint eddig.

Apámat semmiféle biztatás nem tudta kiemelni letargiájából, amely az utóbbi hónapokban aggasztó arányt öltött. Anyám is szükségesnek érezte, hogy Kese segítségére jöjjön. Szeretett volna erélyes lenni, de nem tudta elfojtani izgalmát, és remegő, sírásba fúló hangon kérdezte, hogy miért ne mehetne, hiszen már járt ott.

— Jó, jó, voltam — morfondírozott apám —, de akkor ő hívott.

— Most meg örvideni fog, hogy felkeresitek. Ő is átélte ezeket a nehéz éveket, és bizonyosan jól fog neki esni, hogy nem feledkeztetek meg róla.

Apám és Kese elfogódottan, egymásra támaszkodva lépegettek fel óvatosan a széles márványlépcsőkön. Az udvar néptelen volt, és csak az egyik istálló ajtajában láttak valakit — Kese szerint az öreg Feri bá lehetett —, amint villával hányta be a szalmát. Végiglépdeltek az emelet verandáján is, anélkül hogy valakire akadtak volna. Tanácstalanul álldogáltak, s már-már azon voltak, hogy visszatérjenek, amikor az egyik fehér szárnyas ajtó kitérült, s megjelent Desbordes méltóságos alakja. Morcosnak tűnt, mint akit éppen álmából zavartak fel, s kellettlenül nyújtott kezét.

— Bocsánat, méltóságos uram — mentegetőzött Kese —, de engedje meg, hogy kikérjük a véleményét és a tanácsát néhány sorsdöntő kérdésben.

Desbordes elhárítóan emelte fel a kezét.

— Tiszteletes úr, nem mondhatok semmit. Nem foglalkozom többé politikával, és ezentúl csak földbirtokos leszek.

— Mégis, méltóságod olyan városokból jött, ahol szélesebb az áttekintés. Legalább annyit méltóztatnék mondani, hogy mi vár ránk, kisemberekre. Mik a kilátások?

— Semmit nem tudok.

Makacsul hallgatott, hogy elkerülje a további kérdéseket. Kesét annyira zavarba hozta Desbordes merev elzárkózása, hogy legszívesebben visszafordult volna. Apám azonban tudta, hogy otthon a család anyagi helyzetére és jövődjére várják a választ, s ezért tőle szokatlan merészséggel előreugrott.

— Méltóságos úr, ha netalán berendelnének szolgálatra, jelentkeznek?

Desbordes szigorú tekintettel tetőtől talpig végigmérte.

— Az ki-ki lelkiismeretére tartozik.

Ahogy otthon elmesélte, Desbordes figyelmeztető válaszára elpirult, de nem tudta, hogy hirtelenében mit válaszoljon. Azt sem tudták, hogyan hátráljanak ki. Csak a veranda végén vették észre, hogy éppen az ellenkező irányba mentek. Szótlanul kopogtak le a lépcsőkön. Hazamenet apám keserűen jegyezte meg:

— Na ugyan nem sokra mentünk.

Kese azonban sejtelmesen intett.

— Sohasem lehet tudni. Várjuk be a végét türelemmel.

Hónapokon át tartó levelezés és izengetés után anyám távoli rokona, Karácsonyi Gerő, a Kolozs megyei főkönyvelő közölte, hogy megüresedett egy jegyzői állás Szeptéren, és apám jelentkezék sürgősen Kolozsváron az eskü letételére. Addig sohasem hallottuk ennek a falunak a nevét, de Járayné Marosvásárhelyre menet átutazott rajta. Csak annyit tudott mondani róla — lehet, csupán tapintatból —, hogy mély mezőségi völgyben terül el és kissé sáros. Sármáson keresztül vonattal is megközelíthető, és a mezőörményesi szolgabíróshoz tartozik. Mivel az odaköltözés kérdése fel sem merült, ezek a részletek mellékeseknek tűntek, s anyám úgy vasalt és csomagolt, hogy az eskü letétele után apám egyenesen Szepterre mehessen.

Apám kinevezése fordulatot jelentett a család életében. Mivel mi sajnos nem követhettük, családuink végérvényesen kettészakadt. Ünnepiek alkalmával apám néha hazalátogatott, de az összeköltözést Septéren sem ő, sem anyám nem tartotta kívánatosnak. Adódott talán egy alkalom, amikor megpályázhatta volna a sajóudvarhelyi jegyzőséget. Anyám sürgősen hazahívatta, de minden beavatott reménytelennek tartotta esélyeit. Apám kijelentette, hogy semmi esetre sem óhajt Vișan közvetlen munkatársa lenni, aki közben a liberális párt képviselőjében községi bíró lett. Apám egyébként is már berázódott a mezőségi elhagyatottságába, amelynek előnye — magyarázta vagy csak vigasztalta magát —, hogy kiesik a prefektus érdeklődési köréből, s ritkán zaklatják. Ilyen úttalan, isten háta megetti faluban sem a prefektusnak, sem sáskahadának, még a főszolgabírónak sincs mit „keresniök“. A szó mindkét értelmében. Arra különben sem gondoltunk, hogy elköltözzünk Sajóudvarhelyről, ahol nagyanyámnál otthonra leptünk, s a kert is kiegészíti a konyhát. Akkorára már nyílt néhány alkalmi kereseti forrás is, amely — mindig az utolsó pillanatban — megoldott egy-egy égető lábbeli- vagy tűzifa-gondot.

Alkalmi munkát Udvarhelyen még mindig csak a két uradalom biztosíthatott. A földreform után a báró, élelmes és vállalkozó szellemű gazdatisztjének ösztönzésére, visszavonult a nagy gabonatermelésből, és minden pénzét a belsőség fejlesztésére fordította, amelyhez gyapjúfésülőt és olajprést csatolt. Sikerült megértetnie a báróval: saját érdeke is azt kívánja, hogy ez a vállalkozás közös tulajdonban és haszonra menjen. Valóságos kisipari kombinát jött létre a Sajó partján, amely tíz-tizenöt embert foglalkoztatott, s alkalmi munkát is nyújtott. A tiszt francia nevelőt fogadott a lányai mellé, s miután a nagyobbik leány férjhez ment a falu új jegyzőjéhez, autóra is telt. Desbordes-nak ötszáz holdja maradt Sajóudvarhelyen és százötven holdja kastéllyal Árokalján. Harinán, ahol kiterjedt juhlegelői voltak, mindent elvesztett. A földreform után ő is csak annyit termelt, hogy elláthassa a háztartást, és ugyancsak háztartásra hizlalt sertésállományt. Marhaexportra állt át, s idejének nagy részét bécsi üzletfeleivel töltötte. Desbordes-né állandó keserűségére

— kaszinókban. Anyám „bevágódott“ mint alkalmi vasalónő, amiért rendszerint kinőtt ruhákkal és disznóölés idején „kóstolóval“ fizettek. Vakáció idején mi gyermekek az erdőbe jártunk dolgozni. A munka abból állott, hogy kék krétával megjelöltük a méterfákat. Miért? Ma sem tudom. Mindenesetre ezért nekünk is jutott egy-egy öl tüzelő. Ilyen kereseti lehetőségeket kár lett volna cserbenhagyni.

Mivel Irén, Zoltán és Dezső más helységben dolgozott, Jenő, Béla és én pedig Kolozsváron jártunk gimnáziumba, a család fokozatosan ünnepi találkozóhely lett, ahonnan hangulatos viszontlátások és érzékeny búcsúk után rendre ismét útra keltünk. A Sajóudvarhellyel való kapcsolat azonban nemcsak hogy nem vesztett intenzitásából, hanem egyre mélyült és egyre kellemesebb lett. Mintha a viharfelhők elvonultak volna, s a folyamatos távollét miatt ritkán hallottunk a mindennapi gondokról. Sajóudvarhely képe mindinkább hazahívó és feloldó üdülővé alakult. Az ott töltött évek és élmények — bánatok és örömök — hatására és talán a személyi kapcsolatok közvetlensége miatt is számon tartottam minden embert, és tudtam pontosan, ki halt meg, ki ment férjhez, kivel mi történt.

A Desbordes gazdatisztje leesett a padlásról és gerinctörést szenvedett, amit nem is hevert ki. Desbordes nem fogadott új gazdatisztet, s kezdte eladogatni földjeit. A birtok likvidálásában hatékony segítséget nyújtott nagyobbik fia is, aki saját szakállára eladogatta a tanyai házakat, a lovakat, ha már más nem volt, akkor alkalomadtán egy-egy juhot vagy sertést. Imre Gábor, a volt dési szolgabíró, miután két nővérét és együgyű öccsét hazaköltöztette Bethlenből, meglepetésre egy reggel borotvával elvágta a nyakát. Az eset körül évekig tartott a pletyka, de a valódi ok mégiscsak az lehetett, amit éppen az együgyű öccse kotyogott ki. Imre Gábor azért költöztette őket Sajóudvarhelyre, hogy elihassa a bethleni házat. Márpedig a vevő, a bethleni „botgyár“ tulajdonosa továbbadta, mielőtt kifizette volna, és azután csődöt jelentett be.

Vișan és a körülötte csoportosuló liberális párt elszigetelődött, s a falu zöme átpártolt a nemzeti parasztpárt-hoz. Mureșan, a bethleni ügyvéd vezetése alatt olyan gyűléseket tartottak Bethlenben és Désen, hogy még a kisgyermekes anyák is gyermekeikkel a karjukon felvonultak. Napirenden volt a tömegfelvonulás a magas adók és kamatok, majd a mezőgazdasági tartozások eltörlése végett. A pópa is átállt a nemzeti parasztpárthoz, s Vișant már csak hivatali felettesei tartották. Moldovan Grigore és Cociș Vasilica szintén részt vett ezeken a felvonulásokon, de közben, ha felkérték őket, lelkesen osztogatták a szociáldemokrata párt választási plakátjait és röpcéduláit is.

Ahol eddig a két uradalom árnyékában a béresek, kocsisok és a részes munkások képviselték a tömegszintet, most mint eső után a gomba a legelőt, úgy árasztotta el a falut a fiatal értelmiség. A báró kocsisának a fia már a gimnázium harmadik évét járta, kitűnő eredménnyel. Vișan leányai tanítóképzőben végeztek, Dombrának, a kántornak a fia papnövendék lett, Vișan sógorának a fia, Zaharia Pop legjobb úton volt ahhoz, hogy tanár legyen. A hagyományos nyári sajjóudvarhelyi bála, amelyet az iskola termeiben rendeztek, eljöttek a szomszédos falvak ifjai is. Sokan mezítláb az iskoláig, hogy ne mocskolják össze a lábbelit, s azután a táncterem előtti hídon öltöttek báli ruhát. Mi is szenvedéllyel sodródtunk a lelkesedő és szórakozó ifjúság báli hangulatába. Anyám nagy öröme, egy ilyen bála lejött kétlovas szekéren három lányával Pongraț, a kerlési tanító, akit annak idején apám esketett, és akinek a legnagyobbik lányát, Corneliát apám keresztelte. Amíg az ifjak gondtalanul versenyeztek a hagyományos táncokban — a valcerben, a polkában — és a moderneiben — a foxtrotban és a simiben —, az öregek csendesen borozgatva, elérzékenyülten andalogtak ifjúkori kerlési emlékeikben.

A helyi közigazgatás tisztviselőcseréjével fokozatosan háttérbe került a falu magyar szellemi élete is. Valószínűleg ez készítette Kесе Attilát, aki közben közismert vezércikkírója lett a kolozsvári Ellenzéknek, hogy összeszedje és mozgósítsa a megmaradt maroknyi gyereksereget. Játékosan ugyan, de tartani próbálta a lépést a fa-

luban pezsgő román kulturális étellel. Természetesen nem tudott lépést tartani a falu túlnyomó többségét alkotó és az államapparátusra támaszkodó román közélettel, de tevékenykedése és ötletessége nem maradt hatás nélkül. Amellett, hogy hatott híveire, a falusi románok és magyarok közti közeledést szolgálta az a nagy lázzal előkészített műsora, amelyet azon a címen harangozott be, hogy „a magyarok ébredése“. Az estélyre, amelyet a papi lak nagytermében rendezett, eljött a pópa, mind az öt leányával, a jegyző már azért is, mert a felesége magyar, a csendőrőrmester, aki tudta, hogy a műsor után neki is kijár néhány pohár. „A magyarok ébredése“, ami gyanús lehetett azelőtt, abból állt, hogy a rögtönzött színpadon néhány magyar gyerek, Szabó Árpád, az őr fia, Sütő Feri, a kondás fia. Székely János, a Mihály fia behunyt szemmel feküdt, majd a Kese intésére pislogva felébredt. A csendőrőrmester megkönnyebbülten nézett a pópára, aki azt sem tudta, hogy áradozzon Kese ötletességén. Az estélyen osztották szét Sajóudvarhely első kézírásos lapját, a Fügönyt, amely élcelődő hírekkel szórakoztatta a lakosokat, s a környék intimitásairól és egyben a helyi viszonyokra alkalmazva elsütötte a nagyvilág soron levő vicceit. Szorgalmas látogatói lettek az ilyen kultúrestélyeknek Winter és Öregdi is. Az egyik lelkes összejövetel után Kese a Winter vállára helyezte kezét, és profétikus hangnemben, de először gyanakvóan körülnézve megjegyezte, hogy remélhetőleg most már ő is tisztában van mindennel. Winter pár pillanatig állta Kese szűrő tekintetét, és azután szemét lesütve fájdalmasan elfordult.

AZ ÉN ISKOLÁIM

A tág falusi udvarok, mezők és utcák világa után eleinte szokatlan és ijesztő volt a gimnáziumi otthon. Már maga az épület zárt, kopott, színtelen és rideg kolosszusnak tűnt, amelynek hosszú, keskeny és mindig félhomályos folyosóin mint fogságba esett, szárnyaszegett verebek keringtek az apró nebulók. Időnként fel-felbukkant Uitz Mátyás gömbölyded alakja, amint lassan, kacsázva be-benyit a termekbe, majd rövid nádpalcáját fenyegetően suhogtatva, leszólítja a folyosón kószálókat.

— Mit keresel szilencium alatt a folyosón?

— Mi van a leckével?

— Ante, apud, ad, adversus...

Amikor látta, hogy hirtelen nem kapcsolok, fenyegetően, taglalva kiabálta:

— A prepozíciók, de nem így, lagymatagon — versben!

— Hány német igét tanultál meg ma?

— Ismételtem.

— Megmondtam, hogy amíg el nem juttok a kétszázig, mindennap ötöt. Na, gyerünk be a szilenciumba — és palcájával is nógatott.

Az iskola házi harangjának kongására nógatás nélkül is gyorsan felsorakoztunk a folyosón, és Uitz Mátyás intésére, aki előlről összeráncolt szemöldökkel méregette, hogy egyenes-e a lánia, megindultunk az ebédlő irányába. A sor csendben lekanyarodott a földszintre, majd a hatalmas, boltíves, várszerű kapu ajtaján rendre kifordult az utcára. Onnan sorvigyázók dupla kíséretében elhaladva a Mária-szobor mellett, ahol sűrűn vetettük a keresztet, átszeltük az Egyetem utcát, és bevonultunk a Szentjós-kába. Alacsony, inkább süllyedt boltíves kapun léptünk be, amely felett kerekded vakablakban József-szobor állott, ölében kis Krisztussal. Boltíves, fedett, téglákkal kifoltozott széles folyosón vonultunk le az étterembe. Baloldalt sötétbarna ablakpárkány, amelyre hátul

sürgő-forgó fehérnépek sietve és türelmetlenül rakosgatták ki a vastag porceláncsészéket, jobbra meg párhuzamosan két széles, kopott terítetten deszkaasztal, ahol, mint a juhok az akolban, egymás mellett szorongva kerestük a helyünket. Mindenekelőtt felállva, kórusban elmondtuk az imát, azután csalódottan turkáltunk a birkalevesben, amelynek a tetején ujjnyi, hátborzongató faggyúk úszkáltak. Sajnos a ragacsos prézlis vagy ízes laska sem hozott vigaszt. Minthogy szakadatlanul hátunk mellett nyirkogott az Uitz Mátyás cúgos cipője, rejtegetve iszonyunkat, szótlantul a csészére hajoltunk, és amikor úgy éreztük, hogy pont mögöttünk áll, felszürcsöltünk egy-egy kortyot a kanál széléről — közben a szervitorok, akik szegény árva diákok voltak, buzgón szaladgáltak a csészékkel és a tányérokkal az asztalok között. Uitz intésére újra kórusban imádkoztunk, ezúttal hálát adva az Úrnak a mindennapi kenyérért, és ismét szigorú glédában visszavonultunk az internátusba.

Ámbár lehetetlen lett volna elmenni Uitz Mátyás mellett anélkül, hogy ne talált volna okot arra, hogy rád szóljon, megintsen vagy megfenyítsen, mégis fokozatosan mindinkább tisztelettel, mint félelemmel tekintettem rá. Most is fenyegető gesztussal leállít a folyosón, és rám szól, hogy miért járok bent az épületben nagykabáttal. Hirtelen azt találtam felelni, hogy hideg van a szobában. Megrökönyödve és indulatosan vágott vissza:

— Melyik szobában laksz?

— A hideghálóban.

Így hívták a második emelet utolsó szobáját a jobb sarokban. Eredetileg raktárhelyiség lehetett, fűtőberendezés nélkül, és amint hírlett, a megnövekedett igények miatt rendezték át hálóvá. Saját kályhája nem volt, és minden melegét a szomszéd szoba kályhájától kölcsönözte, amelynek a kéménye a két szoba válaszfalán áthaladt. Uitzot konsternálta a szoba ragadványnevének nyílt használata, ámbár a diákok nyelvén csak így volt ismeretes, és nyilvánvaló leleplező elhatározással intett, hogy forduljunk vissza a hidegháló felé. Végigsétálta a szobát, meg-megállt, helyenként nagyokat szippantott, majd kételkedő arckifejezéssel és mozdulatokkal fordult a szoba lakóihoz.

— Itt hideg van?

Valaki visszacincogta a sarokból, hogy igen. Uitz hosszan fürkészte a sarkot, de végül is nem feszítette többet a húrt, hanem újra ellenem fordult.

— Hogy lehet az, hogy mindenki más rendes öltözetben van, és Flórián, nézz csak oda, ingujjban, te pedig mint valami nyeszlett vénasszony, nagykabátban sétifikálsz még a folyosón is.

Szemlesütve hallgattam a dorgálást.

— Igazgató úr — szólalt meg Flórián —, neki nincs más kabátja. .

Uitz összeráncolta homlokát, és egy pillanatig zavartan maga elé meredt. Még egyszer alaposan, tetőtől talpig végigmért, azután — legalábbis az volt az érzésem — restelkedve távozott.

Már-már reménykedtem, hogy nyugalmasabb napok következnek, amikor Uitz lehívatott, és közölte, hogy másnaptól be vagyok osztva ministrálásra Ábrahám Istvánal együtt. Ábrahám, aki ugyancsak a hideghálóban lakott, de egy évvel magasabb osztályba járt, kipirult a meghatottságtól.

— Ministráltál már? — kérdezte Uitz a jóindulatú érdeklődés, de egyben a kitüntető bizalom hangján is.

— Nem.

— Akkor majd Ábrahám mindent elmagyaráz.

Ábrahám, aki valószínűleg szülei ösztönzésére már akkor eljegyezte magát a papsággal, nagyokat nyelt izgalmában, és kézen fogva vezetett fel a hideghálóba, hogy lépésről lépésre bemagoltassa a ceremóniát.

Minden rendben lett volna, és Ábrahámnak is az volt a véleménye, hogy nem lesz zökkenő, csak állandóan őt figyeljem és kövessem. Ami mégis felzaklatott, az a korai felkelés volt. A reggeli mise, amire fél hatkor felverték, amúgy is a programunk legkellemetlenebb száma volt. Halvány lámpafénynél ugrottunk ki az ágyból, és dideregve, mezítláb futottunk versenyt a közös mosdóhoz. Még kora hajnali félhomály volt, amikor átvezényelték a templomba, és bóbiskolva, reszketve vártuk, hogy átessünk ezen a bajon is. Amikor a sorok halkán besirültek a padokba, mi Ábrahámmal hosszú fehér köntösben térdelgettünk az oltárlépcsőn, és vártuk az előírt jele-

két, hogy felálljunk, jobbra vagy balra lépünk, titokzatos latin vagy görög refréneket mormoljunk, majd bort töltünk a kehelybe. Az első ministrálásakor elszalasztottam Ábrahám jelzéseit, amelyek talán túlságosan diszkréttek voltak, és bor nélkül hagytam a papot. Szerencsére éppen Földvári, az énekes görög tanár misézett, aki nem egyszer demonstrálta, hogy nem barátja a kimért konvencióknak, és kissé hátrabillentve bozontos fejét, rám káromkodott:

— Hozd már azt a bort, az anyád istenit!

Odszaladtam a kis kancsóval, és amikor láttam, hogy Földvári elégedetten int, magabiztosabban folytattam a ceremóniát.

Megilletődötten és egyben figyelmeztetően jelentette be Uitz Mátyás, hogy ismét lelkigyakorlat következik. A szokott napi program helyett hajnalban a mise után meghallgatjuk a kiküldött páterek szentbeszédét, ebéd után pedig a pihenő helyett áhitattal magunkba szállva elolvassuk a felhagyott imákat. Vacsora után a szobában újra imádkozunk, és a lelkigyakorlatok végén gyónunk. Sejtteni engedte, az a megtiszteltetés érhet, hogy személyesen gróf Majláth Gusztáv püspöknek gyónunk. Magától értetődő, hogy ha időközben bárki szükségét érzi, hogy többször gyónjon — bármikor jelentkezhetik. A lelkigyakorlatok idején mindenkitől csendet és példás fegyelmet várnak.

A lelkigyakorlatok ideje alatt történt, hogy a latinóra alatt Zimmermann János osztályfőnök segítséget kért az osztályzatok kiszámításához. Szokása szerint pocakját kidüllesztette fekete szoknyája alatt, és ujjaival malmozva, hosszú, lassú léptekkel ringatta magát az osztály előtt. Időnként megállt, és tréfás, kutató pillantással várta a jelentkezőket.

— Szóval ki jön segíteni?

Mindenki kötelességének tartotta, hogy felemelje a kezét. De kiderült, hogy az illető bentlakó kell hogy legyen, ne álljon bukásra, ne legyen beteg, ne kotyogjon, tudjon összeadni, szorozni és osztani. Így kerültem én is bele abba a válogatott négyesbe, amely este Zimmermann lakásán éjfélig számítgatta a jegyeket.

Az osztályfőnök a többi tanárral együtt a másik épületben lakott, ahova a mi folyosónkról egy oldalajtó nyílt. A tanárok épülete alacsonyabb és ósdibb volt, de tágasabb, barátságosabb és lakályosabb. Szélesebbek voltak a folyosók, nyitottak az udvar fele. Körös-körül tisztaság és csend honolt, s a szobaajtók, amelyek tisztas távolban következtek, elegáns, tetszetős almazöld színben virítottak. Áthaladtunk a folyosón, és mielőtt balra kanyarodtunk volna Zimmermann szobája fele, titokban kipislanítottunk az udvarra. Megállt szemünk-szánk, amikor szinte valamennyi tanárunkat ott láttuk, egyikét-másikat kettesével sétálva, másokat kinyitott imakönyvvel a kézben. Mind feketében, mind természetesen, kitöltve a teret, komoran és félelmetesen. Szinte megigézve meredtünk a képre, amikor ajtónyikorgást hallottunk és ijedten repdestünk szét.

Zimmermannt rendkívül szórakoztatta jelenlétünk, és talán azért rendezte az estélyt. Szerényen, megilletődve megálltunk az ajtóban, de leereszkedő, kegyes mozdulattal intett, hogy foglaljunk helyet az előkészített székeken. Ceruzát is nyomott a markunkba, egy-egy ív papírt helyezett elénk, s azután, mintha imádkozna, le-fel sétálva diktálta külön mindegyikünknek a jegyeket, amiket össze kellett adnunk, hogy azután elosszuk. Éjfél felé járt az idő, amikor Zimmermannt is környékezte az álom. Összezsapta a katalógust, és kegyesen odaszólt, hogy talán mára elég is. Mielőtt azonban elengedett volna, sokat sejtetően intett, hogy várjunk csak egy kicsit, vár valami meglepetés. Áttipegett a szomszéd szobába, majd visszatérve, a küszöbön vigyorgó arccal, diadalmasan felmutatott egy almát. Jobbról-balról megforgatta, előrenyújtotta, visszahúzta, miközben sunyin figyelte a hatást, és amikor elégtétel-érzése színültig telt, egy kést szedett le a polcról. Megvillantotta, és azután kiszámított, pózoló mozdulatokkal négybe vágta az almát, hogy azután kegyes mosollyal egy-egy cikket nyújtson át mindegyikünknek. Illedelmesen meghajoltunk. Miután betelt a nagylelkűség gyönyörével, szigorúan meghagyta, s a nagyobb hatás kedvéért orrunkra koppintott a mutatóujjával, nehogy eláruljuk valakinek.

Ámbár érzésem szerint mindent megadással fogadtam, mégis — talán a véletlenek különös összeesése folytán — a harmadik lelkigyakorlat drámai következményekkel járt. A dráma első felvonása azzal kezdődött, hogy a lelkigyakorlat szilenciumában Ábrahám, aki éppen felvigyázott, felháborodva fedezte fel, hogy a kijelölt ima helyett egy versesfüzetben lapozgatok. Se szó, se beszéd kirohant, és a konviktus új igazgatójával, Panyik Tóth Lajossal tért vissza. Öles, pocakos pap volt, akinek az arcából csak kiugró, horgas orrára és apró, sunyi szemekre emlékszem. Mint egy héja, úgy csapott rá a füzetre, és talán diadalmasan vitte is volna a zsákmányt, ha nem ütközött volna váratlanul ellenállásba.

Magam sem képzeltem el, hogy valamikor tanáromnak, ráadásul ilyen mindig ugrásra kész Góliátnak, mint amilyen Panyik Tóth Lajos, nyílt nemmel vágjak vissza. Ahogy kiejtettem a nemet, máris átéreztem robbanásom súlyosságát, és mintha elvesztettem volna magam alatt a talajt, úgy éreztem, hogy a bizonytalanság szédületes örvényei kaptak el. Panyik Tóth Lajos mint zsákmányára szállt héja ragadta meg a galléromat, és tajtékozva betuszkolt a szobájába. Itt, hogy elégtételt vegyen az igazgatói presztízsen esett csorbán, és egyben bosszút is álljon, kinyitotta a füzetet, és skandalva, színészkedő pózzal szavalni kezdte egyik versemet. Jelentéktelen, de érzelmes vallomás volt, amelynek a nyilvánossága, pláne az igazgató ajkán és a lelkigyakorlatok idején, iszonyatos leleplezésszámba ment. Ámbár teljesen lefegyverzetten álltam vele szemben, ismét felborzolódom követeltem, hogy adja vissza a verseimet. Az igazgató az asztal fedezete alatt, tettetett közönnyel lapozgatott a füzetemben, és amikor ki akartam tépni a kezéből, fenyegetően kitessékelt, s utánam kiáltott, hogy ezzel betelt a pohár.

Másnap én is meggyőződtem arról, amire már elemista könyveim is figyelmeztettek, hogy a baj nem jár egyedül. Mind reggel, mind délben Panyik Tóth Lajos kísért le a Szentjós-kába — s talán illúzió volt, de nekem is megszokott derűs biccentéssel köszönt vissza. Visszajövet, ebéd után, amikor éppen mellettem haladt el, rákiáltott a sorra, de csak úgy mellékesen, mintha semmi jelentőséget nem tulajdonított volna szavainak, hogy „birkák“,

ha még egy hangot hallok, egyenesen a vágóhídra hajtalak. Miért éppen én — ma is sajnálkozom emiatt —, jobb karommal valami olyasmit mutattam a háta mögött, ami közhiedelem szerint nem volt éppen hízelgő ránézve. Máris elindult a lavina. Mi lelte, mi nem, milyen szálak fűzhették Panyik Tóth Lajoshoz — ezen csak utólag elmélkedhettem, akkor is csak kétes pletykák alapján —, egy asszony, aki történetesen ott mosott az ajtó előtt, ahol éppen elhaladtunk, hápogva szaladt az igazgató után. Mit mondhatott? Csak a következményekből gyaníthattam. Mindenesetre együtt fordultak vissza, és felindultan ke-restek. Sejtve a veszélyt, előrefurakodtam a sorban, s amikor már ott sem éreztem magam biztonságban, meg sem álltam a padlásig. Végül is csak Panyik Tóth Lajos elé kerültem, aki diadalmasan fedezte fel, hogy no lám, én vagyok. Baljós várakozásom ellenére azonban nem rontott rám, és csak mellékesen vetette oda, mintha már belefásult volna az én megmentésembe, hogy „majd apáddal tisztázzuk“.

Hosszú, talán több hónapos szélcsend következett, mi-alatt fel-felcsillantak az iskolai évek gyér fényei is. Váratlan siker ért a németórán. Uitz Mátyás rajtam is ki-próbálta, hogy bemagoltam-e a kétszáz ígét, amely — amint minduntalan hajtogatta — alapja a hétköznapi né-met társalgásnak. Váratlanul olyan szerencsém volt, hogy minden szúrópróbájára röptében feleltem. Annyira meg-lepődött és meghatódott, hogy helyben kijelentette: engem is bevon abba a csoportba, amely német közmondásokat rajzol kalligrafált gót betűkkel díszablákra, öton-haton rajzolgattunk délutánokon át Uitz külső szobájában, és azután dicséretétől feltüzelve akasztottam fel a folyosó falaira, hogy „die Übung macht den Meister“ vagy „der Apfel flieht nicht weit vom Stamme...“

Mint üdítő légáramlat árasztották el az iskolát az időn-ként szervezett sportversenyek. Izgatottan, de sajnos csak sorban vonultunk fel a református kollégium udvarán, ahol a két kollégium futballcsapata mérte össze képe-ségét és szerencséjét. Hátunk mögött néhány tanár is rej-tőzködött, és a mérkőzés alatt minket korholt csapatunk luftjai miatt. Volt is miért. Szégyenszemre mindig súlyos

vereséggel vonultunk le a pályáról, s a református kollégium csapata már pusztá hírével is messze fölénk kerekedett. Mi azonban verhetetleneknek bizonyultunk a vívásban. Ma már talán kevesen tudják, hogy a hazai vívósport első lendületét, amely áttételeken át mai magaslatára emelte, a kolozsvári piarista líceum tornaóráin kapta. Itt tanított abban az időben Schenker ezredes, a bécsi tiszti iskola volt vívótanára. Mivel Erdélyből származott Bécsbe, a monarchia összeomlása után hazatért, s mint tornatanár és vívómester működött. Schenker nemcsak a tornaórákon tanított, hanem szívesen adott magánórákat is. Minthogy a vívás akkortájt divat volt, sőt magasabb úri körökben gyakorlati célokat is szolgált, amennyiben a párbajok sem voltak ritkák, Schenker bácsinak sok magántanítványa verődött össze. Itt formálódtak ki a romániai kardvívás első csillagai, akik családi és személyi kapcsolataikon át az elkövetkező években kiszélesítették a vívósport körét.

Mesébe illő mesedélutánok örömeiben is volt részünk. Amint fél füllel hallottuk, a kezdeményezés nem az iskolától indult, s emiatt a megrendezés nehézségekbe ütközött. Mit sem sejtettünk, csak heteken át azt a két szót hallottuk variálni, hogy „megtartják“, „nem tartják meg“. Végül színpadra léptek a szereplők, akik között középén első pillanatra felismertük és nagy zsvivajgással fogadtuk Benedek Eleket. Miután Elek apót felismertük, a többieket — hiába mondták nevüket és ajánlgatták őket — nem figyeltük és nem is jegyeztük meg. Elek apó ősz hajával és szakállával, zsinóros fekete dolmányban, jóságosan fénylő apró szemekkel maga is kész mesealak volt. Még mielőtt megszólalt volna, áhítatos csendben a mesehallgatás bűvös hangulatába ringattuk magunkat. Amikor azonban megszólalt, hangjának meleg tónusára megelevenedett gyerekkorunk gazdag mesevilága, és mintha ott a színpadon mérte volna össze furfangját a király és az okos leány, bujdosnak volna el szerelmüktől tiltott királylányok és fosztották volna meg talált krajcárjától a prűcsköt. Már-már meg is sirattuk, és ma is fülemben csengetnek Elek apó szavai: — Bezzeg hogy van, akinek van, s nincs, akinek nincs. Ez már aztán szent igazság, ugye, gyerekek? — Azt is hittük, hogy hozzánk szól, és har-

sányan feleltük: — Igen. — A mesedélután hosszú időre felvillanyozta rideg szemináriumi közösségünket.

Általános és váratlan örömet váltott ki, hogy az inter-nátus kirándulást rendezett a „papkertbe“. A kert a Majális út tetején, jobboldalt terült el, és tele volt szilvafával. Azt sem tudtuk, hogy minek örvendjünk jobban, annak a néhány elhullatott szilvának — mert a szedés már megvolt —, vagy a szaladgálásnak a kert árnyékos pázsitján. Mintha az öröm sem járna egyedül, Panyik Tóth Lajos, aki egy vén diófa törzsének támaszkodva sanda tekintettel kísérte a társaságot, magához intette Ábrahámot, és megsúgta neki, hogy jövő szombaton elvisz az Augusteum műsoros ünnepélyére is. Ábrahám sűrögve, büszkén ide-oda cikázva adta tovább a hírt, fitogtatva bennfentességét. Meglepetten néztünk össze, és mindenki vigyorogva, sejtelmesen és ujjongva pislogott vissza.

Az Augusteum műsoros délutánja — mert nem este, hanem a gyerekek korához illően délután négy és hat óra között zajlott le — csúcspontja volt a szórakozásnak és a szabadságnak. Minden igyekezetem ellenére sem találok emlékeim raktárában ehhez fogható. Az Augusteum leánygimnázium volt, s a folyosó, amelyen mi a kacsázó Panyik Tóth Lajos öles pocakos termetét követve sorban bevonultunk, nyüzsgött a szebbnél szebb leányoktól. Mindenik rendes, derűs és hívogatóan mosolygós volt. Márta, ahogy pillanatok alatt kiderült a neve, minden percben talált ürügyet arra, hogy a csoportunkba furakodjék és bizalmaskodva csevegjen. Egy apáca többször is diszkréten kivezényelte onnan, majd türelmét veszelve, indulatosan, copfjától fogva rángatta ki. Azután végignéztük a műsort, amelyben sajnálatunkra csak angyali kórusok, imádkozó gyerekek, dagályos szavalók és áhítatos szóló-énekesek vonultak fel. Minket természetesen csak az arcok és az alakok, a hajak és a mozdulatok és főleg a szemek érdekeltek. Mindössze ennyi volt, de bármily jóindulattal is keresem a piaristáknál eltöltött négy ifjú évem örömeinek emlékét, ennél többet a legnagyobb igyekezettel sem találok.

Már a negyedik tanév vége felé jártam, és feledésbe vesztek az előző tanévekben kirobbant konfliktusok is,

amikor váratlanul, mint derült égből a mennykő, újabb és ezúttal javíthatatlan csapás zúdult rám. A szerencsétlenség láncolata — a szerencsétlenséget szigorúan helyhez kötve és csak az adott pillanatra vonatkoztatva — ismét a lelki gyakorlatok pszichózisából fakadt. Azt sem tudom, honnan jött ósdi lelkipásztorok három napon át ócsárolták azokat a tudósokat és írókat, akik az ördög sugallatára megpróbáltak szembeállni a hittel, de valamennyien kudarcot vallottak, vagy megtértek (és itt Voltaire-t hozták fel példának), vagy elkárhoztak, amire természetesen már nem volt konkrét példa. A kárhozottak között sokszor hallottam megbotránkozva emlegetni J.-J. Rousseau nevét, aki „*Émile* című regényében megfosztja az embert isteni inspirációjától és az erdei vadállat szintjére süllyeszti“. Mit írhat Rousseau az *Émile*-ben? Sokunknak furdalta az oldalát, és volt annyi furfangunk, hogy valamelyik kintlakó osztálytársunk révén, akinek a nevét ma sem árulom el, már azért sem, mert nem emlékszem rá, megszereztük a regényt. Szilenciumok alatt kézzől kézre adtuk, fejezetenként olvasva nagy izgalommal, ami inkább a tilalomnak, mint az olvasmánynak szólt. Mit ad isten, éppen engem csíptek rajta az *Émile* olvasásán. Jámboran bóbiskoltam az olvasóteremben, előttem az asztalon a földrajzkönyvvvel, szemem a három ujjnyira kinyitott fiókban az *Émile* valamelyik fejezetének sorait követte, amikor Ábrahám, aki feladata szerint a sorok háta mögött spionkodott, gyanakodva mélyen előrehajolt, majd mint a fergeteg kipattant az ajtón. Mindenre el voltam készülve, és minden könyvet és füzetet kirakva, becsukott fiókkal, karba tett kézzel vártam a következményeket.

Alig pár percre rá tágra pattant az ajtó, s megjelent teljes kidüllesztett, ijesztő terjedelmével Panyik Tóth Lajos. Félig mellette, félig háta mögé húzódva ott leleselkedett Ábrahám is. Panyik Tóth Lajos fölényesen végigmustrálta a termet, azután hányavetien, mintha éppen csak alkalmoszerűen ötlött volna fel neki, intett, hogy menjek oda. Ábrahám eloldalgott. Panyik Tóth Lajos hatalmas kulcsosomót zörgetve elindult a szobája felé. Szorongva, de sértődött és támadó hangulatban kísértem.

Amikor a szobája elé értünk, Panyik Tóth Lajos kulcsait fenyegetően rázva hátrafordult, és így szólt:

— Ezzel betelt a pohár. Már be sem hívlak, hogy megpróbáljak lelkedre beszélni. Írj, hogy vigyenek haza. Még mielőtt megmérgeznéd a többiek lelkét is. Mit akarsz? Te akarsz felszabadítani a dokkmunkásokat? Eredj! Egykettőre! Írj haza, és addig is, amíg érted jönnek, szedd össze a vackaidat.

Panyik Tóth Lajos bement, és becsapta maga után az ajtót. Megrettentően kinn maradtam, és rémülten gondoltam arra, hogy mit szól majd anyám és apám. Menjek be és kérjek bocsánatot? Magatartása eleve kizárta ezt a lehetőséget. Írjak haza, és menjek elébe a következőknek? Szótlatlanul visszamentem a helyemre, anélkül, hogy döntöttem volna. Amikor beléptem a terembe, mindenki ijedt kíváncsisággal nézett rám és kísért helyre, de félelmetes csend uralkodott a teremben.

Az, hogy itt többé nincs maradásom, nem volt kétséges. Ahogy már szinte egy fél század távlatából visszaemlékszem, titokban örvendtem is volna ennek. Amiért mégis szorongtam, az apám elképzelt kétségbeesett és szemrehányó tekintete volt. Mintha hallottam is volna, ahogy kérdezi: miért tetted? Nem látod, milyen nehezen élünk? Milyen nehezen jártuk ki neked ezt a helyet? Ha Torma nincs, ma is ott ácsorognál Udvarhely utcáin, vagy legjobb esetben számlálnád a hasábokat az erdőben. Így méltam és tépelődtem a teremben, mígnem vacsorára csengettek, s a félelem és a reménykedés váltakozó izgalomával elraktam a tankönyveimet, és kerülve az igazgató tekintetét, beálltam a sorba.

A történetekhez viszonyítva elfogadható bizonyítvánnyal mentem haza, és apám úgy fogadott, mintha semmi sem történt volna. Máskülönben ő is csak vendégségben volt otthon, és láthatólag nem akarta az ünnepszámba menő családi összejövetelt zördüléssel zavarni. Jóleső érzéssel lapozgatta az értesítőmet, és inkább kíváncsiságból, mint ellenőrzésből érdeklődött a tantárgyak, a tanárok és a feleletek felől.

Miután elszállt a hazatérés ünnepi hangulata, apám tapintatosan, mintha csak éppen akkor és alkalomszerűen jutott volna eszébe, megkérdezte, hogy jövőre vissza aka-

rok-e menni a piaristákhoz. Nem akartam hinni a füllemnek. Rajtam múlik? Mit sem tud az összekoccanásaimról és az igazgató fenyegetéséről? Én is tettem magam, mintha a választásnak semmi apropója nem volna, „gondolkodóba estem“.

— Az öreg Desbordes — folytatta apám — azt mondta, hogy ő is átviszi a fiait Székelyudvarhelyre.

Az öreg Desbordes véleménye mindig nagy súllyal esett latba, öröm és kétség váltakozott bennem, és éreztem, hogy duzzad és önt el a piaristáktól való menekülés és az új környezet iránti vágy.

— Azt mondja az öreg Desbordes, hogy a székelyudvarhelyi katolikus gimnáziumban 360 hely van, kevés a jelentkező, és bizonyosan ösztöndíjat is kapsz. Akkor Bélát is járathatjuk gimnáziumba.

A székelyudvarhelyi gimnázium már impozáns külsejével is megragadott. Magasan, a belvárosban emelkedő domb csúcsán húzza ki magát csinosan és büszkén. Oldalt öreg templom történelmi patinával egészíti ki az iskola és a sөvényes szerpentin hangulatos, újszerű környezetét. Alatta, a domb aljában, ósdi, négyszögletes, egyemeletes épület szolgált internátusul. Itt helyeztek el, és amint már otthon hírelett, valóban több volt a hely, mint a tanuló, s kényelmesen lakhattunk. Az igazgató, doktor Fröhlich Ottó, barátságosan méregetett, és végtelen nyugalommal, tanárosan kimért mozdulatokkal kíséerte szavait. Bemutatta a két fiát, akik majdnem egykorúak voltak velünk, és — amint Fröhlich megjegyezte — segítségünkre lehetnek. Sebtében bemutatták az olvasótermet, a mosdókat, az udvart, a szomszéd épületet, ahol a református gimnázium volt, és azon túl, öreg sarokházban a „Mamit“, amely — amint kiderült — Udvarhely meghitt diákcukrászdája.

Az internátus lelkipásztora, László Ignác sürgölődve vagy inkább izgága fontoskodással magyarázta a rendet, és ígérette, hogy szórakozásban is lesz részünk, annak rendje-módja szerint, de ne hanyagoljuk el a lelkieket sem. Ott fent van a templom, öreg, híres, a papja Pál prelátus. A megtiszteltetés jeléül a nevét halkán és nyomatékkai ejtette ki.

— Fiaim — kezdte a természetrajzórát Tamás Gáspár, a gimnázium igazgatója —, a természetrajz nagyon szép tantárgy. Én ebből az egyetemen pályázatot is nyertem. Igaz, csak én pályáztam.

Jót mulattunk, ámbar szobatársaink már jelezték, hogy az igazgató el fogja ezt mondani az első órán. Ajánlotta, hogy járjuk a természetet, és tekintsük kivételes szerencsének, hogy Udvarhelyen tanulunk, amelynek környékét a természet csodálatos szépséggel áldotta meg.

— Az iskola mögött, mintegy, az iskoladomb folytatásaképpen emelkedik a Szarkakő, amelyen át egykettőre ki lehet érní a lövétei fennsíkra, onnan egy hajításnyira van a Hargita. Útközben kitűnő kénes és szénsavas ásványvizek meg vasbányák következnek. A város másik emelkedőjén, a Köröndi hegy irányában egészen más, de szintén nevezetes ásványvízforrások bugyognak. Innen hozzák a ti ivóvizeteket is, minden reggel, agyagkorsókban, bivalyszekéren. Jó petróleum ízű és egészséges, étvágygerjesztő, fertőtlenítő.

Minden tanárnak volt valami bogara, és éppen emiatt a tanulók szemében mindenik közvetlennek és mulatságosnak tűnt. Emberi Árpád, diáknyelven Tati, őszbe hajló bozontos pofaszakállt viselt, s hátulról kissé beroskadva, kidüllesztett pocakkal, amelyet régi vágású pepitamelvény takart, egész óra alatt a padok közt sétált, és képviselőkori élményeiről csevegett. Vissza is éltünk ezzel a gyengéjével, s állandó ostrom alatt tartottuk kérdéseinkkel. Így tudtuk meg, hogy több mint háromszáz holdja volt, és négylovas hintóval járt. A vagyona a választási kampányok tömegsöröztetésein és etetésein, díszvacsoráin úszott el. Időnként, mintha felriasztották volna, ráintett valamennyiünkre.

— Racontez la leçon d'aujourd'hui!

Általános felszisszenés volt a válasz, s mindenki sietve és zajosan kereste könyvében az aznapi leckét. Várta türelmesen a feleletet, amely rendszerint elmaradt, s akkor Tati imponáló határozottsággal írta be a négyest. Az ilyen négyesek azonban nem bizonyultak tartósaknak. Mialatt az öreg lassan-lassan ringatta magát a padok között, a szemfülesebb diákok versenyeztek, hogy ki csen-

je ki a noteszt a Tati külső zsebéből, és kerekítse ki a négyest nyolcasra.

A magyart és a történelmet egy ideig Fazekas János paptanár tanította. Ellentétben Tatal, Fazekas mindig magába zárkózottan, merev, változatlan arckifejezéssel jelent meg, és szórakozottan átnézett a fejünk felett. Ritkán szólalt meg, mindig félig csukott szájjal, kissé hadarva, és rendszerint vagy csupán kérdezett, vagy rövid tömondatokat pattogatott. Idővel rájöttünk, hogy jóindulatú, és — ha nem is tudja kifelé érzékeltetni — lelkesedni is tud. összevont magyar- és történelemórán felsorakoztatott, és elvezetett Boldogfalvára. Ott megálljt intett egy elhagyott, kis parkkal övezett kúria szép faragott székykapuja előtt, s intett, hogy olvassuk. Kórusban silabizáltuk:

Szíves vendéglátó ez háznak gazdája,
De az gonosz embert furkósbottal várja.

— No látjátok — fűzte hozzá Fazekas, elmorzsolva a szavakat, mintha galuska lett volna a szájában —, ez volt Orbán Balázs kúriája!

Mi, akik az idén vetődtünk Udvarhelyre, hallgattunk. Még nem tudtuk, voltaképpen ki is volt Orbán Balázs.

— Innen indult el világgjáró körútjára, és a közeli Szejkén nyugszanak a hamvai. Majd ha odaérünk a történelemórán, elmagyarázom tetteit Törökországban, Arabiában, Egyiptomban, Londonban, Jersey szigetén, kalandos hőstetteit. Aki meg akarja ismerni a Székelyföldet, az először is olvassa el *A Székelyföld leírását*. Mehetünk.

Amint a leckéből kiderült, Fazekas tanár úr számára a történelem ilyen hősökéből és hasonló kiemelkedő személyiségek életéből és munkásságából állt. Minden eseményt ilyen egyéniséghez kapcsolt. Mint gigantikus szobrok között, úgy cikázott a fantáziánk Szent Lászlótól Mátyásig, az igazságosig, Mátyástól II. Rákóczi Ferenccig, tőle meg Széchenyi Istvánig, Kossuth Lajosig, és — Fazekas szerint — ebben a rangsorban foglal el méltó helyet Orbán Balázs, Lengyelfalva szülöttje is.

Annak a romantikus történelmi mánornak a szele, amely a magyar- és a történelemórán áradt, megsuhintotta az osztályt, s a tanár úr biztatására sorra jelentkeztünk egy-egy ilyen jellegű témára. Én siettem II. Rákóczi Ferencet választani, akit már azért is közelinek éreztem, mert a hamvainak hazahozatala alkalmával forgalomba került pompás képe ott függött az ebédlőnk falán. A dolgozat, amelynek a kéziratát ma is őrzöm, a Fazekas szemléletét követve nem annyira eseményekre és tényekre, hanem inkább hangulatra és stílusra ment. Oldalanként ismétlődnek a patetikus vagy elnyűtt képek, olyan kicifrázások mint: „a lánglelkű hazafi“, „száguldott győztesen“, „inkább egy óra alatt vesszenek, mintsem örök rabságban sínylődjenek“. Az 1707-ben Marosvásárhelyen tartott országgyűléssel kapcsolatban — folytatta a dolgozat — a rendek szemére vetik a nemeseknek, hogy elfogadtattak egy törvényt, amely szerint a földesurak bármikor hazarendelhetik jobbágyaikat. Igazi segílyt csak a székelyektől várhatott. Amint emlékirataiban megjegyzi, ők valóban ügyesek, őszinték, bátrak és engedelmesek s igen alkalmasak a háborúra. A feljegyzések szerint valóban így sóhajtott fel búcsúzaskor: „Vitéz magyarok, székelyek, az Isten megáldjon!“ „Szomorú emlékeinek élve — fejeztem be —, a vallásban és az Istenben keresett és talált vigaszt. Őneki és társainak is csak sóhajai szálltak vissza, ide, messze. így jött el az 1735. esztendő, amikor megírta végrendeletét, amelyben sem környezetéről, sem a groisbois-i atyákról nem feledkezett meg. Miután április 8-án pestisben kimúlt, ötvenkilenc éves korában, Mikes és a többiek zokogva borultak le, és csókolták meg jó uruk áldott kezeit. Fájdalmuk irtóztató volt. Örökre eltemették, s ott pihent idegenben 1906-ig, midőn Thaly Kálmán fáradozására porait virágos utak s lelkes tömegek közt a kassai székesegyházba szállították, hogy itt aludjon, álmodjon, és közelsége vigaszul szolgáljon a bús magyar sorsnak.“

Szálló Aladár, aki mellettem ült a padban, odasúgta, hogy a tanár úr mindvégig áhítattal hallgatott, az utolsó mondatokra mintha könnyezett is volna. Kétségtelen bizonyítéka volt a dolgozat sikerének, hogy a rákövetkező

héten Fazekas javasolta, válasszanak meg az önképzőkör elnökének. Mindenki egyetértett, s azontúl címzetesen és ténylegesen is elnök voltam.

A tanárok kissé nemtörődöm liberális szelleme lehetővé tette, hogy esténként ki is rúgjunk a hámból, és fokozatosan vidám csárdahangulat kerekedjék felül az internátusban. Május elsején a végzősök szokás szerint csapatostul éjjelizenét rendeztek az ismerős kislányok ablaka alatt. Mivel a hatodikban és a hetedikben akadt néhány jó zenész, kegyesen megengedték, hogy mi is kövessük őket. Így az egykori romantikus, diszkrét ablak alá vonulásból tömeges csiricsaré éjszakai városi körséta lett, és a két kollégium diákjai versenyeztek, hogy ki uralkodjék hangjával és muzsikájával a városon. Az udvarhelyi lányos házak odavoltak a gyönyörúségtől, és miután alig észrevehetően bent megrebbent a függöny, jelül, hogy a mama és a lányka leskelődnek mögötte, halványan felvillant a gyufaláng is. Majd a „Csak egy kislány van a világon“ dallamára, mámorosán vonultunk át egy másik lányka ablaka alá, akinek a nevét valaki a tömegből ötletszerűen bekiáltotta.

Másnap László Ignác, az internátus lelkipásztorja izgatottan és villogó szemekkel benyitott minden szobába, és felszólította azokat, akik kimaradtak az éjszaka, nyújtsák fel a kezüket. Sűrűn nyújtogattuk, abban nem is volt hiba. Arra a kérdésre, hogy kitől volt engedélyünk, néma csend volt a válasz. László tanár úr sápítozott, idegesen rángatta a vállát, majd indulatosan becsapta maga mögött az ajtót, jelezve, hogy a dolog nem marad annyiban. Valóban, a következmények nem is maradtak el. Vacsorakor bevonult az étterembe Fröhlich Ottó és László Ignác, s gyászos, komor tekintettel intettek, hogy álljunk fel. Fröhlich elrebegette vádjait, és főleg azon időzött, hogy az éjjelizene után többen a sétatéri vigadóba vonultak, leitták magukat, és poharakat meg üvegeket törtek össze, végül bejelentette, hogy egy hónapra felfüggeszt minden kijárást, látogatást, még ha ismerősről vagy rokonról volna is szó. László diadalmasan nézett szét, míg Fröhlich lesújtva, lehajtott fővel tipegett ki. Inkább őt, mint magunkat sajnáltuk.

Miután bezárult mögöttük az ajtó, általános moraj és sürgés-forgás következett. Sorra jelentkezett és büszkén mesélte a történeteket a két Bartalis, Szócs, Erdősi, Vasi, akik eddig is az internátus vezérfarkasai voltak. Szinte rendszeresen jártak ki, hol Mamihoz egy decire, hol vacsora után egy fröccsre a Kassai-bodegába, hol éjszaka isten tudja hova. Mindkét Bartalis megtermett, iszonyatos erős legény volt, és szerette is fitogtatni fizikai erejét. Minduntalan öltre fogtak, kezét szorítottak, hogy ropogtassák a csontjaidat, elakasztottak tréfából, kihúzták a széket alólad, hogy röhögjön a társaság. Senki nem mert fellépni ellenük, és védtelenek voltunk velük szemben. Mulatságot szerveztek a sétatéri vendéglőben, és erre mozgósították az egész emeletet, ahol a két felső osztály lakott. Vonakodtunk, de végül is engedtünk. A döntő ösztönzést az adta, hogy összekötött lepedőkön kellett leereszkedni az emeletről. Akkor ivás és kurjongatás volt egész éjszaka, hogy zengett tőle a sétatér. Maga a főpincér is elismerőleg jegyezte meg, miután a kisebbik Bartalis neki is és a primásnak is a homlokára ragasztott egy-egy százast, hogy ilyen úri murit rég nem látott itt. Az utolsó talán az Emberi tanár úr választási bankettje volt.

Miután az úri muri sikerrel zárult, mind félelmetesebb lett a banda viselkedése. A következő bravúrjuk az volt, hogy éjszaka betörték a tanári szobába, és kijavították a jegyeket. Majd átmentek az egyik terembe, és káromkodó kifejezéseket véstek a padokba. Mintha ők maguk is megszeppentek volna, és ettől kezdve szokásuktól eltérően titkolózva, csak néha egy-egy gyanús pillantást vetve egymásra, ténferegtek közöttünk. Csak Desbordes Ernőnek árulták el, titoktartás fogadalma mellett, hogy mi történt az éjszaka. Ernő, akinek imponáltak a legényes hőstettek, ezúttal nem volt elragadtatva. A bátyja már harmadízben szökött el találkára Szebenbe Babival, akit a szülei éppen az ilyen korai találkák miatt küldtek a szebeni apácák felügyelete alá. Ernő attól tartott, hogy botrány esetén a bátyja kalandjai is kiderülnek. Meg is jegyezte, hogy ha eljárna a szánk — öklére mutatott —, Bartalis beveri az orrunkat.

Sohasem jött volna jobbkor Bokor néni diszkrét látogatása az internátusban. Megelégettem a nyomasztó légkört és félelmet, amit a banda keltett, és az állandó szorongást, hogy mikor idéznek László Ignác elé. Önképzőköri elnöki rangom érezhető elismerést és megbecsülést szerzett tanáraink körében, s restelltem volna korhelykedésért, ami egyébként is idegen volt tőlem, szemük elé kerülni. Bokor néni kihívott a szobából, és bizalmaskodó hangon egy ablakmélyedésben megsúgta, hogy Klárikának neve napja lesz, és szívesen lát engem is. — Jó tésztát sütöttem — tette hozzá nyomatékkal a meghíváshoz. Mint elől-hátul komikusan domborodó, csupa derű nénikére emlékszem rá, akit a körülmények nem feszélyeztek, és akit csak az érdekelt, hogy hozzáillő partnereket verbuváljon Klárikának. Alaposan kikérdezett, hogy az éjjelizene alatt ki állott tőlem jobbra, az a magas szőke, és ki balra, az a barna. Sebtében előteremtette őket is, és elégedetten távozott.

Illedelmes, korunkhoz illő zsúrok következtek hétről hétre. Minden alkalommal egyetlen lány — Klárka — és három ifjú a katolikusoktól, három a reformátusoktól, mert ki tudja, hol akad alkalmasabb. Klárka copfosan, magabiztosan forgolódott, s Bokor néni sűrű parancsaira hol kínálhatta finom süteményeit, hol apró zongoradabokkal szerepelt. Majd Bokor néni ült a zongorához, és elrendelte, hogy táncoljunk. Most velem táncolt, aztán Edével, és így rendre mindegyikünkre kétszer-háromszor sor került egy-egy alkalommal. Klárka mindnyájunknak tetszett, de gyerekes beképzeltsége miatt nem derülhetett ki, hogy ő ki iránt vonzódik. Bokor néni nem csinált titkot belőle, hogy ő mindnyájunktól el van ragadtatva és legszívesebben máris mindnyájunkkal eljegyezné. Hol bent, közélről nézelődött, hol kívülről az üveges ajtó függönyén át leselkedett, be-beszólt, rendezgetett, s végül az internátus kapuzárása előtt negyedórával véget vetett az összejövételnek, nehogy bajunk essék és őt vádoljuk.

A vezérfarkasok garázdálkodása csak nem maradt következmények nélkül. Az igazgató, aki ezúttal Bíró Lajos magyartanár volt, minden előzetes hír és előkészítés nélkül behívott minden felső osztályból egy-egy tanulót,

és közölte, mekkora gyalázat érte az iskolát. Ilyen még nem fordult elő sem itt, sem más gimnáziumban. Az iskola tekintélye forog kockán. Amúgy is leselkednek rá, éppen csak az hiányzik, hogy botrányba keveredjék. Azután részletezte a történetet, csak a padra vésett kifejezéseket nem idézte, mivel ezek szerinte nem illenek egy tanár nyelvére. Summa summárum, még aznap délben gyülekezőt hívtak össze a díszterembe, ahol mindenik felső osztály részéről egy tanulónak bocsánatot kellett kérni a tantestülettől és a becsületes diákoktól.

Szorongó érzéssel és egyben némi sértődöttséggel álltam fel én is a pódiumra. Magamban is megbotránykoztam a vezérfarkasok tettein, de az internátusbán uralkodó állapotok miatt lehetetlen volt nyíltan szembekerülni velük. Utólag resteltem, hogy milyen nehézkesen, szinte dadogva mondtam el azt a rövid mondatot, amellyel elégtételt adtam a tanári karnak és megmentettem az osztály becsületét. Az igazgató ismételten súlyos szavakkal ítélte el a garázdákat, és felhívta, hogy ámbár tudja, kikről van szó, önként jelentkezzenek. Máskülönben lássák a következményeket. Senki, sem akkor, sem később nem jelentkezett.

A gyűlés első következménye az internátusbán az volt, hogy a vezérfarkasok kiszemelték azokat, akik „bocsánatot kértek“. Minden alkalmat felhasználtak, hogy véletlenül elhaladjanak az ember mellett, s beleszúrjanak az oldalbordájába. Velem is megesett, hogy a számtanfüzetemet összetépvé találtam meg a fiókomban. Szálkáit csak úgy játékosan ökölvívásra provokálták, és közben úgy orrba vágták, hogy megeredt az orra vére. Azt sem tudtuk, hogy kerüljük el őket.

Amint csakhamar kiderült, nem ültek el azok a hullámok sem, amelyeket a tanári szobában és a tanterekben rendezett botrányok váltottak ki. Jóllehet a bocsánatkérő gyűlésen nem említettek neveket, bizonyára az iskola vezetőségének is megvolt rá az oka, hogy ne folyamodjék nyílt szankciókhoz és családiásán bocsánatkéréssel tegyen pontot az ügyre, mégsem akarta morális okokból beérni ennyivel. Valószínűleg megbízás alapján László Ignác rendre magához hívatott mindenkit, aki rajta volt valamilyen feketelistán, és megpróbálta hol

közvetlen, barátságos tónusban, hol súlyos szankciók kiállításba helyezését felgöngyölíteni a szálakat és végleg rendet teremteni.

Minden további nélkül elfogadta, valószínűleg tudta is, hogy az iskolai botrányokban semmi részem és azokat magam is elítélem. Viszont röptében visszavágta, hogy bezzeg le tudtam ereszkedni összefont lepedővel az emeletről.

— Ha annyira fontos a kijárási, és nem éred be a vásárnapokkal, akár végleg is távozhatsz.

Szemlesütve hallgattam, mire László Ignác, mint a rossz pedagógus, oktanul tovább feszítgette a húrt.

— Mondd, maradsz vagy mész?

— Megyek — vágta rá hirtelen, anélkül hogy átgondoltam volna a kimondott szó következményeit.

— Jó, akkor menj! — vágta vissza, és hogy indulatát eloltsa, mély lélegzetet véve felállt s hátán összefont ujjakkal le-fel sétált. Egy alkalommal ő ajánlotta, hogy amikor az embert felbosszantják, mielőtt reagálna rá, legokosabb számolni magadban ötvenet. Eszembe jutott, és meg voltam győződve, hogy éppen most számol. Mivel sem neki, sem nekem nem volt több mondanivalóm, halk jónapottal visszavonultam.

Ma is hálásan emlékszem jó osztálytársamra, Ajvász Lászlóra, aki segítségemre sietett, és nemcsak a megélhetésem kérdését oldotta meg az utolsó félévre, de új, széles és változatos perspektívát nyitott érdeklődésem számára is. Ajvász fent, a Hargita hóna alatt, Oláhfaluban lakott, huszonnégy kilométerre Udvarhelytől, de gyalog, a Szarkakőn, Lövétén és Szentkeresztbányán volt egy jóval rövidebb útja is. Az első út élménye annyira fellelkesített, hogy mindennap szívesen megismételtem volna. Cipőnket hátunkra vettük, és mezítláb — már ez egymagában feledhetetlen élmény volt —, át a Szarkakőn, egyenesen a Hargitának vettük az irányt. Áthintáztunk a Homoród völgyén, azután nekivágtunk a lövétei fennsíknak, amely Szentkeresztbányáig olyan volt, mint valami csatatér az óriások országában. Végeláthatatlan fennsík, szerteséjjel valóságos sziklaerdő borította. Már Tamás tanár úr magyarázataiból tudtuk, hogy a sűrűn töredezett sziklamező itt hajdani láva maradékaiból áll,

amelyek az eső, a szél, a földrengés hatására töredezték apróra, s a Hargita vulkanikus eredetét tanúsítják. Ilyen sziklaerdőben kanyarogva feljutottunk Seltersre, ahol több csapból is szakadatlanul ömlik az ásványvíz, öreg lövétei néni, aki éppen akkor töltötte a korsóját, lel-kendezve magyarázta, hogy az egyik csapból olyan gáz csap ki, amely rögvest megszüntet bármily szembajt. Miután végighordozta tekintetét rajtunk, s meggyőződött róla, hogy egyikünk sem szembajgyanus, ajánlását megtoldotta azzal, hogy minden más bajra is jó. Őszintén sajnálkoztunk, hogy nincs semmi bajunk, és szégyenszemre úgy kellett elhagynunk a híres gyógyhelyet, hogy ki sem próbáltuk.

Szentegyházásfalu maga a csodavár volt. Mesébe illő volt maga az Ajvász család vendégszeretete is s az a bensőséges meleg hangulat, amely a szülők, gyerekek, családtagok és szomszédok viszonyát áthatotta. Alig vártam, hogy találkozam Benedek Boldizsár István bácsival, aki átellenben lakott, s akit valahányszor megkérdeztünk, hogy van, mindig makacsul azt felelte:

— Én megvolnék, ha hagynák!

Megjártuk azt az utat téli hónapokban is, szorosan egymás mellett tartva, nehogy valamelyikünket elkapjon a farkas. Szánkót is vittünk, és hazafele szinte 24 kilométeren át szánkón ereszkedtünk le, helyenként valóság-gal száguldvá. Máréfalván megálltunk melegedni szegény Simó Péternél, aki nem is engedett el, és átvitt egy szóra Ilonkához. Mintha várt volna, Ilonka, a szőke, kék szemű copfos kislány a tornác végén könyökölt, és pirongvá, de szerényen és illedelmesen marasztott. Miért is nem maradtunk? Rohantunk tova, és sikongva a szánkó verte hófergetegben idő előtt hazaérkeztünk.

Május táján behívatott az igazgató, és figyelmeztetett, hogy rövidesen meglesz az érettségi, és arra rendkívül fel kell készülnünk. Valószínűleg idegen bizottság előtt kell vizsgáznunk. Senki ne számítson megértésre, segítségre, jóindulatra, még arra sem, hogy milyen jegyei voltak eddig. Az egyetlen, ami számít, az, hogy mit felel azokra a kérdésekre, amiket a bizottság majd feltesz. Megeshetik, hogy a bizottság idegen tanárokból áll és az érettségi nem is itt Udvarhelyen lesz. A lényeg az, hogy

mindenki kösse fel a gatyaszárát, és készüljön fel minél alaposabban.

Az ijesztgetés sikerült, és komolyan nekiestünk a tanulásnak. Csak a sűrűn egymást követő kósza hírek zavartak. Híre jött, hogy az érettségi helyben lesz, és ide hozzák Székelykeresztúrt, Csíkszeredát és Sepsiszentgyörgyöt. Másik változat szerint mi megyünk Sepsiszentgyörgyre Székelykeresztúrral együtt. Összevissza „kombináltuk magunkat“, csak arra nem volt semmiféle kombináció, ámbár az lett volna a leglényegesebb, hogy ki lesz a bizottság elnöke és kik vizsgáztatnak. — Vigyázat — súgták jobbról-balról —, minden arra megy, hogy kiüssenek a ringből. Alaposan fel kell készülni! Többet kell tudni, mint másoknak.

Végül is Brassóba rendelték az összes székely gimnáziumokat. Maradt bennünk annyi gyerekeség — örvendtünk, hogy megismerjük Brassót is. Számomra külön meglepetés volt, mert éppen azelőtt pár nappal mondotta Rózsika, hogy a nyarat a brassói nagynéninél tölti, és szomorúan búcsút vett. Óriási izgalom lett úrrá diákon és tanáron egyaránt. Mindnyájan tisztában voltunk kezdetről fogva azzal, hogy semmi jóra sem számíthatunk.

Már az első nap sikerült megtalálni Rózsikát, és azután már a vizsgát is oldottabban s talán gondtalanabban is vártam. Mivel kezdetről minden reménytelen volt, délelőttönként éppen csak hogy lesétáltam a Şaguna-gimnáziumba, ahova a székely és a szász növendékeket osztották be, délután pedig mindent elfelejtve andalogtunk a Cenken. Ha jól emlékszem, egy bukaresti egyetemi tanár volt a bizottság elnöke, s ámbár székely és szász ifjakat vizsgáztatott, egyetlen német vagy magyar vizsgáztatója sem volt. Valaki elhíresztelte, hogy az izgalom ellen brómot kell venni. Mindenki brómért szaladgált, de szerencsére nekem nem sikerült egy tablettát sem szerezniem.

Abszolút feloldottan, semmit sem remélve vonultam be én is az amfiteátrumba, amelyben lent, a háttérben díszes asztal mögött foglalt helyet a vizsgáztató bizottság. Az elnök, akinek a híre napokon át ijesztett, elegáns, udvarias fiatalember volt, és mintha igyekezett is volna segíteni. Őt azonban öreg, mogorva szakállas urak vették

körül, akik csak időnként és ferde tekintettel pillantottak fel. Alig pár percig voltunk bent, mialatt innen-onnan fel-felpattant egy-egy kérdés, és máris vége volt a vizsgának. Ki ment át, ki bukott el, azt csak másnap késő este tudtuk meg, amikor az összesített eredmény megjelent a hirdetőtáblán. Többször is el kellett olvasnom, hogy elhiggyem, átmentem, és a 140 átment között a tizedik lettem. Székelyudvarhelyről hárman mentünk át, és volt olyan székely gimnázium, amelyből egyet sem engedtek át.

Az általános eredmény keltette riadalmat bennem pillanatnyilag elnyomta az egyéni siker feletti öröm. Az első utam természetesen a férfidivatáruházba vezetett, ahol beszereztem az érettségizők hagyományos „zsirardi” kalapját és sétabotját. Sikertől duzzadó érzéssel és sétabottal bejártam Brassó összes utcáit, és időnként visszatértem a Şagunába, még egyszer újra elolvasni, hogy valóban átmentem, s nem is éppen utolsó helyen. Majd búcsút vettem első jelentős sikerem színhelyétől, és hazaindultam Sajóudvarhelyre.

Azzal a jóleső, csiklandós tudattal merengtem át az éjszakát, hogy nemcsak megnyugvást, de meglepetést is okozok. Ma sem emlékszem vissza, hogyan utaztam, kikkel, hányszor és hogy szálltam át, csak a kellemes brassói emlékek — az eredménylista, amelyen váratlanul előkelő helyet foglaltam el, és a vizsgaszünetekben rendezett kirándulások hangulata zsongott körülöttem. Ahogy fogytak a kilométerek, úgy árasztott el a hazai fogadtatás izgalma. Semmit sem írtam, és most bizonyára a legnagyobb aggodalomban vagy éppen reményszegetten várnak. Olykor fellobbant bennem az önvád, hogy talán meg lehetett volna kímélnem a családot a hosszas bizonytalanságtól, de meggyőző érveim voltak arra is, hogy hallgattam. A vizsga előtt és alatt csak a magam és az iskola félelmét tolmácsolhattam volna. Az eredmény után viszont kár lett volna lemondani arról az élményről, hogy a minden szemből rám szegeződő szorongó tekintetektől — és ilyen minálunk mindig sok volt — olvassam ki az első hatást. A képzelet szárnyalásain túl egész úton csak egy érdekelt: szorosán fogni a zsirardit és a séta-

botot. Valószínűleg éppen ez a törődés okozta, hogy amikor már csak öt kilométerre lehettünk Sajóudvarhely őrházától, a vagon nyitott ajtaján kiejtettem a sétabotot. Az elkeseredés első pillanatában utána akartam ugrani, de győzött a józan ész, és gondosan betájoltam a helyet, ahol — ha visszatérek — esetleg megtalálhatom.

Óvatosságból és talán félelemből is anyám nem kérdezett az érettségi eredményéről, és szokott törődött hangján csak az iránt érdeklődött, hogy mikor indultam, hogyan utaztam, nem vagyok-e fáradt, mit akarok reggelizni. Még nem is volt időm felelni, amikor Jenő, aki már vakáción volt, kirobbant az ágyból, és nekem szegezte a kérdést:

— Sikerült?

— Igen — feleltem a világ legtermészetesebb hangján.

— Igazán?

— Igazán!

— Azért, mert azt hallottuk, hogy a székelyudvarhelyi gimnázium végzettjei közül csak hárman mentek át, és az Ellenzék friss száma azt írja, hogy az érettségi-eredmények mindenütt gyászosak. — A család félre is tette a lapot, valószínűleg azért, hogy alkalomadtán mentegessen szomszédaink és barátaink előtt.

„A most alakuló végeredmény — írta az Ellenzék július 19-i száma —, sajnos, reménykedésünk minimumát sem tudja beváltani. Még mindig ijesztők, súlyos elégedetlenséget és keserúséget keltenek a vizsgáztató központokból érkező jelentések. Van iskola, amelynek egyetlen növendéke ment át a vizsgákon, és olyan iskoláról is beszélnek, amelynek egyetlen jelöltje sem tudta tudásával kiverekedni a sikert.“

A család megkönnyebbült. Anyám, aki az Ellenzékből olvasott cikk után meg akart kímélni újabb kesergéstől, könnyezve kiszaladt, hogy reggelit készítsen. Majd mind körülálltak, hogy lelkendezve kihallgassanak. Én azonban hirtelen elhadartam a sétabotom körül történt történetét, és már azért is, hogy szabaduljak a végeszakadatlan kérdésektől és érzelgős pillantásoktól, bejelentettem, hogy visszagyalogolok, amíg még helyén lehet az érett-

ségi-szimbólumom. Még mielőtt anyám behozta volna a reggelit, visszagyalogoltam Somkerékre.

A nyár a siker és az elégtétel jegyében zajlott le. Magabiztosságom csak tetézték azok a sikerek, amelyeket a halászatban arattam. Ilyen még nem fordult elő, hogy az éjszakára betett 7 fenékhorgot mindegyikén reggel egy-egy jókora harcsa fickándozzék. Megegett, hogy amíg kolozsvári előkelő halászok a legmodernebb felszereléssel sem húztak ki semmit, én, aki jól ismertem a helyeket és az éppen esedékes csalétket, a legrudimentárisabb eszközökkel — gyertyalángon begörcbített tűvel, sodort cérnával — egyre-másra húztam ki a zsákmányt. El sem tudtam képzelni, hogy ne sikerüljön valami, ha éppen kedvem telt rá.

PÁLYA ÉS KÖZÉLET

Az érettségi után csakhamar én is tapasztalhattam, hogy mindennek, jónak, rossznak egyaránt van határa. Mintha csak tegnap pezsdült volna fel minden, s a vidám és egyben ihletett ünnepi hangulatot máris új gondok kezdték beárnyékolni. Ahogy közeledett szeptember, napról napra gyakrabban ismétlődött a kérdés, hogy milyen pályára készülök. Anyám ki-kileste a ritka alkalmat, amikor a tornác padján magam is azon töprengtem, s csak úgy odavetve egyebek között, szelíden és tapintatosan megkérdezte:

— Aztán mi is akarsz te lenni?

— Milyen pályára mész? — kérdezték egyre-másra a testvéreim.

— Hol helyezkedik el? — kíváncsiskodtak a szomszédok is, és miután lakonikus, kitérő válaszaim egyesekben a tanácstalanság és tehetetlenség látszatát keltették, siettek ellátni jó tanácsokkal és ötletekkel.

Iszonyattal hallgattam, hogy Málomban van egy üres írónoki állás és Kissármásra elmehetnék akár postameszternek is. Szentandráson tanító is lehetnék felekezeti iskolában, csak kérdés, hogy katolikus lévén, alkalmazhat-e református egyház. Anyám aggodalommal, de türelmesen hallgatta, hogy milyen válogató lettem, és jóllehet csak a rábólintásomtól függ, hogy akár holnaptól kezdve keressek, én fölényesen utasítom el az oly nehezen adódó lehetőségeket.

Mi szeretnék lenni? A kérdés így, sajnos nem merülhetett fel. Sokszor elgondoltam és mondogattam is, hogy ha valaki felkínálhatta volna a választás lehetőségét, egyetlen dilemmán akadtam volna fenn: író vagy orvos. Az én akkori áttekintési kereteim között, mind a megbecsülés, mind a kereset szempontjából ez a két foglalkozás állt első helyen.

Az a kérdés, hogy vidéken vagy városon orvoskodjék az ember, a foglalkozás magánjellege miatt fel sem me-

rült, és ha az egyéni előnyök szempontjából néztük, inkább a vidéki magánrendelők tűntek ígéretesebbnek. Az orvosi foglalkozás iránti érdeklődésemhez hozzájárult Jenő is, aki — mint orvostanhallgató — olvasmányai és esetei elmesélésével foglalkoztatta a fantáziámat, és nap mint nap szinte kötelezett arra, hogy diagnózisokon törjem a fejemet és kezelési módokon vitatkozzam. Ugyanakkor éppen ő volt az, aki megértette, hogy ez a változat számomra teljesen kilátástalan. A medicina nemcsak rendkívüli szellemi erőfeszítést, de állandó jelenlétet — laboratóriumi gyakorlatot és kórházi szolgálatot — követel, és arra ösztöndíj nélkül nem vállalkozhatok. Alig maroknyi ösztöndíj van, amit nehéz versenyvizsgával osztanak el, és ő is kivételes sikernek és szerencsének tulajdonítja, hogy megszerezhetett egy ilyen ösztöndíjat. Mindig is első tanuló volt, s rangját megtartotta az egyetemen is. Ami a továbbtanulást illeti, egyetlen perspektívám — jogásznak menni. Azonkívül, amit a bethleni ügyvédekről alkalomadtán és mellékesen hallottam, vagy a Csipkés járásbíró tisztos emlékének kívül fogalmam sem volt a jogi munka jellegéről és szerepéről. Jövendőm kérdése amúgy is csak úgy vetődött fel, hogy ha már eddig ilyen sikeresen szerepeltem, tanuljak tovább, de olyan pályán, amely mellett állást vállalhatok és gondoskodhatom a létfenntartásomról.

Apám, anyám örvendtek ennek a választásnak, amely anyagilag nem vette igénybe őket, de aggódtak, hogy egy bani és valamilyen állás kilátása nélkül nekivágjak a városnak. Aggodalmukban és tehetetlenségükben apám ezúttal is befolyásos jóakaró tanácsára és támogatására számított. Jóllehet az ilyen természetű kapcsolataink akkor már meggyérültek, mégis akadt valaki, talán szintén Torma, aki írt néhány sort Sulyok Istvánnak. Szíves figyelmébe ajánlott, és kérte, hogy amennyiben van rá lehetőség, szállásoltasson el valamelyik internátusba tanulmányi éveimre.

A rózsaszínű, pufók arcú, tarkójáig kopasz Sulyok István hátratett kézzel, idegesen, gyors léptekkel sétált le fel Petru Maior utcai irodájában, és időnként meg-megállva fürkésző pillantást vetett rám szemüvege alól. Láthatólag terhelte a kérés, de azért elutasítani nem akart.

Az volt az érzésem: lelkiismereti kérdést csinál abból, hogy találjon valamilyen megoldást. Majd leült, engem is leültetett, és mintegy hangosan gondolkodva hosszú felvilágosításba kezdett.

— Ma a magyar diákokról a három egyház — katolikus, református és unitárius gondoskodik. Mindeniknek van internátusa, és szerény összeg ellenében lakást és kosztot nyújt. Igen ám, de ahogy a levélből kiveszem, ezzel a szerény összeggel sem rendelkezel.

Mélán bólintottam.

— Mennyi időre van kitartásod?

Zavaromat úgy értelmezte, hogy talán nem értettem meg a kérdést.

— Mennyi pénzed van jelenleg?

Amikor meghallotta, hogy semmi, egyenesen felháborodott. Széttárt karokkal rohant fel-le, és indulatosan ismételte, hogy mekkora felelőtlenség teljesen pénztelenül feljönni a városba és még hozzá egyetemre. Miután kiöntötte mérgét, leült, és ismét fürkészőleg szemügyre vett.

— Hallgass ide — mondotta. — Amit én most tehetek, az mindössze az, hogy ideiglenesen beajánlak az otthonba és a menzára. Ha van kitartásod, maradj ott, ha nincs, keress valami állást vidéken, és csak vizsgára járj be. Szó van róla, hogy a közeljövőben megjelenik, éppen az én szerkesztésemben egy könyomatos lapszemle, s ha addig nem találsz jobb megoldást, talán ott is kereshetsz valamit.

Azt hittem, hogy a menny hullott az ölembe. Sulyoknak hirtelen eszébe jutott, hogy megkérdezze, milyen vallású vagyok, örvendett, hogy katolikus, mert amint később rájöttem, öneki a Szentjóskaival volt közelebbi kapcsolata, és az nem is volt túlságosan zsúfolt. Mivel kis kézi kofferemet szorongatva egyelőre sem kint, sem bent nem voltam, meg találtam kérdezni, hogy mikor és kinél jelentkezzem. Sulyok hosszan és aprólékosan törölgette a szemüvegét, megnézte az óráját, és csak úgy mellékesen, mintha befolyását fitogtatná, odavetette:

— Most tíz az óra, tizenkettőre már be is költözhetsz, ahol egyelőre, de még nem tudom, meddig, kosztot és lakást kaphatsz.

A kisebbségi lapszemle Juventus címen jelent meg 1928 április 3. és 1929. október 17. között, és jellege szerint kommentár nélkül közölte vagy kivonatolta azokat a cikkeket és híreket, amelyek a román sajtóban jelentek meg a nemzetiségi kérdésre nézve. Fő- és felelős szerkesztője Sulyok István, szerkesztője Papp Zsigmond, Gyallay Papp Domokosnak, a Magyar Nép című hetilap főszerkesztőjének a fia volt. Én mint munkatárs szerepeltem Tollas Béla, Ștefan Micle és Moldován János mellett.

Papp Zsigmond felvilágosított Sulyok István kilétéről, valószínűleg éppen az ő utasítására. Maga Sulyok is szívesen élt az apropókkal, hogy felhívja figyelmünket hosszú közírói múltjára és érdemeire. Kívülről tudtuk még a hónapokat és a napokat is, amikor szerkesztő lett a Krassószőrényi Lapoknál, a Magyar Kisebbségnél, az Ellenzéknél. Megismerve izgága és könyöklő természetét, mondogattuk is, hogy nem csoda, ha annyi helyen volt és mindenütt csak rövid ideig. Mutogatta, hogy Fritz Lászlóval közösen terjedelmes munkát adott ki Erdélyi Magyar Évkönyv címen, amely mint adattár felöleli 1918—1929 egész időszakát. Sok részlete éppen a lapszemle tematikáján alapszik.

— Alaposan olvassátok el — ajánlgatta —, mert elengedhetetlen vezérfonal a lapszemle anyagának összeválogatásában is.

Azt hiszem, hogy éppen az évkönyv nyomán térképet is rajzolt a romániai magyar közélet struktúrájáról, amelynek a gócai azután valamiféle házi témajegyzékbe kerültek. Már ő hangsúlyt helyezett „A kisebbségi kérdés szociológiájára“, amelyről 1931. január 13-án „székfoglaló előadást“ tartott az Erdélyi Katolikus Akadémián. A romániai magyar közélet tematikájának kiinduló kérdése „Az erdélyi magyarság lélekszáma és területi megoszlása“ volt. Rá következett „Az erdélyi magyarság politikai szervezete“, amihez legszorosabban az „egyházi szervezetek“ kapcsolódtak. Azt egyébként mindennapi dolgaink is élesen szemléltették. Aligha volt olyan mozgalom, gyűlés, értekezlet, előadás, küldöttségjárás, amelyben ne fonódtak volna össze a Magyar Párt és az egyházak vezetői. A három püspök kötelezően a magyarpárti hierarchia legmagasabb szintjén díszlett, viszont a Beth-

lenek, a Bánffyak, a Jósikák, az Ugronok, a Gyárfások reverenciás nagyjai voltak egyházaik közéletének is.

— Számomra teljesen érthetetlen — mondogatta Gyalay Papp Domokosnak, aki időnként be-beállított egy-egy pletykával —, hogy Kecskeméthy István teológiai tanár létére odaadja a nevét ilyen demagóg párttűtőknek, mint Deutschek Géza, Tarnóczi Lajos, Tabéry Géza.

Gyalay Papp Domokos mindig a legegyszerűbb és legvulgárisabb képletekben oldotta meg a kérdést:

— Számomra rendkívül világos — replikázott. — Egyszerűen áru लोक. Aki nem akarja tudomásul venni, hogy mindennél fontosabb az egység, az nemzetáruló. Azt mondják, hogy az egyházkerületi értekezleten Szász Ferenc alaposan kioktatta a magyarságot — folytatta, és jóleső mosollyal emlékeztetett Kecskeméthy esetére. — Amikor többen is kérdőre vonták, miért kompromittálja az egyházat a Magyar Párt ellen tett nyilatkozataival, ő azzal mentegetőzött, hogy ha a Magyar Párt vezetősége őt nem hallgatta meg, kénytelen volt máshol nyilatkozni. A kicsi Szász felpattant, úgy, ahogy azt alispánsága idején tette, és verte az asztalt. Annak, aki nem érti meg, hogy mindennek az alfája és ómegája az egység, nincs mit keresnie közöttünk. Ha engem kirúgnak az ajtón, visszamászok az ablakon.

Erre még Sulyok is hangosan felnevetett.

A politikai és egyházi szervezet mellett, Sulyok és Fritz értelmezésében — s ők nyilván a hivatalos párt-szemléletet tolmácsolták —, ugyanannak a nemzetiségi közéletnek szerves nyúlványa a társadalmi szervezet: a dalegyesületek, a nőmozgalmak, amelyeknek főleg egyházi, jótékonykodó jellegük volt, a könyvtárak, az iskolák, a gazdasági egyletek és a fogyasztási szövetkezetek. Abban az időben még a Magyar Párt nagy súlyt helyezett arra, hogy a magyar anyanyelvű zsidóság maradjon meg a magyar nemzetiségi keretek között, s a magyarok s a magyar anyanyelvű zsidóság támogassa egymást közös kulturális és iskolaügyekben.

Jóllehet ma kétségtelen, hogy a közélet módszeres áttekintése és követése, egyoldalúsága ellenére, hasznos volt és serkentette közéleti érdeklődésemet, ahogy visszagon-dolok, sem mint téma, sem mint konkrét munka nem

tudott magával ragadni. Azt hiszem, tartózkodásom fő oka az volt, hogy a dologhoz nem viszonyultam személyes élménnyel, sem a siker, sem a kudarc érzéseivel. Hangulatomra ránehezedett az is, hogy rendszeres fizetés hiányában a Juventus nem biztosíthatta megélhetésemet, s ámbár hónapok óta bejárok, mégis semmi jele annak, hogy valaha is rendszeres elszámolásra számíthatnék. Afelől sem voltam teljesen biztos, hogy egy szép nap a Szentjóska nem nyújtja-e be nekem a számlát. Az otthon és a koszt árát és rendezési módját illetően Sulyok is diszkréten hallgatott, és nem voltam meggyőződve, hogy a hallgatás nem csupán számára is előnyös türelmi időt rejteget.

Azalatt a Szentjóskaiban is nap mint nap kedvezőtle-
nebb szelek fújdogáltak. Eleinte a légkör mondhatnám
kellemes volt; a közös gondok és a közös szórakozás mű-
helyében mély, tartós barátságok szövődtek. Az egyete-
men uralkodó állapotok miatt a Szentjóska nemcsak egy-
szerű szállás és étkezde volt, hanem művelődési ott-
hon is.

A zsidó hallgatóknak súlyos nehézségekkel kellett meg-
küzdeniük a vizsgákon is. Cătuneanu, a római jog anti-
szemita érzelmű tanára nemzeti bravúrnak tekintette,
hogy velük szemben igényesebb legyen, aminek az lett
a következménye, hogy római jogból szinte kivétel nél-
kül éltanulók lettek. A magyar diákok ifjúsági közéleté
jórészt egyházi keretekbe vonult vissza. Az egyházak ve-
zetősége élt is az alkalommal, s módszeresen gondosko-
dott róla, hogy ideológiailag tartós ágyat vessen az ifjak
világnézetében. A Szentjóskaiban ezt a szerepet a Kato-
likus Népszövetség, a református kollégiumban az Ifjú-
sági Keresztyén Egyesület látta el, amelyek mellett gya-
koriak voltak a különböző, egyházi égisz alatt rendezett
szórakoztató műsorok.

Jóllehet a vallásos nevelés amúgy is telített volt, s az
ifjak viszolyogtak tőle, valahol kevesellhették, és való-
ságos katolikus offenzíva indult. Mindennapi volt a fel-
hívás, hogy az egyetemi ifjúság vegyen részt a piarista
gimnáziumban rendezett „lelkigyakorlatokon“, hogy átja-
tos példájával bátorítsa a bátorításra szoruló nebulókat.
Esténként prédikáció-sorozat zajlott időszzerű világnézeti

és politikai kérdésekről, amelynek elkésett lövedékei még mindig Ady költészetére robbantak. Az előadásokat hangzatos nevek fémjelezték, és a főtéri templomot nap mint nap tüntetőleg nagy tömeg vette körül. A Szentjóska igazgatója külön feladatul kapta, hogy mozgósítson a már ünnepi demonstrációvá terebélyesedett esti előadásokra, de szerény, tapintatos felhívásai pusztába veszett szavak maradtak. Ilyen előzmények után lépett fel erélyesen az egyház vezetősége, és sorozatos intézkedésekkel megpróbálta eloszlatni a közönyt, amely — idézgették Olasz páter felhívását — a mi közönyünk láttára, menthetetlenül a kárhozat szakadékéba sodorhat.

Első intézkedésként kötelezővé tették minden bentlakónak a hajnali misét, a gimnazistákkal együtt. Volt az internátusban néhány román kolléga is, köztük Rusu, az algyógyi pap fia, akik szüleik kívánságára valószínűleg nevelési szempontból itt találtak otthonra. Rusu nem titkolta, hogy azért helyezkedett el a Szentjóskaiban, mert itt lakik Balogh is Algyógyról, akinek a révén továbbra is találkozhatik, reméli, „halálos“ szerelmével, Erzsébettel. Még Rusut sem mentették fel a hajnali mise alól, mondván, hogy hitbelileg nincs lényeges különbség római és görög katolikus között. A következő rendelet az volt, hogy minden étkezés előtt és után karban álljunk fel, és a „lelkiatyá“ intésére mondjuk el hangosan a miatyánkot. Állandó „lelkiatyát“ kapott a Szentjóska, azzal a feladattal, hogy óvja lelki üdvünket. Ifjú, „megszállt“ lelkész volt, aki különleges megtiszteltetésnek tartotta, hogy ilyen magas intellektuális szinten tevékenykedjék. Kétségbe ejtett túlbuzgóságával. Megparancsolta, hogy a főtéri esti prédikációk után ülünk ismét össze, és mondjuk el észrevételeinket, kétely esetén kérdéseket is tehetünk fel, s vitassuk meg a problémákat. Állítólag csak Mihalcsik, aki a filozófia után, amelynek az utolsó évét járta, teológiára készült, ment el, de ő is, amikor látta elszigeteltségét, visszavonult. A vacsora utáni „lelki-gyakorlat“ olaj volt a tűzre, s általános ellenállást váltott ki. Hiába intett a „lelkiatyá“, senki nem állt fel imádkozni, sem az étkezés előtt, sem azután. Néhány napig próbálkozott, és amikor nyilvánvaló lett, hogy teljes a szolidaritás és komoly gyanú támadt arra is, hogy

szervezett ellenállásról van szó, felkérte a hallgatókat, küldjenek fel estére az igazgatóhoz valakit, aki mondja el kifogásait, és akivel a félreértések eloszlatása végett tárgyalni lehet.

Hárman, Bíró Lajossal és Meyer Lászlóval, mindketten jogászok, alkottuk a küldöttséget. A véletlen szeszélye folytán mindhárman Székelyföldön végeztünk, s külön téma lett, hogy miért éppen a székelyudvarhelyi és Csík-szeredái gimnázium végzettjei állnak az ilyen rebellió élén. A „lelkiatya“ mellékesen meg is jegyezte, hogy ennek alaposan utána fognak nézni. Megbeszélés és vita helyett „kihallgatás“ lett, ami állandóan akörül forgott, hogy ki „biztatott“ fel, „milyen célt követünk“, tudjuk-e, hogy „mozgalmunkkal“ nemcsak saját helyzetünket és lelki üdvösségünket kockáztatjuk, hanem társainkét is. Hiábavalónak tűnt bármily szembenállás. Maga Bíró Vencel, az otthon tekintélyes és jóindulatú igazgatója is resztelkedve hallgatta a szűrős kérdéseket, és bocsánatkérően jártatta rajtunk szelíd tekintetét. Mindenesetre én azzal az elhatározással távoztam, hogy betelt a pohár s nincs többé keresnivalóm ebben az otthonban. Miután Micle megsúgta, hogy Sulyok rendkívül izgatottan érdeklődött felőlem, megértettem: betelt a pohár a Juventusnál is, és újra holtponton állok.

A Jogtudományi Kar hirdetőtábláján értesültem arról, hogy versenyvizsgát rendeznek törvényszéki jegyzői helyekre. Vállalkozási szellemben nem volt hiányom, és a megadott vizsgaanyag alapján sietve felkészültem. Magam sem reméltem, hogy 8,40-es átlagossal kerüljek be. A véletlen jóvoltából mégsem lettem törvényszéki jegyző. Ionel Pop ügyvédbojtárt keresett a „greffier“ vizsga joghallgató pályázói között, s a szeme véletlenül rajtam akadt meg. Így váratlanul jó álláshoz jutottam. Ionel Pop, a Marmorosch-Blanknak, Kolozsvár egyik legnagyobb bankjának jogtanácsosa volt, s magánkliensei között szerepelt a nemzeti parasztpárt több kiemelkedő vezetője, maga Iuliu Maniü, Alexandru Vaida-Voevod és a Boila család. Mint újonc, ezeket a kapcsolatokat én csak tiszta távolból követhettem, de az iroda ügyeinek méretei és bonyolultsága nagy jogászi iskola volt számomra. Jelentőségükre való tekintet nélkül minden ügyfelet akkor

csak a „doszár“ tükrén át néztem, de mindehhez utólag hozzáadtam személyes tapasztalataimat is. Olyan tanulságokat szűrhettem le, amelyekre alkalomadtán ma is kellő súllyal hivathozhatom.

Sokan nógattak, hogy menjek már el egyszer a Székely Társaságba. Meglátom, hogy ott egészen más a légkör és oda jár minden valamire való értelmiségi. Ami a vezetőséget illeti, csak két ügyvéd, Bernád Ágoston és János Gáspár nevét ismerték, de a tagok zöme diák, szolgálégyény és cseléd volt, akik azokban az időkben ott-honi megélhetés nélkül elárasztották Kolozsvárt. Meglepetésemre éppen a magyar diákok szervezeti és szociális kérdése volt napirenden, és a megbeszélés szokatlanul nyílt és izgalmas összecsapásokkal zajlott le. Székely szolgálégyények és -leányok panaszták el, hogy a nincstelenségtől űzve feljönnek, sem lakás, sem biztos állás nem várja őket itt, s a Társaság nagy szolgálatot tenne, ha valamiféle munkaközvetítő irodát állítana fel, amely nyilvántartaná mind a munkást, mind a munkát keresőket. Az egyetemi ifjúságot illetően itt, a Székely Társaságban robbant ki először az a kérdés, hogy a magyar ifjúság miért oszlik meg felekezeti szerint, és miért nem áll össze valamilyen egységes keretbe. Az előző napok és hónapok eseményei arra készítettek, hogy én is felszólaljak, és felhasználva a jogtudomány minden addig elsajátított logikáját, határozottan síkra szálljak a felekezeti alapon való széttöredezetttség ellen. Ez volt az első nyilvános fellépésem. Talán ezért még ma is jól emlékszem, hogy a gyűlés után többen is melegen kezét szorítottak, s Jancsó Béla, aki a Társaság ifjúsági osztagát vezette, ragaszkodott ahhoz, hogy még aznap este beiratkozzam és ígéretet tegyek arra, hogy eljárók vitaüléseikre s részt veszek az ifjúsági bizottság jogi szemináriumának irányításában.

A Székelyek Kolozsvári Társasága sem összetételét, sem céljait illetően nem indult és később sem mutatkozott szeparatistának. Hívott és vonzott mindenkit, aki jól érezte magát az egyszerű emberek körében és valamilyen okból hátat fordított a társadalmunkra itt Kolozsváron különösen ránehezülő arisztokratikus és klerikális szellemnek. Az okok nem mind voltak ideológiai vagy poli-

tikai jellegűek, és éppen ezért maga a vezetés és tevékenység sem állhatott a világnézeti és politikai küzdelmek általános szintjén. Akadtak olyanok, akik egyszerűen csak meghitt és megbízható sorstársakat kerestek, akikkel borba önthessék búbanatukat, és olyanok is, főleg a Székelyföldről ide telepedett orvosok és ügyvédek, akik itt társadalmi alátámasztást kerestek szakmai és politikai karrierjükhöz. Kétségtelen volt, hogy valami, kellően meg nem fogalmazott és ki nem kristályosodott utat jelent ez, amely rokonszenves politikai -és közművelődési együttműködést ajánl mindenki számára, vallásra és társadalmi eredetre való tekintet nélkül. Jellemző, hogy az ifjúsági bizottság jogi szemináriumának a keretében 1930. március 6-án Gaál Gábor tartott előadást *A szocializmus és a kisebbségek*, március 14-én pedig dr. Balogh Artúr *A Népszövetség és a kisebbségek* címmel.

A Székely Társaság emancipálódó és kitekintő ifjúsági mozgalma észrevehetően kezdett új súlyponttá kialakulni, és már pusztá példájával is azt a gondolatot szolgálta, hogy a Magyar Párt és az egyházi vezetők gyanakodásával szemben az erdélyi magyar ifjúság vegye kezébe sorsát, s a népre támaszkodva, vele együttműködve keressen feleletet az előtte tornyosuló kérdésekre. Sajnos az indulásnak ebben a szakaszában a román ifjúsággal való együttműködés lehetősége nem merült fel. Az elszigeteltség kölcsönös volt, és a hivatalos román politikai élet jobbrahajló hullámai mögül ritkán pislácoltak fel a nemzetiségi megértés és közeledés fényei.

Jancsó Elemér nagy szenvedélyének, a külföldi utazásoknak hódolt, s most is éppen Párizsba készült. Utólag jöttem rá, hogy költségeit Deák Ferenc ezredes özvegye fedezte, akinek a passziója viszont az volt, hogy uzsorakamatra kölcsönöket folyósítson megszorult vagy veszélyes szerelmi és más bonyodalmakba sodródott fiatalembereknek. Évek múltán, amikor mint ügyvédhez fordult hozzám, hogy most már ő másszon ki bonyodalmaiból, amelyeket kesergése szerint „jótékonykodása“ idézett elő, adósainak végeszakadatlan listáján megtaláltam Elemér úti költségvetéseit is.

— Gyere velem — biztatott Elemér, de anélkül, hogy elárulta volna pénzforrását. — Csak jussunk el Párizsig,

ott már vannak címeim alkalmi munkákra, hordároskodásra, pincérkedésre, újságárusításra, amivel kitartást biztosíthatsz magadnak néhány hónapra.

Sajnos én csak a Vilmos császár körüti kollégiumig jutottam el, s ott veszteltem, amíg Elemér intézgette irodalmi és ösztöndíj-ügyeit. A vesztelés azonban nemcsak kellemes, hanem hasznos is volt. Mindjárt az első napokban felkerestük Szabó Dezsőt a budai Philadelphia kávéházban, s hosszas beszélgetés, kérdés-felelet során közvetlen közelből ízelhettük szórakoztató egyéniségét. Éppen a Szabó Dezső-divat kellős közepét fogtuk ki, amikor Budapest egyetemi ifjúsága harsogott az előadásain és az ott rendezett jelenetein. Ahogy azonban már akkor megfigyeltem, a lelkesedés nem annyira mondanivalóinak szólt, mint inkább szellemes és képdús megfogalmazásainak és szertelen viselkedésének. Semmit sem tisztelt, mindennel szembeszállt. Meg is jegyeztem, hogy arra a kérdésre, mit mondott Szabó Dezső tegnap este, a legtöbben főleg arra emlékeztek, hogy előadás közben levetette a kabátját, kigombolta inge gallérját, kikötötte nyakkendőjét, és szenvedélyesen odahajította a nézőközönségnek.

— Ha találkozol Áronkával* — fordult hozzám a kávéházban —, mondd meg neki, hogy sokkal többet használna a fájának, ha elmenne dalauzit árulni az utcasarokra.

Szabó Dezső cinikus elfogultsága rendkívül lehangolt. Örvendtem, amikor Fábián Dániel, a Bartha Miklós Társaság elnöke is azon a véleményen volt, hogy excentrikus egyéniség és valójában világnézetileg is túlhaladott. (Viszsaemlékezésem szerint a Szabó Dezsővel lefolyt megbeszélésről írtam is valamelyik lapban. Melyikben? Sosem gondoltam, hogy a kérdés érdekelhet még valakit annyi évtized után.) Meglepett, hogy fent a Halászbástya erkélyén Fábián mily élesen és keserűen ítélte el Magyarország akkori politikai vezetését. Mi idehaza csak a Brătianukon keseregünk, és íme Magyarországon jóhiszemű ifjak szerint a Bethlenek a nép fő ellenségei. Fábián ak-

kor még a Sarlót tartotta a kor leghaladóbb magyar ifjúsági mozgalmának. Ez igen — erősítgette —, teljes elszakadás a feudális és burzsoá tradícióktól, és teljes odaállás a népi érdekekhez és elsősorban a parasztok ügyeihez, akik a nemzet talpkövét jelentik.

Hazatérve senkinek semmit nem kellett magyaráznom, mert mindenki azzal várt, hogy új ifjúsági mozgalom indul, új ifjúsági lappal, amelynek címe és zászlaja is: *Erdélyi Fiatalok*.

Az azóta eltelt több mint negyven év távlatán és tapasztalataim át ma világosan kiütköznek a mozgalom hibái és erényei is egyaránt. Már az a tény, hogy lelkes indulás és fogadtatás után korai érdektelenségbe fulladt s ideológiailag és politikailag csakhamar széttöredezett, mutatja, hogy együvé tartozása felszínes volt, s az alapvető társadalmi és politikai kérdésekben nem volt közös nevezője. Érdeme, hogy számottevő értelmiségi réteget lekapcsolt a világi és egyházi arisztokrácia uszályáról, hajlékonyabb, laikus szervezeti és sajtókeretet teremtett. Sok időszerű szociális, gazdasági, politikai és nemzetiségi kérdés vetődött fel hasábjain, és kétségtelenül serkentette a gondolkodást és a tenniakarást ezekben a kérdésekben. A hiányosságok rovatában nyilván az osztályviszonylatok hézagos vagy éppen ferde, mindenesetre nem egyöntetű szemlélete emelkedik ki, a népies regösség és a szerkesztőség konzervatív hajlama, tagjainak az az igyekezete, hogy a függetlenség, önállóság fedezéke alatt lehetőleg semerre nem égetni fel a hidat.

A lap 1930-ban történt indulásakor a főszerkesztő László Dezsőn kívül kilenc alapító tagot mutat be, akik egyben főmunkatársak is: Balázs Ferenc, Bányai László, Bíró Sándor, Debreczeni László, Demeter János, Jancsó Béla, dr. Jancsó Elemér, Mikó Imre, dr. Péterffy Jenő; de szerkesztői és munkatársi gárdája rövidesen felölelte a romániai magyar értelmiségi ifjúság jóformán minden számottevő rétegét. Ott találjuk vezetőségének összetételében vagy ma is figyelemreméltó cikkek és tanulmányok írói között a rákövetkező évtizedek kiemelkedő sze-

· csehszlovákiai haladó magyar ifjúsági mozgalom

mélyiségeit, mint pl. dr. Csögör Lajost, Méliusz N. Józsefet, Dsida Jenőt, Kovács Katona Jenőt, Kovács Józsefet, Varró Dezsőt, Vita Zsigmondot. Már emlékiratom önéletrajzi jellege miatt sem hallgathatom el, hogy szorgalmas munkatársa volt az Erdélyi Fiataloknak bátyám, dr. Demeter Jenő és öcsém, Demeter Béla is.*

Világnézeti alakulásunk folyamatát követve, különleges figyelmet érdemel az Erdélyi Fiatalok első önvallomása, az, amit az induláskor hittek magukról, és amire kifejezetten vállalkoztak. Adjuk át talán a szót az első számnak, amely 1930. január 1-én *Erdélyi Fiatalok* címmel vázolja a lap elképzeléseit és programját. Hangzatos, helyenként patetikus bevezető után, amely az „erdélyi“ és a „fiatalok“ szót mint zászlót lengeti, megállapítja s lényegében abból indul ki, hogy „...mialatt az erdélyi magyar középosztály egy része elhagyta Erdélyt, és mialatt a súlyos időkben még látni nem tudó első fiatal generációk is útrakeltek, a repatriált apák, fronton elesett bátyák és máshová tanulni ment és onnan visszajönni nem tudó testvérek megritkult erdeje helyébe lassan-lassan, de mind jobban és sűrűbben nőni kezdett az új cserjés, és ma már egész jövő fiatal erdő él az egyetemek és főiskolák falai között...

A romániai magyar főiskolás fiatalságnak első feladata, hogy saját nemzedékének öntudatára ébredjen, mert főiskolás társai azok, akikkel egy életet kell leélniök, és ők azok, akikkel saját közös problémáikat meg kell oldania.“ Majd generációs önteltséggel hangoztatja, hogy „apáik nemzedéke, egy elmúlt világ neveltjei, az ifjúság teljesen más világának problémáit megérteni nem tudja ... ezeket a problémákat csak az oldhatja meg, aki bennük él, mert reá ő hivatott: az erdélyi magyar főiskolás ifjúság...

Szembe kell néznünk életünk problémáival, őszintén és szabadon, elfogultságoktól nem befolyásoltan és csak

* Dr. Demeter Jenő: *Fontosabb népegészségügyi feladatok*. 1931. május—június, 5—6. sz.

Demeter Béla: *A román ifjúság falumunkája*. 1931. május—június, 5—6. sz. *Az erdélyi magyarság osztálytagozódása és szervezkedése*. 1932. március—április, 3—4. sz.

lelkiismeretünk szavára hallgatva. És első feladatként meg kell teremtenünk az új erdélyi magyar generáció közös öntudatát, felekezeti és osztályellentétek felett és az egymástól távol élő külön főiskolai csoportok között, hogy anyagi és szellemi problémáink megoldására ez az öntudat keressen és találjon módokat...

A jelen ifjúsági problémái mögött így ott áll az erdélyi magyarság minden problémája, és ott áll az óriási felelősség: olyan lesz az erdélyi magyarság, amilyen lesz a fiatalsága, és úgy marad meg, ahogy megmaradásához a módokat ez a fiatalság megtalálja. A kialakult ifjúsági öntudat további útja: olyan új erdélyi magyar gondolkozást, ideológiát teremteni, a közös érdek és közös lélek olyan öntudatát, amelyben minden dolgozó magyar megtalálja a maga helyét...

És ezeken a problémákon túl és mellett: keresni akarjuk problémáink megértésének és megértetésének útját az együttélő népek fiatalságával, kikkel közösen folyik a munka a főiskolák padjain és közösen fog folyni az életünk, hogy felismerjük közös problémáinkat, és fajunk emberi elismertetésén és más faj értékeinek tiszteletén keresztül segítsük elő az erdélyiség gondolatát: fajok találkozását az emberi értékek magaslatán.“

A beharangozás sok vitára adott alkalmat. Szerkesztője nehezen érzékelte a dagályosság, a szólamszerűség és messianista beütése ellen felhozott kifakadásokat. Jancsó Béla mértéktartó és diplomatikus közbelépése eredményes volt, s valamennyire javult szöveg kerekedett ki. Utólag be kellett látnunk, hogy a beköszöntő hibáitól nem mentesek teljesen a többi munkatárs anyagai sem, és az egyébként értelmes és érdekes tanulmányok és cikkek is nyílt ideológiai és stiláris kiforrotlanságot árulnak el. Saját magamat is felhozhatnám példának, *Az erdélyi magyar ifjúság kapcsolatai a néppel, A falu gazdasági szanalása, A falu értelmiségének teendői gazdasági téren* című cikkeimben elképzelhetőnek tartottam — az akkor uralkodó nemzeti szemlélet szerint — gazdasági és szociális egzisztenciánk és jövőnk megoldását kisebbségi, nemzetiségi kereteink között. Mivel pedig a munkásmozgalomig még nem jutottam el, *Vissza a faluba* című cikkem a parasztságban mint osztályban kereste gazda-

sági helyrerázódásunkat és nemzeti megszilárdulásunkat. Mindazonáltal egyik-másik anyagban felismerhetők az ideológiai és politikai tisztulás jelei és helyenként a tudatos bizalomnyilvánítás is a szocializmus eszméi iránt.

„Vannak a kisebbségnek — írtam 1930 elején — kizárólag politikai téren mozgó gazdasági sérelmei és céljai: az adóügyek, a dolgozók kihasználása a magán- és állami kapitalizmus által s a nemzeti kisebbségek külön gazdasági elnyomása. A magántőke lelketlen uzsorával fojtogatja a mezőgazdaság termelőit, megfosztva őket munkaterméküktől, vagyonuktól, proletarizálja a falut. Az állam meg — amely mögött a nagytőke bábszínház rendezőjeként tologatja a figurákat — az uzsorát törvényesen jóváhagyja. A legkitaláltabb adónemekkel segít a bankokrácia emberirtásának. S a nagytőke találékonyabb része nemzeti pántlikába takarózva a népkisebbségeket szorítja háttérbe. Mindhárom álarc alatt ugyanaz a rettenetes ellenfél rejtőzködik: a féktelenül kényuraskodni engedett tőke. Gazdasági védekezésül tehát a magyar földműves társadalomnak osztályalapon kell politikai frontját kiépítenie, amelynek a vonalába kell feltolni a kisebbségek gazdasági elnyomását is. A kisebbségi dolgozóknak a politikai szervezkedése védelmi jellegű volna. De gazdasági érdekeik örökösében és védelmében találkoznak a többség dolgozóinak osztálytörekvéseivel, s együttműködésükkel politikai hatóerejüket pozitív irányba kiegészíthetik.“

A falu felé fordulás és a népieskedő parasztkultusz fiatalos romantikája ellenére, vagy talán éppen azért, kezdetben mély visszhangot váltott ki a falvakban, amelyek gazdasági nehézségeik mellett fájdalmasan érezték politikai és kulturális elhagyatottságukat is. A történelmi pártok hatalmi csatája nyilván a román paraszttömeg megnyerése körül zajlott, s a magyar falvak közéletében a politika perifériáin mozgott. A Magyar Pártot tétlenségre kárhoztatta az a felfogás, hogy nemzetiségi sorsunk a nemzetközi erőviszonyok alakulásán múlik s a kérdések rendezésének tényleges fórumai a nyugati nagyhatalmak kormányai, pártjai és a Népszövetség. Így a falvak lakosságának gondjai és igényei még akkor sem indították

volna meg, ha azokhoz történetesen nem társadalmunk vagyonos rétegem és érdekein át viszonyultak volna.

Az Erdélyi Fiatalok nevében szálltak ki elsőnek az egyetemi hallgatók és fiatal írók a falvakba, és igyekeztek felrázni az embereket fásultságukból hol tudományterjesztéssel, hol szórakoztató műsorral. Ez a kapcsolat falun sem volt kellően mély, és beérte a módosabb és műveltebb rétegekkel, de ezek között a korlátok között is nyomot hagyott a faluban. Még őrzöm Fekete Domokos székely legény beszédének kéziratát, amellyel 1930-ban Oklándon üdvözölt ott tartott előadásaink és kultúrműsorunk alkalmából. Azt hiszem, hogy mint kortörténet, de úgy is mint fogalmazás, közlésre érdemes:

„... Későre jutott tudomásunkra, hogy itt a mi községünkben is előadást tartanak, eljönnek mihozzánk is az Erdélyi Fiatalok. Amennyiben lehetett, mindent megtettünk, hogy minél jobban sikerülhessen ez estély, és hogy önök is jó reménységgel távozhassanak a mi körünkből.

Előttünk már nem ismeretlen az Erdélyi Fiatalok munkássága, a lap beindítása, mit itt közöttünk is ismernek, hiszen több példányban jár. Azt hiszem, szükségtelen is ismertetnem, de mégis el nem mulaszthatom, hogy meg ne említsem, hogy ez a lap mivel kíván foglalkozni, főként minket akar magához ölelni, a falut, minket, a mezőnek munkásait, hogy szorosabb összeköttetést hozzon létre az intellektuel osztály és a földművelő nép között, hisz az intellektuel osztálynak az alapjai is a népben rejlenek, és viszont, a nép is rá van utalva az intellektuelek bizonyos irányítására; ennek az eszmének a fölkarolása fő érdemük, hogy eredményes munkát csak karöltve végezhetünk.

Az Erdélyi Fiatalok missziót végeznek, ellentétben a régi főiskolásokkal, akik kizárólag csak tanultak és szórakoztak. De azóta sokat változtak az idők járásai felettünk, most dolgozni, munkálkodni kell.

Szükségünk is van rá, hogy valaki tegyen valamit értünk, mert már rohanó léptekkel haladunk a romlás felé. És önök a legalkalmasabbak erre, az egyetemi hallgatók, az Erdélyi Fiatalok, hogy ezt a mentő munkát elvégezzék, hisz az ifjú az, akit még nem kötött le az élet az ő huncutságaival, azok, kik már benne vannak

az életben, azok nem tudnak helyes képet adni a faluról, hiába is akarnának, mert először a saját hivatásuk szűrőjén keresztül kell hogy szűrjék, és csak amit a szűrő átenged, csak az mutatná a népet, és ez a kép nem volna valódi, hanem hamis. Mennyire a nehéz gazdasági helyzetünk megengedte, a kultúrát terjesztettük mi is, van ifjúsági egyesületünk, polgári olvasókönyvünk, rádióink, két zenekarunk, fenti állításaimat ezek is bizonyítják.

A diákjaink, az Erdélyi Fiatalok ezért is vállalják, ezért is segítenek minket, mert tudják, hogy az a nép, melynek ilyen kultúrája van, annak élni kell, annak elveszni nem szabad...

Nem ellenezheti tehát senki az Erdélyi Fiatalok munkáját, Istennek szava volt az, ami eszükbe is juttatta! Ezért is segíteni kell őket minden erőnkől! Őket is, munkájukat is. Nagyon kérjük, csináljanak mennél nagyobb propagandát mindenütt, hogy legyen mivel munkálkodjanak diákjaink miérettünk.

Mindig arra gondoljanak, a leghasznosabbat teszik mindenek között, és nemcsak értünk, hanem magukért is.“

A „romlás“, a „nyomorúság“, a „bajok“, amelyek refszerűen ismétlődtek minden faluban, érdeklődésemet szükségképpen a gazdasági problémákra irányították. A parasztság problémáinak sorát a napisajtó társadalmunk többi rétegének panaszaival és segélykiáltásaival egészítette ki. Napirenden volt a bankok és vállalatok csődje — ennek a menetét és bonyodalmas következményeit közeletről is ismertem Ionel Pop irodájából —, a kisémberek fizetésektelensége, a munkáselbocsátások és nyomokban a sztrájkok s a velük járó karhatalmi terror. Időben is közeledtünk az 1933 februári kolozsvári és grivicai nagy vasutas mozgalmakhoz. A jelenségek különben bő és nyílt kitalálásain túl, érdemleges elemzéssel — amely feltárja az összefüggéseket is, s főként rávilágítson társadalmunk különböző rétegei szempontjából a kivezető utakra — nemigen találkoztam. Az illegalitásban vagy féllegalitásban meghúzódó sajtó és irodalom csak futólag és véletlenszerűen került a kezünkbe. Volt egy mágikus szó, amely általános magyarázatul szabványosan replikázott minden jelenségre. Nem volt kitalált,

de nem volt teljes sem, és a korkép általános megjelölésén kívül az olvasóra bízta a következtetéseket, amelyek már a beállítás módjából is kitűnőleg többnyire önsajnálatra és sópánkodásba fulladtak. Ez a szó a *válság* volt. Válság, amely tőlünk, dolgainktól függetlenül egyszerűen csak végigszágul Európán, vagy éppen az egész világon, és hol ezt, hol azt az országot vagy gazdasági ágazatot sodorja magával. Miből áll elő, milyen összefüggésekben, hogyan csap át egyik országból a másikba, miért helyenként ipari, máshol mezőgazdasági, mi a hitelválság és főleg hogy viszonyulnak egymáshoz nemzetközi és hazai vonatkozásai? Valóban tehetetlenségre vagyunk ítélve, vagy valóban rajtunk is múlhat valami? Ez a háttér annak az ifjúkori vállalkozásomnak, hogy öcsémmel, Bélával, aki máris szenvedélyes szociográfusnak és statisztikusnak ígérkezett, könyvet írjak *Románia gazdasági válságáról*. A könyv 1930-ban jelent meg Kolozsváron az Uránia nyomdában, és mind adatszerűsége, mind mérész kérdésfeltevése miatt érdeklődést keltett.

A könyv előszavában éppen azzal indokolja önmagát, hogy közszájon forgó nézet szerint az akkor zajló gazdasági válság világjelenség, amelynek mi tehetetlen szenvedő alanyai volnánk. Ez az álláspont megkerüli a megoldáshoz vezethető utakat. Mennyiben „világjelenség“ és mi az országos vonatkozása? — elméletileg és gyakorlatilag is időszerű, fontos kérdés. Ha a könyvecske nem is hagyott nyomokat szakirodalmunkban, mindenesetre arra jó volt, hogy az adatgyűjtés és hozzáolvasás során megismerjem a gazdasági, társadalmi élet összefüggéseit, és magam is felismerjem, amit a szocialista irodalom és sajtó egyidejűleg természetesen hirdetett, hogy a válság okai és következményei mélyen az adott rendszerben keresendők. Ilyen értelemben okoskodtunk az első rész bevezető soraiban: „mivel a válság törvényszerűséggel tűnik fel, nyilván nem pillanatnyi körülményekből támad, okai a mai gazdasági berendezkedésre vezethetők vissza“. A feldolgozott adatok jellegére és a tanulmány vizsgálódási területeire mutatnak rá a címek és alcímek: A gazdasági válság okai; A gazdasági válság világjelensége; A gazdasági válság országos vonatkozása; Az irracionális termelés; Az értékesítés szervezetlensége; Nemzetgazda-

sági relációink az exportban; Iparpolitika, petróleumipar, faipar; Kamatpolitika; A gazdasági válság kiútja; A hitelkérdés megoldása; Teendők az értékesítés terén; Teendők a termelés terén.

Ami a sajtóvisszhangot illeti, érthető, hogy elsőnek az Erdélyi Fiatalok reagált. Munkatársa, Rohonyi Vilmos szerint a röpirat „szerzői fiatalságához mérten meglehetősen közgazdasági alapismeretet és Románia határain túllátó koncepciók tájékozottságot mutat, relatíve kimerítően foglalkozik a romániai gazdasági válság általános diagnózisával, és megkísérli a kivezető utat megjelölni úgy a közgazdasági politika, mint a kelet-európai külpolitika területein“. Itt arra utalt, hogy ötletei között a tanulmány felkarolta azt a közép-európai agrárállamokban fel-felbukkanó kezdeményezést, mely szerint a térség országai közös érdekeikből kiindulva és ellentéteikből, — amelyek feltételeik különbségeiből adódnak — oldják meg a vitassák meg szövetkezésük lehetőségét. Helyesen hívta fel a figyelmet — és figyelmeztetése nem is szállt el nyomtalanul —, hogy „véleményünk szerint az egész tanulmányból kimaradt a társadalmi kérdés súlyos jelentősége, úgy a világgazdasági válság megokolásánál, mint a romániai speciális teendők lehetőségeinek felbecsülésénél. Ugyanis lassan teljes világgossággal felismerhetővé válik a világgazdasági struktúra és a mai társadalmi berendezkedés egymáshoz képesti feszültsége, ami semmiféle csak közgazdasági problémával nem eliminálható, valamint a romániai és kelet-európai lehetőségek józan mérlegelésével lehetetlen szem elől téveszteni az itteni elsődleges jelentőségű rétegnek, a parasztságnak teljes társadalmi szervezetlenségét és osztályszervezetlenségét.“ Sok konkrét tapasztalat, helyszíni élmény és a „vissza a faluba“ romantika helyben taposása mind több „erdélyi fiatalok“-at állított dilemma elé. Amint idéztem, egyik ugyanabban az évben megjelent és idézett cikkemben magam is tárgyaltam a politika jelentőségét a falumunkában. Sokan azonban még nélkülöztük azt a világnézeti és módszerbeli megalapozást, amely a dolgok bonyolult láncolatán át rávilágíthatott volna annak a politikának a lényegére, amelyre az adott viszonyok között éppen szükség volt.

KALANDOS BERUKKOLÁS

El sem tudtam volna képzelni, nem is hallottam rá esetet, hogy valaki a katonai szolgálatát a kolozsvári strandon kezdje. Pedig velem ez történt. Júliusi nap volt, és én is kora reggeltől a víz partján hűsöltem. Valaki nevemen szólított:

— Hányas a kabinja?

Állig felöltözött ismeretlen lépett nesztelenül elő. Mint-hogy a kabinok már a kora déli órákban elkelték, először arra gondoltam, hogy az ismeretlen az én kabinomba akar bekérezkedni.

— Hatszázhatvanhat — feleltem félvállról.

— Öltözzön, és kövessen a rendőrségre!

Mivel meggyőződésem szerint erre nem szolgáltam rá, meg se rezzentem. Inkább méltatlankodva mértem végig az idegent, s magamba fojtott derűvel vártam a pillanatot, amikor majd rádöbben tévedésére.

— Mi dolgom nekem a rendőrséggel?

Az emberem erre közelebb lépett, s tenyeréből diszkréten egy igazolványt villantva fel, figyelmeztetett, hogy ne kényszerítsem más eszközökre. Az igazolványra rá se hederítettem, éppen annyira komolyan nem vettem a dolgot, de ha már nem tágít — gondoltam —, rendben van, megyek. Azonban arról sem akartam lemondani, hogy lemossam magamról a strand porát, s lendületes bukfencsel eltüntem a detektív szemei elől. A túloldal egyik sarkában bukkantam fel, és onnan figyeltem, hogy nyomomat vesztve, milyen riadtan szaladgál le-fel a medence párkányán. Megvártam, amíg magától felfedez, azután „játsszunk tovább“ hangulatban felöltöztem, és követtem őt a rendőrségre.

Útközben kísérőm egy mukkot sem ejtett ki, és még csak sejtetni sem engedte, hogy miről van szó. Kezdttem gondolkodóba esni. Jó, jó, nyilván ostoba félreértés, de amíg kiderül...

— Olvasd! — szólt vagy inkább kiáltott a szolgálatos tisztt, s az asztalon felém toltta a Monitorul Oficialt, amelynek felnyitott oldalán a következı, vörös bekeretezett hirdetés állt: „A rendırség központi vezérigazgatósága a hadügyminisztérium ... sz. rendeletére elfogatási parancsot bocsát ki Demeter János szökevény ellen, s felszólítja a rendırség valamennyi egységét, hogy haladéktalanul indítson nyomozást nevezett elıkerítésére, s elfogatása után vezesse elı és adja át a beszercei 84. ezred parancsnokságának.“

Az elsı olvasásra felnevettem, de arra rá is fizettem.

— Hogy elmenjen a kedve a nevetéstıl — vágott vissza a tisztt —, szuronyos kísérettel megy ki az állomásra, és úgy, ahogy itt áll, holmi nélkül!

— Domnule şef — abban az idıben mindenki şef volt —, azon nevettem, hogy milyen fantasztikus tévedésrıl van szó. Itt az igazolvány arról, hogy nem vagyok katonaszökevény. Joghallgató vagyok, és jogom van tanulmányi haladéokra. Az errıl szóló egyetemi igazolványt idejében átadtam a beszercei hadkiegészítınek.

Sajnos az igazolvány, amit elıírás szerint mindig magamnál hordtam, külsıleg nem gerjeszthetett nagy bizalmat. Amikor összegyúrten elıkerült a tárcámból, én magam is elégedetlenül forgattam, összevissza akkora cédulácska volt, mint egy fél falevél. A hadkiegészítı őrmestere egy használt levélborítékból tépte ki, és két rövid sorocskát vezetett rá szám és pecsét nélkül. Már akkor mondogattam, hogy bár legalább egy gyűszűnyi pecsét volna rajta. Az őrmester azonban sértıdıtten mért végig:

— Mi az? Többre becsülsz egy vacak pecsétet, mint az én tulajdon aláírásomat?

— Mi ez? — förmedezett a szolgálatos rendırtisztt, amikor felmutattam a papíromat. — Azt hiszi, hogy én még nem láttam igazolványt? Elıször is az igazolvány akkora, mint a tenyerem, vagy annál is nagyobb, baloldalt, fenn a sarkában van egy szám, jobboldalt bélyeg, lent aláírás és közelében pecsét, körülbelül ekkora...

Dió nagyságú kört írt le a levegıben.

Mint aki holtbiztos a dolgában, apróra tépte az igazolványomat, és kiszórta az ablakon. Néhány pillanatig

mint hópelyhek lebegtek a darabjai, de azután elkapta őket és örökre elfújta a szél.

— Útközben nehogy betérjete a lakására! — kiáltott kísérőmre a tiszt. — Irány az állomás, és a sarkában maradsz, amíg átadod az ezrednek! Semmit nem vihet magával, így viszed, ahogy most itt látod, és sem Kolozsváron, sem Besztercén nem szállhat taxiba.

Így is mentem, hajadonfőtt, ingujjban, rövidnadrágban, fehér teniszcipőben, sovány pénztárcával és egy zsebkendővel. Az öreg foghíjas rendőr, akit láthatólag irritált a váratlan és fáradságos utazás, nem volt éppen olyan szigorú, mint a parancsnoka. Ahogy kiléptünk az épületből, megkérdezte, hogy mégis nem kellene-e taxival menni az állomásra. Szerencsémre sem taxi, sem fiáker nem akadt útközben. Miután a vonat kipöfékelt az állomásról, a rendőr is szerette volna tudni, hogy miért kell neki is két napot bumlizni, s kíváncsiskodó, emberies hangon megkérdezte, hogy „ce ai pãit?”

— Joghallgató vagyok, törvény szerint „teterist“ (hadapród), s évről évre tanulmányi szabadság illet meg. Az eddigi gyakorlat szerint az idén is levittem Besztercére az egyetem igazolását arról, hogy be vagyok iratkozva, s a Cercul de Recrutarén átadtam Vîntu törzsőrmesternek, aki a diákhaladékokat intézte.

— Átadtad neki az összes iratokat? — kérdezte, fűrkészve a bonyodalom okát.

— Át, még a „mellékleteket“ is.

Az öreg hitetlenkedve csóváltgatta a fejét, majd azt a megértő ajánlatot tette, hogy Besztercén először is a törzsőrmestert keressük fel, s az ő írásával jelentkezsek az ezrednél. Az ötlet nagyszerűnek tűnt, és restelkedtem, hogy pillanatnyilag nem tudtam, mivel háláljam meg.

Mínta leforráztak volna, úgy ért a hír, hogy a törzsőrmesterem már nincs a besztercei hadkiegészítő kötelékében, s valahol északon, isten tudja hol szolgál. Érdeklődésemre, hogy mégis hol, az új törzsőrmester gyanakvóan és rosszallólag mért végig. Hiába magyaráztam, hogy mi járatban vagyok, ingerülten jelentette ki: ha Vîntuval paktáltam, most „deszcurkálódjam“ vele.

A hadkiegészítő széles, nyílt folyosóján és lent az udvaron ingujjra vetkőzött civilek kóricáltak, és — legalábbis

az volt a benyomásom — gyanakvó, fürkésző tekintettel kísérték. Az egyik előregörnyedt és feltűnően szétálló fülű várakozó, aki nyilván sem szolgálatos, sem behívott nem lehetett, kileste, hogy a rendőr félrevonult egy ismerős szakaszvezetővel, s mellém somfordált.

— Van valami problémája?

— Vintut kerestem.

— Vintut? — és rosszmájban felnevetett. — Jobb, ha nem is említi a nevét. Biztosan magától is felvette az 500 lejt és nem intézett semmit. Ide szól a behívója vagy az ezredhez?

— Az ezredhez.

— Az sem nagy baj. Velem is pontosan így történt. Az egész egy liba kérdése. Vegyen egy kövér libát, és minden rendbe jön. Hogy jut el oda, ahova kell, azon ne törje a fejét. Vegye meg, a többi az én dolgom.

— Gyerünk! Gyerünk! — sürgetett a rendőr. — Átadom az ezrednek, „descurcă-te acolo“!

Az ezred a város túlsó szélén helyezkedett el. Magas, vasrácsos kerítés vette körül. Amikor hosszadalmas igazoltatás után bekerültem az udvarra, s az öles vaskapu becsapódott mögöttem, kezdtem rádöbbenni, hogy a dolognak fele sem tréfa. A rendőr részvétből vagy rutinból — magam sem tudom — rátenyerelt a tarkómra, és akkorát lendített rajtam, hogy majd orra buktam.

— Idáig könnyű volt — kiáltotta utánam —, de innen ki már nem lesz olyan egyszerű!

Még mindig lázongott bennem a tudat, hogy teljesen ártatlan vagyok és súlyos méltánytalanság ért. Meg voltam győződve arról, hogy helyzetem azonnal tisztázódni fog, mihelyt az ezred illetékes vezetői tudomást szereznek a történetekről. Csak oda jussak el — hitegettem magam —, majd orrukra koppintanak azoknak, akik felületességből vagy felelőtlenségből ekkora csúfot üznek az emberrel.

Az első nap azonban senkit sem találtam, aki hajlandó lett volna szóba állni velem. Az irodák előtt állandóan sűrű sor tolongott, s ha nem volt a kezedben behívó, fel sem engedtek a lépcsőn. Az udvaron meg nem látható egyebet, mint hordók és vedrek súlya alatt meggör-

nyedt, ide-oda tántorgó bakákat. Végül is valakivel csak fel kell venni a kapcsolatot, bátorítottam magam, és az udvar mélyén egy magában álló földszintes kis épület fele vettem az irányt, ahol láthatólag legnagyobb volt a ki-be járás.

Az épület nyitott erkélyén várakozók között volt gimnáziumi osztálytársamat fedeztem fel. A balkon kőpárkányára ereszkedve csüggedten nézett maga elé. Amikor megpillantott, csodálkozva bámult rám, mintha nem akar-na hinni a szemeinek, s azután gyerekes hahotával ölelt át. Széles gesztusai, könnyedsége és naivsága jellemezték iskolás korában is. Ami most meglepett, legfeljebb az, hogy évek teltével ezek a vonásai szembetűnőbbek lettek. Hosszasan és hisztériásán nevetett, forgolódott maga körül, ámuldozott, csapta össze a kezeit. Amint kiderült, őt is soron kívül, kézbesítési hiba folytán hívták be, s napok óta a kihallgatásra várakozik. Ámbár foglalkozására nézve ő színésznek tartja magát, itt sorstársai azt ajánlották, hogy adja ki magát diáknak, s kérjen haladékat az egyetemi igazolvány beszerzésére. A probléma csak az, hogy nem tett le egy vizsgát sem a múlt évről, s az idén, ráunva, nem iratkozott be. A fontos az — vágott közbe egyik sorstársa, aki később Sente néven mutatkozott be —, hogy innen szabaduljon.

— Megszoktam, hogy minden ügyem rendben legyen — fontoskodott a színész —, s nyugalomban élek. Végeredményben az én esetemben kézbesítési hiba történt, tiszta ügy, csak már kerüljek sorra.

Sente erőltetett nevetéssel replikázott:

— Hallatlan naivság! Hányszor mondtam már, hogy itt nincs tiszta vagy tisztázható ügy. Az apparátus olyan, mint egy fogaskerék, ha bekapja a kisujjad, menthetetlenül végigvisz. Annyit már tudhatna, hogy vagy megérteti magát az ő nyelvén — s ujjjaival pénzszámláló mozdulatot tett —, vagy megadja magát, s akkor az isten sem segít.

Az egyik oldalajtón, amely leggyakrabban nyílt, köpcös, fekete és tekintetre dölyfös káplár lépett ki, s szeme sarkából szívósan és alattomosan végigmérte a várakozókat. Elsőnek történetesen minket szemelt ki.

— Mit kerestek itt? — kérdezte támadólag.

Ismerősöm vállaival, karjaival, arcával egyszerre groteszk kérdőjellé görbült.

— Hát mi tudjuk?

Mindnyájan jobbnak láttuk, ha hallgatunk. A művészen fel-feltört a kuncogás, de végül is erőt vett magán.

Abban a pillanatban az erkély másik sarkából előtöppant egy izgatott ifjú, és rutinosan kacsintva odasúgta, hogy ő haza szeretne menni.

— Akkor adj ide 100 lejt és a céduládat! — felelte a káplár. — Gyorsan! Gyorsan!

Az ifjú mintha habozott volna, de már nem volt mit tennie, mert a káplár mind sürgetőbb mozdulatokkal követelte a behívóját. Mi diszkréten hátrébb vonultunk, s a jelentkező zavartan, jobbra-balra kémkedve remegő kézzel átadta a papírjait és a 100 lejt. A káplár hanyag mozdulattal zsebre vágta a 100 lejt, és a behívót tüntetőleg darabokra szaggatva kiszórta az udvarra.

— Elmehet! — intett az ifjúnak, aki olyan arcot vágott, mintha halálra ítélték volna.

— Mit röhögsz? — fordult a káplár fenyegetően Szentéhez. — Te pedig eredj haza — intett a fiatalembernek. — Mondtam már, hogy eridj!

Az intézkedés olyannyira varázslatosnak tűnt, hogy az ifjú moccanni sem mert. A káplár vállon ragadta, és indulatosan a kijárat fele tessékelte.

— Ti jelentkezni akartok? — fordult hozzánk leplezetlen haraggal.

Osztálytársam és barátja azt mondta, hogy igen. Én félrehúzódtam, gondolván, hogy a helyzetem is más természetű.

— A ti cédulátokat beviszem, és mindjárt jelentkezhetek is — mondotta. El is szedte a behívókat, és bevitte azon az ajtón, ahonnan az előbb kilépett.

— Vajon nem tépi szét a miénket is? — A helyzet annyira groteszk volt, hogy nyomorúságunk ellenére mindnyájan nevetve vártuk a fejleményeket.

Az idő egyre telt, s a tisztek és altisztek gondosan szorítgatva a derékszíjaikat távoztak és végleg magukra hagyták a körös-körül várakozó nyugtalankodókat. Ismerőseim attól tartottak, hogy ottrekednek dolgavégezetlenül, és sietve bekukkantottak abba az irodába, ahol

a káplár eltűnt. Ott csak egy őrmester volt, és az is indulásra készen. Sapkája már fején volt, s éppen a kardját emelte le a fogasról.

— Mit akartok? — ordított rájuk.

— Őrmester úr — jelentette Sente —, egy káplár ezelőtt néhány órával elvette a katonai igazolványainkat, s behozta ide. Azt mondta, hogy itt kell jelentkezünk, s azonnal kiáltani fognak. Azóta azonban nem láttuk.

— Miféle káplár, az a cigány?

— Igenis, őrmester úr.

— Nem tudom, keressétek meg a behívóitokat itt az asztalon.

Amíg az őrmester felöltötte köpenyét, ők lázas kereséshez fogtak. Mindegyik asztalon halom irat hevert a legnagyobb összevisszaságban. Behívók, livrettek, igazolványok, fehér, piros, sárga és kék színekben, jelentések, könyvek, listák. Lehetetlen volt megtalálni valamit.

— Na mi az, nincs?

Aggódva néztek az őrmesterre.

— Nincs, őrmester úr.

— Mit csináljak. Nincs. Hm. Nincs. Gyertek holnap, majd akkor elővesszük.

— Igen, de nem lesz baj belőle, ráérünk holnap?

— Ne filozofálj! Mondtam már, hogy gyertek holnap.

Okulva az eseten, nem siettem a jelentkezéssel. Ácsorogtam az udvaron, s reménykedtem, hogy valaki csak nyilvántartja az ügyemet és előbb-utóbb behívat. A helyzet nem éppen úgy alakult, de szerencsémre segítségül jött a véletlen. A kijárat felé tartva, gyanakvóan vagy kíváncsiskodásból, első pillanatra magam sem tudtam, hosszan szemügyre vett egy tiszt. Amikor közvetlen közelbe ért, megállt és kezét nyújtott.

Ilieş kapitány volt, a sajųóudvarhelyi szép Cupşa Silvia férje. Silvia öccsei korombeliek, jó barátaim és halásztársaim voltak, s általuk közeli ismeretségben voltunk nővérükkel és sógorukkal, Ilieş kapitánnyal is. Legutóbb a családjukban lejátszódott tragikus eset hozott össze minket. A kisebbik fiú, Liviu, hastífuszban szenvedett, s a kezelésére kapott 30 darab tablettát, amit tíz napon át kellett volna szednie, első nap egy adagban bevette.

Mi, legközelebbi barátai mindnyájan megrendültén osztunk a család fájdalmában.

Ilieş türelmesen meghallgatta a históriámat, de a kiemenetelét nem látta olyan egyszerűnek. Minden attól függ — vélekedett —, hogy megtalálják-e a hadkiegészítőnél a tanulmányi bizonyítványt, és annak az alapján annak idején határoztak-e vagy sem. Viszont nem nagyon bízott, mert ha minden iratszerűen rendben lett volna, akkor miért bocsátottak volna ki körözést. Oda-intett egy szakaszvezetőt, s intézkedett, hogy jelentsen a szolgálatos tisztnél, addig pedig keressen nekem egy ágyat a laktanyában.

Három napot tartott a szállásom a hambárban, ahogy az óriási csúrszerű hálót nevezték. Napközben ott kóvályogtam az iroda környékén abban a reményben, hogy belém botlanak, vagy a véletlen újból összehoz a kapitánnyal. Ebéd után és szürkületre a többi lakótársammal együtt visszavonultam a hambárba, s azzal ütöttük el az időt, hogy rendre-rendre meghallgattuk egymás berukkolását, ami szinte kivétel nélkül mind kalandos volt.

— Magamtól jelentkeztem — szólalt meg valaki a hambár mélyén, a nagy tumultus közepéből. Vékony, cincogó hangon kezdte, s a körülötte állók harsány nevetéssel feleltek. Ágaskodni kellett, hogy átlássak a fejek felett, de közben rés támadt az embergyűrűben, s a körből hatalmas gombóc ingott-ringott kifelé. Apró lábai nehézkesen vonzóldtak, s karjai nyugvó állapotban is szinte derékszögben álltak el a derekától. A legények tolongva követték és versenyt hahotáztak.

— Hallottátok — élcelődött egyikük —, most azt állítja, hogy magától vonult be, a tegnap pedig azt mondta, hogy rádiófelhívásra jelentkezett.

— A rádióüzenet embereknek szól és nem labdáknak — szól bele a káplár.

— Ő nem labda — játszadoztak tovább —, hanem disznófősját.

— Nem szép dolog a gúnyolódás — cincogott a gombóc.

A hahotázás mind feljebb csapott, s azzal együtt a bajtársak élcelődő kedve is. Egyikük mélyen a gombóc ar-

cába nyomta a mutatóujját, s megjegyezte, hogy olyan a húsa, mint a kenyértészta.

— Hagyjatok mosdani — hadonászott a gombóc —, mert holnap orvosi vizitre kell jelentkezniem.

A körülötte forgolódók ironikus előzékenységgel nyitottak utat, és hátulról a kút irányába tologatták. A kút mellett Móricka — elfogadta ezt a megszólítást — leeresztette magáról rojtos-foltos kabátját. Ing nem volt rajta. A melléről, a hasáról és a hátáról nagy, puha rózsaszínű hájfoltok fityegtek. A legények versenyeztek, hogy ki önt teltebb vedret a Móricka nyakába. Móricka sírva fakadt, lihegve tipegett be a laktanyába, s ott egy ágy szélére telepedve olyan ágrólszakadtan horgasztotta le a fejét, hogy többen szánakozva csillapították a támadókat.

Harmadik nap reggelén egy ismeretlen szakaszvezető a hombár ajtaján bekiáltotta a nevemet, örvendtem, hogy végre sorra kerülök, és pillanatok alatt útra készen álltam. Indulás előtt a szakaszvezető megkérdezte, hogy magamhoz vettem-e minden holmimat. Holmim nem volt, így mindketten megnyugodva indulhattunk. Sárgára festett, félreeső emeletes épületbe vezettek, amely eddig teljesen elkerülte a figyelmemet. Két fegyveres őr őrizte a bejáratot, s engem is csak kísérőm iratai alapján kegyeskedtek beengedni. Mindjárt a bejárat után balra tágas váróterembe vezettek, ahol civilek és katonák várakoztak. Egy szó sem hangzott el, s láthatólag mindenki megszeppenve meredt maga elé. Nem kellett sokat időznöm, mert többen csak arra várakoztak, hogy közöljék velük a fellebbezésükre vagy kérvényükre hozott intézkedést, amely többnyire elutasító volt. Minden sietve, katonásan pergett.

Bent a tárgyalóteremben jobbra két összetett asztal mögött három katonatiszt ült, s éppen az én sovány „aktacsomómban“ lapozgatott. Valamivel arrébb egy kis asztalnál egy negyedik tiszt ásítózott, aki, amint kiderült, ügyészi szerepet töltött be. Mellette, meglepetésemre, Iliés kapitány. Miután kikérdeztek a személyi adataim felől, a közbelső, aki elnökölt, megkérdezte, hogy miért nem vonultam be és miért hagytam, hogy több mint fél

évig országszerte körözzenek. Ismételten elmeséltem, hogy tanulmányi szabadságot kértem s azt élveztem az előző évemben is. Az ügyészkedő tiszt odaszólt, hogy a hadkiegészítőnél semmi nyoma a halasztási kéresemnek és kérvényemnek. Az elnök újra fellapozta iratcsomómat, s intett, hogy ott sincs nyoma. Arra felállt az ügyész, és példás büntetést kért, mondván, hogy a „magyar ifjak gúnyt űznek a katonai törvényekkel“. Megdöbbenett az ügynek ilyen beállítása. Még személyes vonatkozásban sem volt büntudatom, s a politikai vádaskodást hajánál előráncigált otromba inszinuálásnak tartottam. Mi készítette erre az ügyészt?

A választ Iliesz kapitány adta meg, akiről kiderült, hogy hivatalból kirendelt védő. Meg voltam azonban győződve, hogy megbízása az ő segítő sugallatára történt. Az ügyész hangos és pattogó hangnemével ellentétben ő inkább emberi megközelítéssel és konkrétan érvelve szólt. Méltatlankodott, hogy miért tulajdonítanak politikai jelleget az esetnek, holott ha valahol, itt igazán nyoma sincs ilyen tendenciának. Ismeri a családomat s engem is gyerekkoromból. Személyes tapasztalatból tudja, hogy nemzeti-ségi viszonylatban valamennyiünknek példás a magatartásunk. Azután felhívta a figyelmet arra, ami kétségtelenül adminisztratív mulasztást jelent, hogy a személyre szóló behívómat Kerlésre címezték, ahonnan pedig a család több mint húsz éve elköltözött. Megjárta a behívó Somkereket, Bethlent, Sajóudvarhelyt, mígnem a hadkiegészítő felfedezte, hogy az előző halasztási kéresemben megvan a kolozsvári címem. Ezzel vége is lett a tárgyalásnak, és megkönnyebbülve várakoztam az udvaron. Velem várakozott még néhány újonc.

Az ítéletet egy őrmester hozta tudomásomra szuronyos ör jelenlétében; félreértés elkerülése végett, vagy csupán a nagyobb nyomaték kedvéért kétszer is megismételte: az önkéntességi jog elvétele és 15 napi áristom. Arra sem adott időt, hogy magamhoz térjek, s átgondolhassam, mitévő legyek, elszedte a nyakkendőmet, a nadrágtartót, a cipőfűzőt, a harisnyakötőt. Át kellett adnom pénztárcámat és a nálam lévő iratokat is. Azután a szuronyos betessékelt egy zárkába.

Apró, keskeny, félhomályos, éléskamraszerű helyiség volt, két oldalán két ágygal, amelyek között éppen hogy elfértem. Hátam megett megnyikordult a kulcs, és szemben az egyik ágyról sápadt, kopasz fej emelkedett fel. Magamhoz sem tértem az első kábulatból, s rabtártam máris a kérdések zuhatagával árasztott el. Ha emlékezetem nem csal, Sternnek hívták, kolozsvári kárpitos, akit — szavai szerint — ugyancsak a hadkiegészítő rendetlen nyilvántartása miatt kapott el a gépszíj. Beteghatalasztás után egyéni behívót küldtek neki régi címre, s azért kapott harminc napot, mert állítólag nem jelentette a lakcím-változást. Ő erősítette, hogy igenis levélben jelentette. Izgatott, sovány, asztmás fiatalember volt, és szakadatlanul köhécselve beszélt. Három napja volt még a szabadulásig, s magányát azzal töltötte ki, hogy terveket szőtt, amelyekben szinte napokra megfogalmazta a teendőit.

— Először is orvosi vizitre jelentkezek, s elképzelhetetlen, hogy ne utaljanak kórházba. Állapotom most rosszabb, mint két évvel ezelőtt, amikor haladékot kaptam. A kórházból tűzön-vízen keresztül szabadulnom kell. Szabadon mindent előről kezdek, s egyszer s mindenkorra elrendezem ügyemet az ezreddel.

Érzelmesen elmesélte, hogy esküvője előtt egy héttel került a rendőrség kezére s egy hónapra szóló munkája maradt a műhelyében, értékes huzatokkal, gurnikkal, zsinórszegélyekkel. Elvitele után jutott eszébe, hogy nagy zavarában elfelejtette bezárni a műhelyt. Ő, csak már látná magát legalább a laktanya udvarán. Olyan aprólékosan kikérdezett, mintha nyomozna és egyben lélek-analízist is tartana. Alig győztem a válaszolást. Szerettem volna magamba szállni, hogy én is átgondoljam helyzetemet, de egyre inkább éreztem azt is, hogy Stern úr barátsága számomra rendkívül fontos. Három nap múlva kint lesz, s ő volt az egyetlen ember a láthatáron, akivel esetleg hazaizenhetnék.

— Uram — nyugtatott meg, miután befejeztem vallomásomat —, csütörtökön reggel isten veled fogház, adja meg a család címét, s pénteken vagy szombaton már ott lesz az értesítés, vasárnap látogatási nap van, s ha tehetik, fel is kereshetik.

Stern úr szabadulását én is éppen olyan türelmetlenül és izgalommal vártam, mint ő. Az órák és a percek is nehezen teltek, s szakadatlanul kellett törnünk a fejünket, hogyan siettethetnők az idő múlását. Már isten tudja hányadszor ismételtük a szabadulás első napjának a programját. Stern úr kifogyhatatlan volt a jó tanácsokban is.

— Sok a poloska, és amikor nem bírja tovább, jelent- sen beteget, és kérekedjék fel a fogház betegszobájába, ott is¹ van, de kevesebb. Ha majd felkeresi a kedves apja vagy a kedves testvére — oktatott —, kérjen cigarettát. Semmi egyebet, csak cigarettát. Ha van cigarettája, akár mindennap dupla adagot kaphat. Még azt is elintézheti, hogy időnként kivigyék a „corvodára“ (robotmunkára).

Csütörtökön érzékeny búcsút vettünk, és vasárnap dél- előtt kivezettek az udvarra, ahol apám és az orvos bátyám vártak. A beszélgetés természetesen a kölcsönös megindultság hangulatában, kevés szóval és több zavart, könnyes tekintettel zajlott le. Az ör emberségesen félre- vonult, és türelmesen csavargatta a cigarettát, amit való- színűleg apám süllyeszthetett a zsebébe. Megkaptam min- dent, amit Stern útján kértem: kabátot, fehérneműt, sza- lonnát, zsebpénzt és cigarettát. Azt ajánlották, hogy ké- rekedjek fel az „infermeriá“-ba, s majd ők megérdek- lődik, mit lehetne tenni ebben a helyzetben. Jenő vál- lalta, hogy sürgősen újra beszerzi és beküldi az ezred- hez a tanulmányi bizonyítványomat, de az ítélet végre- hajtása után én azt már feleslegesnek tartottam. Min- denesetre új remények derengtek bennem, és az első na- pok levertsége után bizakodással tértem vissza „lakosz- tályomba“.

Sok minden — izgalom, koszt, nyirkosság, elkeseredés, hirtelen hőmérséklet-változás — hozzájárulhatott ahhoz, hogy szabadulásom előtt pár nappal belázasodtam. Ál- lapotomra hivatkozva nem fogadtam el a kosztot, és kér- tem, hogy küldjék le a szanitécet. Meglepően gyorsan jött, és rögtön fel is vitetett a betegszobába. Itt frissen fehérre meszelt, világos négyágyas szobában egyedül vár- tam be az utolsó napokat. Az orvos diagnózisa már az első vizsgálat után végérvényes volt: „tüdőcsúcshurut és mellhártyagyulladás“. Ha a tizenötödik nap után kilép- tem volna a katonai kötelékből, valószínűleg ott tartot-

tak volna. De az önkéntességi jogom elvesztése folytán áristom után háromévi közlegényi szolgálat várt rám. Ezt az adott egészségi állapotom miatt az ezredorvos nem látta lehetségesnek, s kezelés vagy további intézkedés végett felszállított a kolozsvári katonai kórházba. Itt kezeltek és vizsgáltak hónapokon át, amíg végleg rám nem untak. Nap mint nap érkeztek a betegek Erdély különböző ezredéitől, és állandó probléma volt az érkeztettek elhelyezése, időnként „razziát“ rendeztek a szimulánsok leleplezésére, s ilyenkor jaj volt annak, akinek a panaszja gyanús volt. Sok volt az öncsonkított, aki egyik-másik ujjának a lemetszésével vagy súlyos lábtöréssel akart mentesülni a katonai szolgálat alól. Az ilyeneket a kórterem közepén olyan orvosi vizsgálatnak vették alá, amelytől hangos volt a kórház. Azután átszállították őket az illetékes katonai törvényszékre. Mit csinálhattak volna velem? Vissza az ezredhez nem küldhették. Jobbnak látták, ha egyelőre felmentenek a katonai szolgálat alól s egy „dispensă medicală“-val üres helyet szereznek új érkezőnek. Átestem Marosin generális szigorúságtól hírhedt felülvizsgálatán is, s így a kalandos berukkolás harmadik hónapjában megviselten, de boldogan visszatérhettem a civil életbe.

A SAJTÓ BERKEIBEN

Új munkahelyem, az Ellenzék, a harmincas években egyike volt Erdély legrepresentatívabb és olvasottabb magyar nyelvű napilapjainak. Rangját emelte az, hogy erre a minősítésre más nagy városok napilapjai, mint például a Brassói Lapok, a Temesvári Hírlap, a Nagyváradai Napló, az Aradi Közlöny és Kolozsváron a Keleti Újság is igényt tartottak. Azt, hogy legelterjedtebb a Brassói Lapok, példányszámának ismeretében az Ellenzék berkeiben sem vonták kétségbe, legfeljebb sietve hozzátették, hogy könnyű a Székelyföld közvetlen közelében. Akadtak azonban olyan hangok is, amelyek kénytelen-kelletlen elismerték, hogy a Brassói Lapok híryanaga és hangvétele ma leginkább közelíti meg a közérdeklődést.

Az Ellenzék tekintélye és elterjedtsége bizonyos tradíciókra is támaszkodott, hiszen amint fejlécén is hirdette, Bartha Miklós alapította még 1880-ban és „független politikai napilap“. A köztudatban Bartha Miklós mint régi függetlenségi és 48-as pártvezér élt, akit merész publicisztikai kiállásaiért katonatisztek saját szerkesztőségében összevagdaltak.

Az Ellenzék ügyesen gazdálkodott ezzel a hagyománnyal, és időnként valamivel fel-fel tudta ébreszteni a függetlenség látszatát anélkül, hogy alapvető kérdésekben lazított volna elkötelezettségén. Ha az egyszerű polgár és kispolgár kezébe vette a lapot, megnyugodva állapíthatta meg, hogy az mentes minden olyan tendenciától, amely lelkiismeretét nemzeti szempontból próbára tenné. Megrögzött szemléletének megfelelően, amely alapjaiban a hivatalos magyarpárti szólásokból táplálkozott, meglepéssel olvashatta, hogy közéletünk a „magyar egység“ jegyében fejlődik, hogy a Magyar Párt önálló programmal és listával indul a választásokon. Ha továbblapozott, abban a gyönyörűségben is része volt, hogy megtalálta elégedetlenségének lemezeit is, s ráadásul olyan leleplező hangnemben, amelyre legfeljebb csak csa-

ládi és szűk baráti körben merészkedett. A vidék hálás volt, hogy az Ellenzék számon tartja a gazdasági egyletek és szövetkezetek dolgait, és elégedetten csámcsogott azon a pletykán, hogy bizonyos grófi klikkel szemben az Ellenzék diszkréten az Erdélyi Gazdasági Egylet elnökét, Szász Pált és csoportját támogatná. A maguk lapjának érezhették az Ellenzéket az írók is, nemcsak azért, mert tág teret nyújtott az irodalmi életnek, hanem azért is, mert magát a szerkesztőséget és a munkatársi gárdáját általánosan elismert és népszerű írók alkották. Itt jelentette meg messze hangzó közérdekű és mindig olvasmányos vezércikkeit Spectator aláírással dr. Krenner Miklós, az erdélyi magyar publicisztika élalakja.

A lap főszerkesztője az Erdély-szerte becsült költő, Szentimrei Jenő volt. Állandó vendég és munkatárs volt Hunyadi Sándor, a mindig „szenzációs“ és színes társadalmi riporter Gara Ernő és a minduntalan szerelmi kalandokba gabalyodó és a magánéletek legbizalmasabb titkaiba is befurakodó Végh József.

A munkások, leszegényedett kisiparosok és kistisztviselők sem érezhették magukat kívül a kerítésen. A dolgozóknak és a kisembereknek csak a harmadik és az utolsó oldalt kellett fellapozniok, hogy éppen a maguk világában találják magukat. Ha nem is mindig kaptak választ alapvető kérdéseikre, legalábbis úgy, ahogy szívük szerint szerették volna, de maga az érdeklődés és a törődés megértő kéznyújtásnak tűnhetett. Mindenesetre nem lehet a front teljesen túlsó oldalán az — vélekedtek —, aki világgá kiáltja, hogy *Hosszú vonatok szállítják el hónapok óta a Zsilvölgyéből az elbocsátott, kenyér nélkül maradt munkásokat; Sztrájk a reșicai műveknél; Tüntető magántisztviselők Bukarestben; Kommunista tisztviselőket szórt szét a rendőrség a Regát több városában; Vérrel festett vörös nap zajlott le tegnap az Ókirályságban; Nem győzik iktatni a telekkönyvbe az árverési és végrehajtási kéréseket.*

A növekvő versengés rákényszerítette a lapokat, hogy ha a közéletben történetesen nem találnak szenzációkat, akkor keressenek az emberi sorsokban. Amikor az eset önmagában nem biztosította volna a szükséges hatást, az újságíró követhette a hagyományos bölcs tanácsot, hogy

„ha rövid a kardod, toldd meg egy lépéssel“. Az Ellenzék rutinos riporterei nem maradtak le ebben a versenyben sem, és minden számnak akadt olyan szenzációja, amivel a rikkancsok megtáltosodva rohanhatták le Kolozsvár utcáit.

Üzleti szempontból császárvágás volt például a grafológiai rovat, amely a tudományosság álarca alatt megfejtette az egyéniségek legbelsőbb titkait, és sejtetni engedte az ember jövőjét is. Százával hozta a posta a megfejtésre küldött leveleket, amelyekre az Ellenzék rendszeresen, a beérkezés sorrendjében, jelige alatt részletesen válaszolt. A grafológusnak nem volt nehéz dolga, mert már a jeligék elárulták a kézirat mögött rejtőző egyéniséget. Általában ilyen önvallomásszerű jeligék dívtak: „Sárga rózsa“, „Csavargó“, „Egy szerelmes leány“, „Hitetlen Tamás“, „Remény“. A grafológus, mesteri könnyedséggel fogalmazva és kombinálva az ítéleteket, izente, hogy lehetőleg minden esetre alkalmazható legyen: „Nagyon intelligens“, „Melegszívű“, „Nyílt, hol jókedvű, hol meg könnyre áll a szeme“, „Főlényes, habár könnyen befolyásolható“... Az üzleti érdek megkövetelte, hogy még az ilyen gúnyt űző vagy hóbortos jelige se maradjon „komoly“ lélekelemzés nélkül, mint „Izike“ vagy „Nyehenye“.

A grafológia rovatot néha megtoldotta egy-egy terjedelmesebb előadás a szépségápolásról, amelyet rendszerint a levelek özöne követett. Az Ellenzék mindentudó, főlényes, de szívélyes gesztussal válaszolt ezekre a levelekre is. Apránként olyan kapcsolat alakult ki a lap és az olvasó között, amely felölelte az emberi érdeklődés és igény minden oldalát, és az egyszerű polgár olyan magától értetődőnek vette a déli postán érkező számot, mint a mindennapi kenyeret. A siker koronája volt a szépségverseny. Az Ellenzék minden nyáron országos szépségversenyt rendezett Kolozsváron a sétatéri tó körül, a pavilon összes helyiségeiben és a park összes lugasaiban. Hónapokkal azelőtt minden szám közölt egy szelvényt, amelyet az olvasó kívánsága szerint kitöltött a legszebb lány nevével. Az „érdekeltek“ versenyt futottak a lapért, hogy minél több szelvényt hordjanak össze. Elkérték a szomszéd kiolvasott példányait is, és valóságos szelvény-

csomagokkal vonultak fel a zenebonával és virágos felvonulással tarkított versenyen. Másnap a lap szalagban közölte az első helyezettek fényképeit és a szavazatok megoszlását. Voltak évek, amikor az Ellenzék ezreket hozott lázba azért, hogy Évi vagy Iluci fejére tegye a szépségkirálynő koszorúját.

Amit azonban önéletrajzi szempontból hangsúlyozni szeretnék, az az, hogy arányai és összetétele révén az Ellenzék a politikai és társadalmi munka új ablakait tárta ki előttem. Mély ihlettel töltött el az a mesterségbeli rutin is, amely a szerkesztőség rangos gárdáját jellemezte, és amelynek egyes előnyeit rövidesen hasznosítani tudtam önálló szerkesztőségi munkámban is.

Ma is csodálattal emlékszem arra a kifinomult technikára, amivel Krenner Miklós öntötte formába iskola-példaszámba menő vezércikkeit. Vállaira ereszkedő ősz hajjal, kissé előregörnyedten, néha bóbiskolva várakozott az írógép mellett. Én a szoba egyik sarkában törtem a fejemet. Egyszer csak Szentimrei Jenő benyit egy ujjnyira, és bekiált egy címet. Mondjuk például — hirtelen csak erre emlékszem — „Verjünk hidat“, ami akkor gyakori téma volt s a magyar lakosság óhajára utalt, hogy az erdélyi lakosság ne válaszfal, hanem híd legyen Románia és Magyarország között. Abban a pillanatban, amikor Spectator, mert Krenner Miklós így névjegyezte cikkeit, meghallotta a témát, azonnal diktálni kezdett. Olyan gyorsan, hogy Tüzes Margitka, aki pedig gépirónői versenyt nyert, alig tudta követni. Szentimrei be-bekukkantott, s amikor már megvolt az átlagos 2—3 oldal, kihúzta a gépből a kéziratot, s egyenesen a nyomdába küldte. A cikk mindig kerekded és befejezett volt.

Az én rovatom eleinte a gazdasági és szociális közélet volt, amihez valószínűleg az Erdélyi Fialokban írt cikkeim és a *Románia gazdasági válsága* alapján előlegezték a bizalmat. Mint kezdőnek, mindenesnek is kellett lenni s szükség szerint bedolgozni más rovatokba is. Csakhamar magam is rájöttem, hogy sem a gazdasági, sem a szociális események nem követhetők politikai összefüggéseik nélkül, s akarva, nem akarva — az igazság az, hogy inkább élénk érdeklődéssel — sok politikai kérdést fel kellett vetnem. Munkám súlypontja rendre áttolódott a

politikai riportra. Mindkét részortban munkálkodva, s társadalmi szemléletem fejlődését is tanúsítva, politikai cikkeim gazdasági és szociális aláfestéssel tűntek fel, gazdasági és szociális riportjaim rendszerint politikai következtetésekké torkolltak.

1932. január 10-én az Ellenzék első oldalán, az egész oldalt betöltve, kurzív szedéssel, feltűnő vezércikk jelent meg Spectator alírásával: *Verjünk hidat*. A vezércikk azal a megállapítással indul, hogy „1914 és 1919 óta nem volt még idő ennyire vemhes. Nagy teher főséges kínja teszi végsőkig feszültté mindannyiunk életét... az emberiség — merengett Spectator — kész szembefordulni az utolsó 13 esztendő viharos érzelmi tengerével, és a zavaros hullámokból menekedve nyüzsgő partra kívánczik... Más szóval, egyszerűen fogalmazva meg a történelmi kényszernek való engedelmességet, megérkezett a pillanat, amikor meg kell kötni a lelki békét, a gazdasági békét, a militarista békét, vagyis közvetve a szellemi és erkölcsi tisztulás már kész lelkiállapotát az emberiség nem hivatalos társaságában, áthidalni a hivatalos politika területein is a győzők és legyőzöttek közé vájt szakadékot, egészséges versennyé átalakítani az autarchiák élethalál-küzdelmét, letompítani a hitelezők és adósok szörnyű viszonyát, csökkenteni a háborús feszültségek terheit, mikor még soha ilyen erős nem volt a békére való törekvés, kiegyeztetni a kapitalizmus újjászületésének és a bolsevista termelési rendnek párhuzamosságából eredő ellentéteket.“

Az Ellenzék hasábjain mindez természetesen csak előrebocsátás volt ahhoz, hogy Spectator megfogalmazza azt, ami rejtett óhaja volt a magyar közélet sok jóhiszemű tényezőjének. Nyilvánvaló, hogy voltak olyanok is, akik ugyanannak a kérdésnek a feltevésével homlokegyenest ellenkező célokat követtek, de személyes benyomásom szerint Spectator tollán őszintén hangzottak. „Az a kérdés, lehet-e nekünk — írta a magyar kisebbség szerepéről — az előttünk álló és halaszthatatlan feladatok munkájából részt kérnünk, vagy pedig be kell érnünk az egyetlen lehetőséggel, hogy pusztán figyeljük és érzelmeinkkel kísérjük a fontos történéseket. Bizonyára nem tévedek, ha állítom, hogy sokszoros követelményeket rak

éppen most ránk a nagy történelmi évszak... Be is kell avatkoznunk, szerepet kell vállalnunk. Meg kell hallanunk az idő nekünk szóló parancsát, mert úgy látszik, hogy az új helyzetben a történelem nagyobb feladata is szánt bennünket, mint a kisebbségi jogokat rettentően lassú előretöréssel, egyik gránáttölcsértől a másikig kúszva, megszerezünk... Mint eddig tettük — fejezte be Spectator —, most is lelkesen fogjuk ápolni a többségiek és a magyar kisebbségek rügyező jó viszonyát, és bizonyítjuk, hogy az állami magyarság részéről semmi rossz sem fenyeget, de integet egy becsületes politikai moratórium és gazdasági szövetkezésre való hajlandósága. Az erdélyi magyar kisebbségi politika és közgazdaság illetékes vezéreinek is meg kell tenniök a magukét. Hátróztatottan felajánlani szolgálatukat bent és kint a kormánynak, a politikai tényezőknek, a többségi és kisebbségi sajtónak.“

Visszapillantva, ma merész vállalkozásnak tűnik, hogy huszonkét éves korban őszinte felbuzdulásból magam is vállalkoztam a Spectator által felvetett valóban történelmi jelentőségű kérdés visszhangjának felmérésére. Huszonkét éves koromban azonban nem voltak aggályaim, és a felmerülő nehézségek inkább buzdítólag, mint elriasztólag hatottak.

SZEMELVÉNYEK AZ ELLENZÉKBEN KÖZÖLT CIKKEIMBŐL

„Hát igen, verjünk hidat, de kivel?“ — mondja Vajda Sándor az Ellenzék vasárnapi vezércikkére.

Kolozsvár. (Az Ellenzék tudósítójától) Felszántott talajra hullott az Ellenzék vezércikkének gondolata. Egy-két nap, azóta máris élénken kommentálják és viharzik körülötte a közvélemény.

Mindez jele annak, hogy a közép-európai népek gazdasági közeledése nem kizárólag a magas diplomácia ötlete, hanem gyökereivel a tervekbe nyúlik bele. Aki nyitott szemmel figyeli az eseményeket, láthatja, hogy Közép-Európa jelenlegi gazdasági

széttagoltsága és különösen legutóbbi autarchikus begubózása egyik ország érdekeit sem szolgálja. Még csak nem is közömbös folyamat, hanem veszedelmes mértékben fokozza az általános gazdasági válságot...

Ilyen körülmények között érthető az a gyors visszhang, amivel a román politikai közvélemény siet reagálni. Szombaton vetődött fel nyíltan az együttműködés és közvetítés programmá tételének eszméje kisebbségi körökben, s hétfőn már azt beszélték Kolozsváron, hogy a nemzeti parasztpárt külön misszionáriust küld Párizsba ellensúlyozni a tervet.

Ez volt az Ellenzék cikkének első kihatása. A visszautasítás. Mert a nemzeti parasztpárt erdélyi vezetőinek az az erős meggyőződése, hogy e tényekből kiindulól szerény vezércikk mögött a dunai népek együttműködését kereső diplomácia fondorkodása húzódik meg. Az akciót tehát sürgősen még csírázó stádiumában el kell taposni. Ezért politikai körökben városszerte élénken tárgyalták, hogy Boila Romulus állítólag Maniu megbízásából Párizsba utazik kontrakarírozni a feltételezett diplomáciai sakkjáték újabb lépéseit. A hírt munkatársunknak nemzeti parasztpárti vezető emberek is megerősítették, és a Boila múlt héten történt bécsi utazását is ezzel az eseménnyel hozzák összefüggésbe.

Vaida gúnyosan válaszol

Az állomáson Vaida Sándor várakozik, Boila Romulus és Boila Zakariás kíséretében, a nagyváradi gyorsvonattal érkező vendégre. Ezt a pár percre kiterjedő alkalmat felhasználjuk arra, hogy Maniu belső barátjának, az erdélyi román politika doyenjének véleményét is kikérjük ezekről a most vajúdó történelmi súlyú problémákról.

— Engedje meg a miniszter úr — kértük Vaida Voevodot —, hogy az Ellenzék szombati vezércikkének hatása felől érdeklődjünk.

Vaida arcát keserű mosolyra húzza, és maró gúnyval kevert hangsúllyal felel:

— Az ilyen megnyilatkozásoknak mindig kitűnő hatásuk van.

Majd élcelődve szagatatottan füzi tovább mondatát.

— Hát igen... verjünk hidat... aranyhidat... de hát kivel?

— A most napirenden levő közép-európai országok együttműködéséről van szó s a kisebbségeknek ebben a kollaborációban való szerepéről.

— Vaida elhallgat, visszafékezi a hirtelen felszökő még szűrősebb gondolatait. A pillanatnyi csendet, mely a beszélgetés érdekesnek ígérkező folyását megszakadással fenyegette, a párizsi utazás hírével lármázzuk fel.

— Értesülésünk szerint Boila Romulus Párizsba utazik ezzel a kérdéssel kapcsolatban.

Vaida újra szarkasztikus élcelődéssel felel.

— Miért? Verik ott a hidat Bethlen István és a Károlyi grófok.

— Boila éppen hidat robbantani megy.

— Boilának más dolga van.

(1932. január 13.)

Popovici Mihail: A közép-európai együttműködést gazdasági tekintetben elsőrendű szükségletnek látom.

Kolozsvár. (Az Ellenzék tudósítójától)

Popovici Mihail volt pénzügyminiszter, a nemzeti parasztpárt vezérkarának egyik oszlopa tegnap Kolozsvárra érkezett. Hónapok óta külföldön tartózkodik Popovici; karácsony előtt Bécsben, ünnepek után Párizsban jelent meg, majd San Maurice-ban Titulescuval tárgyalt. Európai körútját a belföldi és a külföldi sajtó szüntelen érdeklődéssel kísérte, mert Maniu kebelbarátjának, a csak nemrégén pénzügyminiszternek titokzatos küldetése, tárgyalásai mögött általános érdekű, legalább a belpolitikai helyzetet közvetlenül érintő missziót sejtett. Hogy ez a küldetés mily feladatokra vonatkozott — különféle kombinációk tárgya maradt.

Ellenzéki értesülések szerint Popovici a nemzeti parasztpárt diplomáciai állásán keresztül ostromolta Iorga kormányrendszerét, politikai pletykák viszont Titulescu elnökké invitálásával hozták útját összefüggésbe. És nem hiányzott a találgatások közül az a harmadik fantasztikus hír sem, hogy a francia diplomácia közép-európai terveit ellensúlyozza, amit a nemzeti parasztpárt erdélyi idősebb nemzedéke nem jó szemmel néz.

— Miniszter úr — kérdezzük —, milyen kérdéssel volt kapcsolatban nagy érdeklődéssel kísért külföldi útja?

Mielőtt Popovici formába öntené válaszát, Vaida közbeveti:

— Hogy Argetoianut nyomozza.

Popovici a jó ötletek között válogat, és kelleetlenül felel:

— Személyes ügyben jártam kint.

— ?

Vaida ravasz szemhunyorgatással cáfol Popovici háta mögött:

— Ne engedje kitérni az igazi válasz elől! Csak rajta, majd beszél!

— A most vajúdo közép-európai tervek iránt milyen hangulatot talált külföldi diplomáciai körökben? — folytatjuk kérdéseinket.

Popovici kevés szóval sokat mond:

— Azt tapasztaltam, hogy az országok politikai békéje nélkül elkerülhetetlen a gazdasági katasztrófa.

Popovici Mihail lakonikus, de meggondolkoztató felelete mindnyájunkban e nagy háttér érzéseit veti fel. Maga Vaida is erre gondolhatott, mert átvéve az interjúvoló újságíró szerepét, átszól Popovici Mihailhoz:

— Mit szól a „hídhöz“ ? (Ce zici de „pod“ ?)

De ezt, szokásos szarkasztikus modorában, maró gúnnyal mondja.

— Igen — vesszük át a szót —, éppen a legfontosabb kérdés, amit miniszter úrhoz intézünk. Lapunk hasábjain felvetettük belöldön is a közép-európai országok gazdasági közeledésének eszméjét, s ezzel kapcsolatban a közvetítésnek s az ellentétek kiegyenlítésének szerepét ajánlottuk fel a kisebbségek részéről.

— Ezt az együttműködést gazdasági tekintetben elsőrendű szükségnek látom — mondta Popovici Mihail. — Már ezelőtt két évvel a Neue Freie Presseben megjelent interjúmban hangoztattam annak a szükségét, hogy a közép-európai országoknak létérdeke követeli a szorosabb gazdasági kollaborációt. Tehát mint aktív miniszter. A kérdés mostan még aktuálisabb. Egyébként meg vagyok arról győződve, hogy az együttműködésnek a módját is sikerül megtalálni.

Vajda nem szívesen hallja, hogy a „hidat“ — ahogy nevezi —, valaki új pillérrel akarja alátámasztani, ezért előresiet.

Ebben a pillanatban az interjúba már láthatólag beletörődött Popovici Mihailhoz újabb és az ügy konkrét kérdéseivel akarunk fordulni, de megérkezünk a nemzeti parasztpárt klubhelyiségéhez. Itt az érdekes párbeszéd fonala megszakad.

(1932. január 22.)

Moldovan Valer most megmutatja, hogy ő is tett valamit a kisebbségi nyelvhasználat kérdésének tisztázására.

Kolozsvár. (Az Ellenzék tudósítójától) Dr. Moldovan Valer aktuálisnak ítélte az időt arra, hogy egy nagy titkot eláruljon az erdélyi magyaroknak. Kiemel a szekrény mélyén elásott iratai közül egy vastag, porlepte dossziét, és átnyújtja ilyen szavak kíséretében:

— Ebben az okiratban van a kisebbségi kérdés megoldásának hajótörött kísérlete. E bizalmas memorandumban feldolgoztam annak idején a kisebbségi nyelvhasználat helyrajzát és felterjesztettem Mihalache belügyminiszterhez, hogy likvidálja már a kérdést. Feltártam őszintén előtte a helyzetet, megmagyaráztam, hogy a nyelvhasználat tilalma sok felesleges súrlódást idéz elő, de hát...

Nem, nem és nem

Átvesszük az iratot, Moldovan Valer hamvába halt kísérletét. Címe: „A kisebbségi nyelvhasználat szokásjoga Erdély közigazgatásában és javaslat Mihalache belügyminiszternek a kérdés végleges rendezésére.“ Széles táblázat, ami 12 megye hatóságainak „konfidenciális“, tehát őszinte vallomásait rögzíti egy kiváló szakértelemmel kidolgozott térképre. Értékes számok és szavak sorakoznak fel benne úgy, ahogy azt román politikusok, miniszterek maguk között bizalmasan látják. Felteszik maguk között a kérdést: Elfogadjuk-e a hatóságok kisebbségi nyelvű kérvényeit? Magánfeleknek válaszolunk-e kisebbségi nyelven? Megengedjük-e, hogy a városi, megyei tanácsosok anyanyelvükön tárgyaljanak? És a kérdéseknél érdekesebbek a feleletek, amiket román hatóságok csak a „confidential“ hitében tehetnek. Egymás után súgják meg a miniszterek, hogy nem, nem, nem, és a nemekből kínos probléma tornyosul fel, amelynek a réme alatt a volt erdélyi miniszter kénytelen volt Mihalachenál külön jelentésben sürgős megoldást ajánlani.

Feljelentést szabad magyarul is tenni

Íme az első kérdés:

— Elfogadnak-e a hatóságok kisebbségi nyelvű kérvényt?

Felelet: Csík megyében nem (a magyarság arányszáma 84,50

százalék), Udvarhely megyében nem (a magyarság arányszáma 97 százalék), Alsó-Fehér megyében nem, Háromszék megyében nem, Kisküküllő megyében 1925 óta nem, mindenhol nem, kivéve Brassó és Maros vármegyéket, ahol a felelet szerint feljelentéseket igen.

Második kérdés:

— Szóbeli felvilágosítást adnak magánfeleknek kisebbségi nyelven?

Felelet: Egyhangúan zúgja a kórus, hogy nem, nem. Nagyküküllő megye jegyzi csak meg rezignáltan, mint régi jó idők késői reminiscenciáját, hogy 1925 óta nem, valamikor régen lehetett.

Nyelvhasználat a tanácsokban

Harmadik kérdés:

— Megyei és községi közületek tárgyalásaiban szabad-e a kisebbségi nyelvek használata?

Hivatalos bemondás szerint e tekintetben a szokás nem olyan merev s kérlelhetetlen, természetesen nem minden megyében. Hogy melyek azok a sovén gyújtópontok, melyeknek kisugárzási körzetében nem tűrhetnek meg idegen anyanyelvet, az a választok alapján attól függ, hogy magyar időkben megengedték-e. Ugyanis az a megye, ahol a magyar uralom alatt kivételesen élvezhették az anyanyelv használatának emberi jogát, mostan ellenszegül, talán saját tapasztalata alapján „destrukciót“ és a „nemzeti egység elleni merényletet“ gyanít abban az elemi jogban, hogy „Buna ziua“ helyett jónapottal köszöntik a tisztviselő urakat és „poftiți impozitele“ helyett „tessék az adó“ szavaival járulunk a kasszák elé. Így Torda megye tanácsaiban csak románul szabad beszélni, akárcsak Naszód vagy Kisküküllő megyékben, de Csík, Brassó stb. megyéket illetőleg a kimutatás szerényen megjegyzi, hogy a románul nem tudó tanácsosok felszólalhatnak anyanyelvükön is.

A sok őszinte szó mellett egy kis furfangos eltussolás is van Moldovan Valer emlékiratában. Így Kolozsvár városi tanácsának botrányait a következő szelíd szavakkal szemlélteti: „A magyar tanácsosok magyar nyelven emelkednek szólásra.“ És mély csend, diszkrét hallgatás takarja az anyanyelvű felszólalás hírhedt kísérőzenéjét.

A halva született javaslat

— Amikor a tárgyilagos és aprólékos, tudományosan feldolgozott helyzetrajzzal elkészültünk — folytatta Moldovan Valer —, négyoldalas kísérőlevelet szerkesztettem. Megmutatom nagy reményekkel végzett kísérleteim romjait.

A kísérő referátum szintén „confidential”. Ami a dolgozatnak a legbizalmasabb része s amit két politikus csak párnázott ajtók mögött mondhat el egymásnak, az olyan eseményekre vonatkozik, amik az egész világ füle és szeme előtt történnek. Általában logikusan és matematikai hűséggel levonja a helyrajz konklúzióit, és jóakaratólag a következőket jegyzi meg: „Ennek a kérdésnek a megoldása már parancsolólag szükséges a helyi közigazgatási törvény folyamatban lévő módosítása alkalmával. A mellékelt anyag megmutatja, hogy meg kell és miként kell megoldani a rendkívül aktuális kérdést. Rendezni kell, vagy ideiglenesen, a közigazgatási törvény módosításával, vagy véglegesen, a nemzeti-ségi törvény megszavazásával.

Vaida—Maniu—Mihalache körpályán

Ennyi adat és nemzeti szempontból mindenesetre megbízható helyről jövő javaslat után Moldovan Valer mégsem gondolta, hogy az akció megfeneklik. Büszke volt javaslatára, amit hónapok munkájával, nagy tervekkel, fellengős reményekkel indított útnak. Mi ilyen esetekben előre tudjuk, hogy ha a javaslat bizalmasan kerül illetékesek elé, akkor eltemetik kiselejtezett iratok közé, ha pedig zajjal és robajjal hozzák nyilvánosságra, elgáncsolja a bukaresti sajtó. Úgy látszik, Moldovan Valer ebben az irányban nem ismerte a viszonyokat. A nyelvhasználati akció a bizalmasság útján indult el, megjárta a Vaida—Maniu—Mihalache körpályát, s azután visszatért oda, ahonnan elindult... a fiókba. Először Vaidához került. Az ironikus belügyminiszter, ki e kérdésnek öreg szakembere, ennyit mondott:

— Zseniális munka!

Ezzel a dolog el volt intézve.

A másik példányt Maniu Gyula miniszterelnökhöz jutatták fel, aki viszont természetéhez híven nem nyilatkozott.

A harmadik példányt Mihalachéhoz terjesztették fel. Őt nem érdekelte a kérdés.

— Kár volt érte keseregnünk — jegyzem meg szerényen — a hajótörött kisebbségi jogok romjai mellett.

Moldovan Valer optimistább és türelmesebb — érthetően —, és vigasztalón jegyzi meg:

— Majd eljön az idő, amikor megcsináljuk — s addig is öszszecsavarja, leköti és visszadugja a szekrény mélyébe, a már sárguló iratok közé.

(1931. szeptember 23.)

Román, magyar és szász ifjúsági vezetők mondanak véleményt az egyre nehezebbé váló társadalmi elhelyezkedés nagy kérdéséről.

Kolozsvár. (Az Ellenzék tudósítójától) Milliók tétlenkednek munka nélkül Európában és Amerikában. És ezeknek a milliók-nak — szükségképpen — igen jelentős százaléka: szellemi munka. Csak Romániában 30 000 diplomás végzett ember áll alkalmazás nélkül, munka nélkül, kenyér nélkül. Tíz-tizenöt esztendő felkészülése, szülők minden anyagi erőfeszítése, tanulásban átvirrasztott éjszakák, átböjtölt egyetemi évek után a mai társadalom nem várja kitárt karokkal a végzett embert. Sőt azok felett is, akik a közelmúlt esztendők alatt nagy nehezen állásba juthattak, a gazdasági összeomlás következtében a leépítés hóhérbárdja villog.

Mi a jövő? Hol van itt a kivezető út?

Beérkezett politikusokhoz, társadalomtudósokhoz, közgazdászokhoz hiába fordultunk volna ezekkel a kérdésekkel. Az ő nézeteik ismerősek. Amit eddig tenni tudtak a kérdés megoldása körül, szintén ismeretes, és legtöbb esetben alig nevezhető többnek a semminél. Merész elhatározással a most közéletbe lépő nemzedékek legjobbainak, a különböző ifjúsági egyesületek hangadóinak véleményét kértük ki. Mondják meg ők, hol látják, miben látják a kivezető utat az elhelyezkedésnek ebből a zsákutcájából, hova éppen az ő nemzedékük jutott.

Újévi körkérdések közül, azt hisszük, ez ma a legégetőbben időszerű. S a begyűjtött feleleteket még az is különösen érdekessé teszi, hogy egész Erdély ifjúsága szólal meg bennük: románok, magyarok, németek. Ma együtt ülnek az egyetemi padokon, holnap bizonyára együtt kell hogy megoldják a minden rendű és

rangú, minden nemzetiségű és felekezeti ifjúságra nézve legfontosabb problémát, hogy miből és mit fognak enni holnap.

— Rossz az iskolapolitika — magyarázza Gomboş Livius, a Petra Maior nevezetű Diákszövetség múlt évi elnöke. — Az 1922. évi első liberális kormány valóságos kultúroffenzívát rendezett, csak hogy a végzetek számát felszaporíthassa. Nem számolt az elhelyezkedés lehetőségeivel.

A legegyszerűbb számítással be lehetett volna látni, hogy két év alatt az összes üres állások betelnek, még ha új középiskolákat nem is építenének az ország minden városában s nem irányítanának mindenkit az egyetemre.

Annyival inkább, mert abban a pillanatban, amikor Anghelescu iskolaoffenzívája kitört, az összes állami hivatalok el voltak foglalva úgy a Regátban, mint Erdélyben. De telítve voltak a szabad pályák is, úgyhogy ez az iskolapolitika egyáltalán nem vált be.

— S a megoldás?

— Azt is csak az állam biztosíthatja. Iskolapolitikát kell változtatni. Tízéves tapasztalat nyomán állíthatom, hogy le kell szálítani az iskolák számát, s azok helyett az ipart kell fokozatosabban támogatni, amely megfelelő szakoktatással intellektueljeink nagy részét felvehetné.

Nincs megoldás, sivár a jövő

A román ifjúsági vezetőknek az államon csüngő elképzelései közül csak Horia Stancának, a kolozsvári főiskolások országos szövetségi delegátusának meglátása üt ki némileg. Ő a szellemi munkanélküliséget még a múlt század nagy osztályharcából vezeti le. Az arisztokrácia a maga kiváltságai alapján a művelődés lehetőségeit kisajátította, később aztán valóságos kulturálódási áramlat indult meg a tömegekben. Csakhamar hatalmas szellemi munkástömeg termelődött ki.

— Ők az államtól igényeiknek megfelelő kielégítést fognak követelni. Olyan igényeket támasztanak, melyek a helyzettel nem számolnak. Rengeteg ilyen példánk van. Az állam annak az embernek helyzetébe fog kerülni, aki egyre csak ad, de nem kap.

És mivel Horia Stanca ifjú társaitól eltérőleg az államot ki akarja kapcsolni a gordiuszi csomó megoldásából, mely — véleménye szerint — államon kívül fekvő jelenségekben bogozódott össze, kátyúba jut:

A szerző

A szerző érettségi képe

A sajóudvarhelyi családi ház. A tornácon előtérben a szülők:
Demeter János és Demeter Margit.

Az Erdélyi Fiatalok alapítói. Felső sor balról: Nagy József, Demeter János, Dr. Péterffy Jenő, László József, Bíró Sándor, Mikó Imre. Alsó sor balról: Dr. Jancsó Elemér, László Dezső, Debreczeni László, Dsida Jenő, Jancsó Béla. (Távol volt Balázs Ferenc és Bányai-Baumgarten László.)

Írók és újságírók baráti köre. Felső sor balról: Demeter János, Szász Endréné sz. Szappanyos Gabriella, Dr. Krenner Miklós (Spectator), Szász Endre, Gaál Gábor, Gyallay-Pap Domokos, Bíró János, Dávid Iván, Dr. Guzner Miklós, Kovács Katona Jenő. Alsó sor balról: Korvin Sándor, Hirschfeld Simon, Finta Zoltán, Jámbor Ferenc, Cornea Emil, Nemes Ferenc, Ruffy Péter, Kövess István, Herschman Manó.

— Nem látok megoldást — vallja be őszintén. — Meg kellene találni a módozatot arra, hogy a feláramlást elzárják, de ezt a módozatot nem látom, mert a kultúrát nem lehet letiltani. És még kevésbé látom az életbe kilépő elemek elhelyezkedésének lehetőségét.

Mit mond a szász fiatalok vezetője?

Ekképpen vergődnek a probléma fojtó karjaiban a kisebbségi ifjak is. Azzal a különbséggel, hogy a kisebbségi sorsban beléjük oltott életöszton nem bírja bejelenteni, hogy „nem látok megoldást“. Inkább a lehetetlenséggel kél birokra, és társadalmi mozgalmak megoldásán álmodozik. Maga is érzi és hangsúlyozza, hogy a szellemi munkások elhelyezése elsősorban állami feladat. Mint kisebbségi azonban számol az államnak a kisebbségi intellektuelekkel szemben éreztetett külön elbánásával és pénzügyi képtelenségével is.

— A közhivatalokat, melyek hivatva lennének szellemi munkásaink nagy tömegeit felvenni — fejtegeti Schlosser Alfred, a szász főiskolai hallgatók politikai osztályának vezetője —, lezárták előttünk. Vagy igen kis mértékben nyújtanak alkalmat elhelyezkedésre. A kormányok az utóbbi tíz év alatt tervszerűen kiszorították a német szellemi munkásokat minden közhivatalból. Ez a politika nemcsak az állami hivatalokra terjedt ki, hanem vonatkozott községi és városi állásokra is. Például a városi köz-kórházak államosítása után a helyi hatóságokat megfosztották attól a jogtól, hogy az orvosokat és tisztviselőket kinevezzék, ámbár ezeket az „államosított“ intézményeket a helyi közületek költségvetései tartják fent.

Nem marad más hátra, mint a kisebbségi kultúr intézmények, egyházak és iskolák szervezeteiben helyezni el a kisebbségi szellemi munkásokat. Vagy a szabad pályákra vonulni át. De a szász ifjúsági vezető sem az egyik, sem a másik terület felvevőképeségében nem lát biztató reményeket. Harmadik kivezető útert kutat. Azt így jelöli meg:

— Szükségesnek tartom, hogy ügyes és intenzív propagandával a városi ifjúságot gazdasági pályák felé irányítsuk. Ezzel párhuzamosan szigorú és elfogulatlan kiválasztás alá kell vennünk a felsőbb tanulmányokra készülő ifjakat. Mindezt azonban csak a termelés és fogyasztás tökéletesebb és tervszerűbb megszervezése esetén lehetne megtenni. Nyilvánvaló, hogy a gazdasági munka

racionalizálása technikai és szakszerű felkészültséget kíván. Így a két kérdés egymással találkozik. Gimnáziumainkat szakiskolákká, műhelyekké kellene átalakítanunk megfelelő tőkével, amit mindenáron elő kellene teremteni, mivel a legmagasabb érdekek forognak kockán. Minthogy az elhelyezkedés kérdését nem lehet máról holnapra megoldani, nekünk fiataloknak minden eshetőségre fel kell készülnünk. Az idevaló ifjúságnak át kell vennie azt a metódust, amit a birodalmi német ifjúság folytat, hogy ti. szabad idejében fizikai munkát végezzen. Különbö az erdélyi szász ifjúság már foglalkozott is azzal a gondolattal, hogy a jövő év folyamán bevezeti ezt a rendszert.

A magyar ifjak véleménye

A szászok meglátásait sejtetik meg Jancsó Bélának, a Székely Társaság főiskolai tagozati elnökének nézetei is. Ő szintén a praktikus vagy eddig elhanyagolt szakpályák felé való tájékozódást tartja szükségesnek, melyek — véleménye szerint — új egzisztenciákat alapíthatnának meg.

— Alig vannak mérnökeink — mondja —, szükségleten aloli a tanítóknak készülők száma, érthetetlenül elhanyagolják a nagyon fontos jegyzői és állatorvosi pályákat, gazdasági szakembereink pedig éppenséggel teljesen hiányzanak. Ellenben abnormálisán sok a jogász, sok a tanárjelölt (legalább bizonyos szakokban). Pedig e pályák túlzúsúfoltsága a munkanélküliség biztos szaporítását hozza magával. Mert új szellemi erőket ezután csak a faluban lehet munkába állítani, ahol e pályáknak területe nincsen. Márpedig a falu felé kell irányulnia minden elhelyezkedési kísérletnek...

Szervezet állapítsa meg tudományosan az idegrendszer szerepét betöltő intelligencia szükséges számát, az egyes foglalkozási ágakra megjelölten is, új szükséges ágak (pl. gazdasági tanító stb.) arányait is kijelölve. Iskolapolitikánk anyagi kényszerek miatti átmódosításának az így kijelölt szükségletek elsősorban gazdasági betöltése kell eszmei célját képezze ...

„Csak intellektuális osztályszervezkedés segít“

Találunk a kisebbségi ifjúságban is olyan embert, aki a megoldás szempontjából szükségesnek és anyagilag képtelennek látja

a társadalmi kereteket, s nézeteivel szélesebb térbe emelkedik. Mikó Imre joghallgató, a Bolyai Kör alelnöke az, aki a románok, magyarok és szászok végzett embereinek közös osztályszervezkedéséhez s a gazdasági élet alapvető átszervezéséhez fűzi a javulás reményeit.

— A szellemi munkások elhelyezkedése körüli nehézségek — fejt ki — tulajdonképpen a mai gazdasági rendszer strukturális válságának a tünete. Az általános depresszióhoz járul az erdélyi magyarság kisebbségi helyzete, amit csak az egyéni egyenlőségi elv védelmez, márpedig napjainkban a politikai és gazdasági liberalizmus legfőljebb a kizsákmányolás szabadságát jelenti.

Még nem tettünk meg mindent, amit kettős elnyomottságunk feloldására megtehetünk. Ha szociológiai szempontból nézzük a helyzetet, a munkásság szakszervezeti és a parasztság szövetkezeti szervezése mellett csak az intellektuelek osztályöntudatos szervezkedésének nem találjuk nyomát. Ha nemzetiségi szempontokat tartunk szem előtt, legjobb esetben csak keresztényszociális szétszervezkedéssel találkozunk. Elsőrendű feladatunk tehát az intellektuelek osztályszervezkedését a román és szász új nemzedékekkel együtt megindítani és közösen irányítani azt a folyamatot, mely a társadalom szellemi munkásainak kiválogatásában áll, hogy ott igazi feladatukat, szaktudásuknak a tömegek szolgálatába állítását elvégezhessék...

El tudja-e foglalni a csődbe jutott kapitalizmus helyét a tervszerű szükségleti termelés, ez az intellektuelek társadalmi helyzetének fordulópontja. A mai kisebbségi ifjúság az első próbát már kiállotta: megtanulta a többségi nyelvet, s kialakította az állam kereteibe való behelyezkedés ideológiáját. A másik próba megoldásának ma még csak kontúrvonalai látszanak.

Homályba vezető kontúrvonalak állanak még csak az ifjúság legjobbjai előtt is. Csak annyit látnak és tudnak, hogy munkátlanlanságuk nem felszínes tünet a mai társadalomban. Mélyenjáró rendszerbeli fogyatékoság eredménye, amit csak strukturális átalakítások árán lehet megoldani. Csak itt-ott vetődnek fel olyan optimista vélemények, hogy a tanulni készülők más pályákra való terelése enyhülést hozhat. Különben reformokat, gyökeres változásokat kérnek és követelnek. Érdekes megfigyelni, hogy főként a többségiek kizárólag csak az állam útján, a kisebbségiek pedig inkább társadalmi akciók útján keresik a megoldást. Szél-

sőségek harca szélsőséges bajok ellen. De a lényegben, ami nyilván a bajnak is fő eredete, egyetértenek, hogy együtt és reformok útján nyissák meg a végzett ifjak munkalehetőségeinek zsilipjeit.

(1932. január 1.)

Miniszterek és politikusok az áralakulások konyháján Kartellek a nemzetiszín ragyogásában

Kolozsvár. (Az Ellenzék tudósítójától.) Csodálatos, hogy amíg a válság lavínája az árakat minden vonalon lehengerelte, az ipari cikkek árai Romániában továbbra is szilárdan állanak. Dacolnak a krízis elsöprő hullámaival. Mintha valahogy a stabilizáció Styx-vizében mentesültek volna a válságtól, törhetetlenül tartják magas áraikat a cukor, papír, élesztő, a nehézipari cikkek, bádoglemezárúk, a cement, és csak erőszakosan, a fogyasztóknak már sztrájkyszerű tartózkodására lépegetnek lefelé a textil- és cipőárak. Boszorkányos dolog — gondolják a laikusok, s a praktikus élettől elszigetelt tudósok néhány kiló könyvet írnának róla. El sem hinné az ember, hogy mindez a millió emberérettel játszó esemény azért történik, mert egy aktív vagy tartalékos miniszter a maga jól felfogott érdekében így akarja.

A cukorárak miniszterei

Íme egy példa: a cukorárak esete. Arra mindnyájan emlékezünk, hogy két évvel ezelőtt 500 lej volt egy mázsa búza ára, egy kilogramm cukor ára pedig 40 lej. Azóta a búza ára felére esett, a cukor ára most is 40 lej. Ugyanilyen szemet szűrő dolog, ha a cukor—fa, a cukor—sertés, vagy a cukor—tej árányait vetjük össze. Lehetetlen, hogy a kormányok ne konstatálnák, hogy az agrár- és ipari árak fel és le messze eltávolodtak. Valószínűleg érzik is e tünetnek szociális sérelmét, mert a kormányok sorra ígéretik, hogy leszámolnak a cukoruzsorával, keményen megdorgálják, megfenyegetik a cukorkartellt. De erre a cukorkartell is mozgósít, és az uzsoraellenes hadjárat frontján egykettőre leteszik a fegyvert.

Madgearu például fogadalmat tett a cukorárak leszállítására. Mi lett a fogadalommal? Sunyi elodázása az ügynek, amit végül levett a szőnyegről.

Manoilescu filippikát tartott a cukor kiváltsága ellen. Kolozsváron már, kereskedők és újságírók interpellációira válaszolva, visszavonta támadásait, és ígéreteit lehetőségekre cserélte be, olyan formában, hogy „a cukorarak esetleg csökkennek, de az állam javára“.

Argetoianu nem is ígért.

Ugyanis a cukorkartellnek kolosszális befolyása van. Parancsolja az árakat, diktálja a vámokat. A kormányok pedig, fogyasztói tömegeinkről megfélemlítve, kínai vámfalakkal egyeduralmat biztosítottak a cukorkartell őfelségének. Egy kilogramm kristálycukorra 15, süvegukorra 16 lej vámot rótt ki az állam, és az árönkénteskedéseknek ezzel szabad kezet engedett. Így Románia megcsappant vásárlóerejű fogyasztói abba a paradox helyzetbe kerültek, hogy 40 lejt fizetnek egy kilogramm cukorért, amikor a román exportcukrot 10 lejen alul árulják Bulgáriában.

A cement botrányos árát sem a természetes viszonyok alakítják

És a cukor esete még a szerényebb visszaélés a cementuzsora nagystíliú botrányai mellett. Lépten-nyomon felhangzanak a panaszok az építőipar köréből, hogy nem építhetnek, mert a cementnek megfizethetetlen ára van. És beérnék a panaszokkal, ha az árakat gazdasági körülmények indokolnák. De a cementnél az árak 60 százaléka tiszta nyereség, néhány főrésztvényes amerikai arányú meggazdagodását szolgálja. Ezért kell az építkezési iparnak elpusztulni, munkaerőknek tétlenkedni és éhezni. Amellett a profitot felszívó tőkés csoport nem is romániai érdekelt, hanem francia—belga konzorcium, amelynek hatalma és politikai befolyása felér 18 millió ember és 3 millió szavazó elemi érdekével. Sikerült ennek a csoportnak kijárnia, hogy az importcement mázsájára 125 lej vámot vessenek ki, s így 110 százalékkal drágábban árulhatja a cementet, mint ahogy ezt külföldi vállalatok felajánlják. Horribilis hasznokat visz el így Romániából a francia—belga tőke.

Resica: az egy külön fejezet

A cement meg a cukor kivételes helyzete mellett tovább sorakoznak fel a bádoglemez- és nehézipari áruk és a cipőipar, mindegyik a maga politikai fedezékével. A bádoglemez- és nehézipari termékek árai nem esnek. Kulisszák mögött könnyen meg-

látható e „közgazdasági jelenség“ háttere. E termékek Resicán készülnek. Resica politikai pozíciója pedig a cukorkartellénél is szilárdabb. Egyszerre két bárkán evez, soha el nem merülhet a válság tengerében. Főrésztényese és érdekeltjei: Tancred Constantinescu, Duca, a Brătianu-dinasztia s a „Madgearu testvérek“ vasnagykereskedés.

A bőr — cipő: az is „nemzeti“ ügy

A nehézipar makacsságát tekintve, alig érdemel szemrehányást az ország bőr- és cipőipara, amely néhány hónap óta jobb útra tért. Ezt is hasonlóképpen védelmezték a hazai ipar jelmezébe bújtatva. Az annyira nélkülözött olcsó árukat lestopolták a vámokon. Visszautasította a kormány a külföld olcsó ajánlatait egyetlen üzem érdekében, amely mindössze 1300 munkást foglalkoztat. Itten főként nemzeti parasztpárti vezérek érdekeltsége miatt kellett ilyen vámokat kivetni: box-cipő vámja (100 kg) 40 500 lej, egyszerű cipő 22 500 lej, színes cipő 54 000 lej. S a magas vámtarifa folytán 40—100 százalékkal drágábban fizetjük meg cipőszükségletünket, nem is említve, hogy az idegen áru zárlata áruforgalmunkat is akadályozza, ez esetben Csehszlovákiával. De — amint előrebocsátottuk — cipőnagyiparunk a profit-hajszában végre frontot változtatott, nem emberi megértésből, hanem a válság fellebbezhetetlen parancsszavára. Ráeszmélt arra, hogy az uzsoraárak előtt kimerült a fogyasztók vásárlóereje, és végeredményben saját megmentéséről van szó, amikor leépíti árait.

...ujjal lehetne mutogatni

Tovább lehetne denunciálni a nagyiparok nyílt vagy burkolt kartelleit, amelyek a maguk rövidlátó szemével csak a jelen önző érdekeit látva, embertelenül kihasználják fogyasztóikat. És a kartellek egyik bűnével kapcsolatban ujjal lehetne mutogatni mindegyik kormányra és miniszterre, mert valamennyien felelnek. Még ha akadna is olyan kormány, amely a kartellek „befolyásától“ mentes ártatlanságát igazolni tudná, akkor is felelős. Kiszolgáltatták a fogyasztók millióit néhány nagyipari vállalat önkényének, amelyek profitörületükben szeretnének minden emberről két bőrt lehúzni.

(1931. szeptember 27.)

Hova gurulnak az adófizetők milliárdjai?

Kolozsvár (május 10.). Az adófizetés ma valósággal műtétnek is beillik, mely fizikai szenvedésekkel jár. Az ember már élelmétől vonja el a garasokat és dobja be az állam pénzért kiáltó torkába. Mi lesz az így összegyűlt milliárdokkal? Mi történik a forgalomból így kivont fantasztikus összegekkel, melyekkel Románia egész vonagló kereskedelmébe forgalmas életet lehetne injekciózni?

Öt és fél milliárd lej a külföldieknek

Először is külföldre kerülnek a milliárdok. Fantasztikus összeget fizet az állam évente megfizethetetlen adósságok kamata fejében. Csak 1931-ben 5 429 448 323 lejt fizet Románia a külföldnek aranyban és idegen valutában. Ez az ötmilliárd lejt felülmúló összeg csak a kamatja és részamortizációja az ország pénzügyi fejlődését megbénító régi adósságoknak. Az adósságok tőkéje azonban szinte érintetlenül tolódik át a következő évekre, foglalja össze újabb és újabb generációk munkaeredményét. Az emberek általában ujjongó örömmel üdvözlik a kölcsönöket. A befektetett tőkétől a gazdasági produktivitás növekedését várják olyan mértékben, hogy a kamatok és a tőke letörlesztése után tiszta nyereség is származzék. A kölcsönök ilyen értelemben üdvösek és hasznosak is lehetnek. Románia állami adósságai azonban eddig nemigen termékenyítették a termelést, mert valamenynyien pillanatnyi fogyasztási szükségleteket elégítettek ki. Így az állampolgárok ma kínlódo generációja hordja az 1899 óta kötött adósságok görnyesztő terheit, a háborús adósságok egész átkát. Az ország például 207 565 450 lejt fizet Angliának a háborús adósságok egy évi amortizációja és kamatja címén. Franciaországnak ugyanezen tételben 73 486 530 lejt, az Egyesült Államoknak pedig 117 026 000 lejt fizet.

Hat és fél milliárd a belföldi törlesztés

Az ötmilliárd lej nem öleli fel az államadósságok minden csoportját, mert ennél nagyobb a belföldi adósság s annak kamata. A belföldi adósságok egy évi kamatrésze és amortizációja 6 401 644 874 lejt. A hitelezők között első helyen a Banca Națională és a többi liberális pénzintézetek állnak, melyek Brătianuék idején hiteleztek ilyen „nagylelkűen“ az államnak.

Ami megmarad

Ami az adósságok törlesztésén felül az ország költségvetéséből megmarad, azt szintén nem az állami gépezet dolgozó tisztviselői kapják elsősorban. A robotoló kistisztviselők éhbérért szolgálnak. A költségvetés összehalmozott milliárdjait inkább a pénzhalomhoz legközelebb állók fizetései veszik igénybe. Például: egy miniszter törzsfizetése 620 400 lej évente, ehhez számítandó a családi pótlék, a lakbérilletmény, a „fond special“, a külön felszámolt anyagi kiadások és néha az egyetemi tanári fizetés. Végösszegben csak ez kétmillió lejre rúg, s még nem számoltuk bele a miniszterséggel gyakran járó más jövedelmeket is. A fő baj az álláshalmozásban van, ezek révén gyülemlik fel néha a magasrangú tisztviselők fizetése milliókra. A legszerényebben dotált miniszter teljes évi fizetése sem marad alul kétmillió lejen. Megközelíti ezt az államtitkároké is, akiknek bruttó fizetése ugyancsak 620 400 lej. A minisztériumi igazgatók — szám szerint heten — nagyobb fizetést húznak, mint egy vármegye összes reggeltől estig dolgozó jegyzői. A minisztériumi vezérigazgatók évi törzsfizetése 4 342 800 lej. Egyetlen vezérigazgató például a belügyminisztériumban 405 600 lej alapfizetést élvez. A néhány fővárosi politikai és adminisztrációs központ rezsije meghaladja egy egész ország igazgatási költségeit.

Hova gurulnak a milliárdok? Külföldi adósságok fizetésére és Bukarest politikai és adminisztrációs központjaiba, melyek igazán nem adnak kellő ellenszolgáltatást az ország által hozott nagy áldozattal szemben. A külföldi adósságokon már nem lehet változtatni, de az adófizetők vérrel kiizzadott filléreinek bukaresti felhasználásán még mindig lehet. A Iorga-kormánynak, mely nagy reformok ígéretével jött, ha komolyan veszi ígéreteit, ez volna legfontosabb hivatása.

(1931. május 10.)

Vannak még Romániában jól fizetett állások

Bukarest. (Az Ellenzék tudósítójától) Különös, hogy a mai súlyos válság idején a Mezőgazdasági Jelzálog Hitelintézetnek volt bátorsága ilyen lépést megtenni. Már azért is feltűnően merész ez a lépés, mert keményen sújtó ostort adott vele a politikai ellenfelek kezébe, akik e fegyvert bravúrosan forgatják. De fő-

ként azért különös, mert egybeesik a költségvetési operáció műveletével, amelynek merev ellentéte a Jelzálogintézet eljárása. Arról van szó, hogy végre hathónapos huzavona után a kormány összehívta a Mezőgazdasági Jelzálog Hitelintézet közgyűlését — nem azért, hogy működésbe hozza ezt, egyelőre nem ez a fontos —, hanem azért, hogy megállapítsa kormányzójának, szakértőinek, igazgatósági tagjainak, felügyelő bizottságának a fizetését. És a közgyűlés kötelességének híven eleget tett egyik igazgató vagy szakértő sem méltatlankodhatik, bármily telhetetlen igényei volnának. Kimondotta s alapszabályaiba beírta, hogy három vezetője, a kormányzó és két szakértő évi fix fizetése kereken 7 700 000 lej — mondd hétmillió-hétszázezer lej. Egyéb átalányok és diurnák kérdését a közgyűlés nem szabályozta, nehogy a szakértők személyük iránti bizalmatlanságnak vegyék, e kényes ügy megoldását inkább a körülményekre bízta az intézet.

A fizetésadagolás következménye

Az ilyen formán kiadagolt fizetések csak érdekelt és kormánykörökben keltettek megalégedést, míg a mezőgazdák és a jobb érzésű államférfiak megdöbbenek a hírre. A Mezőgazdasági Jelzálogintézet amúgy is eltávolodott közgazdasági feladatától, amelynek lebonyolítására hivatva volna. Ma már legfőbb ténykedése abban merül ki, hogy napról napra milliókat emészt föl természetlenül. Legújabb fizetésmegállapításával azonban egészen telhetetlen.

Ezt az intézetet a Mironescu-kormány alapította a Monitorul Oficial 1931. március 18-i számában kihirdetett törvénnyel. Abban az időben, mikor a vidéki hiteluzsora és mezőgazdasági eladósodás első rémhírei feljutottak kormánykörökbe. Azonnal normalizálni kell a mezőgazdák hitelellátását — fogamzott meg a gondolat illetékes helyen.

Meg kell menteni a mezőgazdaságot az uzsorahitel önkényétől. Olcsó hitelt, türelmesebb, méltányosabb, hosszú lejáratú hitelt adni a mezőgazdáknak. Ezekből a szükségekből, gondolatokból hajtott ki a Jelzálog Hitelintézet eszméje és törvénye.

Amit az államtól kapott az intézet

Természetesen az állam bőkezűen sietett segítségül a Mezőgazdasági Jelzálog Hitelintézet felépítéséhez — már amilyen bő-

kezűen a jelen pénzügyi viszonyai lehetővé tették. Törvényileg mindenesetre elhalmozta kiváltságokkal. Az állam garantálta harminchárom éves időtartamra a hétszázalékos osztalékok aranylejben való kifizetését és a törlesztési részletek és a kibocsátandó kötelevények százalékainak pontos fizetését a társaság egész időtartamára. De a tulajdonképpeni kedvezményezés ezután következik. A román állam 170 000 000 lej (arany) értékű részvényt jegyzett. Ezáltal a Mezőgazdasági Jelzálog Hitelintézetet közintézménnyé emelte.

Mi történt március óta az országmentőnek beharangozott mezőgazdasági bankkal? Nem működött. Nem is működik. Az intézet külső szemlélői előtt még tisztázatlan körülmények folytán, a Mezőgazdasági Jelzálog Hitelintézet annak a célnak megszervezése helyett, amelyért az állam áldozatot és kiváltságokat adott, húzza-halasztja működését.

Nyolcvanmillió kár egy hónapban

Pedig a Mezőgazdasági Jelzálog Hitelintézet tétlenkedése, a kihelyezések szünetelése minden hónapban 80 millió lej kamat-, vesztéssel károsítja így az államot. Ennyit, 80 millió lejt fizet havonta az állam a Mezőgazdasági Jelzálog Hitelintézetbe befektetett külföldi kölcsönök kamatai fejében. Közel százmillió lejt, hat hónap alatt majdnem félmilliárdot, ami kimondottan ráfizetés, soha meg nem térülhet. Minthogy kihelyezések nincsenek, produktív célra a kölcsönt fel nem használták, a tőkék természetlenül hevernek.

Ilyen előzmények után pénzügyi körök a kormány szemére vetették, hogy amit az intézet csinál — rossz üzlet. Erre jött a megoldásnak másik zseniális formája. Néhány nappal ezelőtt összehívták a Mezőgazdasági Jelzálog Hitelintézet közgyűlését, és azon kimérték a vezetőség járulékát.

Kétmillió-ötszáz ezer lej négy utazásért

Regard technikai szakértőnek, a francia csoport képviselőjének fizetése, aki kötelezte magát arra, hogy évente négyszer leutazik Romániába: 2 500 000, kétmillió-ötszáz ezer lej évente és az utazási költségek.

Prost szakértőnek, Regard kisegítőjének, aki állandóan az országban fog tartózkodni, évi fizetése 1 800 000 lej, míg a Prost úr kisegítőjének — mert ez is van — 900 ezer lej.

Végül Alex Nasta kormányzó évi járuléka megint 2 500 000, kétmillió-ötszázezer lej.

Tehát összesen 7 700 000 lej a kormányzó, szakértő és szakértő-kisegítő fix fizetése évente.

A három szerényen fizetett bankvezér kinevezése 10 évre szól, és az igazgatótanács összetétele napjától számíttatik, függetlenül attól, hogy az intézet működése megindulhatott-e vagy nem. Ha az intézet üzletei szünetelnek, a kormányzó és a szakértők járulékait akkor is szabályosan fizetik.

Mi marad a mezőgazdáknak?

A mezőgazdák pedig, akiknek az érdekeit csillogtatják, mutogatják a megdöbbenően hangzó milliók felett, ez ideig még nem kapnak kölcsönt. És kérdés, hogy tekintettel a földérték rohamos esésére, egyáltalán igénybe vehetik-e még a mezőgazdasági jelzáloghitelt, annyival inkább, mert az alapszabályok szerint főként kollektívekre szorítkozik az intézet kihelyezése, amit mezőgazdák nem is fogadhatnak el, senki nem vállalhat szolidáris felelősséget 15 adóstársáért is a mai idők bizonytalanságában.

Szóval az még kétséges, hogy a Mezőgazdasági Jelzálog Hitelintézet feladatának megfelelhessen, a mezőgazdasági hitelellátáson segít-e, de már 80 millió lej kamat jár az intézet alaptőkéjéért havonta, és 7 700 000 a vezetőinek évente. És történik ez az ország pénzügyeinek legkritikusabb válságában.

(1931. október 2.)

Koporsóra kért pénzt a nyugdíjas — arra kapott

Kolozsvár. (Az Ellenzék tudósítójától) Mintha Dante Infernójának köreit járnák, úgy vonulnak fel a tisztviselők és nyugdíjasok az alpenzügyigazgatóhoz, innen le a nyugdíjosztályhoz, vissza a kasszához és végül haza — üres kézzel. De azért emberfeletti kitartással és soha ki nem alvó reménnyel másnap hűségezen visszajönnek, sorban állnak, és folytatják a körpályát ugyanazon a helyen, ugyanazoknál az embereknél. Most éppen egyik egyetemi fakultás titkára távozik a pénzügyigazgatótól azzal a válasszal, melyhez hozzá van már szokva, hogy „nincsen akkreditív“. Pedig szerény volt a kérése, csak négyszázezer lejt kért a hátralékból. Utána asszonyok jönnek, akik sírnak, férfiak, akik követelnek.

Majd szokatlan vendég érkezik. Egy sápadt, sovány ősz ember kopog be, megáll az ajtó mellett bátortalanul, és mielőtt kérését kimondaná elcsukló hangon, felemeli karját, hogy rajta fekete karszalagot mutasson. Gyászol. Mégis szürke, elnyűtt kabátot visel — természetesen nem a részvétlensége miatt —, és csak az ujjai között forgat, szorongat egy nagyon elhasznált fekete kalapot. Annál gyászosabb a lelke, amit a jelenlevők hamarosan megéreznek, hiszen csalhatatlanul látszik, hogy benne egy félre-rúgott emberi sors tragédiája teljesedett be.

Megtörtén, szótagonként terjeszti elő alázatos kérését. Szolga az egyetemi klinikán. Átlátszó nyári ruhájában még didereg az őszi hideg szélről, amikor előadja panaszát. Azért jött, hogy panaszkodjék, mert bizonyára rosszindulatból — így mondja és hiszi ő — nem akarják folyósítani a fizetését, pedig otthon szintén haláleset történt. Bihar megyében, valamelyik távoli faluban. Ott kellene lennie, az anyja is hívja, az ügyvéd is, aki leltározni szeretne, s bizonyítékképpen felmutat egy levelet. Majd ilyenképpen folytatja:

— De itthon sincsen miből éljek. Mit adjak a családomnak enni? — Haragos fény gyűl ki a szemében, ő már fiatalos bátorsággal felemeli hangját: — Ha nem fizetnek, tudják meg, hogy idehozom a gyermekeimet! Tartsák el!

Még a kezét is ökölbe szorítja. Ennek már természetesen más hatása van.

Kemény szavak pattognak az Axente hátán, mint az ostorcsapások, amelyeknek feljőzanító fájdalma alatt elpirulva fordul meg, hogy büntetlenül kisomfordáljon.

De úgy látszik, az ő esete sem egyedülálló, mert éppen ekkor perdül ki egy másik ajtón feldúlt arccal, falfehéren egy harmadik ember. Nem nyugdíjas, nem is tisztviselő, hanem adófizető. Vele az történt, hogy egyetlen jövedelmül vett összegért háromszor adóztatták meg.

Nem kellemes a sorsuk azoknak, akiknek fizetés jár az állami pénztárakból. Természetesen nem kellemes azoknak a sorsa sem, akiknek fizetni kell a pénztárakba. És bizonyosan nem kellemes a sorsuk a hivatalnokoknak, akik kénytelenek érzéketlenül nézni az előttük lefolyó tragédiákat. Aki azonban tiszta képet akar kapni a mai gazdasági helyzetről, annak számára ma nincs kitűnőbb megfigyelőhely, mint a pénzügyigazgatóságok irodái.

(1931. október 1.)

300 nyugdíjas forradalmi gyűlése

Kolozsvár. (Az Ellenzék tudósítójától) Jöttek. Hidegben, kényelmetlen harmadosztályú éjszakai utakon, hatvan éven felüli öregek, legnagyobbbrészt betegek — eljöttek több mint háromszázan Erdély és Bánát minden részéből, mert ez ma itt a nyugdíjasok sorsa: öregen, betegen harcolni kell a jól megérdemelt, jól megszolgált esztendőök során pontosan befizetett kis nyugdíjért...

Vasárnap, szeptember 27-én délelőtt a városháza dísztermében gyülekeztek, és úgy nevezték el ezt a gyülekezetét, hogy: a tartományi kongresszus. Hivatalosan 11 vármegye képviseltette magát, négy nagyon távoli vármegye táviratilag küldte el a kongresszus határozataihoz való csatlakozását.

Még egy táviratot olvastak föl, amely azoknak a szolidaritását hozta, akik ma még fiatalabb életük teljes erejével az állami adminisztrációt szolgálják, de akik maguk előtt látják ezeknek a nyugdíj nélküli nyugdíjasoknak sorsában a jövőt. Oană elnök az erdélyi—bánáti közigazgatási tisztviselők nevében üdvözölte a kongresszust. A távirat szövege a következő: „Hivatalosan letiltották személyes részvételemet, fogadják ezúton üdvözlötünket, és biztosítjuk önöket igaz ügyük támogatásáról.“

Megkezdődik a kongresszus azzal, hogy bejelentik az egyes megyék delegátusait. Ezek a következők: Temes megye: Bíró József titkár a vasúti nyugdíjasok és dr. Májer István az állami nyugdíjasok képviselőjében. Temesvár városa táviratilag csatlakozott a kongresszus határozatához. Beszterce-Naszód megye: Takáts János, Molnár Pál; Szilágy megye: Medgyesi Géza; Hunyad megye: Vasile Băncescu ezredes; Szeben megye: dr. Vasile Bologna; Bihar megye: Dan Pompiliu; Bánffyhunad és Kalotaszeg: Falka Mihály; Piski: Lukács Péter. Kolozs megyéből több mint 100 nyugdíjas vett részt. Táviratban csatlakozást küldtek Alsó-Fehér, Kisküküllő és Severin megye és Bukovinából Rădăuți vármegye.

Pop Valer elnök román és magyar nyelvű megnyitót tart. Bejelenti, hogy ez a kongresszus lesz a kiindulópontja az erdélyi-bánáti nyugdíjas szervezkedésnek. Ezt a szervezkedést Torda vármegye indította el, de most már, túl egy megye kezdeményezésén, országos méreteket öltött.

Az elnök, amint így higgadt szavakkal magyarázni kezdi ennek a szervezkedésnek a jelentőségét, egyszerre csak hangokat hall

innen is, onnan is, türelmetlenkedő, nekitüzesedő hangokat, úgy hogy ő maga is átcsap a beszédében ennek a hangulatnak megfelelő hangnembe.

— Rettenetes szégyen az, ami itt a nyugdíjasokkal történik, és az a nyomor hozott össze bennünket, amit néhány lelkiismeretlen ember zúdított ránk azzal, hogy rosszakarattal és hozzá nem értéssel intézik a nyugdíjasok sorsát.

Ezek az első szavak már gyűjtanak: öreg nyugdíjasok, valami-kor magasrangú hivatalnokok, tábornokok és állami intézmények igazgatói szélsőséges hangba csapnak.

— Úgy van, gazság, ami velünk történik!

Az elnök ebben a hangulatban tovább fűzi a szót.

— Európában talán ez az egyedüli állam, ahol így bánnak el a nyugdíjasokkal. Arra kényszerítik ezeket a szerencsétlen embereket, több mint 200 000 nyugdíjast, hogy elátkozott öregségük sorsáértátkozzák a felelősöket. Nem utalják ki a nyugdíj-kifizetésekre szóló összegeket, amit kiutálnak, ahhoz csak úgy tudnak hozzájutni a nyugdíjasok, ha baksist fizetnek, 500 lejt. vagy még többet egy-egy havi nyugdíjilletményre — sok helyen már egészen legalizált szokássá vált, hogy a kifizetendő összegeknek 10 százalékát kell „leadni“.

Elementáris erővel tör ki az elkeseredés vihara, úgyszólván az elnök alig tudja folytatni:

— Tiltakozunk e rendszer ellen, és követeljük azoknak a hitvány elemeknek az eltávolítását, akik visszaélnak a kiéheztetett nyugdíjasok nyomorával.

Az elnöki megnyitó nyomán felzúdult hangulat valamennyire lecsendesedik, és következik az alakuló közgyűlés sorrendszerű pontja, megválasztják a szövetség vezetőit. A vezetőség a következőképpen alakult:

Díszelnökök: Pop Dănilă, Ugron István, Dămăsnean Gheorghe, Ilie Nicolae, Mândrescu Pavel, dr. Ujvárosy Gyula, Vuia, Hans Schöp, dr. Májer István.

A végrehajtó bizottság megválasztása következik, és ennek tagjai lettek: minden megyei tagozat elnöke.

Ezek a választások sokáig elhúzódnak, és a nyugdíjasok egyre jobban türelmetlenkednek, mert nem ilyen higgadt jogi formákat várnak, hanem tüzes hangulatban egymás után szólalnak fel forrongó szavakkal, és ebben a hangulatban a választásokat alig lehet megejteni.

Beleuță kapitány, a kolozsvári nyugdíjasok egyik régi, bátor harcosa áll szólásra, és a következő beszédet mondja:

— A szövetségnek egyetlen célja, hogy tetteket produkáljon. A vezetőség, amelyet most megválasztottak, ezt kell hogy magára vállalja. Nem akarunk többé nyomorogni, esőben, hidegben hónapokig ácsorogni, tolongani a kasszák előtt és hiába várni a jogos pénzünkre akkor, amikor a kasszák mögött dugva fizetnek azoknak, akik százalékot adnak le a nyomorilletményeikből.

— Tizenhat hónapja nem kaptam nyugdíjat!

Ez a közbeszólás szakítja meg a beszédet, és nyomában sorra következnek ilyen közbeszólások:

— Engem kidobtak, mert a pénzemet kértem!

— Elfogtunk egy kijáró tolvajt, és semmi baja nem történt!

— Gorombáskodnak velünk, kidobnak bennünket, szégyen, gyalázat!

Tombol a vihar, valósággal forradalmi a hangulat — a hatvanéves és még öregebb urak, akik valamikor előkelő állások pozícióiban a társadalmi rend és fegyelem őrei voltak, mint fékevesztett forradalmárok követelik jogaikat.

Pop Valer elnök ismét szót kér, és megígéri, hogy a tettek nem fognak elmaradni. Hogy eddig is mit cselekedett, erre elmondja, hogy 400 tagú delegációt vezetett egy ízben Boila Romulus lakására és onnan telefonon interveniált Madgearu akkori pénzügyminiszternél. Madgearu egyszerűen azt válaszolta: nincs pénz.

Olyan hangulat kerekedett Madgearu ellen, hogy nem lett volna ajánlatos, ha ezeknek az elkeseredett embereknek a kezei közé került volna.

Bănculescu ezredes katonás hangja csap föl ebben a viharban.

— Harminc évig tisztességesen, mint katona szolgáltam az államot...

Így, kezdi az ezredes, és remeg a hangja az izgalomtól. És ahogy folytatja, valósággal megdöbbentő a hatás:

— Most mint egy koldus, levett kalappal koldulok. Négy hónapja nem kaptam nyugdíjat. Miből éljek? Hónapok óta egyebet sem teszek, mint a pénzügyigazgatóságot járom. Nincs pénz, nincs akkreditív.

És elmond egy történetet ebből a hónapok során való koldulásból.

— Egyszer nyílt hazugságon kaptam rajta őket. Megtudtam, hogy a helyi bankok másfél millió lejt befizettek adóba; azonnal

felsiettem a pénzügyigazgatóhoz, aki valósággal megrémült, amikor meglátott.

Az ezredes szóról szóra visszaadja a párbeszédet, ahogy annak idején közte és a pénzügyigazgató között történt:

— Hát megint itt van?

— Igen, itt vagyok az ön nagy szerencsétlenségére.

— Nincs pénzünk...

— Ha volna, fizetnének?

— Igen.

— Ekkor — mondja az ezredes — elmondtam, hogy tudomásom szerint másfél millió lej van, a kasszában. Erre a pénzügyigazgató egy kicsit zavarba jött, de azután hamarosan kivágta magát: „nincsen akkreditív“.

A magas rangú katona magából kikelve folytatja a szót:

— Ezután nem kérjük, hanem követeljük pénzünket. Menjünk fel a királyhoz!

Halálos csend ül a teremben, amikor a magas rangú katona szavai így gyújtanak.

Ezután javaslatokat terjeszt elő az ezredes arra vonatkozólag, hogy a nyugdíjintézetet maguk a nyugdíjasok vezessék. A kongresszus elfogadja a javaslatot azzal a módosítással, hogy a nyugdíjintézet igazgatóságának több mint fele legyen ezentúl nyugdíjas, mert eddig az a helyzet, hogy 13 igazgatósági tag között egyetlenegy nyugdíjas szerepel.

A közgyűlés ezután határozati javaslatot fogad el a következőkre vonatkozólag:

1. A vasúti és postai nyugdíjasokat az autonóm intézetek saját kebelükön belül fizessék. A postai tisztviselőktől évente 240 millió, a vasúti tisztviselőktől 530 millió lejt vonnak le nyugdíjba. Ezt a horribilis összeget nem szabad kiengedni az autonóm intézetek kezelése alól, mert a nyugdíjintézetnél biztosan eltűnik.
2. Követelik a nyugdíjtörvények módosítását — hogy a fizetés 100 százalékát fizessék — és egységesítését, mert a regáti nyugdíjakat háromszor felemelték.
3. A nyugdíjintézet igazgatóságának tagjait többségben nyugdíjasok tegyék ki.
4. Mentsék meg a nyugdíjalapokat.
5. Erdélyben is alfabéta sorrendben fizessenek, mint ahogy Bukarestben teszik.
6. Adják vissza a vasúti kedvezményt.
7. A kongresszus elhatározza, hogy beteg- és temetkezési önszegélyzöt létesít.

A kongresszus határozatait hétfőn átadják Pop Valer miniszternek. Amint a gyűlés hangulatából megállapítható, ezúttal igazán súlyos dolog volna, ha ez a határozat is az eddigi memorandumok sorsán az adminisztrációban kallódna. Itt gyorsan és alaposan cselekedni, intézkedni kell, mert most már nemcsak arról van szó, hogy emberséges szempontok diktálják a tennivalót, hanem sok-sok százezer elkeseredett ember elkeseredett akciójáról is.

Ez nagyon is kiérzett a tegnapi közgyűlés hangulatának elektromos feszültségéből.

(1931. szeptember 29.)

A vasiparban is egymást érik a munkáselbocsátások

Kolozsvár. (Az Ellenzék tudósítójától) Országszerte feltűnést keltett, hogy a kolozsvári Dermata bőrgyár egyszerre ötszáz alkalmazottját léptette ki a munkából a múlt héten. A meglepődés még mélyebb és általánosabb lesz arra az újabb hírünkre, hogy a Dermata lépése csak első láncszeme a munkáselbocsátások meginduló sorozatának. Az 500 munkavesztett ember elenyésző szám abban a folyton növekvő tömegben, amit Kolozsvár nagyipari vállalatai bocsátottak el a napokban és készülnek elbocsátani a közeljövőben. Mintha a munkáselbocsátások ragályos betegsége volna ma a közgazdasági életnek, úgy terjed munkaadóról munkaadóra. Egyre több vállalat jelenti be, hogy kénytelen leépíteni személyzetét. Ma már az ipari munkafronton a helyzet az, hogy az ötszáz elbocsátott bőripari munkás mellé kétszer annyira sokasodott fel más iparágak felmondottjainak a száma.

Közvetlenül a Dermata bőrgyár felmondásai után a kolozsvári vasipari szakma kezdett leépíteni a szezonalan téli időszakra. Ebben a Kolozsváron fontos ipari szakmában eddig is 6—700 ember között váltakozott a szakképzett munkanélküliek száma. A legújabbban, e héten történt nagyméretű felmondásokkal azonban talán az ezret is meghaladja.

A kolozsvári gépgyár és vasöntöde, amely évek óta száz szakképzett embert foglalkoztatott, most bejelentette, hogy szombaton 30 embernek felmond. E régi kolozsvári cégtől tehát pár napon belül harminc szakképzett munkás és családja megválik.

A kolozsvári villamosmű, amelynek közintézmény jellegénél fogva kíméletesebben kellett volna kezelnie a városi lakók egzisztenciáját, harminchárom munkásnak mondott fel e héten. Ez az elbocsátás nem az első a villamosműveknél, mert a múlt hónapban is elküldött 25 embert, s amint értesülünk, nem is az utolsó, ámbár rendkívül leredukált keretek között dolgozik. Ugyancsak a város felmondott 25 szakmunkásnak központi műhelyeiben. A városnak ebben az anyagilag is jól bevált kis vállalatában alig két-három ember maradt meg a műhely és kocsik rendbentartására. Munkáskörökben állítják, hogy a város központi műhelyeinek feloszlata sovíniszta mentalitásnak tulajdonítható. Ugyanis ez a különben jelentéktelen kis számú munkás kisebbségi nemzetiségű, akiknek a város egyes elfogult tényezői anyagi jólétét, sőt a minimális keresetét sem tartják szükségesnek.

Elbocsátják alkalmazottaiknak 70—80 százalékát a kisipari vízvezeték-szerelők is, akiknek munkaszezonja főként a tavaszi és nyári hónapokra terjed ki, s akik a tél munkátlansága elől kénytelenek műhelyeik lecsukásához menekülni. Körülbelül száz embert, fiatal segédet foglalkoztattak, akik közül 70—80 ember keresetét valószínűleg elveszti.

Legújabb információk szerint a nagyipári vállalatok útjára tértek Kolozsvár kisipari villanyszerelői is. A városi munkaalkalom a kisipari villanyszerelők munkakörében is nagymértékben megcsappant, s ezért kénytelenek lesznek alkalmazottaiknak szintén 70—80 százalékát, körülbelül 40—50 fiatal munkaerőt elbocsátani.

Arra vonatkozólag, hogy a kolozsvári vállalatok e lavinaszerűleg megindult felmondásainak mi az oka, tegnap közöltük a munkaadók véleményét. Ma megszólaltattuk a munkásokat.

— Nem tudjuk kizárólag az általános válságot tenni felelőssé a legújabb felmondásokért — mondják a munkások. — Ismerve a szóban forgó vállalatok helyzetét, állítjuk, hogy jóakarattal meg lehetett volna menteni sok ezer ember egzisztenciáját, legalábbis csökkenteni lehetett volna az elbocsátások méreteit. Itt van például a Dermata bőrgyár tömegfelmondása. Ezt a fogyasztók vásárlóerejének hanyatlásán kívül magának a vállalatnak egyik sajtószerű körülménye okozta. A Dermata bőrgyár egész nyár folyamán túlórában dolgoztatta alkalmazottait. A munkások szívesen dolgoztak erejükön felül is, hogy keresetüket növeljék, s

hogy állásukat a vállalat vezetőinél jobban megalapozzák. A vállalat pedig a munkaidőn felül a munkaóráknak csak fele bérét fizette ki, tehát nagyon rentábilis volt számára túlórával folytatni termelését. Nos, ilyen körülmények között a vállalat annyit termelt a nyáron, hogy az előállított mennyiséget a mai fogyasztási válságban nem bírta elhelyezni. Így a raktárak megteltek, újabb termelésre nincsen szükség. Érthető tehát, hogy a vállalat már nem tart igényt az alkalmazottak százainak munkájára. Ebben az esetben — véleményünk szerint — a munkaügyi felügyelőség nagyobb éberségével és a vállalat több lojalitásával meg lehetett volna akadályozni 500 család gazdasági összeomlását.

Most már a hatóságok is meggyőződhetnek gyakran hangoztatott panaszaink jelentőségéről. Igaz ugyan, hogy a baj már bekövetkezett. Ez a szomorú tény azonban nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy próbálják megmenteni azt, ami még menthető, és legalább utólag keressenek sürgős megoldást.

(1931. október 23.)

Vígan megy tönkre az erdélyi falvak népe a moratóriumos napokban

Kolozsvár. (Az Ellenzék tudósítójától) A jó hangzású Modreanu név a városi lakosság számára éppoly ismeretlen, akárcsak Nagy János vagy Kiss István. De a faluban e név hallatára egyszerre felcsillan a jámbor gazdák szeme.

— Ez a mi emberünk — felelik lelkesen. — Talpig becsületes! Szidalmazza a korrupciót s a kizsákmányolt falusi földműves pártfogására kél elszántan, s annak legeldugottabb gondolatát is kitalálja és megérti.

A vásári képviselő-próféta

— Ne fizessetek senkinek — hirdeti Erdély-szerte, mint a fáklya. Vásárról vásárra jár fáradhatatlanul két elvtársa kíséretében ez a lupista képviselő, aki Máramaroszigeten tanár, és prófétai tanácsokkal, politikai magyarázatokkal, jó és rossz hírekkel látja el az egybegyűlt vásári népet. S főként azt javasolja, sőt parancsolja:

— Ne fizessetek!

És itt újból a bethleni karácsonyi nagyvásárra kell adatszerűleg hivatkoznunk, melynek egyéb érdekességeit nemrégén írtuk meg. Az ünnepek előtt lezajlott nagyvásáron a Szócs vendéglő erkélyén megjelent a képviselő úr apostoli alakja, s a dobszóval összegyűjtött tömegnek megmagyarázta, hogy az adósságokat amúgy is konvertálni fogják, tehát szüntessék be a fizetéseket, s ha van pénzünk, inkább éljenek vele. A tömeg eksztázisban hurrázott.

Egy adóhátralékos földműves megkérdezte aggodalmasan az ily sorsdöntő tanácsokkal dobálózó államférfiút:

— Az államnak fizessünk?

Modreanu fölényesen fontoskodó, pillanatnyi habozást kifejező arcjátékkal felel:

— Hát... ha éppen van pénzetek, akkor az államnak fizessetek valamit!

Sejtetések nagymestere

Azóta a falusiak Szamos megyének ezen a környékén, de Erdélyben is mindenütt, ahol a moratórium szent igéjét ez a lupista képviselő széthordozta s a nagyvásárokon kihirdette — nem fizetnek. Annyival inkább nem, mert a jövő néha csodálatos és minden bajtól megszabadító eseményeket rejteget — ezt hiszik erősen. Hiszen Modreanu képviselő úr nyíltan elárulta a kulisszák mögött a még csak nem is csírázó lehetőségeket:

— Emberek, most mindnyájatokat megkérdezlek, akarjátok-e, hogy a lej egy kicsit megszaporodjon (să se umfle leul) ?

— Akarjuk! — dörgött a tömeg diadalmasan. S Modreanu a hatalmas és jól sikerült népszavazás eredményére atyai helyesléssel bólogatva, némaságával nagy dolgok reményét gerjesztve távozott. Szóval azóta moratórium van nálunk, azzal a jeligével, hogy „lássuk, mi lesz“.

Alázatos a végrehajtó

S a falu háborgatlan békeességben éldegél. Nem aggasztják minden földi vagyonának értékét felülmúló tartozásai, hiszen úgysem hajtják végre. Nem is merészelné a végrehajtó betenni a lábát. Jaj volna neki. Csak hízelegve, alázatosan, minden másban igazat adó, bókoló szavakkal közeledhetik a hitelező a falusi adósához. Az egykori hatalmas tekintélyű és rettegett ügyvédek

most szelíden sompolyognak az „alpereshez“, s ravasz módon kérlelik, hogy „gondolja meg a dolgot“, „ne akarja hitelezőjét tönkretenni“, „neki is élni kell valamiből“. Nemrégén szemtanúi voltunk egy hasonló végrehajtási esetnek. Az ügyvéd két izmos ifjú ember segédletével szállott ki a helyszínre. Megállóit a gyors menekülésre készen tartott autójával az eladósodott áldozat háza előtt. Az udvarra nem lépett be, csak úgy a kapu felett kiáltotta be szívélyes melegséggel, hogy „jó napot“ a házigazdának, aki szorgalmasan fát hasított. Majd meleg, szinte szerelmes bűgással fűzte hozzá:

Moratórium van

— Boldog karácsonyi ünnepeket kívánok.

De a megkörnyékezett gazdálkodó ridegségét nem oldotta fel az ügyvéd kedves, de ravasz baráti közeledése. Visszakívánta a boldog ünnepeket, de a fát aprította tovább, mintha nem is törődne tovább az ügyvéddel.

— Drága Simion bácsi — kezdte az ügyvéd román nyelven a lólábát kilógatni. — Hallottam, hogy a vásáron sok pénzt szerzett. Ilyenkor az ember szabadulni igyekszik tartozásaitól, s mások is mondogatták, hogy Simion bácsi fizetni akar. Ebben az ügyben akarnék egy kis békés megbeszélést folytatni, hogy hát tulajdonképpen hogyan is állanak a dolgok s lehet-e valamit csinálni?

A nyájas szavak az adós gazdálkodót látszólag felbosszantották. Talán jobban esett volna, ha a fiskális ügy, ahogy megszokták, keményen, végrehajtóval vagy éppen csendőroesen beront, hogy:

— Fizet, vagy árverezünk. — S akkor erkölcsileg jogában érezte volna véstjtjóslóan emelni fel a fejszét meg a vasvillát, de így nincs hangulata egyebet vágni vissza, mint:

— Moratórium van.

— Ugyan hogy volna, Simion bácsi — tüzesedik bele bizakodva az ügyvéd. — Már hogy volna moratórium? Csupán a lejáratoakat hosszabbították meg február 15-ig, s azután rendesen folynak a perek, végrehajtások, árverések. S azt hiszem, hogy maga sem akarja elérvereztetni birtokát. Ezt az adósságot előbb-utóbb amúgy is ki kell hogy fizesse.

Hasztalan a legnyájasabb ügyvédi fogás, rábeszélés, kérlelés. Az ügyvédet be sem invitáló s szorgalmasan fát hasogató Simion bácsi makacsul kitart meggyőződése mellett.

— Megmondta nekünk Modreanu, hogy moratórium van.

Az ügyvéd káromkodva elrobog autóján, s a győzelmes adós büszkén gondol arra, hogy ő is tud valamit, nemcsak az ügyvéd, mert hát nyilván moratórium van.

Nemcsak Simion bácsi, de az egész falu egész lakossága a moratórium megváltó álláspontjára helyezkedett. Az állami végrehajtókhoz sincs más szavuk, egymás közt pedig nem is kéri a pénzt. Elszigetelték magukat a bankoktól, el a zaklató magánhitelezőktől s el a még mindig önérzetesen követelő államtól, megyétől és községektől is. Mindenki magának él. Az emberek maguk élvezik, amijük van.

Ha a falusi gazdálkodónak eddigi életszínvonalához viszonyítva termésfölöslege van, nem viszi vásárra, hogy tartozásait rendezze, úgy, mint azt évtizedek óta túlzott mértékben kénytelen volt megtenni. Feléli mindenét. A malacot levágja, a tojást kirántja, a búzát felőrli, a tengerit felönti puliszkára, valósággal autarchikus gazdasági rendszerre tért át. Termel és fogyaszt, s a külvilággal nem bajlódik. Bajlódják az magával.

Hogy csak egyetlen kis, de bőven jellemző példára hivatkozunk, egy 700 lakosú falut említünk fel, mely a karácsonyi ünnepek alatt tipikus példáját adta a moratóriummal megindult új falusi életnek. Minden ház — eltekintve a szépen szaporodó mezőgazdasági munkanélküliektől — malacot ölt, és néhol kalácsot is sütöttek. S ami kis pénzceszkéje volt, vagy amit szerzett közvetlen ünnepek előtt, hogy majd adósságainak törlesztését kiverejtékezze belőle, azt fogyasztási célra felvásárolta. Vett élelmiszert, ruhát és fűszerapróságokat, természetesen jelentéktelen összegekben; meglepő, hogy karácsony előtt a vidéki vásárok viszonylag forgalmas képet mutattak.

— Legalább addig együnk és vegyünk — mondják —, amíg a moratórium tart.

S ebben a cinikus „vigan megyünk tönkre“ felfogású életben egy kis előrelátás van, ámbár bölcsesség kevés. Mintha nem hinnék, hogy csak átmeneti állapot lehet, amit nagy ismeretlen fog felváltani. S akkor mi lesz? Legalább a végrehajtók semmit ne vihessenek. S legalább az a pillanatnyilag kielégítő tudat megmarad, hogy „amit tettem, megtettem“. De a cinizmusnak e szépsége mellett megjelenik a dolog árnyoldala, az, hogy gondtalanul

fogyasztva, a falusi ember mindent felél. A malacot ölü és borivó paraszt aggódalmasan panaszoja:

— Nincs tavaszra vetőmagom, de télre még a takarmányom se futja.

Termelési célra nincsen befektetés, de van fogyasztásra egy-két hónapra. Azután az sem lesz. Mert a készletek fogytak.

S mi lesz akkor a faluval? A földműves még primitívebb lesz, adósságot nem fizet, fogyasztásban is nélkülözni fog. Feltéve, ha a kormány e három egymás mellett jelentkező és egymásból is folyó baj megoldására nem talál szert. S ha nem talál, akkor a Modreanu megváltó szavait és programját fogja kérni, aki legfeljebb csak azt a gúnnyal telített halotti indulót mondja majd el:

— Vígán megyünk tönkre.

(1932. január 5.)

Esküszünk, hogy nem lopunk és nem fogunk lopni a jövőben sem

Kolozsvár. (Az Ellenzék tudósítójától) Elöl megy a „karóba húzó“ elnök, és amíg a pódiumon elfoglalja helyét, finom mozdulatokkal, nyájasan mosolyog a közönségre. Többen a hallgatóság körében meg is jegyzik, hogy Grigore Filipseunak ugyan aligha volna szíve egy embert is karóba húzni, bármennyit lopott volna az illető. Utána előkelő pózban halad Cantacuzinogranicer: egészen alacsony, idős ember, öles szakállal. Arcának a monokli adja meg a hamisítatlan arisztokratikus vonást. Ütközően, két kezét a hallgatóság felé emelve, gyermekies kedvességgel és atyai szeretettel mormolja magában: „dragii mei copii“. Periefeanu következik, akinek telt földesúri arcából szellemesen csillognak a szemei, majd Mareş jön, a Popovici bokszpartner. Termete nagy jóakarattal is alig nézhető boksztermetnek, mert alacsony, és az idő már súlyos nyomokat hagyott az arcán. Inkább görög típus, hegyes állal; hegyes szürke-fekete szakállal, hegyes orral, arccal és szűrös szemekkel.

Dörgő éljen fogadja a Vlad Ţepeş Liga vezérkarát, amikor felvonul a Corso mozi pódiumára. A kíváncsi közönség türelmetlenül feszeng a helyén, és várja a programot, amelynek hírére a humánusabb emberekben szinte részvét ébred a tolvajok iránt. Különösen az idegen közönség, a nemzeti parasztpártiak, liberálisok, averescánusok és függetlenek várnak feszülten, mert őket

csak a lefékezhetetlen emberi kíváncsiság csalta ide, és azok az öles plakátok, amiket három ember hátára kötve hetek óta hordoz végig a korzón.

A konstruktív fatalizmus hirdetője

Az elnök komoly exozéban külföldi tapasztalatairól számol be. Azt tapasztalta külföldön, hogy a „baloldal“, amelynek kormányzása csődbe ment, minden hibáját a végzettel menti. De a baloldal fatalizmusával szemben az angol konzervatívok jobboldali fatalizmust mutatnak ki, amely viszont sikeres. Konklúzió: Románia útja is csak a konzervatív párt konstruktív fatalizmusa felé vezethet.

Szépen felépített, szónoki erővel előadott beszéd volt. A hallgatóság azonban mást, Vlad Țepeș drákói szigorát, korrupciót irtó dühét várta. Végre Mareș megpendítette a párt igazi lantját. Tolvajok, panamisták kormányozzák az országot — mondotta —, akiktől szigorúan meg kell tisztogatni a közéletet.

Ennek megfelelően programját így állította össze:

— Helyre kell állítanunk a hagyományos román tisztességet.

Miclescu kamarai elnök ismerteti a pártmozgalmakat, amelyek valamennyien megbuktak, és belebotlik a baloldali pártokba. A kommunizmus rossz — mondotta —, mert megöli az egyéni kezdeményezést, rosszak a baloldali pártok is, mert a parasztokat ránevelik a kommunizmusra.

— Ezért ítélem el Lupu akcióját is — jelentette ki keményen.

Ekkor a terem sarkában eddig csöndesen meghúzódó „konzervatív“ párti parasztok tele tüdővel megszólalnak:

— Éljen Lupu!

Nincs vagyon- és bőrbiztonság

Cantacuzino tábornok és herceg az összes pártokra egyszerre méri rá súlyos ítéletét. Óriási sikerrel. Már megjelenése rendkívül megnyerő.

— Drága fiam — kezdte beszédét páratlan közvetlenséggel, s közben többször nyájas szavakkal kérlette a teremben figyelmetlenül diskuráló embereket, hogy hallgassák csak meg, amit mondani akar: — Drága fiam, elsősorban azt kívánom mondani, hogy jó napot!

A terein harsányan köszöni vissza a jó napot.

— Másodszer: éljen a király!

— Éljen, éljen...

— Visszaemlékszem — folytatta —, hogy főhadnagy koromban Grigore barátom apjával, Nicolae Filipescuval sokat tanácskoztunk afelett, hogy az országot miként lehetne kiterjeszteni és felemelni. És törekvéseinknek eredménye volt, oda vezettük az országot, ahol most van. (Cantacuzino szavait egyesek félreértve vidáman nevetnek.)

A régi akció jegyében, konzervatív programmal lehet csupán cselekedni a jelenben és a jövőben is.

Arra vonatkozólag, hogy a konzervativizmus elméletileg és gyakorlatilag mit jelent, Cantacuzino a következő definícióval szolgál.

— Jól figyeljétek arra, amit mondok! — kezdi. — Mint katona nem sokat olvastam és tanultam. Engedjétek meg, hogy egyszerű gondolatokkal és szavakkal fejezzem ki magamat. Az emberek nem szocialisták, nem nemzeti parasztpártiak, nem kommunisták, nem liberálisok — és Cantacuzino tábornok felsorolta Európa minden létező politikai akcióját. — Mert minden ember ragaszkodik feleségéhez, vagyonához, és vigyáz a bőrére. Pedig ezek a dolgok a konzervativizmus alapjai — szerintem. Ezért minden ember konzervatív és minden ember tagja a konzervatív pártnak. Így van?

A kongresszus harsányan zúgja: Így van!

A beszéd gondolatmenete továbbmenőleg kimutatja, hogy jelenleg nincs meg az embernek a vagyon- és a „bőrbiztonsága“, mert a közélet irányításában csupa tolvajlás történik. És kijelenti, hogy a konverzió is ilyen tolvajlás.

— Látjátok — fordult a herceg a kongresszushoz —, a kezemben van egy írás. Figyeljétek meg jól, olvassátok el, ki tud olvasni? — fordult a prefektusok sorához. — Az egyik oldalon az állam kimutatja, hogy 300 000 lejmel tartozom. A másik oldalon összeírtam, hogy a parasztok 800 000 lejmel tartoznak nekem. A konverziós törvény következtében a parasztok bejelentették:

— Tábornok uram, nem fizetünk!

A herceg-tábornok erre hasonlóképpen megoldotta az állami tartozásának kérdését is.

— Én is bejelentettem az államnak: domnule stat, nu plătesc!

Esküszünk, hogy nem lopunk

Cantacuzino után még pár percig tartott a kongresszus, és azután a vezetőség átvonult a Floridába, ahol bankettet tartottak.

A banketten Filipescu a királyra emelte poharát, Periețeanu a tisztességes és becsületes emberek egészségére. Cantacuzino herceg Periețeanut meggyőződéstől izzó, de nagy derűtséget keltő közbeszólással egészíti ki:

— Esküszünk, hogy eddig nem loptunk, és hisszük, hogy a jövőben sem fogunk lopni. Meg vagyok győződve arról, hogy Grigore, Mareș és Periețeanu sem lopott, akik nagyon művelt emberek különben. Ha megtörténne, hogy Periețeanu lopni merészkedne, csalódnék benne, akkor éppen megölöm magam.

Amikor a gazdag bankett véget ért, az indulni készülő vendégek előtt hirtelen előtöppan egy hadirokkant, aki a háborúban mindkét lábát elvesztette és két mankón támoanyag. Zokogva panaszolja Grigore Filipescunak, hogy rokkant-nyugdíját, ami havonta 100 lejt tesz ki, az állam hat hónapja nem fizeti. Cantacuzino tábornok csodálkozva szemléli, tapogatja az egyszerű katonát, és alig hiszi el, hogy megtörténhetik ilyesmi. Ő, a herceg és a tábornok csak most látja, hogy az egyszerű baka nem került ki olyan győztesen a háborúból, mint ő. Őszintén meg is jegyzi:

— Milyen szerencsések vagyunk mi melletted. A mi lábaink megmaradtak, és vagyonunk is van, amiből élünk.

Periețeanu ezer lejt tesz egy tányérra és körbejár az összes vendégeknél, kik összesen 2145 lejt adakoznak egy perc alatt össze, a nagycsaládos hadirokkantnak, akiknek elfogódottságában egy szó sem jön ajkára, és úgy távozik. Az egyik bankettező még utánakiáltja:

— Aztán mondd meg a faludban, hogy a konzervatív párt adta!

(1932. június 1.)

ÚJ UTAKON

Kolozsvár szellemi és társadalmi életének sajátos intézménye volt az újságíró klub. Mai szóhasználat szerint talán a „kombinát“ illene rá, amelyben minden megtalálható, ami jellemző a legkülönbözőbb rétegek életstílusára. Mindez természetesen kereskedelmileg is nagyvonalúan elképzelve és strukturálisan elrendezve. Vegyesboltnak is lehetett volna nevezni. Alapja — a bécsi és budapesti hagyományokat követve, amelyek már évtizedekkel azelőtt begyökereztek Kolozsváron is — a kávéház volt, a nagy feketével, a kis feketével, a konyakos vagy rumos feketével, a gyengébbek kedvéért tejes vagy éppen tejszínhabos feketével, megszámlálhatatlan újsággal, képeslappal. Itt az újságok függőnye mögött zajlottak le a bizalmas arany- és valutaüzletek. A köztudat ezt kistőzsdeként tartotta számon, és a kereskedelmi spekuláció szempontjából sem tulajdonított neki nagyobb jelentőséget. Az igazi tőzsde, ahol nap mint nap tömegméretben zajlott a cserebere, a Metropol volt.

Az épület egyik félreeső termében kártyakaszinó üzemelt, középen chemin de ferrel, jobbra-balra kártyaasztalok kis partik számára. Reggeltől reggelig csörögtek a zsetonok, és hol lelkendeztek, hol ájuldoztak az asztal körül koszorúban díszlő, elhízott, dekoltált, illatos dámák, ömlött a pénz ki az asztalra, be a zsebekbe, egyik zsebből a másikba, mialatt a krupié beidegzett mozdulatokkal unottan gereblyézte össze a zsetonokat.

Itt, a kistőzsde és a játékkaszinó szomszédságában, de a kombinát központi termeiben tanyáztak a helyi sajtó képviselői. Volt törzsasztaluk is, amely elhelyezésével és méreteivel is uralta a termet. Csak néhány őszbe hajló főszerkesztő, előkelő író vagy művész vélte rangon alulinak beülni az újságíró népség-katonaság közé, s inkább csendesesen pipázgatott valamelyik sarokban. Megszokott asztala volt itt a színészeknek és képzőművészeknek is, de tetszés szerint keveredtek az újságírókkal. Állandóan

törzsasztalunknál vendégeskedett több befutott vagy karrierjének elején lendülő színész, mint például Neményi Lili, Kiss Manyi, Nagy István, Tompa Pufi, Fekete Mihály, akikhez társultak időnként a színházban vagy éppen itt a klubban vendégszereplő budapesti színészek és kabaréénekesek.

Az újságírók törzsasztalának rendes és ősiségénél fogva is legtekintélyesebb tagja Gaál Gábor, a Korunk főszerkesztője és Szász Endre, a Keleti Újság főszerkesztője volt, akiket rangsorban Olajos Pomokos, a Keleti Újság belső munkatársa, Végh József, Gara Ernő, Kőműves Nagy Lajos újságíró, majd elismert rendező és tanár, Guzner Miklós fogorvos és Neumann Jenő baráti érdeklődő minőségben és több akkor szárnyaló fiatal író követett, akik közül Kovács Katona Jenő, Kovács József, Kibédi Sándor emléke él legelevenebben emlékezetemben. Ahogy a társaság tréfásan emlegette, voltak „külső munkatársak“ is, akik csak alkalmilag, valami nagy hírre vették oda, de otthonosan érezték magukat, és tartózkodás nélkül kapcsolódtak bele a vitákba. Amint utólag, a világnézeti szembenállás magas hőfokán magam is elgondolkoztam, különleges „békés együttélés“ volt, ami az értelmiségnek ezt a körét akkor még jellemezte. Szász Endre, a Keleti Újság főszerkesztője lapzárta után, éjfélutáni topant be, s feketéjére várakozva bemondogatta a friss szám főhíreit. Láthatólag mindent az érdekesség fokmérőjén mért, s került mindent, ami világnézeti vagy politikai szembesítésre kényszerítené. Szívesebben hallgatta a napanekdotáit, s „világnézeti kakaskodásnak“ nevezte az eszmei előhozakodásokat. Asztalszomszédja, Gaál Gábor, még a napilapokat is azért falta szenvedélyesen, hogy a frontokat kémlelje s jelentőségteljesen jelezhesse, hogy íme ez jobbra tart, amaz a feltörekvő újat jelzi. Olajos Domokos gyanakvóan figyelte és hallgatta a társalgást, és ámbár sűrű arcfintorgatással érezte ellenszenvét, nyíltan nem provokált, és bárkivel hajlandó volt barátságosan elbeszélgetni semleges témáról. Megfértek egymás mellett Nyíró József és Tamási Áron, és mindenki politikai beállítottságától és újságírói szereplésétől függetlenül örömmel fogadta Móricz Zsigmond, Karinthy Frigyes és más haladó szellemű írók látogatását. Volt ebben a „békés

együttélésben“ valami szakmai együttérzés. Mintha azt juttatta volna kifejezésre, hogy az, amit a munkahelyeden teszel, a te dolgod, itt mi újságírók és esetenként barátok is vagyunk, s mindnyájunk számára kellemes a találkozás a fehérasztalnál. A balra tartóknak konspirációs szempontból is jól fogott a társaság politikai heterogenitása. Politikailag fedezte őket, s az írásaik által keltett gyanúval ellentétben azt emelte ki, hogy a társadalom és az államrend elismert és befolyásos brancsához, az újságírókhoz tartoznak. Itt, a fehérasztalnál, egymás mellett feketézve úgysem dől el semmi — vélekedhettek —, viszont a jószomszédi kapcsolat gyakorlatilag bevált vilálméhárító és egyben alkalmas arra is, hogy első kézből és idejében informálódjanak.

Volt a törzsasztalnak néhány olyan oszlopos alakja, aki jámboran eltúrte, vagy éppen tetszelgett vele, hogy a társaság rajta szórakozzék. Amikor a társalgás ellankadt a komolyabb témákban és kifogyott a napi szenzációkból, Kőműves Nagy Lajos színlelt komolysággal újra és újra Kibédi Sándort hozta színpadra. Kibédi reggeltől estig ott kuporgott kopottasan az asztal sarkán, és hálásan bólongatott, ha valaki — és mindennap többen is akadtak — rendelt neki egy tejeskávét, egy süteményt vagy egy fix menüt. Ilyenkor elégedetten ki-kiteregette kuszáit papírajait, s ha elcsendesedett a társaság, nekilátott a hosszú versfaragásnak.

— Mondd — kérdezte ki tudja hányadszor Kőműves Nagy Lajos, fontoskodó vizsgálóbírói allúrral —, tulajdonképpen mi a te alapfoglalkozásod? Mondják, hogy mielőtt neves író lettél volna, borbélyüzleted volt, mások szerint huszártiszt voltál.

Kibédinek szeme sem rebbent, csak nyomorék lábainak keresett nehézkesen jobb fekvést az asztal alatt, s alig hallhatóan rebegte:

— Kötéltáncos.

Mindenki előre ismerte a választ és előre mosolygott.

— Akkor valótlan az a pletyka •— játszott tovább Kőműves Nagy Lajos —, hogy gyermekkorodban elhurcoltak a cigányok és sátrakban nyomorogtad át ifjúságodat?

— Igaz.

— Háltál a híd alatt, sütötted a szalonnát nyílt lángon, főzted a puliszkát vasüstben?

— Főztem.

— Hancúroztál, s ha kellett, öltre mentél a purdék-
kal?

— Öltre mentem.

— Ha megszúrtak, visszaszúrtál?

— Vissza.

— Ha úgy adódott, önvédelemből embert is öltél?

— Öltem.

Mindenki úgy érezte, hogy betelt a pohár, és vagy eloldalgott, vagy tünetőleg új témát kezdeményezett. Mint aki jól végezte dolgát, Kőműves Nagy Lajos elégedetten körülnézett és elhallgatott.

Olajos Domokos nem vállalta a ráillő szerepet, és azért csak távollétében kerülhetett szóba. Akkor azonban annál gyakrabban. Az ő lapszámaiból és cikkeiből kollégáit csak a címek érdekelték, amelyek többnyire a komikum és a borzadály határai között váltakoztak. Az Olajos „műsor-számának“ hallgatólagos, de ismert címe a „Címbarom“ volt, és szájról szájra jártak hírhedt címei, amelyeket a kolozsvári sajtó és a hajdani újságíró klub veteránjai jókedvükben ma is felelevenítenek. Oldalról oldalra kiáltotta a „Címbarom“ faliújságja: „Mozdulatlan hullá a kút fenekén“, „Úgy nőtt fel, mint erdőn a fa — nem volt katona“, „Öngyilkos lett a vonaton Brassótól Kolozsvárig“, „Pohárköszöntővel a kezében halt meg“, „Megismétlődött a dél-amerikai földrengés Indiában“.

Mivel gőgös és erőszakos természete miatt kollégái nem szívesen figyelmeztették, címei évek múltán is az újságíró-asztalok csemegéi maradtak. Az utolsó, amire visszaemlékszem, a Magyar Újság első oldalán kiáltotta, hogy „Franco csapatai már látják a madridi templom tornyát“.

Lapzárta közeledtével Gaál Gábor magával hozta a munkában levő kéziratokat. Megesett, hogy időnként előbukkant a háta mögött egy sötét szemüveges alak, és valamit motyogott a fülébe. Gaál Gábor kelleetlenül felállt, és kísértált vele az előcsarnokba. A cenzor — mondogatták ilyenkor —, biztosan vesztett a chemin de feren. — Valóban, a találkozás után vígan sietett vissza a játék-

kaszinóba, míg Gaál Gábor húsz-huszonöt lejjel meg-
rövidítve, kesernyésen tért vissza. Néha a cenzor éppen
ilyen alkalmakra időzítette az átnézett kézirat átadását.

Idősebb és felkészültebb kollégáim társaságában hova-
tovább jobban rádöbbsentem társadalomtudományi kultú-
rám hiányosságaira. Szerkesztőségi munkámban, ahol a té-
mát és annak kereteit én választottam meg, és ahol a
hangsúly a híranyag gazdagságára, hitelességére és érde-
kességére nehezedett, az alkalmasint előbukkant ismeret-
hézagok nem hoztak zavarba. Megkerülhetők voltak, és
idő is volt a pótlásukra. Itt, a vélemények szakadatlan
küzdőterén és talán egyben tőzsdéjén is, ahol nézeted ár-
folyama a hozzáértő és tüstént adott válaszodon múltott,
úgy éreztem, hogy társadalomtudományi tájékozódásomat
illetően valóságos úr tátong köztem és sok asztaltársam
között. Mind nyomasztóbban éreztem, hogy tennem kell
valamit. Hajtott az érdeklődés, a kíváncsiság, ami egyéb-
ként áthatotta és sarkallta újságírói tevékenységemet. Ah-
hoz fordultam, aki általános elismerés és személyes ta-
pasztalatom szerint avatott tudós és készséges pedagógus,
s aki szűkszavúsága ellenére alkalomadtán el-elejtett egy
elismerő szót az Ellenzékben megjelent cikkeimről.

— Fiam — oktató Gaál Gábor —, olyan irodalmat,
amelyet te óhajtasz, s amire valóban szükséged van, ma
csak Aradi Viktornál találsz. Keresd fel, megmondhatod
neki, hogy én ajánlottam, és minden biztonnyal kiségit.
Szólok majd Antal Márknak is, aki esetleg bevon vala-
melyik szemináriumába.

Aradi Viktor a Metropol kávéház udvarának legmé-
lyén, egy sarokszobában lakott. Ajtaja homályos alkóv-
ból nyílt a pincebejárat közvetlen szomszédságában. A
környezet okozta lehangoltságot csak fokozta az a kép,
ami bent a szobában tárult elém. Szűk helyiség, amely-
ben alkonyati szürkület terjengett, s amelynek áporodott
bútordarabjai — néhány szék, asztal, kanapé, apró köny-
vespolcok — iszonyatos összevisszaságban hevertek. Való-
színűleg nem hallotta a kopogást, s belépésemre riadtan
pattant fel. Csak azután csillapodott le és keresett széket,
amivel megkínáljon, miután elmondtam, hogy mi járat-
ban vagyok és kinek az ajánlatával zaklatom. Idegesi-

tőén hosszan tanakodott, kapirgált könyvei között az asztalon, majd mentegetőzve vonogatta a vállát.

— Sajnos, pillanatnyilag nem találok olyasmit, ami érdekelhetné, hanem majd utánanézek, és ha pár nap múlva visszajön, remélem, adhatok valamit. Addig is vigye el talán ezt — s átnyújtott egy poros szürke röpiratot a schisma-perről és néhány szagगतott Huszadik Századot.

Azt hiszem, nem alaptalanul az volt a benyomásom, hogy Aradi bizalmatlan és csupán óvatosságból tér ki kérésem elől. Jobban megnéztem, s valóban fürkészve pislantott szeme sarkából, és bármerre léptem, mindig úgy forgolódott, mintha takargatna valamit reverenda-szerű házikabátjával. Csupán tapintatból nem hagytam az asztalon a felkínált füzeteket, s a várakozáshoz képest csalódottan távoztam. Az ajtóban Aradi megrázta sörényes fejét, és ismét mentegetőzve reményét fejezte ki, hogy rövidesen viszontlát.

Szerencsésebb voltam Antal Márkkal, aki lelkendezve fogadta érdeklődésemet, és már az első megbeszélésen konkrét feladatokkal halmozott el. Jóságos atyai és professzori mosollyal, ami nemcsak megnyerő, de bátorító is volt, adta elő, hogy a legcélszerűbb talán az volna, ha bekapcsolódnék egy szemináriumba, amely a dialektikus és történelmi materializmust tanulmányozza. Éppen most indult egy olyan kör, amelyen velem egyívású ifjú értelmiségiek vesznek részt, s bizonyára jól fogom érezni magam az ő körükben. Szívesen ráálltam, és pár napra rá meg is jelentem az első összejövetelen, Antal Márk lakásán, a negyedik emeleten. Abban a kellemes meglepetésben volt részem, hogy a kört jórészt barátok és ismerősök alkották, Jancsó Elemér, Rohonyi Vilmos, Gündisch Miska, Csögör Lajos, s otthonosan kapcsolódhattam bele a társalgásba, mert inkább az volt, mint előadás, amely láthatólag a kör előző óráin előrehaladt. Antal Márk respektálhatta a körön részt vevők intellektuális rangját, s csupán azt a szerepet tartotta fenn magának, hogy érdeklődéssel figyelje a kérdéseket és a hozzászólásokat. Csak akkor szólt közbe, amikor megítélése szerint valami szakszerű magyarázatra vagy helyreigazításra szorult. Olvasnivalókat ajánlott, mindig olyanokat, ame-

Demeter
Jánosné
sz. Zajzon
Rozália
és a három
leány:
Judít, Mária
és Zsuzsa

Az erdélyi magyar közélet vezetői és a szovjet hadsereg közös fellépésének emléke a fasiszta háború ellen és a háború gyors befejezése érdekében. Alsó sor balról: Sándor Imre róm. kát. püspöki helynök, Vásárhelyi János ref. püspök, a szovjet hadsereg képviselője, Józán Miklós unitárius püspök, Dr. Miskolczi Dezső, az I. Ferenc József Tudományegyetem rektora. Közélső sor balról: Miklós Viktor tanár, Dr. Haynal Imre orvosprofesszor, Dr. Demeter János újonnan kinevezett alpolgármester, Dr. Nagy László városi főjegyző, Dr. Búza László rektorhelyettes, Szabó T. Attila egyetemi tanár, Kristóf György egyetemi tanár, Dr. Rajthy Tivadár egyetemi tanár, Dr. Gyergyay Árpád egyetemi tanár, László Dezső országgyűlési képviselő, Szabó Lajos író, szovjet tiszt. Felső sor: magyar hadifoglyok.

Gheorghe Timofi vasúti munkás,
az ellenállás és a felszabadulást
követő városi közélet kiemelkedő
személyisége.

Teodor Bugnariu tanár, a
felszabadult Kolozsvár első
polgármestere.

Teofil Vescan egyetemi tanár,
munkásmozgalmi harcos, a fel-
szabadult Kolozsvár politikai és
kulturális közéletének kiemelkedő
személyisége

lyek alapvető és időszerű kérdésekhez kapcsolódtak, mint például a ciklikus válság, az osztályharc, nemzet és osztály stb. A kör témáját ezeknek az olvasmányoknak az alapján felvetett kérdések alkották. Időnként részt vett a vitákon egy-egy vendég is, aki inkább a „társaságot” tanulmányozta, és rendszerint elégedett mosollyal vonult vissza diszkréten. Sajnáltuk, hogy alig néhány hónap múlva Antal Márk lemondta a szemináriumot. Mentegetőzve mesélte, hogy megélhetési okokból „matematikai” kört is kell szerveznie, és bizonyára feltűnést keltene és félremagyarázásra adhatna okot a sűrű járás-keelés nála. Hallomásból tudtuk, hogy Antal Márk kiváló matematikus, és sajátos egyéni oktatói módszere általános elismerésnek örvend szakemberek körében. A búcsúzásakor kiderült, hogy mégsem hagyott teljesen magunkra.

— Van — mondotta — egy jó ismerősöm, rendkívül művelt, képzett és végtelenül kellemes fiatalasszony, aki szívesen foglalkozna veletek. Ha kedvetek van, keressétek fel, Tihanyi Erzsébetnek hívják. Hivatkozhattok rám, de különben is már említettem neki.

Tihanyi Erzsébetet zavarba hozta a nagy érdeklődés, és elfogódottan fogadott a lakásán. Mentegetőzött, hogy látogatásunk felkészületlenül érte, s ezért szűk garzonlakásában nem tud mindenkit hellyel kínálni. Aztán erőt vett magán, és szép fiatal arcától kissé elütő oktató pózban azt ajánlotta, szerezzük be *A tőkét*, és előlről kezdve minden órára egy-egy előzetesen áttanulmányozott fejezettel jöjjünk. Ide vezettek ifjúságom kanyargó útjai, s az Antal Márk szemináriumi „előszobáján” át tulajdonképpen én és több fiatal író- és diáktársam itt kezdtük a marxizmus módszeres tanulmányozását. Be kell vallanom, hogy a tanulás nehézkes volt. Maga az anyag is — eredeti szöveg, magyarázat nélkül — elvontnak és bonyolultnak tűnt. Tihanyi Erzsébet pedig magyarázgatás helyett inkább arra törekedett, hogy sugalmazására és unszolására magunk jöjjünk rá a szöveg helyes értelmére. Hiányoztak az eleven példák és a tételek gyakorlathoz való kapcsolásai. Az volt a benyomásom, hogy marxista körünk vezetője könyvei közé visszavonult nő, aki-

nek talán nincsenek is személyes társadalmi és politikai élményei.

Alig néhány hónapra rá megkezdődtek a kimaradások. Új jelentkezők is akadtak, akikkel már nehezebb volt az összeszokás. Egyesek még a társadalomtudomány ábécéjével küszködtek, mások fennhéjázóan fitogtatták felkészültségüket. Azt sem tudom pontosan, mikor és hol zárult le ez a kör is. Mindenesetre így befejezetlenül sem maradt hatás nélkül. Hozzásegített ahhoz, hogy legalább vázlatosan képet alkossunk a marxizmus mibenlétéről, megismertetett a marxista társadalomtudomány addig idegenen csengő terminológiájával, tájékoztatott az alapvető és forgalomban található szakirodalomról, és amit élményszerűen ma is hordozunk, sok olyan személyes kapcsolatot teremtett, amely a kölcsönös bizalom és a barátság érzéseinek át hovatovább mind közelebb hozott a baloldalhoz.

Kockázatos volna most történelmi hitelességgel bemutatni Tihanyi Erzsébet marxista körének tagjait. Negyven és néhány év után el is mosódnak a részletek, de érthetően keverednek is a nevek és az élmények.

Ma nehéz kétséget kizáróan tisztázni, hogy kivel hol, szemináriumban, egyetemen, szerkesztőségben, Tihanyi Erzsébetnél, május elsejei gyűlésen a Magyar Színház előtt kerültem össze. A tisztázás annyival bonyolultabb, mivel többekkel mindenütt jelen voltunk. Mindenesetre a marxista szeminárium elmosódó képeiből fel-felpislákol Nagy István, a fiatal munkás, Rohonyi Vilmos, az érett mérnök és közgazdász, Gündisch Miska, a látszólag magába zárkózó, de mindig éber és aktív tanítvány, Steuerman György optikus, beavatott marxista, aki gyakran kisegítette a megfeneklett vitákat.

Mások is voltak, és valószínűleg itt kerültem össze az a diákkollégámmal, aki 1931 vagy 1932 május elseje előtt leszólított a jogi kar folyosóján. Mint ismerős üdvözölt, és bizalmaskodva, diszkréciómat kérve meghívott egy zártkörű összejövetelre, amelyen az aktuális diákügyeket beszéljük meg és egyben előkészületeket tesznek május elseje méltó megünneplésére. Megtisztelőnek találtam a meghívást, jóllehet még nem voltam tisztában sem a meghívó személyével, sem az összejövetel jelle-

gével. Amint utólag kiderült, a meghívó orvostanhallgató volt — talán Rothnak hívták, később Párizsba került —, és csak a szervezés feladata hozta a jogi karra. A megbeszélés az egykor Ferdinand királyról elnevezett ma Horea úton egy erre a célra átengedett lakáson zajlott le, s a meghívón kívül öton-haton lehettünk, mind ismeretlenek. Magas, szőke fiatalember szenvedélyes hangon szólította fel a jelenlevőket, hogy működjenek közre a május elsejei tüntetés megszervezésében, és parancsoló hangon mindnyájunkat beosztott egy-egy szerepre. Az egyiknek a Memorandului és a Şaguna, ma Május 1. utca sarkán, a Nemzeti Bank előtt kellett őrszemet állni és minden érdemlegest jelenteni összekötőjének. Másiknak a Szentegyház utca sarkán volt a kijelölt helye. A kislányt, aki megszeppenten hallgatott, maga mellé osztotta be, s jelentőségteljes tekintettel érezte, hogy rá különleges szerep vár. A többiek gyülekezőhelye a sétatér bejárata volt, a Magyar Színház előtt, amelynek az erkélyéről szokta elmondani Újhelyi Ferenc vagy Bruder Ferenc évente szinte szó szerint ismétlődő beszédét. A diákügyeket illetően az összejövetel vezetője tájékoztattott néhány fellépésről-újságcikkről, memorandumról, kiragasztott röpcédulákról, gyűléseken elhangzott tiltakozásokról a magas tandíjak és vizsgadíjak ellen. Aztán szétszéledtünk, anélkül, hogy valamit megtudtam volna a résztvevőkről. Sejtettem, hogy baloldali akcióról van szó, és bizonyos mértékben félelmetesnek tartottam ezt a nagyarányú szervezkedést és mozgósítást, ami itt a feladatok kijelöléséből körvonalazódott.

Május elsejének reggelén a színházzal szemben a park, amilyen mélyen csak be lehetett tekinteni, zsúfolva volt rendőrrel. Mindjárt az első vonalban lovasrendőrök trapoltattak helyben, szorosra fogott zablával. Időnként néhány lovasrendőr kiugrott a fák alól, és hetyke tartással besétálta a környező utcákat. A teret már ellepték és két oldalról, a Şaguna utcából és a Malom utcából rendezetlen csoportokban még mindig ömlött a tömeg. Ismeretlen, kopottas, szegényesen öltözött emberek voltak. Amikor Újhelyi, a gyűlés ünnepi szónoka, Bruderrel, Urzicával és Schneggel megjelent az erkélyen, s Újhelyi rezgő hangján megszólította a gyülekezetet, valaki dörgő

hangon bekiáltotta: — Munkát! kenyeret! — Minden tekintet arra fordult, de a tettesnek már hűlt helye volt. Újhelyi még elrebegett egypár mondatot, de máris hirtelen mozgolódás és tumultus támadt a tömeg közepén. Néhány ököl szaporán dolgozott a fejek felett, és női hang sikoltzott. Abban a pillanatban megindult a parkból a rendőrség, és sarkantyúzott, megvadított lovakkal belevágott a tömegbe. Sokan elestek, mások egymást lökdösve menekültek. Mivel a sétateret körülvevő utcákat rendőrökordon zárta el, csak a Malom utca és a Şaguna utca felé lehetett tódulni. A lesben álló egyenruhás és civil detektívek hajuknál fogva cipelték elejtett áldozataikat a Malom utcán át. Felismertem az előkészítő összejevelettel egyik résztvevőjét is, akit éppen futás közben ragadt meg egy rendőrtiszt. Én a Şaguna utcán a Nemzeti Bank felé vettem az irányt. Nem juthattam azonban addig, mert az utcai bejáratot szintén sűrű rendőrökordon zárta el. Gyűlt a tömeg, s a hangulat mind nyugtalanabb lett. Az emberek feje felett, a rendőrökordon előtt felismertem Cloanţa rendőrkapitány hetyke alakját, amint ide-oda ugrálva rázogatta az öklét és rendezgette embezeit. Valakinek eszébe juthatott, hogy támadásba menjen, s felszedett utcaköveket dobált a rendőrök közé. Példáját követték, s valóságos közápor zúdult a rendőrökönre. Arra azonban eldördültek a fegyverek, s a riadalomtól megbomlott és visszaáramló tömeg kapuk alatt keresett menedéket. Volt néhány sebesült is, akiket a rendőrség foglyul ejtett. Én a mellettem állók szorításában a Munkás mozi felé sodródtam, és egy szűk átjáró utcán felkanyarodhattam a Monostor útra.

Hetek teltek el, amíg újra jelentkezett az az orvostanhallgató, aki mozgósított a Horea úti gyűlésre. Ezúttal a Szentegyház utcába invitált, saját lakására. A Horea úti gyűlés résztvevőiből csak hárman voltak, s a hiányzó helyét új ifjak foglalták el. A házigazda komor, akadozó mondatokkal globálisan mindenkit lehordott az előkészített akciók kudarca miatt. Meglepett, mert tudomásom szerint senkinek nem volt más feladata, mint hogy a felvonulás idején álljon a kijelölt helyen s jelentse összekötőjének a történendőket. Mivel az orvostanhallgató hangja számomra szokatlan és bántó volt, szerettem volna

visszautasítani a többiek nevében, akik lesütött szemekkel érthetetlenül hallgattak, ő azonban kitartott amellett, hogy befejezze közölnivalóját. A továbbiakban súlyos szavakkal bélyegezte meg azt az ifjút, aki az előző összejöveteleken kirotta a feladatokat, s aki személy szerint felelt az akció sikeréért. Kimondottan gyanúsnak mondta, hogy a röpcédula elszórását Elzára bízta, akit az első elejtett röpcédula után elkaptak. Mindenesetre különös, hogy jöllehet ő közvetlenül Elza mellett állt, neki nem történt bántódása. Figyelmeztette a jelenlevőket, hogy, ha netalán látnák, kerüljék vele a találkozást, és ha bárkit bárki megkérdezne a május elseje előtt tartott összejövetelről, senki semmit nem tud.

Pop Traian, a büntetőjog professzora, minden kriminológiai órán kirukkolt egy-egy meglepetéssel. Most azt jelentette be, hogy vezetése alatt látogatást teszünk a fogházban, s bemutat néhány bűnöző típust. A terv természetesen nagy érdeklődést keltett, s én mint újságíró reméltem, hogy valami riportanyag is kikerekedik belőle. Az igazságügy nem volt újdonság számomra. Mint a Ionel Pop iroda gyakornoka nap mint nap jártam a bíróságot, és a fogház igazgatójának irodájába nemegyszer hívtam le letartóztatott ügyfelet meghatalmazás kiegészítésére, információ végett vagy a helyzetében beállt valamilyen fordulat közlésére. Mindez azonban mindennapi gyakornoki kötelességszámba ment, s nem járt különös élménnyel. A nagyabecsült professzorunk vezetése alatt, tanulmányi misszióban a börtönlátogatás is szenzációval kecsegtetett.

Hosszú sorban végigvonulva a keskeny, homályos folyosón, az előttünk járó őr, maroknyi kulcscsomóval a kezében, sorra kinyitott minden cellát, és illedelmesen hátrahúzódva, onnan élvezte a cellavilág ránk gyakorolt hatását. Iszonyatos volt látni a tiszta cafatban, félhomályos cellasarkokban meghúzódó ifjak tömegét. Mozdulatlanul, bizalmatlan, szúrós, esdő, ellenséges, kétségbeesett tekintettel meredtek ránk. A professzor elő akarta csalni őket, hogy példákat keressen a Lombroso típusokra vagy a társadalmi környezet hatására, amit viszont Ferri kolportált. Meginvitálta őket egy barátságos beszélgetésre, aminek esetleg ők is hasznát látják, de senki sem

reagált rá. Akkor, nyilván korábbi tapasztalatai alapján, egy cigarettát dobott a cella közepébe. Mintha dróton rángatták volna elő őket, úgy ugrottak ki egyszerre, versenyt futva a cella mély, árnyékos alakjai. A nagyobb hatás kedvéért Pop Traian még bedobott néhány cigarettát. Olyan hegyén-hátán való tülekedés támadt, hogy az őrnök kellett közbelépnie a rabok testi épségének védelmében. A professzor megpróbált ebből a zűrzavarból is kiszemelni egy-egy torz arcot, kidülledt vagy behorpadt homlokot, abnormálisán nagy vagy abnormálisán zsugori koponyát, amiből érveket kovácsolhat Lombroso tételére, de egyik kiszemelt példánya sem volt hajlandó modellt állni. Csalódottan vonultunk tovább. Cigaretta nélkül senki sem reagált, viszont a cigaretta megvadtította őket.

Örvendtünk, amikor a lehangoló fogházbemutató után helyet foglalhattunk az egyik tárgyalóteremben, hogy meghallgassunk néhány tárgyalást. Meglepetésemre az egyik per vádlottjai ifjú kommunisták voltak, akik azért kerültek lakat alá, mert állítólag forradalmi dalokat énekeltek egyik éhségstrájkjába behalt társuk sírjánál. Az öreg Giurgiu Ioan, a tömzsi, pocakos ügyvéd volt az ifjak védője, aki arról volt hírhedt, hogy mindenkit leszólított a törvényszék kapujában, és mindenkinek biztos felmentést ígért. A vádirat felolvasása után Giurgiu nehézkesen a tanács elé vánszorgott, s mutatóujját intőleg felemelve, a legkategorikusabban kijelentette, hogy a dalok nem voltak forradalmiak. Az ügyész fölényes mosollyal ugrott fel, és tagoltan felolvasta az állítólag énekelte dalok szövegét, amely a tőkés rend megdöntésére szólított fel. Giurgiu nem vesztette el lélekjelenlétét.

— Egemagában a szöveg — mondta — nem elegendő annak az elbírálására, hogy egy dal forradalmi-e vagy nem. Ehhez ismerni kell a szöveg dallamát is. Én hallottam az inkriminált szöveg dallamát, s annak alapján állítom, hogy annak nem forradalmi, hanem gyász, kegyelet jellege van. Ha a törvényszéknek volna ebben a tekintetben kételye, indítványozom, hogy rendelje el a dal eléneklését.

Az ügyész és az elnök is meglepetten meredt Giurgiura.

— Ilyen indítványnak — szögezte le az elnök kissé erőltetett szigorral — a törvényszék nem adhat helyet.

— Akkor — replikázott Giurgiu — elénekelem én.

A hatalmas kolosszus előcammogott, és mit sem törődve a pódiumról ráirányuló döbbenetre, akkurátusan köszö-
rülgette a torkát, majd hosszú léptekkel fel-le ringatva magát az emelvény előtt, dalolni kezdett. Persze lassan, nyújtva a hangokat, kántorosan rezegtetve torkát, hogy a dalnak valóban kegyeletadó, sirató színezete legyen. A törvényszék megrökönyödése csak pillanatig tartott, azután elnök, tanácsstagok, ügyész, jegyző, mindenki hangos hahotába tört ki és kirohant.

A „szakmai“ kirándulásról azzal a tanulsággal tértem haza, hogy az elmélet pódiumáról tekintve a konkrét jogi valóság visszatetsző képeket nyújt. Már ott, a cellaajtóban éreztem, hogy az egyébként nagyrabecsült professzorum két tekintélyének, Lombrosónak és Ferrinek látomásain túl, az, ami ott bent mélyen a jogi élet utolsó lépcsőfokán végbemegy, több, mint amiről idekint akár szakmai, akár nem szakmai szinten szó esik. Lappang ott, mind a rabok történetében, mind a fogház rendszerében valami nem is érdektelen szociális kérdés, aminek a tanulmányozása talán többet mondana, mint a kriminológia minden elmélete együtt. Milyen kedvem lett volna leülni egyik-másik börtön fenekére süllyesztett ifjúval és elmeséltetni vele tragédiáját kezdettől, minden részletében. Ahogy György Istvánnal, „a társadalomból kitalált emberrel“ tettem, akinek a kálváriáját éppen akkor közölte az Ellenzék sorozatban *A teremtés koronája* címmel. Meg voltam győződve, hogy egy ilyen ankét rendkívül leegyszerűsíténé az itt senyvedők kriminológiai rejtélyét, és talán új perspektívát nyitna a társadalmi életbe való visszatérésre is. Giurgiu ötletes, de bizarr kísérlete arra, hogy súlytalanítsa az ifjú kommunisták ellen felhozott vádakat, némileg feloldotta a cellák látványára ránk nehezedő hangulatot. De a humor sem tudta elterelni figyelmünket arról a képről, ami az ügyész—ügyvéd parádés szópárbaja mögül, a vádlottak padjáról meredt ránk. Szétszakadozó, foltos, gyűrött ruhákba öltözött gyerekemberek szorongtak egymás mellett, s reményvesztetten várták a verdiktet. Egyik-másik megtör-

ten meredt maga elé, mások dacos tekintettel viszonozták a rájuk szórt rágalmakat. Ha nem vonulnak ki a temetőbe s nem hívják fel a figyelmet magukra dalaikkal, most valahol a szabadban sütkérezhetnének, a tavaszi nap üdítő fényében, vagy vidáman szaladgálhatnának a labda után a sétatér pázsitján. Ők fontosabbnak érezték, hogy áldozzanak elpusztult barátaik emlékének, s ezen keresztül világgá kiáltsák nemzedékük elégedetlenségét és lázongását. Honnan ez az átütő erő és erkölcsi elszántság? — Imponáló — jegyezte meg egyik padtársam, aki pedig sohasem titkolta rokonszenvét az ifjúság jobboldali szervezetei iránt.

Steerman György, az optikus, beinvitált Egyetem utcai üzletébe, s átadott egy szöveget, amely — első pillanatra meglepett — a magyar kormányhoz volt címezve. Steerman átérezte, hogy szokatlan dologról van szó, amire meglepetéssel vagy éppen visszautasítással replikázhatok, és kissé elfogódottan sietett megmagyarázni. Háta megett Tihanyi Erzsébet állott, és szeme sarkából figyelt.

— Bizonyára értesült arról — adta elő Steerman —, hogy Magyarországon letartóztatták és a Töreký-tanács elé állítják Karikás Frigýest, a tehetséges és népszerű munkásíró.

Amikor észrevette, hogy számomra a név nem mond sokat, Tihanyi Erzsébettel váltakozva magyarázta, hogy *A harminckilences dandár* szerzője és Hasek *Svejkjének* magyar fordítója.

— A kérdés lényege az, hogy a jelenlegi magyarországi terror árnyékában az, aki a Töreký-tanács elé kerül, eleve akasztófára van ítélve. Világszerte mozgalom indult Karikás életének megmentéséért. Arra gondoltunk, hogy nekünk is kellene valamit tenni. Magyarországi haladó írók, barátaink azt izenik, hogy az erdélyi magyar író- és értelmiségi társadalom tiltakozása nem maradhatna visszhang nélkül. Ilyen céllal átadnék egy szöveget azzal, hogy nézze át, s ha egyetért, volna szíves aláírni. Önnek, a szerkesztőség révén, széles ismeretségi köre van a magyar írók és újságírók között, s rendkívül fontos volna,

ha minél több íróval, újságíróval, egyetemi hallgatóval is aláíratná.

Megmenteni egy becsületes, tehetséges író életét? Állást foglalni az akasztásnak mint az eszmei és politikai ellentétek megoldásának módszere ellen? Olyan kérdések, amelyekre nyilván nem mondhattam nemet. Aggályom volt azonban a tekintetben, hogy lehet-e egy ilyen állásfoglalásnak eredménye. Van-e annyi súlya a szavunknak, hogy egyáltalán figyelemre méltassák? Azzal a fenntartással vettem át az írást, hogy nem tulajdonítok neki gyakorlati jelentőséget, de megpróbálhatom.

Az aláírásgyűjtés első kísérleteinek mérlege lehangoló volt. Munkatársaim nem azon aggályoskodtak, hogy van-e értelme, hanem maga az állásfoglalás miatt. Volt, aki bent a szerkesztőségben gyanakvó, görbe tekintettel mért végig, mások meglepetten, mintha azt kérdezték volna, hogy valóban komolyan gondolom? Már arra gondoltam, hogy visszaadom az írást, amikor meglepetésemre vonatkozás nélkül aláírta Tamási Áron. Csak annyit jegyzett meg, hogy hallott az esetről, és ámbár kételkedik akciónk jelentőségében, örvendene, ha mégis lenne foganatja. Most már két aláírással ajánlathattam, és lassacskán gyűltek hozzá a nevek. Hogy juttassuk el az illetékes címre? Nem akadt jobb megoldás, mint hogy személyesen vigyem el a magyar konzulátusra. Mondanom sem kell, hogy a titkár azzal a leghatározottabb válasszal jött ki a konzultól, hogy nem hajlandó fogadni. Mindazonáltal a levelet átvette. Valószínűleg érdekelték az aláírások. Örvendtem, hogy átestem a feladaton, amelyben kezdettől elszigeteltnek éreztem magam, s aminek a gyakorlati hasznát nem fogtam fel kellően.

Harmadnap Tüzes Margitka azzal fogadott, hogy hívat Szentimrei Jenő, és mielőtt munkának állnék, fáradjak be hozzá. Szentimrei ideges váll- és arcrángatás kíséretében közölte, hogy az Ellenzék nem reflektál többé a közreműködésemmre. Megdöbbenve, érthetetlenül, kérdőleg meredtem rá.

— Igen, szó szerint! — felelte. — Sajnálom.

Sértődötten sarkon fordultam.

— Milyen botrányod volt neked a magyar konzulátuson? — kérdezték később suttyomban szerkesztőségi kollégáim.

— Botrány? Áadtam egy levelet Karikás Frigyes ügyében.

— Ja? Arról a memorandumról van szó, amit a múltkor mutattál?

Tavasztól őszi munka nélkül voltam, és teljesen magamra hagyatva kilátástalanul róttam Kolozsvár utcáit. Steuerman György és Tihanyi Erzsébet is csak sajnálkozhattak a törtéteken, és szidalmazták az Ellenzék hatalmasait, akik annyira össze vannak szövődve a Töreky-féle rendszerrel. Sok ismerős és ismeretlen szólított le, hogy diszkréten hosszan kezet rázzon, de senki még csak tanácsot sem tudott adni elhelyezkedésemre nézve. Ahogy múltak a napok, úgy lett mind elviselhetlenebb a helyzetem. Azt sem tudtam, mi nyomasztóbb, az erkölcsi és politikai kivetettség, vagy a megélhetés gondjai. Már a keresetnélküliség első napjaiban fel kellett adnom a lakásomat. Irén nővéremnél húzódtam meg, aki közben a mezőségi postáról bekerült a kolozsvári telefonközpontba. Nála lakott húgom is, aki a Mariannum kereskedelmi iskoláját járta.

A sehova se tartozás nyomasztó érzése elől egy ideig a jogi kar termeiben kerestem menedéket. Amúgy is hátralékban voltam a beindexelt órák lehallgatásával, s gondoltam, hogy pótszorgalommal és közéleti elfoglaltság nélkül meggyorsíthatom tanulmányi előmeneteletem. Sajnos akkor a jogi kar nem volt alkalmas arra, hogy behegessze az ember szellemiségén és önérzetén ejtett sebeket. A tanárok zöme, és ráadásul éppen azok, akiknek már hangzatos nevük volt a napisajtóban és a szakirodalomban, mint például Boila Romulus, Hațieganu Emil, csak ritka vendégek voltak szemináriumaikban. Általában magas politikai és állami funkciókat töltöttek be, vagy éppen miniszterek voltak, s egyetemi dolgaikat rutinos öreg pedellusok révén intézték. Mi is azokkal tartottuk a kapcsolatot, nekik adtuk át indexeinket, s tőlük kaptuk vissza vizsgák előtt a tanár aláírásával. A pedellusoknak sokszorosított lapjuk volt Hațieganu Emil vizsgakérdéseiről is, szám szerint nyolc, amelyeket beava-

tott információkkal és tanácsokkal megtoldva árusítottak.

— Csak arra vigyázzanak — figyelmeztetett Pázi bácsi —, hogy három kérdésből, mert többet nem tesz fel, legalább egyet tudjanak. Most éppen ezzel az indexszel várom az egyik diákot, aki a harmadik kérdésre is hallgatott, mint... a fűben, s a professzor nem kegyelmezett neki. De a második kérdés után tisztességesen figyelmeztette, hogy ha a harmadikra sem felel, úgy járhat, mint egyik diákja járt öt évvel ezelőtt. A vizsgázó megszeppenten meg találta kérdezni, hogy mi történt vele. „Mi? — kérdezte a professzor is. — Elbukott. Így jártál te is“, tette hozzá rövid szünet után, és itt van né — mutatta fel az indexet Pázi bácsi —, beírta neki, hogy „respins“.

Volt természetesen több olyan tárgy is, mint például a büntetőjog Pop Traiannál, a polgári jog Camil Negraínál, a kereskedelmi jog Petre Poruțiunál, ahol alapos és igényes munka folyt. Itt azonban a hangsúly nem az előadásokon volt, amelyek tárgyuknál fogva sem vonzottak, hanem a szemináriumi munkán, esetek gyűjtésén, tanulmányozásán, megvitatásán, amiben a közvetlen irányítást fiatal asszisztensek vagy a felsőbb évfolyamokról kiválasztott ún. tiszteletbeli preparátorok látták el. Mivel itt ritkán kerültél szembe professzoroddal, de a szemináriumok zártkörösége miatt is, gyér volt az érdeklődés az ilyen, egyébként nagyrebecsült katedrák körül is.

Az érdeklődés központjában éveken át Cassiu Maniu jogfilozófiai kurzusa állott. Oda bezzeg tódult a nép, és néha dulakodnod kellett a helyért. A hallgatóság zömét nem annyira jogászok, mint inkább vendégek, orvostanhallgatók és filológusok alkották, akiket nem a tárgya, hanem az órák városszerte ismert látványossága csalt ide. Amikor a zömök professzor bekocogott a terembe, a diákok felugráltak, és harsány köszöntéssel és szünni nem akaró tapssal üdvözölték. Az öreg minden tapshullámra kissé felemelkedett és meghajolt, ami újabb tapsorkánt és hurrázást indított el. Idő kellett ahhoz, hogy végül is egymást csitítva elhallgasson a tömeg, és Maniu elkezdhesse a gondosan megszerkesztett előadását. Szokása szerint hosszú idézettel kezdte, és bár jelezte, hogy „amint

Immanuel Kant írta...“, az idézet felolvasása után valaki beordította hátulról, hogy „bine ați scris, domnule profesor!“ Persze ez a bekiáltás sem maradt méltó taps nélkül. Cassiu Maniu illedelmesen hajladozott, és folytatni akarta, de a vendégek versenyeztek a turpisságon, és valaki bekiáltotta, hogy túlságosan meleg van a teremben s ki kellene nyitni az ablakokat. Megrohanták az ablakokat, és percek alatt kiemelték sarkaikból, azután kettesben kihordták a folyosóra. A jogászok kezdtek meg sokallni és csoportosan felugrálva felszólítottak mindenkit, aki nem a karhoz tartozik, hagyja el a termet. Akkor már a vendégek is belefáradtak a saját lármájukba és jeleneteikbe, s megszélidülve rendre kiosontak.

A nővérem messzemenő megértése és tapintata ellenére bántott a tudat, hogy hónapok óta tart a vendégeskedésem, és csak megközelítően sem tudom, hogy mikor állok ismét saját lábamra. A restelkedés is arra készítetett, hogy időnként leutazzak egy-két hétre anyámhoz Sajóudvarhelyre, majd apámhoz Derétére, a Mócvidék peremére. Apámat Septéren, ahogy az apparátus nyelvén mondogatták, „accident electoral“ — választási baleset érte. Választás volt, s a kormánypárt megbízottjai a szavazás lezárásával országsszerte szemérmetlenül kicserélték az urnákat olyan kerületekben, ahol eleve számítottak a kudarcra. Apámnak Örményesre kellett volna szállíttatnia az urnákat, de — félelme és erkölcsi fenntartása mellett — ügyetlensége miatt sem vállalkozott erre. Amikor a választási bizottság elnöke személyesen próbálkozott az urna elszállításával, csetepaté támadt a liberális kiküldöttek s a nemzeti parasztpárti érzelmű parasztszavazók között, és az urnát helyben kellett kinyitni. Apám büntetésből a megye másik sarkába, családjától háromszor távolabbra került. Itt, vasúttól és országúttól messze, sáros dombok között rotta le hivatalnokai életének utolsó éveit. Az egy-két hetes itt-tartózkodás meleg családi légkörben telt el, s a rendszeres meleg étkezéssel pótoltam a Kolozsváron elvesztett kilókat. Azonkívül semmit nem nyújtott. A falu egyetlen entellektüelje az öreg Leheni bácsi, a görög katolikus pap volt, aki egész napját az irodában, apámmal töltötte, de soha nem hallottam tőle egyebet, csak

egy-egy időnként felszakadó sóhaját, amivel apám mon-dókéira reagált. Csak apám volt a megmondhatója, hogy sóhajai mit jelentettek. Munkás sem volt a környéken, csak szegényparasztok, akik visszavonultan, a pálinkafő-zés kábulatában lézengtek, amiből csak néha-néha és csak egy dolog tudta őket kizökkenteni: felvonulás Bánffy-hunyadra és Kolozsvárra a liberálisok ellen. Látszólag a falu békésen és közönyösen éldegélte napjait, mintha sej-telme sem volna arról, ami határain túl, az ország poli-tikai küzdőterén zajlik. De elegendő volt egy félszájról küldött üzenet, hogy a falu egész férfínépsége — ha kel-lett — azonnal útra keljen.

Szerettem volna elkerülni, hogy apám tudomást sze-rezzen helyzetemről, és kínosan kerülgettem a munkám-ról, sikereimről feltett kérdéseket. Feltűnt neki, hogy hónapok óta nem találkozott a nevemmel az Ellenzékben, de néhány politikai és közgazdasági riportban felismerte a stílusomat. Amikor már lehetetlen volt tovább titkolóz-nom, sürgős dolgaimra hivatkozva, tettetett sietséggel el-utaztam. Apámnak láthatólag jólesett a kötelesség iránti felelősségtudatom, s meghatottságában kikísért a falu határáig, ahonnan egyedül gyalogoltam le az országúthoz vezető hét kilométert. Mielőtt elbúcsúztunk, tapintatosan, nehogy rossz néven vegyem, megkérdezte, nincs-e szük-ségem zsebpénzre vagy útiköltségre, és ahogy most visz-zaidézem a jelenetet, szinte gyermekesen örvendett, hogy nem utasítottam vissza.

Sohasem tudtam meg, tapintatból sem fürkésztem, hogy megismerkedésem Kohn Hillelrel véletlen volt-e vagy ki-tervezett. Először minden jel szerint alkalomszerűen, az utcán mutatta be Szirmai István, akit viszont a diákélet-ből és apjának, az újságíró klub törzsvendégének és a vendéglőiparosok szövetségének titkára révén ismertem. Azután Antal Márknál kerültünk össze, aki meghatód-hatott a sorsomon, és az emigránsok kálváriáit ecsetelve, amiket váratlan happy endekkel tűzdelt tele, szeretett volna lelket önteni belém. Kohn Hillel, aki történetesen éppen ott volt, közismert optimizmusával fölényesen le-gyintett a helyzetem hallatára. A neve nem volt ismer-etlen, mert hetilapját, a Világosságot, élvezettel olvastam,

és magam is mély részvétellel és döbbenettel értesültem arról, hogy a békéért és a szabadságért lángoló cikkeiért több havi szabadságvesztésre ítélték. A harmadik találkozást ő kezdeményezte, és a főtéren, a Gambinusba menet — ahol Karácsonyi Gerő, a vendéglő könyvelője kijárt nekem egy ingyenebédet — valósággal a kérdések özönével árasztott el. Mi történt? Ki miért mondott fel? Miből élek? Próbálkoztam-e új elhelyezkedéssel? Mi a véleményem az Ellenzékről? A Magyar Pártról? A munkásmozgalomról? Mi az elképzelésem a jövőt illetően? Akkor már nyílt titok volt, hogy Kohn Hillel a Román Kommunista Párt kiemelkedő képviselője. Csupán a pontos szervezeti beosztása maradt számomra is egy ideig ismeretlen.

— Véleményem szerint — mondotta atyai ajánlással, kerülve a látszatát is annak, mintha rám akarna erőszakolni valamit — ideje volna végleg szakítani azzal a társasággal. Az úgysem fogadja vissza, és ha átmenetileg megtenné kegyesen, az csak a lejáratására volna jó. Ön nem csupán publicista, hanem — állásfoglalásai folytán, s ez még fontosabb — kommunista is. Azt hiszem, a Karikás-ügy még inkább meggyőzhette arról, hogy itt két tábor áll egymással szemben, s minékünk, akik a front innesső oldalán állunk, ha nem akarunk elveszni, sem rútul megalkudni, le kell vonnunk a konzekvenciákat. Az Ellenzék vagy más polgári lap nem hajlandó alkalmazkodni. Merném azt mondani, hogy annál jobb. Indítson önálló lapot, és szálljon szembe azzal a világgal, amely önt és mindenkit lábbal tapos, aki hallatni meri a szavát a népért, becsületesen.

Jólesett a biztatás és az abból ki csendülő megbecsülés, és hízeltőnek találtam az önálló lap alapítására vonatkozó elképzelést, viszont illuzórikusnak is. Útban az ingyenebédhez, az önálló lap indítási tervével, gyerekes kontraszt, aminek már a gondolatára is csak restelkedve mosolyoghattam. Ha nem is mondtam meg nyíltan, Hillel nyilván gondolatomba látott, és diszkrét kézlegyintéssel sejtette, hogy a vállalkozás anyagi része ne aggasszon. Megállapodtunk, hogy ebben a kérdésben rövidesen újra találkozunk. Mielőtt elváltunk volna, szólt, hogy az ügy érdekében maradjon a megbeszélés köztünk.

1932 szeptember elején, az akkor divatos Monostor úti Zayzon-kertben zajlott le a lap alapításának utolsó és döntő megbeszélése. Az előzetes beleegyezésnek megfelelően, a megbeszélésen rajtam kívül Kohn Hillel, mint a Román Kommunista Párt területi bizottságának a megbízottja, Szirmai István, aki valószínűleg ugyanezen a vonalon dolgozhatott, Tamási Áron és Jancsó Elemér vettek részt. Mindnyájan egyetértettünk abban, hogy égető szükség van egy néplapra, amely független, és ha kell, gátlás nélkül szembeszáll minden, akár magyar, akár román hatalmi tényezővel és — az adott politikai szükségleteknek megfelelően — elsősorban a falvak dolgozó népéhez szól. Megállapítottuk a lap címét és egyben azt is, hogy személy szerint én vezessem, úgy is mint kiadó, úgy is mint szerkesztő. Mindnyájan azzal érveltek, hogy mivel a lap a függetlenség jegyében indul, célszerű, hogy egyéni vállalkozásnak tűnjék.

Ilyen előzmények után állítottam össze az első számot, Kohn Hillel segítségével, aki személyes összeköttetései útján kijárta a nyomdai hitelt. Az első szám 1932. szeptember 30-án jelent meg, az előzetes megállapodásnak megfelelően *Falvak Népe* címmel. Az alcím, „Földművesek és falusi szegények hetilapja“, előre jelezte a lap politikai frontját is. Első vezércikkem, amely *Akasztófát vagy gyümölcsfát?* címmel jelent meg, rámutat mind a lap keletkezésének körülményeire, mind politikai programjára.

„Amikor Budapesten a Töreký-féle statáriális bíróság — írtam — halálos ítéletre szólította be a nemrégén Erdélyből kiköltözött Karikás Frigýest, az erdélyi magyar grófok és papok ujjongva tapsoltak a nagyszerű látványnak. A »keresztény, katolikus« Erdélyi Lapok a cirkuszi bikaviadal örömeivel elismerő vezércikkeket szórt a budapesti rezsím felé. A nagyváradi tömeg azzal felelt, hogy egy hatalmas tüntetés keretében megtámadta, összetörte a nyomdát és a szerkesztőséget. A magyarpárti és az egyházi korifeusok tele torokkal kiáltották a magyarországi grófokkal egyetemben, hogy »Akasztófa! akasztófa! az kell az éhező magyar munkás és földműves embernek«...

Akadtak azonban Erdélyben emberek, főként a haladó szellemű és népbarát írók és újságírók köréből, akik a

bitófa rémképeiből bátorságot merítve, feltörték a tetőt, és felemelték tiltakozó kezüket. Emlékezhettek még az erdélyi újságolvasó emberek, hogy néhány héttel ezelőtt Marosvásárhelyen, Nagyváradon és Kolozsváron mozgalom indult az akkor éppen börtönbe csukott és statáriális bíróság elé utalt Karikás Frigyes megkegyelmeztetése érdekében. A haladó szellemű, jobbérzésű emberek tömegesen tiltakoznak az éhező embereknek egyszerű politikai nézeteiért való kivégzéséért. Az eredmény pillanatnyilag megvolt. Karikás Frigyes ügyét visszavonták a Törekytanács elől, és októberre rendes bírósághoz utalták...

A kolozsvári Ellenzék azonban — gróf Bánffy Miklós volt magyar külügyminiszter lapja — elbocsátotta kötelességéből a Falvak Népének szerkesztőjét, amiért alá merte írni a tiltakozó listát. Amiért a tömegek és a haladó intellektuelek nyomdokain ő is ellene szegült, hogy a tömegnyomort tömegakasztással intézzék el. A nyomor mindig és mindenhol a falvak, népének és a városi munkásoknak a vezetők által való kihasználásából származik. A megoldása csak a kihasználás megszüntetésével, megélhetések teremtése és építő, komoly munkával oldható meg egyes-egyedül. Akasztófa helyett termékeny gyümölcsfákat kell ültetni, hogy teremjenek bőségesen, szabadon a falvak éhező munkása számára. *Nem bitófát — gyümölcsfát!*

A vezércikkben bejelentett vállalkozásoknál is többet mondtak az első szám cikkei mind tematikai szempontból, mind állásfoglalásaik tekintetében. Az a rovat, hogy *Mi újság a belpolitikában?* — három kérdést vet fel: *Cseberből vederbe* (A konverzió és a moratórium béka-egér harca), *Késő bánat* (Százhatvan milliárd lejt becserélt az állam), *A magyar tanítóság kálváriája*. A másik rovatban, a *Mi újság a külpolitikában?* címűben felvetett kérdések: *Miért nem sikerült a strezai konferencia?* *Spanyolországban felosztatják a nagybirtokokat*. A belföldi hírek rovatában elsőnek azt a problémát vettem fel, hogy *Nő a falusi munkanélküliség*, annak a kérdésnek a kíséretében, hogy *Hol van a kormány, hol van a Magyar Párt, hol vannak az egyházak?* Majd a hírhedt „gyergyóalfalusi bomba” históriájának politikai elemzése következett azzal a tanulsággal, hogy „A nyomor fogott tüzet

Gyergyóalfaluban, nem a bomba. Az elégedetlenség robant ki ott, a vezetőknek a vagyonszerzésben való harca állt bosszút önmagán.“

„Földművesek! Falusi szegények! — szól az első szám felhívása. — Írjátok meg panaszaitokat, sérelmeiteket a Falvak Népe szerkesztőségének! Jövő számtól kezdve külön rovatot nyitunk, amelyben a falvakból beérkező panaszokat, sérelmeket és beszámolókat tesszük közzé. Vegye bátran kezébe a tollat minden földműves vagy más munkásember, írjon meg minden ügyet és kérdést, ami őt vagy a falut foglalkoztatja. A levélírók írják alá a nevüket is, vagy legalábbis a községet, ahol laknak.“

Irodalomtörténeti szempontból sem érdektelen, hogy Tamási Áron, aki Jancsó Elemérrel együtt szintén bábkodott a Falvak Népe megszületésénél, apró novellát írt az első számba. Hálás voltam a kiállításáért, mert induló vállalkozásról lévén szó — magamat is indulónak éreztem —, Tamási Áron részvétele ajánlólevélzámba ment irodalmi körökben és lelkes székely olvasói között. Az írás címe *Okos szekér*, de amint burkolt értelméből kitűnik, nem a szekér, hanem Dániel, a zupás katona volt okos, aki csendesen beszélgető, kopott, hajlott emberekre figyelt fel:

„Elindul feléjük, de az emberek elhallgatnak jöttére, és katonai volta miatt bizalmatlanul néznek rá.

— Ne féljeteK, én vagyok — szól nekik Dániel, ahogy szólott volna Krisztus a tanítványaihoz.

Az emberek felismerik és maguk közé fogadják. Dániel együtt beszél meg velük, hogy a szenvedők miképpen teremthetnek egy jobb világot.“

Itt jelentette meg első novelláját Nagy István is, Gyökér István név alatt. Már akkor magával ragadta az olvasót bátor témaválasztásával és őszinte, közvetlen hangvételével. Verset közöltünk Méliusz Józseftől *Új barázdán* címmel, cikket Tamás Gáspártól, aki vállalta a lap terjesztését is Székelyudvarhelyen, Bányai Lászlótól és sok más entellektüeltől, akik idővel közéletünk első vonalába kerültek. Ajánlom, hogy az irodalomtörténészek nézzenek egy kicsit körül a Falvak Népe háza táján is.

Nem szólhatok a Falvak Néperől anélkül, hogy ne emelném ki azt a szerepet, amit Vincze János töltött be

első pillanattól. Szervezett, örködött, mozgósított, és jelentős mértékben neki is köszönhető, hogy a lap hamarosan elmaradhatatlan lett Kolozs megye magyar községeiben: Tordaszentlászlón, Magyarfenesen, Kapuson, Széken. Megesett, hogy őt, Ferenc Mayer Lászlóval, Séra Zoltánnal és másokkal együtt, megbilincselve kísérte be faluról a csendőr. Azt hiszem, nem túlzók, ha azt mondom, hogy a Falvak Népe futótűzként terjedt el. A csendőrterror és a posta szabotálása miatt csak részben elégíthettük ki az igényeket. Így is tömeges olvasmány lett Biharban, Csíkban, Marosszéken, Szatmár környékén, de más vidékeken is.

Amikor az első számot útnak indítottuk, még nem tudtuk, hogyan fogjuk majd biztosítani a lap anyagi szükségleteit. Az „alaptőkét“ csak a gazdaságtudományok nyelvezetéből ismertem, viszont Kohn Hillel sejtetett támogatása, apró előlegek mellett, nyomdai hitelek biztosításában merült ki. Voltak forró napjaink is, amikor az előző számból fennmaradt tartozás miatt vagy a retorziótól tartva, egyik-másik nyomda felmondta az együttműködést. Ilyenkor új kiadót kerestünk, és találtunk is, ha mást nem, egy-egy önfeláldozó nyomdászt, mint például Binder Jenőt, aki éjszakánként belopózott a nyomdába, és titokban, súlyos kockázatot vállalva kiszedte a számot. Binder Jenőt később a sziguranca ugyancsak mozgalmi ügyben letartóztatta, és agyonverték.

A legnagyobb meglepetés az volt, hogy a Falvak Népe példányszáma ugrásszerűen emelkedett, s ha az előfizetők számát és a bejelentett újságárudai igényeket veszem alapul, egy-egy szám elérte a 15—17 ezer példányt. Ma sem érdektelen, hogy mi volt a gyors és növekvő siker titka. A döntő nyilván a lap általános irányzata volt. No de attól még nem egy lap feneklett meg anyagi okokból. Ma is meggyőződésem, hogy egy néplapnak nincs jobb szervezője, mint a következetessége és a hajlíthatatlan kiállása minden olyan ügyben, amely a néptömegeket alapvetően érdekli.

A Falvak Népe hasábjain nem volt mentsége sem romániai, sem magyarországi vagy más olyan közéleti megnyilvánulásnak, amely szemben állt a szocialista demokrácia és humánus követelményeivel. A különböző nem-

zetiségű reakció elleni fellépés egyensúlyának taktikai jelentősége is volt, amely nemegyszer zavarba hozta a lapra leleselkedő hazai biztonsági szerveket. *Drágaság, munkanélküliség, nyomor, Magyar fájdalma, Uzsora a gyárosnak, potom pénz a gazdának, Középkor Csíkországban, Újabb hajsza a magyar vasutasok ellen*, írtuk hazai viszonylatban. *Munka és kenyér helyett kardlap jár Pesten, Az ún. revízió hullámai, Gömbös szomszédnál*, hangzott egyidejűleg közvéleményünk vádja a Horthy—Gömbös—Töreký álnemzeti terror ellen. Hangot kapott a parasztság minden lényeges panasza. Az 1932. november 25-én megjelent *Halotti beszéd 1932-ból* arra emlékeztet: „Látjátok, feleim, mik vagyunk. Biza por és hamu vagyunk... Por és hamu lett egyszeriben a konverziós törvény. Azzá tette a semmítészék.“

A hétről hétre szaporodó, változatos, hol drámai, hol ironikusan ízes falusi levelek izgalmas és érdekes szószékké tették a Falvak Népet. Megszólaltak itt a mérái és vistai gazdák, az Arad megyei munkanélküliek, a Csík-szeredái adóterror áldozatai, a bihari szegények, a rugonfalvi gazdák. Se vége, se hossza a sok községnek, ahonnan a levelek világgá kiáltották a vidék tiltakozását és bánatát. Senki nem érezhette, hogy politikai híveket, előfizetőket vagy szavazatokat vadászunk. Minden olvasó, akihez szóltunk, csak azzal a benyomással tehette le a lapot, hogy az a saját tudatának őszinte tükörképe.

A merész vállalkozás első izgalmaiban szinte meg is feledkeztem arról, hogy a nevem még mindig szerepel az Erdélyi Fialok főmunkatársai között. Különösebb okom nem volt sietni a szakítással, habár benyomásom szerint a lap az utolsó időkben a nyílt küzdelem arénájáról az eloldalgás irányába haladt. A Falvak Népe azonban még nem volt abban a helyzetben, hogy jobbra-balra vagdalkozhasson és olyan körökben keltsen riadalmat, amelyeket, legalábbis részben, meg lehetett és meg is kellett volna nyerni. Sietett azonban az Erdélyi Fialok vezetősége, amely, úgy látszik, sokkal inkább átérezte felelősségét a maga politikai kötöttségei iránt, semhogy vállalta volna velünk a formai kapcsolatot is. Az első nehézségek és izgalmak közepette meglepetésszerűen szembe kellett nézni azzal is, hogy „kizártak“ az Erdélyi

Fiatalok szerkesztőségéből. Sajnáltam, mert elképzelésem szerint le kellett volna ülnünk, hogy bizonyos kérdésekben közös platformot keressünk, viszont támadásuk inkább a Falvak Népe-nek használt és nem az Erdélyi Fiataloknak. Bennünket megedzett és ellentámadásra készített, az Erdélyi Fiatalok azonban fokozta elszigeteltségét és elosztatott minden olyan illúziót, hogy irányítása alatt demokratikus ifjúsági tömegmozgalom bontakozhat ki. Vigasztaló és biztató volt viszont, hogy a kizárásnak ellenzéke is volt, s visszaemlékezéseim szerint ellene szervezett Jancsó Elemér, Bányai László (aki távollétében Jancsó Elemér útján foglalt állást), Mikó Imre és Béla öcsém.

Az Erdélyi Fiatalokból történt kiválás tiszta vizet öntött a pohárba, és jelentős mértékben hozzájárult a Falvak Népe politikai arculatának kidomborításához. A kizáró határozattal kapcsolatban írtam a lap 1932. november 11-i számában: „Annak az intelligenciának, amely az Erdélyi Fiatalokhoz tartozik, érdeke, de a magyar falusi szegényeknek nem érdeke, hogy szent testvériségben hagyják magukat nyúztatni mindenféle faji és vallási, sokszínűn egyszínű élösködők által. Ha izgató a mondanivalónk, úgy csak annyiban az, amennyiben nyilvánvalóan megtörtént és mindennap megtörténő igazságtalanságokat takar ki. S ez az izgalom szükséges a dolgok megváltoztatásához. A jogok megvédéséhez, a visszaélések megakadályozásához. Nem a mondanivalónk izgató, izgatok a tények.“

SZEMELVÉNYEK A FALVAK NÉPÉBEN KÖZÖLT ÍRÁSAIMBÓL

Istencsapás vagy felelőtlenség?

Amennyi csapás, az mind a mezőgazdaságra szakadt. A tavasszal árvíz iszapolta el a zöld vetéseket. Alig múlt el az árvíz és alig tértek napirendre a mezőgazdák az elszenvedett óriási károk felett, megjelent a rozsda. A búzakalászon feltűntek a veszedelmes fekete foltok, a kalászkok könnyűek lettek és félig üresen zörögtek. Csépléskor szűkösen alig öntöttek valamicskét.

Még a vetőmagot is alig hozták ki a jó búzatermő földeken is — nem is emlegetve egyéb termelési költségeket. Múltkori számbunkban ismertettük a földművelésügyi minisztérium kimutatását, hogy ez idén közel 200 ezer vagonnal gyengébb a búzatermés a tavalyinál. Rozsda után sertésvész vonult végig az országon. 300 ezer sertés hullott el Erdélyben és Bánátban, és felbecsülhetetlen károkat szenvedtek az egészséges disznók tulajdonosai is, mint-hogy a sertésvész következtében életbe léptetett, 30 kilométerig terjedő zárlat miatt teljesen szünetelt a kivitel. Marhavész is pusztított. A gyümölcstermelés sem sikerült, talán az egy Székelykeresztúr környékének kivételével. Ráadásul a szegény földműves ember súlyos természeti csapásaira, hirtelen évek óta nem ismert színvonalra szökött fel a búza ára, amikor a mezőgazdának nemcsak készletei fogytak el, de még a legnélkülözhetetlenebb kenyér-és vetőmagszükségletét sem tudta beszerezni. A napisajtó beletnyugvással, legfeljebb egy sóhajtással vette tudomásul a sorozatos szerencsétlenséget. Istencsapás — mondotta. Az Isten és a túlvilági lények küldték le a földre a szegény földműves nép fejére, hogy büntesse büneiért és az elégedetlenkedés és természetes lázongás helyett jobb útra terelje.

Pedig a dolog ezekkel az egymás után jelentkező természeti csapásokkal egészen másképpen állt. Nem az Isten küldötte azokat az égből a földre büntetésül, hanem maguk a halandó emberek, éspediglen az ország felelős urai az okai. Azért volt oly ritka sok veszteség, mert a mezőgazdák nem tudtak védekezni a természet ellenséges elemei ellen. A földművelő ember örök küzdelemben állt a természettel. A technika mai fejlődési színvonala már azt is lehetővé teszi, hogy a természet ellenséges erőit uralja. Az ország földművesei mégis vereséget szenvedtek, jobban, mint bármikor a műveltség alacsonyabb fokán is.

A mezőgazdának nincsen műtrágyája, nincsen tiszta, nemesített vetőmagja, azért terjedt el a ragályos rozsda.

A mezőgazdákknak nincsen ingyenes állatorvosuk, akik állandóan a falvakban tartózkodjanak, legalábbis hetenként egyszer rendelkezésre álljanak a falusi földműveseknek. És nemcsak az állatok tömeges pusztulása esetén, hanem egyes esetekben is segítsen. Ma minden járásnak egyetlen állatorvosa van csupán, fent a járásszékhelyen, csak nagy ritkán, csak súlyos járványok alkalmával akar vagy tud kiszállni a faluba, amikor már késő. Azért üti fel minduntalan a fejét a sertésvész, és ezért pusztulnak el százezrével a szegény földműves ember jószágai.

A mezőgazdának nincsen pénze, nincsen gépje, nincsen olcsó hitele, hogy nemesített vetőmagot szerezzen be. Azért maradtak parlagon a földek.

A mezőgazdáknak nincsenek szakiskoláik, nincsen mérnöke, nincsenek szakemberei, akik bevezessék a fejlett gazdálkodási módszert, géteket emelnének, réteket öntöznének, vizeket csapolnának, hanem csak nehéz adói, illetékei, súlyos bank- és ipari áruzsorája és gondjai vannak. A mezőgazda tönkrement, lerongyolódott, tönkretették a mezőgazdaságot, beteg, és ilyenkor természetesen nem tud védekezni semmi ellen, akárcsak a megtört, beteg emberi szervezet.

Azért jönnek olyan sűrűn a természeti csapások.

Meg kell állapítanunk, hogy az ország vezetői súlyosan felelősek mindezekért. A magyar falusi lakossággal szemben elsősorban a magyarpárti urak felelősek és bűnösök. Mert nem nevelték a magyar földműves népet, hanem ellenkezőleg: elvonták az igazi parasztmozgalmaktól, amelyek érdektelenül segítettek volna. Fűt-fát ígértek, nemzetiszínű zászlókat lengettek, gyönyörű jelszavakat pufogtattak, és mégsem tettek semmit. Visszaéltek a jóhiszemű földműves nép bizalmával, amely támogatást, jóakaratot előlegezett, csak hogy kiemeljék a hínárból, de csak a maguk grófi, bankár- és gyárosérdekei után néztek.

Az ország pénzes emberei kiszipolyozták a falusi földműveseket a bankokon keresztül. Azután jó mélyen lenyomták a mezőgazdasági termékek árát, hogy mindenki valósággal elprédálta munkájának keserves gyümölcsét. Ugyanakkor a gyárosok magasra felszorították az ipari termékek árait. Súlyos adókat vetettek ki. Az egyházak újabb, még nagyobb terhekkkel jöttek az Úr nevében a falvakra, ahonnan már előbb minden vagyont elvittek. Pénzt, ingót-ingatlant.

Mi tudjuk, hogy melyik bajban ki a bűnös, hiába bújnak el az illetékesek. Hiába mossák kezeiket a vezető emberek, mert nagyon jól tudjuk, hogy az „istencsapások“ felelősei lent járnak a földön, nincsenek az égben.

(1932. október 7.)

Gömbös-uralom: kényszermunka a népnek

Gömbös az úgynevezett „erős kéz“ politikáját hozza. Ez azt jelenti, hogy a magyarországi urak a sok millió éhes gyomornak kenyér helyett ennek az „erős kéz“-nek az öklét nyújtják. Ezen

a ponton találkozik a Gömbös gondolkodásmódja a németországi Hitler Adolféval.

Tudvalevő, hogy a Hitler-párt kieszelte a munkanélküliség megoldására a munkásoknak kényszmunkába állítását katonai fegyelem alatt. Tehát nem úgy, hogy rendes munkaalkalmat teremtsen tisztességes kézzel, hanem úgy, hogy a krízis következtében a munkaalkalmak híján éhez, nélkülöző és letört embereket ingyenes közmunkára kényszeríti. Az ókorban is így volt: valami ennivalót a rabszolga is kapott. Minden ingyenélő politikai kalandornak ez az álma: mások kommandóra dolgozzanak, ők pedig henyéjlenek és parádékat tartsanak.

Gömbös miniszterelnök, Keresztes-Fischer belügyminiszter és Marton Béla, a leendő belügyi államtitkár együtt főzik a magyar nép megnyomorításának, az úgynevezett Nemzeti Munkásosztagnak a tervét. Eszerint minden 21 és 40 év közötti férfi köteles 8 hónapi ingyenes kényszmunkára bevonulni. Azaz nem mindenki köteles, csak a szegény ember. Mert a gazdag ember 400 pengőtől 10 000 pengőig terjedő váltságdíjjal megválthatja magát. A kényszmunka fejében ellátás jár, vagyis az a bizonyos zupa, amit már megkóstoltak az emberek a háborúban, s amit a legutolsó fegyenc is kap.

Ezzel a kényszmunkával akarják megkezdeni az úgynevezett „magyar feltámadást“. Bizony, a háborúban meggyötört, a 10 éves Bethlen-uralom által kifosztott magyar népnek nagy szüksége van már feltámadásra. A kenyérnek, a munkának, a békének a feltámadására. Azok az urak azonban, akik a Nemzeti Munkásosztagon törnek a fejüket, azok magyar feltámadás alatt egyebet értenek. Értik a régi jó dzsentrí osztály urambátyám uralmának a feltámadását, a kényszmunkának a feltámadását, a jobbágyság feltámadását, a rabszolgakor feltámadását.

Azt írják a magyarországi lapok, hogy a Munkásosztag (Mog) 3 fő vezetője a főrendiháznak, tehát a mágnásháznak lesz a tagja. Tehát így néz ki a dolog: a mérleg egyik serpenyőjében vagy 30 000 kényszmunkára kötelezett ember, a másik serpenyőben pedig három méltóságos, három főrendi.

Egyet elfelejtene a magyarországi urak. A gépek, a villamosság és a rádió korszakát éljük, és ma már nem lehet az embereket olyan eszközökkel idomítani, amilyenekkel az ördögűzés, máglyán égetés, a jobbágyság és rabszolgakor idejében dolgoztak.

(1932. október 14.)

A drágaság lázmérője munkáért és kenyérért kiált!

Az országon rettenetes drágasági hullám rohan végig. Nem az általános értékemelkedés ez, amely egy gazdasági föllendülés és vagyonemelkedés mértéke. Egyszerű, közönséges és egészségtelen drágasági hullámról van szó. Olyanról, amelyet régi békeidőkben ankétokkal és kormányintézkedésekkel próbáltak orvosolni, most pedig orvosolni meg se kísérelnek. A tehetetlenség és részvétlenség pislogásával ülnek körül a beteget gazdasági vezetőink.

A legfontosabb élelmi- és fogyasztási cikkek ára felszökött, de a kereseti lehetőségek letörtek. Drágaság van falun, drágaság van városban. Megdrágult a kenyér, megdrágultak a fűszer- és gyarmatárúk, megdrágult a textiláru és sok másfajta iparcikk.

Politikus uraink addig vitatkoztak Genfben a külföldi uzsorások még uzsorásabb feltételeinek elfogadása vagy visszautasítása felett, belföldön pedig annyit játszottak az infláció meséjével, míg a spekuláció egyszerre nekirugaszkodott, és a piacot egyszerűen felborította.

Búza nem termett az idén, mert megette a rozsda. Búzában tehát kereslet van. A vámok miatt nem lehet behozni sem. A búza ára úgy felszökött, hogy a nagymalmok a búzaliszt árát 10 lejre szabták, és a kenyér a legtöbb városban 12 lejjel kerül piacra. A 10 lejes búzaliszt tönkreteszi a falut. Az ótengerit mázsánként 200 lejért, az újtengerit mázsánként 130 lejért, a zabot, árpát mázsánként 250 lejért kell hogy elherdálja, mert ebből termett belföldön elég. De a búzalisztet a malmoktól kell hogy megvegye, s annak mázsájáért 1000 lejt kell hogy fizessen. Ez valószínűsítő kifizetése a falusi népnek, az importáló társaságok, a malmok és a behozatali vámok érdekében.

Még nagyobb baj a 12 lejes kenyér városban. Az esztendő első felében 4—5 lej volt egy kiló kenyér, és a legnyomorultabb munkanélküli vagy éhbéres munkás is hozzájuthatott egy karéj kenyérhez. Honnan van azonban ma egy 8 tagú családnak napi 60—70 leje csak kenyérre?! Honnan legyen kenyérre, mikor a családfő — ha olyan szerencsés, hogy munkája van — a gyárból alig heti 300—400 lej bért visz haza?

Az egész országban sztrájkhullám érezhető, mert a munkásság nem maradhat meg a régi bérekkel akkor, amikor a kenyér ára kétszeresre, a hús, a gyarmatárúk, textil- és iparcikkek másfél-szeresre emelkedtek. A munkásságra rá akarják fogni, hogy poli-

tikai okokból sztrájkol. Ez nem így van. A kenyérért és megélhetésért harcolnak elsősorban. Persze, ha a jogos sztrájkmozgalmat letörni igyekeznek, akkor a bérharc kilép medréből és politikai jelleget ölt. Az egyik kolozsvári munkaadó maga jelentette ki, hogy a csizmadiamunkások bérmozgalma jogosult, mert ők mint munkaadók is belátják, hogy az eddigi nyomorúságos bérből még kínlódni sem lehet tovább.

A drágaság elleni harcnak egyik egész különleges fajtája jelent meg tegnap Kolozsvár utcáin. A diáksztrájk. Nem akarnak beiratkozni, s nem is tudnak.

Több száz szegény diák tüntető felvonulást rendezett a magas taksák ellen, a magas tandíjak és vizsgadíjak ellen. Ezeket a diákok a szájuktól kell hogy elvonják, és az egyetemi tanár urak zsebeit kell hogy megtömjék velük. Sok szegény diák azonban nem is tud beiratkozni vagy vizsgázni, mert nem telik reá. Táblákat hordoztak végig e felírásokkal: „Le a taksákkal!“, „Le a rablással és kifosztással!“

A drágaság miatti harcok és megmozdulások a dolgozó társadalom egészséges védekezései egy fenyegető betegséggel szemben. Ez a betegség, ez a drágasági hullám azonban, úgy látszik, csak egyik kiütése annak a nagy betegségnek, amelynek neve általános gazdasági pusztulás. Az utóbbi esztendőben a tőkés társadalom nemcsak hogy nem tudja egyensúlyban tartani a gazdasági életet, de egymás után balfogásokat követ el. Ezek mutatják, hogy képtelen megállani a lejtőn és folyton gyorsabbodik a lefelé csúszásban.

A politika felelős vezetői nem bírják már a gyeplőket tartani.

Követeljük a magas vámoknak, magas adóknak, magas monopoláraknak megszüntetését. Külföldi uzsoratartozásaink törlését. Követeljük a drágaság letörését. Követelünk olcsó kenyeret. Követeljük a munkabérek felemelését és az iparcikkek árainak leszállítását.

A paloták fényűzésével szembeállítjuk a kunyhók békéjét. De a kunyhók békéjéhez csak munkán és kenyéren keresztül vezet az út. S mindaddig, amíg a tisztas munká és tisztességes kenyér lehetőségei hiányoznak, harcolni fogunk ezekért.

Munkát és kenyeret! Békét a kunyhóknak, háborút a fényűző palotáknak!

(1932. október 21.)

Kopogtatnak a tél borzalmai

Az erdélyi Kárpátok ormaira lehullott az első hó. A völgyekben már hideg, csípős szelek nyargalnak végig. Húzd össze a kabátod, tapaszd be az ablakréseket, szegény ember. A tél őszes gondjai ott kalapálnak már a fejedben.

Az első gond most még inkább, mint eddig: a kenyér. A falunak nincs kenyere, a falunak nincs búzája. Rettenetes tél elébe néz a falusi és városi szegénység egyaránt.

A nyáron még ellehetett valahogy... Egy lejért sárgadinnyét vásárolt, vagy három-négy cső kukoricát. Ezzel csillapíthatták éhségüket a városi és falusi munkanélküliek. Az őszi olcsó gyümölcsrel segített valamennyire. De most a tél küszöbén a kenyér kell átvegye a tápláló anyag dolgát. De az étető kenyér sehol sincs.

Nagyváradon a megyebeli földműveseknek vetőmagot osztottak ki 500 lejes árban. A földművesek megrohanták a vármegyeházát, és szinte összeverekedtek a vetőmagért. Az elkésett vetőmagért. Az 500 lejes méregdrága vetőmagért. A rendőrség kellett vigyázzon a rendre.

Ezt a hihetetlen dolgot egyszeribe elhiszi akárki, ha eszébe juttatjuk: milyen pusztítást végzett búzatermésünkben a rozsda. Sok helyütt — éspedig épp a legjobb búzatermő völgyekben — az árvíz is segített a pusztulásnak. A legtöbb gazdának nem maradt sem vetésre, sem élelemre búzája. De ahol aratott is egy keveset, ott vagy elvetette azt az őszi s nem maradt élelemre, vagy megette, s akkor nem tudott vagy nem tud vetni. Ezért ostromolták meg a falusiak a nagyváradai megyeházát: ki élelemért, ki vetőmagért.

Hol van ilyenkor a kormány segítő keze, hol van a mezőgazdasági kamarák támogatása? Hol vannak a segélyek, az ingyenvetőmag, az ingyenbúza a megélhetésre?

A télen nemcsak az ennivaló, de a fűtésrevaló is hiányozni fog. A meglevő erdőtörvények és fairtási jog sok egyháznak, magánasnak és nagyvállalatnak erdőrengetegjeit védik. Védik attól, hogy a szegény ember egy kis ingyenfát vegyen belőlük. Az erdőhasználat és fairtás miatt naponként vannak összetűzések a szegény lakosság és a hatóságok között, amelyek csak az erdőbirtokosok érdekeit védik. A napokban Parva Naszód megyei község egész lakossága föllázadt az erdő miatt. Az interimár tanács ve-

zetése alatt elhatározták az erdő ingyen használatát, és szembe szálltak a kivezényelt csendőrséggel. Ha erdős vidéki román község erre kényszerül, elképzelhető a helyzet a magyar falvakon, különösen az erdőszegény vidékeken. Egyáltalában nem meglepő Parva község lázadása. A fennálló igazságtalan erdőbirtokviszonyok és a kormány helytelen erdőpolitikája okozzák az effélet.

Új erdőfelosztásra van szükség. Adják át az egyházak és mágánások erdőrengetegeit a szegény falusi lakosságnak. Engedjék meg az ingyen fakivágást.

A falunak a búza- és tüzelőanyaghiánnyal szemben van egy gyarapodása: gyarapodnak a munkanélküliek. Az utóbbi hónapokban roppant leépítések és elbocsátások voltak a városokban. Tíz-ezrével özönlik vissza a nép a városból a faluba. Szolgálok, háztartási és üzleti alkalmazottak, gyári munkások és munkásnők visszatérnek csapatostul a falvakba, és növelik az éhezők és fagyoskodók borzasztó tömegeit.

Követeljük a munkanélküli-segély bevezetését, amíg nem késő, amíg nem indulnak meg az éhségfelvonulások, úgy, mint Amerikában.

A búza nélküli falu, a kenyértelen falu, a falu tüzelőanyag híján, a munkanélküli falu mutatja: micsoda szerencsétlen gyarmat vagyunk. Erdélyország: szegény gyarmatország! Erdélyi falusiak: szegény gyarmatlakók! Mi kell ennél több: „erdőkoszorúzza“ országunkban nincs a népnek tűzifája, verekedni kell érte! Ugyanúgy, mint az összes világgyarmatokon: termelünk és dolgozunk: de másnak, minden a másoké.

Az új kormány adott egy magasaróptű programot. Tele magas politikával, alkotmánnyal és egyebekkel. Csak azt nem látják ki belőle: mi lesz a kenyérrel, a vetőmaggal, a tüzelőanyaggal és a munkanélküliséggel.

És a Magyar Pártnak s a magyarpárti sajtónak ezekhez a viszonyokhoz egy szava sincs. Azaz egy szava mégis van, az hogy: „Ámen!“

Mi azonban a fenyegető tél küszöbén ismét és a tizenkettedik órában segítséget követelünk a falvak népének: ingyen vetőmagot, ingyen élelembúzá, kenyeret, ingyenfát és munkát!

(1932. október 28.)

Halotti beszéd 1932-ből

Látjátok, feleim szemetekkel, mik vagyunk. Biza por és hamu vagyunk... Por és hamuvá lett egyszeribe a konverziós törvény.- Azzá tette a semmitőszék. Most szó szerint vette hivatását, és megsemmisítő határozatot hozott. Nemcsak a törvényt semmisítette meg, amelyet egyszeribe elfűjt, de megsemmisítő ítéletet hozott az egész politikai életre, a múlt és mostani kormány komolyságára. Lesújtó ítéletet a drága pénzen fenntartott törvényhozó testületek, a kamara és szenátus munkájának alaposságára. A sok fáradság, fondorkodás és ravaszság, veszekedés és alkudozás, módosítás és toldás-foldás, ami egy esztendőn keresztül ott kavargóit a törvény fabrikálása körül, az mind kárba veszett. Végül is kiderült: a szegény konverciónak lyukas volt a feje.

A semmitőszék azon a címen semmisítette meg a konverziós törvényt, hogy ellenkeznek az alkotmánnyal és a magántulajdon „szentségé“-nek elvével.

Ez az indoklás valami hasonlatosságot mutat egy népellenes politikai alakulatnak, a „polgári bolsevizmus elleni frontnak“ az álláspontjával. A mozgalom most indult, és szintén ugyanazt a programot tűzte ki célul, amelyen a semmitőszéki ítélet alapszik: megmenteni a mai helyzetet.

Az irányítók: Vlad Aurél és Grigore Filipescu urak.

A mezőgazdasági konverziót nem a mai rendszer ellenségei, hanem polgári urak: Argetoianu, Iorga stb. urak csinálták. Amit ők akartak keresztülvinni, azt tulajdonképpen a tudomány nyelvén polgári forradalomnak nevezik. A polgári forradalom tulajdonképpen nem jelent semmi átalakulást. Hanem csak azt, hogy a régi grófi, hűbéri, nagybirtokosi uralom helyébe bankárok és gyárosok kerültek.

Ilyen átalakulás történt 1918-ban Romániában is, és ez megszüntette bizonyos mértékben a nagybirtokok középkori intézményét és a földreformmal földhöz juttatott sok ezer kis- és középgazdát. A valódi cél azonban nem ez volt, hanem az, hogy az 1918-as forradalmi hangulatot lecsendesítse.

Ez az újítás azonban, ha el is vett sok százezer hold földet a grófoktól, meghagyta nekik az óriási erdőket, meghagyta a bankoknak a pénzt, és megkezdte a legrémesebb uzsorát.

Rászabadították a bankokat, a gyárosokat és más uzsorásokat az újdonsült kisbirtokosokra.

Az emberek pénz híján kölcsönökhöz folyamodtak, és szédületesen eladósodtak. Ilyenformán a földtulajdon telekkönyvileg átment ugyan a grófoktól a földművesek egy részére, de ugyanakkor a jól ismert C. lapon bevonultak a birtokba a bankok, és ők lettek az igazi tulajdonosok.

Több mint tíz éven át folyt a földművesség kiuzsorázása a bankok által. Amit a földreform az egyik kezével adott, azt a másikkal visszavette. Az 1918-ban történt átalakulás zsákutcába jutott. S ennek a zsákutcának az útjelzője volt: a végrehajtások és árverések által feldühödött falusiak elégedetlensége.

Erre következett az úgynevezett polgári forradalomnak második hajtása, a konverziós törvény. Ez a törvény is, mint annak idején az agrárreform, a mai rendszer csorbítását jelenti. De nem azért, mert a mai helyzetet rossznak találja, hanem éppen azért, hogy azt megmentse. Kényszerítve volt a kormány a konverzióhoz folyamodni, hogy ne legyenek lázadások. Éppúgy, mint a földreformnál, amelyet csak azért és úgy vitt keresztül, hogy lecsillapítsa az elégedetlenséget.

Ezt kell tudni a konverzió, a semmítőszék és az új mozgalom megértéséhez.

A semmítőszék ítélete azzal magyarázható, hogy a semmítőszék hisz az alkotmányban, hinnie kell benne, s ezért sietett az alkotmány védelmére. Eszünkbe jut, hogy ezer és ezer alkalmat nyújt a romániai munkások és földművesek élete ily alkotmánymentésre. Például a megélhetéshez való jog védelme, a szabad sajtó, a szabad szó, a szabad gyülekezés védelme, a személyes szabadság védelme. Aztán az uzsora elleni küzdelem stb. stb. Mindezeknél miért nem lép közbe a semmítőszék? Miért lép közbe csak most, hogy a bankérdekek szentségéről van szó? A Vlad—Filipescu-féle alakulat pedig így érthető:

Ezek az urak sokallják azt a jólétet és szabadságot is, ami most a romániai dolgozóknak, különösen a falusiaknak jár. Szeretnék visszacsavarni a történelem kerekét vagy kétszáz évvel. A hűbéri, jobbágyi időkbe. Őnekik még Argetoianu úrék is bolsevisták. Hát ennek a fele sem tréfa!

De halotti beszéddel kezdtük, hát fejezzük is be. Furcsa temetés ez. A koporsó egyik oldalán a szegény kisemmizett parasztok állanak. Egyikük sem sír, közönyösen néznek. A másik

oldalalon a „front“ áll, szintén könnytelenül. Furcsa halott, furcsa síratók.

A halott sírhalmán új élet kell hogy kizöldüljön, munkások és földművesek új élete!

(1932. november 25.)

Drágaság, munkanélküliség, nyomor

Drágaság, munkanélküliség, nyomor! Ez az a szentháromság, ez az az új evangélium, amelynek jegyében kormányozzák ma az emberiség 90 százalékát: a dolgozó tömegeket. A világgazdasági válság mind mélyebbé válik, mind szélesebb és mélyebb szakadékot von a dolgozók milliós tömegei és az urak kis csoportjai közé. A dolgozók és a henyélők közötti harc mindjobban kiélesedik.

Romániában a drágaság a legutóbbi hónapok óta ismét és még nagyobb erővel dühöng.

A drágaság elsősorban a falusi dolgozókat sújtja, akiknek terményárai folyton zuhannak lefelé, s a hiányzó cikkek ára pedig szédítően magas. A dohány, gyufa ára még mindig a régi elérhetetlen magasságban áll, míg a liszt, cukor, petróleum és egyéb cikkek magas árai tovább emelkednek. Az adók behajtása falun könyörtelenül folyik, és mindennap vannak összeütközések a végrehajtók és fizetni nem tudó földművesek között, akik utolsó párnájuk vagy tehenük védelmében elkergetik a végrehajtót vagy a csendőrt.

A városi munkásság sorsa sem jobb. Itt a gyári leépítések, a félheti foglalkoztatás, a bérek letörése pusztítja el a dolgozók életlehetőségeit.

A kontingenciális rendelet a legfontosabb behozatali cikkeket egynéhány üzér kezébe adja, s ennek eredménye a máris mutatózó drágulás ezen cikkekben.

A drágaság, munkanélküliség, nyomor érthetően megmozdulásra, harcra kényszeríti a dolgozókat. Ez az életösztönük legtermészetesebb megnyilatkozása. De ha a dolgozók tömegesen tüntetnek a drágaság ellen, a munkanélküliség ellen, a nyomor ellen, akkor puskatussal és gumibottal verik szét őket. Ezt teszi a mai uralkodó rendszer, ahelyett hogy gyökeresen oldaná meg a bajokat.

A mai rendszer mellett azonban a bajokat az urak megoldani nem tudják. Épp ezért választja orvoslási eszközül a puskatust

és gumibotot. Ez éppoly velejárója és tartozéka a mai rendszernek, mint a munkanélküliség vagy tömegéheztetés.

Megoldás hiányában mind gyakoribbak a dolgozni és élni akaró tömegek gazdasági és politikai megmozdulásai, tüntetései és utcai harcai. A kapitalista rendszer nem a dolgozók szempontjait és a közszükséglet kielégítését tartja szem előtt, hanem csakis a tőkés urak hasznát és élőködő meggazdagodását. Ezért választja el a mai rendszer a munkást munkája gyümölcsétől.

Hogy a munkás munkája gyümölcséhez jusson, vissza kell hogy szerezze azt a piacon. De amíg ő a munkáját akár munka, akár termény formájában éhbéren kell hogy odaadja a gyárosnak, bankárnak vagy nagykereskedőnek, ugyanazokat a dolgokat drága áron kell visszavennie tőlük.

A mai rendszer a dolgozó embert mint dolgozót és mint termelőt szembeállítja és megvámolja.

Ez az a rendszer, amely milliószámra kényszeríti éhségbe a dolgozókat a henyélő tőkésék érdekében. És a munkáért és kenyérért harcolókat gumibotokkal és ólomgolyóval némitja el.

Munkára, kenyérrre, földre és szabadságra van szükségük a dolgozóknak!

Ezért harcolnak nap nap után mind élesebben a dolgozók, városban és falun egyaránt a végső győzelemig. Egy olyan rendszer eléréséig, ahol nincs kizsákmányolás, és ahol a dolgozó és fogyasztó érdekei egyesülnek.

(1933. január 6.)

Beköszöntött a nyílt diktatúra!

Azok a harcok, amiket a dolgozók és a polgárság folytat a mai rendszer körül, új fejezethez érkeztek. A kormány, mint a polgárság védelmi szerve, ostromállapotot hirdetett ki minden fontosabb ipari központban: Bukarestben, Temesváron, Ploiesti-ben, Galati-on és Iasi-ban, ott, ahol a dolgozók mozgalmi a leg-átütőbb erejűek. A burzsoázia nyilván azt remélte, hogy az ostromállapot bevezetésével megerősítette hatalmát. Valójában éppen ellenkező eredményt ért el, mert a diktatúrának már az első nagyobb sztrájkra való ilyen hirtelen bevezetésével kihívó gyengeséget árult el.

Nyugaton, az olyan fejlett kapitalista államokban, mint Franciaország és Németország, ellentállóbb a burzsoázia, és a de-

mokratikus cégtáblát jóval tovább meg tudja őrizni. Diktatúrához ostromállapottal csak akkor fordul, amikor a kommunizmus „veszélye“ az ajtón már fél lábbal belépett. Itt azonban — nálunk — a kapitalizmus fejletlenebb volta (félig feudális gazdasági formák, a burzsoázia rövid múltja, felszereletlensége) a kapitalizmust gyöngébbé teszik.

A láncszemek gyöngén fonódnak egymásba, és könnyebben át lehet szakítani. Érthető, hogy a román burzsoáziának nincs bátorsága bevárni a kommunista mozgalmak megerősödését, felhagy a demokratikus jelszavakkal, és siet a nyílt diktatúra fedezékébe vonulni. A nagy bátorkodás, hősiesség a rendcsinálás tere — amivel a kormány a közvélemény előtt kérkedik — tulajdonképpen a legnagyobb gyöngeséget és gyávaságot takarja.

A diktatúra nyílt bevezetése a dolgozóknak nem hoz sok újat. Hiszen az a demokrácia, amelynek útjáról a kormány most lépett, az sem volt egyéb diktatúránál. Áldemokrácia volt csupán, amely a munkások és parasztok elnyomását akarta elkendőzni. Emlékezzünk csak vissza ennek a demokráciának a választására, emlékezzünk csak ennek a demokráciának a gazdasági politikájára a dolgozókkal szemben, s tisztán áll előttünk az értéke. A be nem terjeszthető választási listák, az ellopott szavazatok, a sztrájkok véres letörése, a munkások ezreinek fogságba vetése bizonyítják, hogy a politikus urak a demokráciát csak jelszavakban hangoztatták, és a gyakorlatban éppen az ellenkezőjét gyakorolták. Nincs tehát mit siratni, a munkásosztály semmit nem veszített, csak az amúgy is rossz sorsa súlyosbodott.

A nyílt diktatúrának bevezetését minden politikai párt egyaránt segítette. Ha akadt is egy-kettő, amely szavazatát nem adta rá, komoly harcot nem folytatott ellene. Ezt csak azért hangsúlyozzuk ki, mert az ellenzékben lévő polgári pártok a választók előtt úgy szokták feltüntetni magukat, hogy a kormány elnyomó politikája ellen harcolnak és kormányra kerülésük szabadságjogokat hozna. A szociáldemokrata párt szerepéről az ostromállapot bevezetése körül tiszta képet nyújt a miniszterelnök nyilatkozata, ami a kormánypárt kolozsvári hivatalosában is megjelent.

— Uraim, miért fáradoznak — mondotta a miniszterelnök az ostromállapotot helytelenítő néhány képviselőnek —, amikor a szociáldemokrata párti képviselők is csak félszájjal tiltakoznak?

Az ostromállapot bevezetésével a kormány még szorosabbra fűzte a közigazgatás, a hadsereg és a karhatalom együttműködését

a dolgozó tömegekkel szemben. Most a mai rendszer urai azt gondolják, hogy aggodalom nélkül hajthatják fejüket nyugalomra. Elfelejtik, hogy a társadalmi rendszerek életét nem az ilyen intézkedések határozzák meg, mint a „demokrácia“ és az ostromállapot, hanem a gazdasági tényezők, a nagy gazdasági problémák: a termelés megszervezése, a dolgozóknak munkához juttatása, a termelőerők felszabadítása. Az ezekkel szembeni magatartás miatt a mai kormányzati rendszernek nincs megoldása. Megoldás csak a dolgozók törekvéseiben, a kollektív társadalomban van, és ezért ennek az útját politikai erőszakkal sem lehet megállítani.

(1933. február 19.)

Sortűz a bukaresti vasúti munkásokra

Lapzártakor kapjuk az értesítést, hogy a bukaresti CFR-munkások — mintegy négyezren — vezetőik letartóztatása miatt sztrájkba léptek. A katonai hatóságok sortűzet adtak le a vasúti műhelyekben elzárkózott munkásokra, amiből heves harc keletkezett. Az összeütközésnek 4 halott és 25 sebesült áldozata van.

(1933. február 19.)

SZERVEZKEDÉS

Azok az olvasók, akikhez a lap közvetlenül szólt, nem tekintették a Falvak Népet csupán a szó megszokott értelmében vett újságnak. Maga a lap sem úgy jelentkezett, s híreinek értelmezéseivel, állásfoglalásaival és hol nyílt, hol burkolt felhívásaival a fórum és a fáklya szerepét is betöltötte. A falusi szegények, a munkások és az a fiatal értelmiség, amely különböző utakon — szakszervezet, Szociáldemokrata Párt, Erdélyi Fiatalok, Székely Társaság — fokozódó érdeklődést és rokonszenvet érzett a marxizmus iránt, mind többet igényelt. Amint a levelek özöne tanúsítja, az olvasók tömegesen és türelmetlenül sürgettek, hogy vegyük kézbe ezt vagy azt az ügyet, és lankadatlanul folytassuk felvilágosító és mozgósító tevékenységünket. A politikai választóvonalak eléggé ki voltak rajzolódva ahhoz, hogy az érdeklődők sejtessék a lap mögött sorakozó politikai erőket is. A helyi párt-szervezetek és más balra húzó tényezők, akik hathatós segítséget kaptak a Falvak Népevel, nyilván mellé álltak, s maguk is tudatosították, hogy baloldali vagy éppen kommunista mozgalomról van szó.

„Tisztelt Szerkesztőség! — írta a harmadik szám után a *szalontai levél*. — Mondanánk valamit mi is ahhoz, hogy mint vagyunk mi a Falvak Népe című újsággal. Olvastuk mi bizony mind a három számát, és mondjuk is, hogy az már bizony őszintén beszél, nem úgy, mint a többi magyarpárti lap, de azért kifogásolnánk is mi benne miegymást...

Mert tudjuk mi azt, hogy nagy a nyomorúság meg hogy nagy a drágaság. Azt sem kell nekünk újságból megtanulni, hogy megnyomorít a bank és a túl magas adó, mert azt már minden gazda tapasztalhatta a saját bőrén is, ha vagyon hozzá egy kicsi esze. Jól kérdezte a legutolsó számban a szentlászlói gazda, hogy írja meg a szerkesztő úr az újságban, hogy tanuljon belőle mindenki, ha olyan a sora, hogy mit kell csinálni. Abiza, azt

mondják meg nekünk, mert attól nem múlik el a szegény ember nyomora, ha még egyszer megmondjuk neki, vigyázz rá, te szegény ember, mert nagy a nyomorúságod. Érzy ő aztat.“

Az udvarhelyszéki szentmihályi gazda arra szólított fel, hogy segítsünk leszállíttatni a havasi közvagyonukért felszámított túlzott becsértéket. „Ha már a többi falvak kipanaszolták bajaikat az újságba — úgymond —, mü sem akarunk elmaradni a mü bajainkkal... Addig vacakoltak a nagyfejúek és húzták-halasztották az ügy elintézését, hogy a szegény emberek türelme fogytán lett... Írja még ki a szerkesztő úr azt is emellé, hogy Sebesi szenátor úr becsapta a három székely falu szegény lakosságát, mert ő mind csak ígérte, hogy így meg úgy elintézi a dolgot, de még a hajszálát sem mozdította meg. ökelme csak a szavazatokat kívánja az emberektől, segíteni nem tud. Mü már nem is fordulunk magyarpárti urakhoz, mert a Havas-ügy eléggé igazolta, hogy csak a magunk erejéből tudunk segíteni a bajunkon.“ Egy csík-szentimrei levél Bíró Ferenc kádármester adókálváriájának történetét fejezi be azzal: „írja meg a szerkesztő úr, hogy a falusi lakosság rendkívül fel van háborodva.“ Aradi munkanélküli a „primăria urai“ ellen fakad ki, akik azt állítják: „nem igaz, hogy csak huszonkét lejt lehet keresni naponta, mert a szorgalmas és erősebb munkás három-négy köbméter földet is ki tud emelni. Ez közönséges hazugság, ámtítás, és erre mi csak azzal felelhetünk, hogy ha a primăria urai nem hisznek nekünk, jöjjenek ki ök maguk és dolgozzanak a gátnál, s meglátjuk, hogy hány köbmétert lehet egy napon elvégezni.“ „Írja ki mindezt, szerkesztő úr, tanulságul arra — izenték a rugonfalviak —, hogy a vezető emberek a szegény falusi és városi lakosságot még a halála után is nyúzzák.“ Désaknai bányász elsírja Băiaş Traian 37 éves bányász-társának tragédiáját, aki munkavédelmi kesztyű hiányában csupasz kézzel kapcsolt, s „ez volt a veszte“. A bánya hajcsárai utólag szerezték be a kesztyűt, hogy alibit igazoljanak, s cserbenhagyták az árván maradt nincstelen családját. „Írják meg, kérem, ezt az esetet, amely biztosan nem az egyetlen, sem az első, hátha a munkásság nagy tömege elolvassa, s a saját bajaikon meg ezen is

okulva, utolsóvá teszi ezt az esetet, és összefogva, saját kezébe veszi saját sorsának irányítását, melyhez jó szerencsét kíván a sok közül *egy bányász*.“ A mérai és vistai gazdák azt izenték, hogy „szeretnénk, ha a szerkesztő úr a mi sérelmeinknek is helyt adna, hadd hallják meg azok az urak, akiket csak a választások idején látunk köztünk... Tőlük mi ne várjunk semmit se. Bajainkon csak saját magunk segíthetünk, ha összefogva, mi szégyény, küszködő emberek közösen harcolunk, amint a Falvak Népe írja: munkáért, kenyérért, szabadságért!“

A lap mozgalmi hatását és a napról napra gyarapodó olvasók rokonszenvét sokszor volt alkalmam személyesen, közvetlen érintkezésben is felmérni. A lap terjesztésének megszervezésével kapcsolatban gyakran kellett kiszállnom falvakba és városokba. Ma már természetesen magam is fejcsóválva gondolok arra, hogy ismeretség és kapcsolat nélkül néha éjszaka betoppantam egy-egy olyan helységbe, mint Érmihályfalva, Szinerváralja, Gyergyószentmiklós, Szalonta, Ditró, Maroshévíz és Margita, amelyeket addig csak hírből vagy térképről ismertem. Megérdeklődtem, hogy ki terjeszti a lapokat, van-e közkönyvtár, s ilyen bizonytalan hajszálon elindulva mindig találtam valakit — trafikost, cipészt, kerekest, újságtudósítót, tanítót, levelező földmívest, gazdaköri elnököt —, aki megértően fogadott, s ha személyesen nem is vállalta előfizetők gyűjtését vagy egyes számok eladását, nem hagyott útbaigazítás és jókívánság nélkül. A búcsúk mottója mindig az volt, hogy csak így tovább és túl a cikkezésen valamit tenni kell.

Meglepetésemre a Falvak Népe nemcsak az olvasók táborában, hanem idefent, a szerkesztőség táján is élénk mozgást váltott ki. A társtalanság félelme csak a második számig tartott. Az első szám után egyre-másra jelentkeztek az érdeklődők és a barátok, és szinte versenyezve igyekeztek segítségemre lenni. Adott pillanatban probléma lett, hogy kit mire vegyek igénybe, vagy egyáltalán opportunus-e valakit beavatni a szerkesztés és a terjesztés belső gondjaiba. A sok jövő-menő érdeklődő és önkéntes kisegítő tömegéből azonban lassacskán leszűrődött egy gárda, amely mindvégig odaadással és kitartóan követte a Falvak Népe útját. Java részük diák,

akkikkel már a Székely Társaságban, az Erdélyi Fiataloknál vagy a Szentjósikában lezajlott mozgalmakban együttműködtem. Sokat közülük vonzott a baráti kapcsolat és a bizalom, de hovatovább mindinkább meggyőződtem arról, hogy a legkitartóbb érdeklődők és kisegítők ifjú kommunisták voltak, akik pártfeladatnak is tekintették, hogy szorgalmasan és éberem örökjének a Falvak Népe irányzatának és befolyásának politikai hasznosítása felett. Anélkül, hogy mellőztük volna a polgári demokratikus vonalon vagy tisztán népiességből közeledő barátainkat, a törzsgárda mozgalmat kezdeményezett a Falvak Népe körül kialakult tábor megszervezésére. Elképzelésünk szerint egy Falubarátok Szövetsége, amely itt Kolozsváron főleg az egyetemi hallgatókat ölelné fel, jelentős tényezővé válhatna a magyar ifjúsági életben, és segítségével radikális szellemben vihetnénk tovább az Erdélyi Fiatalok által félúton cserbenhagyott eszményeket. A kolozsvári keret — gondoltuk — rendre kiépíthetné kapcsolatait más városok ifjaival és a falusi levelezőkkel, akiknek a szervezett közreműködésével egyszer s mindenkorra megvethetnénk a nyomdai és terjesztési költségekkel küszködő lap anyagi és szervezeti alapját, és egyben országos legális fórumot is teremthetnénk a dolgozók által olyannyira sürgetett aktív segítségre. Magunk közt ki is mondtuk, hogy mint Falubarátok Szövetsége is létezzünk, és ennek a jegyében kerestük a munkatársakat a főiskolák internátusaiban, a Székely Társaságban, üzemekben. A vállalkozás azonban nem öltött látványos méretet. Munkánk lényege az új zászló alatt is a lap szerkesztése, terjesztése, levelek gyűjtése és megválaszolása maradt. Az ehhez szükséges mindennapi konkrét teendőket azután is önfeláldozóan az idesereglett és nyilván ideirányított ifjú kommunisták és szimpatizánsok látták el.

Már említettem, hogy a Falvak Népe oszlopos támogatója és politikai szervezésének fáradhatatlan mozgatója Vincze János volt, a Kereskedelmi Főiskola hallgatója. Anélkül, hogy külön-külön részletezném az egyes munkatársak szerepét, általánosságban csak dicséret illethet mindenkit, akik anyagi nehézségekkel küszködve és tanulmányi kötelezettségeik dacára, önkéntesen és önzet-

lenül éjjeleket és nappalokat áldoztak egy-egy szám sikeréért, előfizetők gyűjtésére, levelek megválaszolására, csomagolásra. Sokan közülük arra is vállalkoztak, hogy személyesen szállítják ki a csomagokat a környező falvakba, ahol a Román Kommunista Pártnak kialakult kapcsolatai lévén, más politikai-szervezeti feladatokat is elláthattak. Hol mozgalmi, hol erkölcsi támogatást kaptunk Non Györgytől, Osztrovszky Györgytől, Csögör Lajostól, Fogarasi Józseftől, Bács Alberttől, Péter Lajostól, a cipész-től, aki tejeskannába rejtve szólította a lapot és a röpcédulákat Györgyfalvára, és sok-sok más ifjútól is.

1933 tavasza vészjósoló hazai és nemzetközi válságra köszöntött. Amióta csak bekapott a közélet fogaskereke, nem emlékeztem ilyen súlyos helyzetre, és ami még aggasztóbb volt, ilyen súlyos kilátásokra. Mélypontra súlylyedt a gazdaság, félelmetesen magasra csaptak a politikai hullámok, szorongatott helyzetbe jutottak a kisebbségek. *Drágaság, munkanélküliség, nyomor* volt az 1933-as év első számának vezércikke. „Ez a szentháromság, ez az új evangélium — írtam —, amelynek jegyében kormányozzák ma az emberiség 90 százalékát: a dolgozó tömegeket.“

Az 1933-as esztendő kezdete azonban nemcsak a válság új, dagadt hullámai miatt emlékezetes, hanem abban a tekintetben is, ahogy a munkásság szembeszállt és ahogyan a Román Kommunista Párt, mozgalmi tradícióit továbbfejlesztve, irányítani és szervezni tudta a küzdelmet. A február 2-án Grivicán kirobbant vasutassztrájk híre hullámként csapott fel a kolozsvári vasutasműhelyekben is. Az üzemi munkások hangulatáról mi, a Falvak Népe hetenként beszámoltunk, és híreink hangneme együtt emelkedett a rohamosan érlelődő szembeszállással. Akkoriban keltek szárnyra ilyen márkás mozgalmi nevek, mint Bojan, Popa, Timofi, Metz, a Dermata sztrájkjaiból már ismert Micu testvérek, és lépett fel rövid felolvasásaival vagy színdarabjaival Nagy István és Józsa Béla. Ilyen felolvasással egybekötött gyűlésre engem is mozgósítottak, de ott alig hangzottak el az első mondatok, végigsúgott a padosorokban az üzenet, hogy a rendőrség körülfogta az épületet. Mivel hivatalos irányítás vagy bejelentés nem történt, a közönség, amelynek jó részét gye-

rekes munkásasszonyok alkották, felszedelőzködött. Amikor kiléptünk a kapun, a vegyes, egyenruhás és civil rendőrsapat mindnyájunkat alaposan szemügyre vett, és egyeseket, akik gyanúsabbaknak tüntek, leigazoltatott.

Azután február közepe táján híre jött, hogy városunk vasúti műhelyeiben is kitört a sztrájk és a munkások vezetői mozdonyokról ismertetik a sztrájk okait és célját. Újságírókhoz csatlakozva megpróbáltam megközelíteni a műhelyeket, de a környéket sűrű rendőr- és csendőrkordon zárta el. Azon belül fegyveres munkásgárda őrizte az üzemeket, a karhatalmi kordonon innen pedig munkásasszonyok hol kérlelve, hol sikoltozva próbálták eljuttatni férjeiknek az élelmet. Másnap vagy harmadnap bekövetkezett az, amit már az első CFR-megmozdulás hírére találgattak, hogy ha a vasutasok kezdenek, megindulnak a többi gyárak munkásai is. Arra a hírre, hogy a Dermata, a Junász és a Transilvania dolgozói elindultak a vasúti műhelyek felé, felbuzdulva mi diákok is, sokan pusztán kíváncsiságtól hajtva, a helyszínre siettünk, de a Szamos-hídon túl már több olyan népes csoport jött szembe, amely az állomástéren lezajlott összecsapásokat újságolta. A csoportok rendre összefolytak, és munkát, kenyeret, szabadságot követelve a város központja felé vonultak.

A Falvak Népe február 19-i számának Legújabb rovatában már a bukaresti vasúti munkásokra leadott sor-túzról kellett beszámolnunk. A kolozsvári események részletes ismertetésére sajnos nem kerülhetett sor. Megpecsételődött a Falvak Népe sorsa is, s egy ideig szócső nélkül tárgyaltuk és találgattuk a sztrájk vezetőinek sorsáról keringő híreket. Ilyés néni meghívott a Boldog utcába, hogy gyönyörködjem abban a buzgalomban, amivel a város jószándékú asszonyai hordják a tejet és a kenyeret az elhurcolt munkások és munkanélküliek gyerekeinek. Valóban, szegényes proletárasszonyok között ismert orvosnők, tanárnők jótékonykodtak, adagoltak, kérdezősködtek, tanácsokat osztogattak. Ilyés néni, aki benyomásom szerint az egészséget vezényelte, örvendett, hogy mindezt megtekintettem, és arra kért, hogy népszerűsítsem az akciót a sajtóban is. Sajnos erre már csak keserűen visszakérdezhettem: hol?

Sűrűsödtek és sötétedtek a fellegek a nemzetközi élet látóhatárán is. Hitler hatalomra jutásával előrevetette árnyékát a nemzetközi ellentétek kiéleződése. Hódító előkészületeivel párhuzamosan a német fasizmus terrorista gépezete belegázolt minden olyan szervezetbe és intézménybe, amelyet a munkásság és a haladó polgárság az előző évtizedekben kivívott. Sorra szedte egyéni áldozatait is. A fajgyűlölet hullámai milliőkat vetettek a túl-erő kénye-kedvére. „*A német polgárháború felé* — hangzott vészjóslóan a Falvak Népe 1933. január 19-i számának külpolitikai cikke. — A tények hamarosan megmutatták — írja a lap —, hogy meddig bírta ki a német fasizmus a »törvényességet«. Hitlerek igyekeznek a legvadabb terror alkalmazásával, a fasizmus módszereivel ieigázni a munkásmozgalmat és elsősorban a forradalmi munkásságot és a kommunista pártot. Hitler kormánya rendeleteket közöl, amik felfüggesztik a sajtószabadság címen eddig fönnálló jogokat, és amiknek alapján a »Rote Fahné«-t, ezt a kommunista lapot betiltja, mert a proletárdiktatúrát éltette... Különben Hamburgban és mindenütt nap nap után véres harcokban kovácsolódik eggyé az osztályöntudatára ébredő németországi munkásság forradalmi egységfrontja.“

A sortüzek, börtönök, nemzeti és faji gyűlölködés, a tüntetések, sztrájkok, éhségfelvonulások világa nemcsak a lap híryanagában és hangvételében tükröződött. Sok tekintetben érezte hatását a lap munkatársainak magatartásában és sorsának alakulásában is. Egyre több levél panaszkodott, hogy a helyi potentátok akadályozzák a Falvak Népe terjesztését és egyik-másik faluban kipurdikálják az olvasókat. Az 1933. február 12-i számunkban közölt nagybányai levél megreklamálja a káplán urat is, aki „... merész dolgokat gondolva, felhívatta az itteni Falvak Népe elárusítóját, és megtiltotta, hogy továbbra is árulja kedvelt lapunkat. Ebben a jogtalanságban segített neki az itteni rendőrkapitány is, aki kötelezte az elárusítót, írja rá »Retour« a frissen érkezett újságcsomóra.“ Hétről hétre szaporodtak a „Retour“-ok és rohamosan csökkentek a terjesztők és az előfizetők pénzküldeményei.

Arra a hírre, hogy a csendőrség és az ügyészség zaklatja a lap terjesztőit és olvasóit, megritkult a lap munkatársi gárdája. Egyesek vizsgákra hivatkoztak, mások megfélemlítve éppen csak elkotyogták, hogy bekísérték őket a rendőrségre, és megfenyegették arra az esetre, ha folytatják kapcsolatukat „azzal a kommunista lappal”. Súlyosbította aggodalmukat az, hogy közben kézbesítették az ügyészség idézőit, amelyek a vád alá helyezésem hírére hozták. A *Drágaság, munkanélküliség, nyomor, Újraéled a robotmunka, Magyar fájdalomok* voltak az első „büntettek”, amikért felelnem kellett a törvényszék előtt. Valószínűleg bátorításunkra, megbeszélésre hívtak a Kosuth Lajos út 30. sz. alá, az emeletre, ahol Kertész Rezső, Kohn Hillel és Szirmai István fogadtak. Érdeklődtek a lap nehézségei felől, és egybehangzóan dicsérték küzdő szellemét s nem utolsósorban élnétségét és közvetlenségét. Kertész azt találta mondani, sejtetve, hogy felsőbb értékelés hangját tolmácsolja: jelenleg Közép-Európa legjobb parasztlapja. Az anyagiakat illetően semmi konkrét intézkedés vagy ígéret nem történt.

Aggasztónak tartottam és lehangolt, hogy a Kertésztől hallott kétségtelenül illetékes értékeléssel ellentétben szaporodtak a kifogások is, amelyek szokatlanul agresszív hangon vélt engedékenységet és illuzionizmust hánytorgattak. Megjelent időnként a szerkesztőségben egy Bretter nevű fiatalember, akiről csak annyit tudtam, hogy diák és félelmetesen igényes mozgalmi társaival szemben. Néha segített a lap postázásánál, de benyomásom szerint csupán azért, hogy alkalma legyen kiönteni rosszálló megjegyzéseit. Utolsó ottléte alkalmával írógépelte levelet hagyott hátra, amelyben kimondottan sértő kifejezésekkel hiányolja a félreérthetetlen szembeállást a polgári demokráciával, amely nem képes gátat emelni a jobboldal szennyes hullámainak, a szociáldemokráciával, amely nem más, mint uszálya a fasizmusnak, az egyházakkal, amelyek áldást osztanak mindenféle reakcióra. A levél megdöbentett, annyival inkább, mert rövidesen rá a posta is hozott egy névtelen levelet, ugyanilyen hangnemben. Igaztalannak és sértőnek találtam mindkét levelet. Amúgy is mindinkább derengett bennem, hogy a hazai és külföldi jobboldali előretöréssel szemben minekünk is szé-

lesítenünk kellene kapcsolatainkat, és szemrehányás, éppen ellenkezőleg, inkább amiatt érhetne, hogy nem disztíngváltunk kellően és nem éltünk azzal a kínálkozó lehetőséggel, hogy szövetségeseket és barátokat keressünk a polgári demokrácia, a szociáldemokrácia és a kispapság soraiban. Még nagyobb lett a döbbenetem akkor, amikor Kohn Hillel közölte, hogy valaki Bukarestből találkozni óhajt velem. Megtermett, feketés idegen várt a Teleki utcában. Amint utólag értesültem, Negru néven szerepelt és állítólag a később Szovjetunióba menekült Marcel Pauker lett volna. Negru is csak-azért kereste velem a kapcsolatot, hogy lényegében megismételje Bretter bíráló megjegyzéseit, és az osztályharc kiéleződéséhez illeszkedve hajthatatlanabb és szigorúbb fellépésre buzdítson. Olyan ellentmondást nem tűrő, parancsoló hangon pattogtak a kijelentései, hogy hiábavaló lett volna vitába szállni vele.

A szerkesztőségben az a meglepetés várt, hogy — amint már említettem — a posta tömegesen visszahozta a vidékre küldött csomagokat. Szaporodtak a hírek a levelezők és az olvasók vegzálásáról. A pénzküldemények teljesen kimaradtak, már a mindennapi táplálkozás is probléma lett. Ismét kifogyott a hitel a nyomdában, és újabb meglepetésként felmondott a háztulajdonos. „Nérói örület Németországban“ — kiáltotta az utolsó szám első oldala. A posta azonban kereken elutasította a lapküldemények átvételét. Megreklamáltam, és a posta hatósági intézkedésre hivatkozva közölte, hogy a lap tiltott sajtótermék és a postán nem kézbesíthető.

A Falvak Népe betiltása nem jelentette a körülötte kibontakozott mozgalom megfeneklését. Magamat sem tudtam elképzelni meghátrálva, visszavonultan, anélkül, hogy beleszólnék a dolgok menetébe, válaszolnék a levelekre, replikáznék és terveket szőnék. Még kevésbé volt feltételezhető azokról a szervezett erőkről, amelyek lényegében útnak indították és irányították a Falvak Népet. Sajnos a lap elestével félig-meddig én is a veszteséglisztára kerültem, s az elvtársak olyan utód után néztek, aki egy időre újból gyanútlan, legális céget biztosíthat az akciók folytatásához. Dr. Radványi József ügyvédet kértük fel arra, hogy szignáljon egy új demokratikus sajtóterméket, amely hangot adjon a magyarok ellenzéki törek-

véseinek és támogassa a belső ellenzék fellépéseit. Az új kiadvány címe, amelyet a Regele Ferdinand 59. sz. alatt szerkesztettünk és postáztunk, Ellenzéki Közlöny volt, s kiadójaként a Magyarpárti Ellenzék Központi Irodája szerepelt.

A szerkesztőség tulajdonképpen Dezső bátyám lakása volt, ahol mint munkanélküli egyelőre én is meghúzódtam. Eredetileg egy Bodor Sándor nevezetű gyógyszerésznek, Fülöp Sándor közkedvelt operettszínész sógorának lakása volt. Miután Bodor kísérletképpen bérbe vett egy gyógyszertárat valahol a Bánátban, kolozsvári lakását ideiglenesen átengedte bátyámnak. A ház tulajdonosa görbe szemmel nézte új, ismeretlen lakóit, különösképpen az udvarán megnövekedett gyanús forgalmat. A székely cseléd lányai azonban nem mulasztottak el egyetlen alkalmat sem, hogy a ház nagyobb rendezvényei után le ne csempésszenek egy-egy feldíszített tálat, néhány egyszerű sorral, amelyben jó étvágyat kívánnak a „Demeter testvéreknek“.

Új köntösében a mozgalom felhasználta a Falvak Népe és a Falubarátok Szövetsége tanulságait és természetesen az új bel- és külpolitikai konstellációt, amely szélesebb népi összefogást sürgetett, és hangsúlyozottabban törekedett a Magyar Párt belső ellenzékével való együttműködésre. Maga Radványi is, aki ifjúkorában papnövendék volt, szükségesnek tartotta előrebocsátani, hogy csak azal a feltétellel vállal szerepet az ellenzékben, ha az bent, a Magyar Párt keretében, mintegy családi probléma marad. Rám hárult a feladat, hogy felkutassam a „családi vizsályokat“, s megpróbáljam közös nevezőre hozni és nyíltabb állásfoglalásra bírni az elégedetlenség exponenseit.

Első utam falumba, Sajóudvarhelyre, Desbordes Ernőhöz vezetett, aki néhányszor még a Falvak Népe idején jóindulattal érdeklődött elképzeléseim és problémáim felől. Már a húszas években túltette magát a hazatérése után hangoztatott fogadalmán, hogy tartózkodik a politikától, és évek óta elnöke volt a Magyar Párt Szamos megyei szervezetének. Hallomásból tudtam, hogy elégedetlen a párt vezetőségével és éles ellentéte támadt a magyar bankérdekeltségek képviselőivel, akik a Magyar Párt égisze alatt az eladósodott tömeg kárán védelmezik

a kamatuzsorát s ellenszegülnek a konverzióknak és az inflációnak. Desbordes eladósodott, tönkrement birtokos-számba ment, és az eladósodott rétegek oldalára állva sürgette az infláció és a tartozások csökkentését. Ilyen előzmények után a Magyar Párt kísérletet tett Desbordes eltávolítására az elnöki székéből, de akciója kudarcba fulladt. Az ellenzék esélyeinek alapos átbeszélése után Desbordes vállalta a nyílt fellépést is, és vezércikket adott át az Ellenzéki Közlöny 1933. május 23-i számába.

A Magyarpárti Egységbontás? — ez volt a címe Desbordes Ernő vezércikkének — taktikusan és hitelt érdemlően abból indult ki, hogy minden gondolatát „amellyel a magyarság súlyos helyzetén segíteni véltem, mindig a párt vezetőségével közöltem — eredménytelenül. A kérdések érdemi részétől eltekintve, mikről más alkalommal lesz szó, minden javaslatomat a pártelnök visszautasította... Sürgetésemre hosszú, kínos hallgatás után azt az írásbeli választ kaptam, hogy az alkotmányos szervek működésbe hozatalára — harmadik éve — nem adott alkalom, továbbá pénzhiány és *influenzajárvány* akadályozták a gyűlés összehívását, és főleg hogy — szó szerint — nincs szükség elméleti szaktanácskozásra...

Három év előtt terveim visszautasítása mellett a pártelnök jóindulatúlag figyelmeztetett, hogy »ártottam« magamnak. Megéreztem, hogy útjaink elválnak. Az, hogy önmagunknak ártunk, számításba sohasem jöhet. Csak a közérdeknek nem szabad ártani...

Minden erőnkre szükségünk van. Megpróbáltam, hogy akik a pártvezetőség politikájával velem együtt nem értenek egyet, és akik eltávolítottak a párttól, visszatérve, egyesült erővel harcoljunk egy más, az eddiginek hibáit kiküszöbölő olyan zászló alatt, amely az itt élő magyarság jövőjét biztosítja. Én a pártban akarom ezt, de ha kívül kell folytatnom, nem rajtam múlik.“

Az Ellenzéki Közlöny közli az Országos Magyarpárti Ellenzék szervező bizottságának felhívását „minden romániai magyarpárti kisebbségi emberhez“, hogy csatlakozzanak az Országos Magyarpárti Ellenzék mozgalmához, és egyben ismerteti az első visszhangokat, amelyek széles körű egyetértésről és támogatásról tanúskodnak. Az első kapcsolat azokkal a személyiségekkel jött létre, akik

már kísérleteztek belső ellenállással, és most megbélyegezve és félreállítva viselik fellépésük következményeit. 1933 tavaszán még élénken élt közvéleményünkben az ún. „Magyar Néppárt“ kísérlete, amely a „kalotaszegi csoport“ nyomdokain 1927-ben újra zászlót bont. A kalotaszegi csoport 1920-ban lépett porondra először *Kiáltó szó* című felhívásával. A kérdés akkor még a passzivitás vagy a beilleszkedés dilemmája volt. „A rohanó idő harsogja füledbe, elég a passzivitásból — hangzott a *Kiáltó szó*.”

— Ami eddig orvosság volt és védelem is talán [...] méreg az ezentúl és gyávaság...“ Rá egy évre megalakul az erdélyi magyar polgárság első politikai pártja, a Magyar Néppárt, amellyel szemben jön létre, és amelyet „fúzió“ révén rendre félreállít a Magyar Nemzeti Párt — néppárti jellemzés szerint a mágnások, egyházak, földbirtokosok, az elmúlt idők vármegyei és kaszinói urinak pártja. 1927-ben a Néppárt újra zászlót bont, s bejelenti ideiglenes vezetőségét, amelynek tagjai: Kecskeméthy István, dr. Tabéry Géza, Antalffy Endre, dr. Deutschek Géza, dr. Erdélyi Pál, Kapdebó Szilárd, dr. Koleszár Jenő, dr. Kós Károly, Molter Károly, Paál Árpád, Schmidt Béla, dr. Tarnóczy Lajos, Venczel Miska, Zágoni István. Az ideiglenes vezetőség 1927. június 24-én kiáltványt intéz „Erdély magyar népéhez: földművesekhez, iparosokhoz, kereskedőkhöz, testi és szellemi munkásokhoz!“ A kiáltvány bátor kiállítás a klerikális-mágnás reakció ellen és a demokratikus szabadságjogokért, de utat téveszt a román politikai pártok és mozgalom sűrűjében, és anélkül, hogy tudomást venne a már jelentkező munkásmozgalmakról, illúziókat táplál a nemzeti parasztpárt iránt, amely naiv elképzelése szerint „a demokrácia a népi tömegeket, a radikális nyugati liberalizmuson nőtt intellektualitást és ősi jusson az erdélyi román népet jelenti“.

Abban a reményben hívtam meg Tabéry Gézát kolozsvári megbeszélésre, hogy ő mint dokumentált sajtóember minden bizonnyal elhullathatta nemzeti parasztpárti illúzióit, és írói tekintélyével bátorítólag hathat Desbordes Ernőre. Tabéry első válasza után, amelynek a kéziratát még őrzöm, bizonytalankodtam a részvételét illetően, de az Ellenzéki Közlöny 1933. május 23-i számában közölt

nyilatkozata eloszlattott minden kétséget, és Tabéry Gé-
zát máris az új ellenzéki mozgalom élgárdájába sorolhat-
tuk.

Híre járta, hogy a Székelyföldön kiemelkedő és nép-
szerű személyisége az ellenzéknek dr. Makkay Domokos
gyergyószentmiklósi ügyvéd, aki az előző években szint-
tén polgári demokratikus megmozdulással kísérletezett.
Felkerestem Gyergyószentmiklóson, és tájékoztattam a
Magyarpárti Ellenzék elképzeléseiről. Ő akkor még meg-
lehetősen szkeptikusnak mutatkozott, de lelkesedett a
gondolatért, és megígérte, hogy megfontolja felhívásunkat
és rövidesen levélben kifejti álláspontját. A levél így
hangzott:

„Igen tisztelt Uram!

Az utóbbi hetek eseményeinek hatása alatt írom az
alábbiakat, és már előre jelezni kívánom, hogy nem az
Ellenzéki Közlöny felhívása következtében csatlakozás a
szándékom, hanem egészen más. Véleményem szerint
ugyanis nincs mihez csatlakozni, mert a belső ellenzéki
harc ez esetben is éppen úgy lehetetlennek bizonyul,
mint annyi más előző esetben és többek között az én ese-
temben is. Valamikor Krennerrel indultam el, miután
már a Keleti Újság a Weisz Sándor kezéből kikerült,
Paál Árpád behódolt s a disszidenciát a végletekig belső
harcnak képzeltem el. Csakhamar kibuktattak Udvarhe-
lyen az országos központi intéző bizottságból (1928), de
még 1932 nyaráig tartottam magam, s akkor egy másik
magyar formáció, a Magyar Gazdasági Szövetség neve és
égisze alatt zászlót bontottam. Rögtön előrebocsátom azt
is, hogy én nem csatlakozást kérek, mert e tekintetben
is áll jelenleg, hogy nem nagyon van mihez, de: lógni
a levegőben nem lehet. [...]

Kérdezni jöttem, s ha nem unja, adjon választ az aláb-
biakra. Belátta-e, hogy a párt mindenhatóságával, gög-
jével bírni nem lehet, s vakságuk, önzésük, klikkrend-
szerük, mely egy feudális-magyarhoni furulyaszóra moso-
lyog — romlásba visz valamennyiünket? Látja-e, hogy
ellenvéleményt nem tűrnek, s az ellenvélemény egyenlő
az árulással s a meghallgatás helyett kiebrudalás jár?
Milyen hangulat és réteg áll most kizáratása után otthon

a megyéjében a háta mögött? Lehet-e arról szó, hogy Szamos megyében az ön kilépésével egy erős ellentábor verődik össze és kiérleli vagy jobban mondva siettetti egy evolúciónak gyors kiérlelődését? Mert a gócpontok megerősödésétől függ minden. Gócok pedig vannak. Góc Udvarhely megye, Gyergyó, újabban Felcsík, Temesvár szűk környéke, Szatmár, Nagybánya vidéke stb. Most jönne Szamos megye, hogy ne felejtsem ki magát Marosvásárhelyt, hol nem országos jelentőségű, de erős lokális mozgalom van állandóan. A cél? A vidékek lassú-lassú beszerzésével érvényt szerezni ennek az új mentalitásnak, mely a magunk revíziójának elméleti és gyakorlati alapján áll, tisztult az előítéletektől, és egy erdélyi jövő kiépítésének nemcsak fanatikus rajongója, de gyakorlati megvalósítója lehet.

En kezet nyújtok és kézfogást keresek magyar, becsületes magyar munkára, mely nem gáncsoskodásban, vádaskodásban merül ki, hanem épít és mindenkit alkalmasnak tart bizonyos mértékig arra, hogy kisebbségi ügyünk munkálója legyen.“

Miután 1933. június 19-én Kolozsváron a mozgalom szervezeti formát is kapott Országos Magyarpárti Ellenzék (OMPE) néven, rövidesen rá hetilap is indul a mozgalom égisze alatt, *Népakarat* címmel. Az ellenzék legjobb úton volt, hogy megfelelő politikai irányítással átfogó keretév váljon a magyar tömegek demokratikus törekvéseinek. Ha ez mégsem sikerült, és az egész mozgalom váratlanul új mederbe torkollt, az egyéni megítélésem szerint két fő okon fordult meg. Azt hiszem, annyai évtized annyi tapasztalata alapján senki számára sem lehet kétséges, hogy helyenként taktikánk sem bizonyult megfelelőnek. Ugyanakkor, amikor „belső“ szervezkedésre vállalkoztunk, és ebben nyilván jelentős mértékben kellett számítanunk jóhiszemű kispolgári és polgári elemekre, akiket különben mi magunk készítettünk fel ellenállásra, egyesek — és éppen azok, akiken minden múltott — irreálisan magas mércét állítottak fel a nem kommunista munkatársakkal szemben. Sok elsietett gyanakvás és támadás történt és juttatta zátonyra az ellenzék legjobb úton lévő kiterelődését. Közben a terror,

amely elsodorta a Falvak Népet, nem enyhült a magyar baloldal új, szalonképesebbnek hitt formájára sem. Az 1933 decemberi választásokon, amelyben az OMPE önállóan óhajtott fellépni, a rendőrség megsemmisítette a listákat, s letartóztatta a jelölteket. A Népakarat szerkesztőjét sajtóperekkel árasztják el, s egyesekre több éves börtön szakad. A betiltott Népakarat helyett új lap indul, ezúttal Marosvásárhelyen, *Székelyföldi Néplap* címmel, amelyben átfogóbb és rendszeresebb megfogalmazást kap az OMPE programja is. Mindez azonban már végét is jelenti az OMPE-nek mint belső ellenzéknek. Az OMPE központi bizottsága és a vidéki intéző bizottságok 1934. augusztus 18—20-án Marosvásárhelyen tartott közös értekezletén leszakadtak a Magyar Pártról, és kimondták a *Magyar Dolgozók Szövetségének*, megalakulását. Az alakuló gyűlés hangsúlyozta — és itt átadom a szót a Dolgozó Magyarság Naptárában 1935-ben megjelent programszerű beszámolónak:

„Az OMPE, illetve a Magyar Dolgozók Szövetsége mindenkor és mindenben a román és más itten élő nemzetiségek dolgozóival karöltve akar haladni hazájában. Szükségesnek látjuk az itt élő magyarság együttműködését a román demokratikus pártokkal. A román demokráciával való összefogásunk itt Erdélyben nemcsak politikai, hanem történelmi szükségszerűség is. Az ország népeinek békés együttélése és szolidaritása, minden külső és belső veszéllyel szemben, csakis a nemzetiségi és általános demokratikus jogok érvényesítése mellett biztosítható.“ Jellemző: az akcióprogram súlyt helyez annak a bejelentésére is, hogy a MADOSZ „harcol mindenféle fasizmus ellen, amely a népek egymás ellen való uszítását és a háborús veszély fokozódását szolgálja“.

A románok és magyarok egyetértésének és tevékeny együttműködésének a harmincas években már jól bedolgozott gépezete volt a munkásmozgalom. Amint azonban a MADOSZ akcióprogramja hirdette, ezen a téren fontos feladat hárult az éppen akkor kibontakozó Magyar Dolgozók Szövetségére is. Még a Falvak Népe idején mindennapi kapcsolat állt fenn Gheorghe Micleával, a Frontul Plugarilor későbbi aktivistájával, akit már azért is közelebbről érdekelt a Falvak Népe szervezete és munkája,

mert ő is éppen akkor készült parasztlap indítására. Vasilie Pogăceanu pedig, jóllehet a szociáldemokraták belső radikalizálásán fáradozott, fontos feladatának tekintette a parasztvonal fejlesztését és a nemzeti forradalmi akciók támogatását is. Dimoftache, a Lupu-párt balszárnyának itt tevékenykedő vezetője nap mint nap sürgette a tapasztalatcserét, és biztató érdeklődést mutatott a nyilván kommunista irányítás alatt álló szervezkedéseink iránt.

Mind mozgalmunk, mind saját sorsom szempontjából emlékezetes marad a Petru Grozával való megismerkedésem. Ha nem tévedek, 1933-ban történt, útban Brassó felé, ahonnan különböző székelyföldi kiszállások vártak, hogy néhány órára magamra maradtam Grozával. Örvendtem az alkalomnak, s örömet csak fokozta, hogy éppen a Korunkat olvasta. Jó alkalom volt, hogy megszólítsam, s úgy is mint újságíró, úgy is mint a Korunk rendszeres olvasója, véleménye felől érdeklődjem.

Groza közismert szívélyességével elegyedett szóba. Örvendett, hogy megdicsérheti a Korunkat, és csak azon sajnálkozott, hogy nem juthat el értelmiségünk szélesebb rétegeihez. Megragadta az alkalmat, hogy ezúttal is megvető elégedetlenségét nyilvánítsa az ország adott politikai vezetésével szemben. Már akkor úgy vélekedett, hogy a történelmi pártok a közvagyon fosztogatására alakult részvénytársaságok, amellet, hogy a tömegek gazdasági és politikai elnyomásának intézményei, a jobboldali mozgalmak, amelyeknek a leggarázdább ifjait éppen akkor biztatta Vaida-Voevod, hogy „csak játszanak“, teljes anarchiába, majd szörnyű szakadékba sodorják az országot. A lesújtó kép, amely az ország politikai rendszeréről tett megjegyzésekből kitárult, már jelezte, hogy Petru Groza megközelítette a maga széles látóköréhez és nagy emberi kvalitásaihoz illő utat.

Amikor elkészöntem, Petru Groza arra kért, adjam át üdvözetét Gaál Gábornak. Mindig kedvesen emlékezett arról, hogy a megbízást túllépve, tájékoztattam a párt tartományi vezetőségét is. Így adódott, hogy rövidesen meglátogathattam őt dévai otthonában, s átadhattam nemcsak Gaál Gábor köszönetét, hanem mozgalmunk

izenetét és biztatását is. Amint utólag értesültem, hamarosan sor került a Román Kommunista Párt területi küldöttjének látogatására is, ami fordulópontot hozott a román és magyar demokratikus parasztmozgalmak szervezett együttműködésében.

1934-ben a kolozsvári katonai törvényszék antifasiszta pert tárgyalt, amelynek a vádlottja Teodor Bugnariu professzor volt. A vádlott „bűne“ az volt — ekkor már ez is bűncselekménynek számított —, hogy tiltakozott a fasiszmus nemzetközi és hazai garázdálkodása és a végesen közeledő háború ellen. A per politikai hatásának fokozására és a vádlott helyzetének enyhítése érdekében tekintélyes és népszerű közéleti emberek vonultak fel mentő tanúnak. A legjelentősebb valamennyiük közül Petru Groza, akinek a neve már széles paraszti rétegekre támaszkodó új mozgalmat szimbolizált. Petru Groza vallomása bátor kiállítás volt nemcsak a vádlott személye mellett, hanem azokért a politikai eszmékért is, amelyek őt a katonai terrornak szolgáltatták ki. Állásfoglalása a fasiszmus, a háború és az önkény ellen sok válaszüihez érkezett entellektüelt segített át ingadozásán. A tárgyalásról minden barátunk azzal a meggyőződéssel távozott, hogy a hazai demokratikus népi mozgalom új és jelentős személyiséggel gyarapodik. A történelmi pártok fondorlataihoz szokott újságírók valamit nem értettek.

— Akkor kivel megy? — ostromolták.

El sem tudták képzelni, hogy politikai szervezet ne azért jöjjön létre, hogy valamelyik történelmi párttal szövetkezve és voksokat szállítva, helyet könyököljön ki magának a kormányban.

— Maniival? Vaidával? Gogával? Lupuval?

Groza derűsen nézett át az újságírók feje felett, de tüntetőleg karon fogta az újságírót, akit most már közelebbről, Déváról is ismert, s aki közbevágott:

— Miért ne lehetne a néppel?

Megfosztanók egy szintől Groza egyéniségét, ha megfedelkednének arról a kedves epizódról, amivel a kihallgatása kezdődött. A személyi adatok felvétele során arra a kérdésre, hogy hány éves, Groza mosolyogva körülnézett, majd az elnöki pódiumhoz lépve válaszát a tanács-

jegyző fülébe súgta. A tréfára tréfásan visszhangzott a közönség is:

— Halljuk! Halljuk!

Amire Groza a kedélyesség és a komor tartózkodás arc-kifejezésével játszadozva felelte:

— Önöknek van valami egyéb mondanivalóm.

A „SZAKMÁBAN“

Hónapok teltek el a MADOSZ zászlóbontása után, amíg magam is ráébredtem, hogy sem a foglalkozásom, még kevésbé a megélhetésem nem köthető a mozgalomhoz. Ha kezdetben kételyeim voltak e tekintetben, azok nyilván abból eredtek, hogy a mozgalomba mint lapszerkesztő sodródtam, s a lap szerény előfizetési díjai fedezték a mindennapi kenyeret. A Falvak Népe betiltása pontot tett erre a „megélhetésre“, és alig néhány éves ígéretes indulás után ismét a család szegénykonyhájára kerültem. Miután a MADOSZ elismert politikai mozgalommá szélesedett, amely eleinte sokrétű sajtónyilvánossággal is biztatott, reméltem, hogy az új politikai keret számomra is talál egy szerény szerkesztőségi asztalt. A dolgok azonban éppen az ellenkező irányban alakultak. Olyan cikkek után, mint amilyen a *Nérói örület Németországban* vagy a hazai vonatkozású *Beköszöntött a nyílt diktatúra* volt, nem kaphatott az adott körülmények között szabad pályát az a politikai irányzat, amely a leghaladóbb román demokratikus erőkkkel szövetekezve maradéktalan nemzeti egyenjogúságért, demokratikus szabadságjogokért és a társadalmi felszabadulásért kardoskodott. Virágzó sajtó helyett be kellett érni kiadási helyét, címeit és szerkesztőit váltogató lapokkal, amelyeknek a megjelenítése csak küzdelmesen összeadogatott áldozatokból volt biztosítható. Szembe kellett nézнем a bántó, de indokolt óvatossággal is, hogy kommunista váddal betiltott lap szerkesztője vagyok, s ugyanezzel a gyanúsítással vádlott is több folyamatban lévő sajtóperben. Más szóval „kompromittált“ voltam, akinek a nevére már nem váltható ki a sajtó legalitását fedező engedély. Mozgalmi szempontból, különösen induláskor, nem is lett volna ajánlatos. Munkatársaim szívélyessége és későbbi sokoldalú együttműködésünk ellenére lappangott bennem az a gyanú is, hogy rám nehezedik a Magyarpárti Ellenzék vezetőségét hirtelen félreállító támadás. Érzésem való-

színüleg abból fakadt, hogy személyes tapasztalataim alapján hittem abban, hogy megfelelő türelemmel és számítással a Magyarpárti Ellenzék demokratikus vágányon továbbfejleszthető az adott keretekben is. Még ma is felfelötlik bennem a kérdés, különösen amikor helyenként népfronti kibontakozások nyomulnak előtérbe, hogy ha annak idején bevártuk volna a Magyarpárti Ellenzék kiszélesedését, vajon a MADOSZ nem ragadta volna magával tömegesebben a magyar értelmiség, polgárság és kispolgárság antifasiszta haladó rétegeit.

Ami egy ideig még visszatartott az álláskereséstől, az a nyilvánvalóan indokolatlan aggályoskodás volt, hogy az állásvállalást elvtársaim félreállásnak fognák fel. Mintha lappangott volna bennem az a szorongás is, amit a Falvak Népe, majd a Magyarpárti Ellenzék ultráinak hevesége váltott ki. Miután a MADOSZ előzményeiben az első sorokban haladtam — okoskodtam magamban —, ha most a küzdelem kiéleződésével eltűnök valamilyen iroda zugában, az legalábbis a félreállítás gyanúját kelti. Márpedig elhelyezkedés esetén arra elkerülhetetlenül számítanom kellett, hogy esetleg vidékre kell költöznöm, s egyik napról a másikra megszakadhatnak mind a baráti, mind a mozgalmi kapcsolataim. A sajtónak sajnos hátat kellett fordítanom, s a szakképzetlen tisztviselői pályán, ahol még talán meghúzódhattam volna, a terjedő munkanélküliség csapta be előttem az ajtót.

Meddig tartott volna ez a helyben taposó tépelődés? Valószínűleg nem sokáig, de mindenesetre azon is sokat rövidített az a bölcs tanács, amellyel néhány idősebb, hasonló életutakat megjárt barátom jött segítségemre.

— Mire vársz? Még mindig nem látod, hogy most már a baloldali sajtó kapuja is becsapódott mögötted? Ilyen sajtó ma már amúgy is csak ideig óráig tartható, s állandóan fenyegetett kiadványokból áll. Még ha volna is lehetőség arra, hogy alkalmazzanak, amíg per alatt állsz, nem vagy alkalmas új legális sajtó alapítására. De nincs is szükséged erre. Az sem megoldás, hogy elásd magad valahol, valamilyen poros irattárban. Jogásznak indulj, éveidet lehallgattad, igyekezz letörleszteni vizsgahátralékodat, s iratkozz be az ügyvédi kamarába. Annyi kintartásod kell hogy legyen!

Mint ha mázsás kő hullott volna le a lelkiismeretemről. Megújult lendülettel vágtam neki az elmaradt vizsgaanyag vastag köteteinek. Igen ám, de mi lesz azzal az utóbbi évben összehordott gazdag adathalmazzal, amelyet a romániai jobboldali mozgalmak szervezeteiről, természetükről és programjukról gyűjtöttem? Már közvetlenül a Falvak Népe betiltása után kísértett a gondolat, hogy tekintsünk át rendszeresen minden ilyen szervezkedést, s osztályalapjuk, programjuk alapján állapítsuk meg helyüket az ország politikai térképén. Sok ilyen szervezet volt, s Hitler hatalomra jutása után gomba módra szaporodtak. Adatszerű bemutatásuk és térképszerű betájolásuk már ezért is indokoltnak látszott. Idővel a vállalt feladatnak külön aktualitást és jelentőséget kölcsönzött az, hogy a közvélemény jobbra hangolására fokozódó erőfeszítés volt észlelhető a magyar kisebbség soraiban is. A kisebbségek nemzeti elnyomtatása miatt egy ideig itt abban a tudatban éltünk, hogy a kisebbségek mint a nacionalizmus szenvedő alanyai immunisak a jobbratoló-dással szemben. Számításunkon kívül hagytuk — legalábbis én egyénileg így éreztem — azt az ide kisugárzó hatást, amit a magyarországi burzsoá-földesúri reakció és a nemzetieskedő demagógia váltott ki. S minthogy mind a magyar, mind a román nacionalizmus ideológiai impulzusait és hatalmi védjegyét a német és részben olasz fasisztától kapta, elkerülhetetlenül tanúi lettünk annak, hogy a felbuzdult magyar polgári és kispolgári nacionalisták növekvő rokonszenvvel kísérik a német orientációtól elválaszthatatlan jobboldali irányvételt. Az összefüggések osztályláncszeme nemcsak nyilvánvaló, de törvényszerű is volt, s aligha lehetett illúziónk a tekintetben, hogy a folyamat gyökeresen visszafordítható. Szembe kellett szállni vele, s meg kellett védeni a tömeget attól, hogy akár jogos elkeseredésből is felüljön a demagógiának. Szerettem volna, hogy mindenki, még az is, aki már belegabalyodott valamilyen fasiszta vagy álfasiszta mozgolódás uszályába, világosan lássa a szakadékot, amely felé a jobboldal árja sodorja. Siettem mindezt papírra vetni, mielőtt új pályám — érdeklődésem és óhajom ellenére — más témára irányítaná a tollamat.

Jóllehet a könyv egyéni vállalkozás volt, még a kiadói kockázatot is beleértve, mégis, tekintettel széles és élesen időszerű politikai jellegére, szükségét éreztem, hogy a szöveg véglegesítése előtt vessem alá valamelyes politikai és publicisztikai ellenőrzésnek. Szilágyi Andráshoz kopogtam be, akinek *Új pásztor* című regénye akkortájt keltett nagy visszhangot a baloldali irodalomban. Sikerét és mind politikai, mind szépirodalmi hitelét fémjelezte regényének párizsi kiadása és visszhangja. Személy szerint is jó kapcsolatban álltunk, és visszaemlékezésem szerint Gaál Gábor is az ő segítségét ajánlotta. Szilágyi András mint lektor figyelmesnek és igényesnek bizonyult, s kétségtelen személyes érdeme volt a könyvet több oldalról ért elismerésben.

A munka 1933-ban jelent meg saját költségemen, helyesebben „hitelemre“ az Orient nyomdában, *A harmadik birodalom Romániában* címmel. Alcíme: *Mit hoz a román szélsőjobboldal a kisebbségeknek?* A cím és az alcím utalásainak jegyében szükségesnek tartottam hangsúlyozni az előszóban: „Ennek a röpiratnak megírásánál kizárólag az a cél vezetett, hogy a magyarság és a többi kisebbség előtt adatszerűleg mutassam be a romániai fasizmust. Ismertetni akarom a szélsőjobboldali pártokat, szem elé vetíteni programjukat, törekvéseiket a legkülönbözőbb vonatkozásokban. Hogy ez a munka szükséges és hasznos, azt a román politikai élettel tisztában lévő olvasó előtt nem kell külön bizonyítanom. Ismertet, de tanulságos is, hiszen a szélsőjobboldal kormányra kerülése — hacsak valami előre nem látott politikai esemény keresztül nem húzza számításaikat — egész konkrét és közeli veszedelem.“

„Mindenesetre a veszély nagy — ismétlődik a figyelemztetés a zárószóban —, s erre fel kell készülni. A kisebbségeknek, és nemcsak a zsidóságnak, de a magyarságnak is — világosan tudniok és látniok kell, hogy mi vár rájuk a fasizmus győzelme esetén.“

A röpirat nem feledkezett meg olyan akciózásokról sem, amelyek jóllehet szélsőjobboldali frazeológiával igyekeztek feltűnést kelteni, valójában maguk sem tudták, hogy hova tartoznak és mit akarnak. Veszedelmesen szaporodtak, s egyikük-másikuk kiélte magát egy-két hangzatos

kiáltvánnyal. De ezektől eltekintve, a röpirat megfellebbezhetetlenül „a harmadik birodalom“ zászlaját lobogtató fasiszta szervezeteknek kiáltotta ki a következő pártokat és alakulatokat: Liga Apărării Naționale Creștine (LANC), más néven „cuzisták“; Legiunea Arhangelului Mihai és annak élcsapata, a Garda de Fier; Partidul Național Creștin; Frăția de Cruce és az Acțiunea Națională. A fasiszta szervezetek vádlottak padja mögött *A harmadik birodalom Romániában* felvonultat néhány olyan szervezetet is, amelyet csak a rokonszenvezés gyanúsítása érhetett, de amely egyes kérdésekben, és nem utolsósorban éppen nemzeti vonatkozásban a jobboldal rejtett tartalékául szolgált. Eleinte magának az Ekések Frontjának az irányvétele sem volt számomra és a röpirat lektorai számára félreérthetetlen. Ezért merülhetett fel a brosúrában a Frontul Plugarilor neve is, amire később mint félreértésre Petru Groza kedélyesen utalt egy Jordáky Lajossal lefolytatott magánbeszélgetésben.* A brosúra azonban a 8. oldalon, megítélésem szerint, a harmincas évek elejére vonatkoztatva elfogadható értelmezésben tesz említést a hunyadi földművesek kezdeményezéséről. „Erős vasgárdista fészkek volt — hangzik a szöveg — *Hunyad megye*, ahonnan azonban az *Ekések Frontja* jórészt kiszorította őket. Ez a mozgalom, amely a parasztok osztályharcának eszméjét használja agitációs fegyvernek, meglehetősen népszerűségnek örvend a parasztok között. Kb. 20—25 ezer, katonailag szervezett parasztság felett rendelkezik.“

A fasiszta és félfasiszta szervezetek programját több ma élő nemzedéknek alkalma volt személyesen is átélni. Az előrejelzése azonban egy olyan periódusban, amikor még kint és bent is számottevő legális erők álltak vele szemben, sokak szemében inkább publicisztikai lármának, mint közvetlen reális veszélynek tűnt. Hallottam olyan megjegyzést, hogy a veszély csupán annak az újságírói fogásnak a csalfa látszatában ölt nagyobb arányokat, amely feltett célja érdekében egyetlen hangszóróba fogja össze és erősíti fel a legkülönbözőbb szólalásokat. Ma már jóformán semmit nem kell bizonygatni, és ámbár a meg-

* Magazinul istoric, 1973. 5. szám.

fogalmazások eredetileg figyelmeztetések voltak, most mint történelmi emlékeztetések hangzanak.

A kisebbségekre kiszabott sorsot *A kisebbségek drasztikus észretérítése* c. alfejezet részletezte. Ma, a fasiszta elnyomatás évtizede, a háborúban és a háború előtt viselt dolgai után, magyarok, románok és minden más nemzetiség egyaránt beszédesen tanúsíthatják „az észretérítés“ drasztikusságát. Szerencsére az „észretérítés“ nemcsak drasztikus volt, hanem végső kifejlésében olyan történelmi lecke is, amely a legzavarosabb fejeket is helyre-rázhatta. Ha a fasiszmus másik, szintén kiemelt ígérete, „a zsidók kiűzése az országból“ nem valósulhatott meg betű szerint, az csak a fasiszta front és közhatalom idejében végbement összeomlásának köszönhető. Arra azonban még sajnos volt ideje, hogy barbár önbiztatását, amire szintén több cím figyelmeztetett — „Nem baj, ha néha-néha vér folyik...“ — tette vigye. Számtalan hasonló hátborzongató idézettel igyekeztem rádöbenteni arra is, hogy a fasiszmus lényege pusztá politikai síkon sem mérül ki abban, hogy a nemzetiségeket dobja oda koncnak. A szabadságjogok felszámolásának útját állták a román polgári politikai pártok és parasztmozgalmak demokratikus hagyományaihoz ragaszkodó jóhiszemű csoportok is. A röpirat egyik alfejezetének címe: *A „parazita“ román politikai pártok és a „parazita“ román intellektuelek ellen*. Amint a Nicolae Iorga, Virgil Madgearu és sok más román vezető államférfi és entellektüel tragédiája szemléltette, a hazai szélsőjobboldalnak ez a jelzett vonása is hitelesen kerekítette ki a fasiszmus ún. nemzeti politikájának képét.

A harmadik birodalom Romániában a baloldali politikai irodalom akkori kiadási és terjesztési lehetőségeihez képest könyvsikernek számított. Mindenesetre különleges terjesztési támogatás nélkül fedezte a nyomdahitelt, és eresztett annyi zsebpénzt is, amennyi rövid kitartást biztosított az utolsó vizsgák idejére. 1934 nyarán már indulhattam is ügyvédet keresni, aki elvállaljon „bojtárnak“. Az sem volt éppen könnyű feladat. Mivel a gazdasági pangás és a növekvő konkurrencia miatt ügyvédjelölt alkalmazása luxusszámba ment, vállalkozásomat

minden ismerősöm, ahova csak bekopogtam, eleve kilátástalannak vélte. Az ügyvédjelölt nemcsak anyagi megterhelést jelentett az irodának, hanem fenyegető konkurrenciát is. Azt a munkát — tárgyalást, kiszállást —, ami közvetlen és gyakori személyi kapcsolatot igényelt a felekkel, rendszerint a jelölt végezte. Így elkerülhetetlen volt, hogy önállósodása alkalmával a jelölt részben magával vigye az iroda ügyfeleit is. Az idővel, nehezen összeállt klientúráját féltő ügyvédeknek nyilván jobban megfelelt egy kezdő joghallgató, akinek a fizetésére nem volt kialakult árfolyam, s aki alázatos igyekezettel sok időt fecsérő, fáradságos munka alól mentesíthette gazdáját. Ismerőseim ujjaikon számlálták azokat az irodákat, amelyek még megengedhetik maguknak a jelöltet, de egyben felvilágosítottak egy olyan elterjedt gyakorlatról, amely kiutat kínálhat számomra is.

— A lényeg az, hogy szolgálj le a jelöltséget, s azután majd lesz valahogy. Állj be valamelyik irodába fizetés nélkül!

Mondanom sem kell, nem voltam abban a helyzetben, hogy megélhetésemet illetően újabb kétéves várakozási időre rendezkedjem be. A jóindulatúlag fülembe súgott ötletet azonban megtoldottam saját ötletemmel. Kerestem s találtam is egy olyan ügyvédet, aki hajlandó volt bejegyezni, attól sem zárkózott el, hogy az ő amúgy is halódó és félvállról vezetett irodájában „saját számlámra“ dolgozzam. Így lettem 1934-ben dr. Polcz Radó ügyvédjelöltje.

Visszaemlékezésem szerint az első ügyem — mindenestre ezt jegyeztem meg — a mérai pénzhamisítók büntetésének halasztása volt. Akkortájt valóságos divat lett a 100 lejesek hamisítása. A 100 lejes széles, nagykabátgomb méretű, ezüstös-fényes érme volt, de primitív kivitelezése szinte kínálta magát a hamisításra. Jellemző, hogy egyszerű gazdák falusi eszközeikkel is látszatra felismerhetetlenül hamis százásokat gyártottak. Idővel a kereskedők gyanút fogtak, s mielőtt elfogadták volna a százast, többször megpengették. Csakhamar mindenki rájött, hogy a valódi százások élesebben csengenek, s a pengetés országosan elterjedt. Ilyen ellenőrzés után, a hamis hangok nyomán göngyölődött fel a mérai pénz-

verde, amely nyilván csak egy volt a sok közül. Amikor a gazdák, akik között néhány közmegebecsültnek hitt ismerősöm is akadt, már mind túl voltak az ítéleten, s napról napra várták a „behívót“, haladékra volt szükség. Egyszer a mezőgazdasági munkálatok, máskor elengedhetetlen családfenntartási kötelezettség miatt. Az „ügy“ nem okozott különösebb gondot sem jogi, sem adminisztratív szempontból. Már azért sem, mert amint idővel rájöttem, a hamisítók is hordták a tejet, hozzá még a zsíros tejszínes bivalytejet, az ügyészség és a fogház illetékeseihez. Ügyfeleim hálásak voltak, és alkudozás nélkül fizettek. Örvendtem az első sikernek, és elégedetten nézgettem a százásokat. Polcz Radó elismerőleg bólogatott, de tréfásan meg találta jegyezni, hogy reméli, nem hamisak. Arra nem is gondoltam. Ugyancsak tréfásan mindketten megpengettünk egy-egy százast. Hamisak voltak. Még volt annyi időm, hogy utolérjem őket. Egyikük meghunyászkodva magyarázkodás nélkül visszatért, és kicsérelte az érméket. Csupán „presztízskérdésből“ kettőt ő is megpengetett, és méltatlankodva intett, hogy íme azért volt köztük valódi is.

Ügyvédi pályám kezdetére esett az a sok bonyodalom, amely a konverzió alkalmazásából és félremagyarázásából és egyidejűleg az adóprés szorításából kavargóit. A bankok és a magánhitelezők igyekeztek a saját előnyükre magyarázni a kintlevőségeik átszámítására vonatkozó rendelkezéseket, viszont a gazdák érdekeltek voltak tartozásaik csökkentésében. Igyekeztek az árverésre jutott földjeikből menteni azt, ami még menthető, de közben fulladoztak az adó és a különféle illetékhátralékokban. Mindennapos vendégeim lettek az előző évekből még ismert környékbeli gazdák. Mindenekelőtt tanácsot kértek, majd segítséget ahhoz, hogy időt nyerjenek hol az egyik, hol a másik lecsapni készülő hitelezővel szemben.

— Miért nem ír erről, ügyvéd úr? Magyarázza meg végre nekünk valaki, hogy tulajdonképpen mivel kinek tartozunk, milyen jogaink vannak és hogyan szerezhetünk azoknak érvényt!

Ilyen gyakran ismétlődő sugalmazásra jelentettem meg 1935-ben a *Jogi tanácsok falusiak számára* című füzetet, amelyben a falusiak által összegyűjtött kérdésekre fe-

elve, tömör jogi tájékoztatót nyújtottam arról, ami a falu életében akkortájt gondot okozott. Mindenekelőtt írnom kellett „A bélyegről és az illetékről“, amelynek az útvesztői miatt falusiak és városiak egyaránt nap mint nap ütköztek ilyen kérdésekbe: mi után fizetendő bélyeg és illeték? melyek a bélyeg- és illetékmentes esetek? mi a „szegényjog“, illetve kik kaphatnak szegénységi bizonyítványt? mikor fizetendő örökösödési illeték?

A mezőgazdák fő frontja, amelyen válságuk döntő küzdelmeit vívták, a földadó és a konverzió volt. Jellemzők a tanulmányban felvetett és megválaszolt kérdések: „Hogyan történik a földadó kivetése? Mennyi a föld adója? Milyen falusi házak adómentesek? Kik és milyen esetben élvezhetnek teljes adómentességet? Milyen adókedvezmények és adóleszállítások vannak? Fellebbezés az adókivetés ellen. Védekezés az adófronton. Az adó fizetésének esedékessége. Az előre fizetők és a pontos fizetők kedvezményei. Az adóvégrehajtás első lépése. Panaszirat a felszólítás ellen. A végrehajtás. Mikor szállíthatók el a lefoglalt dolgok? Melyek a foglalásmentes tárgyak? Védekezés a törvénytelen és szabálytalan végrehajtás ellen.“

Megpróbáltam a mezőgazdák számára jogilag is megfoghatóvá tenni a konverzió lényegét s kezükbe adni egy olyan egyszerű kalauzt, amellyel maguk is eligazodhatnak a konverzió labirintusában. Arra a kérdésre, hogy miben áll a konverziós jog, a füzet azzal válaszolt: „A konverziós jog lényege az, hogy a törvény a tartozás egy részét elengedi, a fennmaradó részre vonatkozólag pedig részletfizetési kedvezményt biztosít. Az elengedett rész nagysága attól függ, hogy a fennmaradó részt az adós hány év alatt akarja kifizetni.“ Azután részletes ismertetés következik arra nézve, hogy ki tekintendő mezőgazdasági adósnak, milyen részletekben és mikor fizetendő a konverziós tartozás, át lehet-e térni egyik konverzióról a másikra, milyen következményekkel jár a mulasztás, visszanyerhető-e az elveszett fizetési kedvezmény, mi a teendő, ha a hitelező nem ismeri el a konverziós jogot és nem fogadja el a részleteket. A tájékoztató a jogvesztéssel és jogszerzéssel járó fontosabb határidők ismertetésével zárul.

A jogászi jártasságom segítségemre volt a Falvak Népe óta húzódó pereim intézésében is. Az egyikben, amelyben talán éppen Matei Nicolae törvényszéki bíró ítélkezett, aki közismerten rokonszenvezett a baloldallal és a felszabadulás után a néptörvényszék élére került, sikerült elfogadtatni azt az álláspontot, hogy a hatósági intézkedések bírálata a sajtóban elvileg megengedett. A sajtótörvény különben lehetővé tette, hogy a lapokban megjelent izgatásnak minősített bűncselekmények mentesüljenek az 1924-ben életbe léptetett ún. Mârzescu-törvény alól, amely éppen a kommunizmus ellen irányuló élével félelmetesen szigorú volt. Sajtó útján elkövetett bűncselekmény miatt már terhelt egy háromhónapos elzárás és külön egy háromezer lej-es pénzbüntetés, amely súlyosabban, szintén elzárás veszélyével indult, de fellebbezés folytán pénzbüntetésre enyhült. Az elzárást egyelőre fiktív perújítási kérésekkel halasztottam, mígnem valamelyik amnesztiával lekerült napirendről. Annál nagyobb volt a meglepetésem, amikor mint kezdő ügyvédjelöltet, aki nemcsak a mindennapi keresetért, de személyének és foglalkozásának legalitásáért is küzd, a rendőrség bekísért az ügyészségre. Szombat délután lehetett, amikor az ügyészségen nem volt senki illetékes található, így egyenesen a cellába kerültem. Hozzá még azt sem tudtam, miért. Csak napok múltán, amikor végre szóba álltak velem, derült ki, hogy az amnesztia nem vonatkozott a pénzbüntetésre. A háromezer lej befizetése már rég esedékes volt. Miután nem tettem eleget fizetési kötelezettségemnek, a pénzbüntetés átszámított fogházbüntetésre, s végül is ülnöm kell. Florian Pop ügyészségi titkár lehetőséget nyújtott arra, hogy az összeget sürgősen előteremtsem s a fogházbüntetést visszaminősítsék pénzbüntetésre. Mindenesetre én a háromezer lejt átadtam, s a rövid, de veszélyes megrázkódtatás után ismét visszatérhettem a rendes kerékvágásba.

A falusi kapcsolataimhoz csakhamar városi kisiparos kapcsolatok járultak, s még mielőtt letelt volna bojtárkodásom ideje, szerény, de stabil üzleti kör alakult ki az iroda körül. Ez — a megelégedés mellett — kellemetlen mellékizzel is járt. „Tiszteletbeli“ jelölt voltam, s az önálló tevékenykedés tulajdonképpen a fizetést is helyette-

sította. Ez azonban nyilván kinőtt az ilyen „álalkalmazot-
tak“-nak tett szokványos előzékenység határain, s a fő-
nököm úgy érezte, alárendelt helyzetbe került saját iro-
dájában. Amúgy is idegileg és morálisan összeroskadt
ember volt, aki csak napról napra élt és akart keresni,
s napi programja főleg két érdeklődése körül forgott. Sok-
színű, festett, rendetlen hajában (de lehet, paróka volt)
idegesen turkálva várta elvált feleségét, Adrienne-t, aki
csendőri szigorral szinte pillantásával rendelgette ki az
irodából és mint elejtett zsákmányt vitte magával. Ami-
kor Adrienne részéről, aki különben csak az első elvált
felesége volt, nem fenyegette közvetlen veszély, Polcz
Radó egyetlen óhaja az volt, hallgassam meg az ún.
„államregényének“ meséjét, amely állítólag már készen
van, s aminek a kéziratát szinte mindennap megígérte
másnapra. Morus és Campanella poros utópiai vonalán
haladt, de egy-egy „modern“ ötletében felismertem Men-
ger *Új Államának* inspirációját is. Eleinte igyekeztem fi-
gyelmes hallgató lenni, de a befogadóképességem idővel
teljesen felmondta a szolgálatot. Amikor már kezdte kö-
szörülni a torkát, sietve elébe vágtam, és méltatlankodva
sürgettem az éppen aznapra ígért kéziratot.

Szerencsére elmúltak ezek az évek is, és „felszabadu-
lásom“ első adódó alkalmával külön irodát nyitottam fia-
tal kartársam, Brugovitzky József közreműködésével. Itt
már lehetőségem volt saját elképzeléseim és érdeklődésem
szerint dolgozni és kiszélesíteni jogászkodásomat a leg-
különfélébb társadalmi viszonyok és konfliktusok irá-
nyába. Ahhoz, hogy helytállhassak a megnövekedett fel-
adattal szemben, természetesen sokat kellett tanulnom,
de már nem annyira szövegből, mint inkább az élet leg-
mindennapibb tapasztalataiból. Sohasem felejttem el pl.
az első válópert, amely mesterségbelileg — és hozzátehe-
tem, hogy anyagilag is — balul ütött ki, viszont rendkívül
tanulságos happy end volt a dolgok emberi lényegét il-
letően.

Valamelyik nap felkeres egy bánatában földig sújtott
hóstitáti bádogos (Z.), hogy négyszemközt (ragaszkodott
hozzá) „bepanaszolja“ a feleségét. A nagyobb nyomaték
kedvéért kifogásait írásban is átadta, rimáncodva, hogy
amit ő papírra vetett, az szó szerint jusson a törvényszék

tudomására. Már az első sorok után csóváltam a fejemet, s jeleztem, hogy hát az aligha lehetséges. Minden második-harmadik szó gorombaság volt, s a história tele volt tüzdelve a legocsmányabb jelzőkkel. Amint az öreg aprólékosan elbeszélte, ifjú felesége már öt éve, amióta házasságra léptek, időnként elutazott Enyedre, „rokonzlátogatásra“, és gyakran heteket töltött ott. Mindez még rendben lett volna, ámbár ilyenkor nem volt ki főzőn és mosson rá.

— Most vasárnap délelőtt a templomból hazamenet mintha a feleségemet pillantottam volna meg a Bulgária-telepen. Messziről utánaszegődtem, s megfigyeltem, melyik házba ment be. Megérdeklődtem, s kiderült, hogy nem Enyedre járogat, hanem abba a házba egy meg-rögzött agglegényhez, akivel állítólag még a házasságunk előtt együtt élt.

Ámbár nagy gonddal és a kíváncságnak megfelelően szerkesztettem meg a válókeresetet, úgy éreztem, hogy Z. bácsi nincs kellően megalégedve vele. Hiányolta, hogy a törvényszékhez intézett beadvány nem reprodukálta a levelében használt gyalázó kifejezéseit. Csak nehezen érttettem meg vele, hogy hivatalos iratban nem ajánlatos szabad folyást engedni a felháborodásnak, még ha akad is rá ok.

A tárgyalás reggelén, a törvényszék előtt a felek kéz a kézben vártak. Z. bácsi elém sietve restelkedő pillanással félreintett.

— Ne haragudjon, ügyvéd úr, de kibékültünk!

— Ne haragudjak? Hát egyáltalán haragudhatnak?

Sok szerencsét kívántam a megújult frigyhez, s biztosítottam őket legmesszebbmenő támogatásomról.

— Azért pusztán emberi érdeklődésből — fordultam vissza — mondanák el mégis, hogy történt.

Az asszony zavartan elfordult és intett a férjének, hogy mondja el ő.

Hát az, kérem, úgy volt — mesélte lelkendezve Z. bácsi —, a tegnap éppen a Bulgária-telepen jártam, amikor megpillantottam a feleségemet az egyik kútnál. Két telt veder vizet cipelt. Valami hirtelen azt sugallta, lépjek hozzá és vegyem át legalább az egyik vedret. Szótlanul elkísértem, és a kapuban a búcsúzás helyett kimondtam:

— Kicsi drágám, ne haragudjunk egymásra!

Szent is lett a béke.

— Így volt? — fordult a feleségéhez a visszaemlékezés-től vagy a kibeszéléstől láthatóan megkönnyebbülten. Az asszony szemérmesen lesütötte szemét és ajkán sunyi mosollyal diszkréten rábólintott.

A gyarapodó szakmai sikerek és a velük járó anyagi konszolidálásom örömeire döbbenetes, családi tragédiák villámai sújtottak le. Minden -teljesen váratlanul és felkészületlenül ért. 1938 elejen a mindennapi, mindig változatos ügyektől és tervektől felhangoltan szeltem át a Főteret. Valahol a Biasini vegyes fűszerüzlet előtt a tolongók tömegéből elém toppan az ifjú Desbordes Ernő, és tőle szokatlan gyöngédséggel és hirtelen magára öltött ünnepélyességgel átkarol.

— Szomorú hírt kell közölnöm veled — kezdte, és rövid szünet után, mintha maga is elfogódottsággal küzdene, halkán kibökte —, édesapád meghalt.

Ahogy visszaemlékezem — sokáig szótlantul álltunk egymással szemben, és arra gondoltam, hogy ez mégsem lehet igaz.

— A tegnapi este történt, és csak a húgod volt otthon Sajóudvarhelyen. Ő kért meg, keresselek fel és közöljem veletek. Édesanyád még nem tudja, mert egy pár hete Temesváron van nővérednél, aki trombózisa miatt még kezelésre szorul. Őt táviratilag értesítik. Megnyugtató (ezt nyilván vigasznak szánta), hogy szépen, szenvedés nélkül hunyt el. Szokása szerint, miután lefeküdt, felolvastatta húgoddal az Ellenzék vezércikkét. Olvasás közben húgod mély sóhajtást hallott. A felolvasás után pedig feltűnt neki, hogy apád mily hirtelen elszenderedett. Az ágyhoz lépett, s szegény Demeter bácsit már holtan találta.

Miért is nem látogattam meg a múlt vasárnap, holott milyen rég készültem rá? Hónapok óta vártam az alkalmat, hogy végre ne a betevő falat gondjaival fárasszam. Magam előtt láttam, amint önelégült csendes derűvel hallgatja foglalkozási dolgaimat — az érdekes eseteket, az érveket és ellenérveket, a sikereket és a jogi baleseteket, amelyekben nyilván én sem szűkölködtem. Most mindennek vége, visszafordíthatatlanul

Útközben, de odahaza is sokat tépelődtem azon, hogy megnézzem-e a ravatalon, vagy maradjon meg az emlékezetemben úgy, ahogy az iskolai vakációkra hazaérkezve elénk sétál, majd meg-megállva messziről kémleli, mikor bukkanunk elő a Vasút utca kanyarében. Miután megpillantott, elmaradhatatlan botjára támaszkodva meggyorsította lépteit. Szokása szerint izgatottan csókra nyújtotta kezét, s meghatottságában legfeljebb csak arra jutott szava, hogy utazásunk felől érdeklődjék A szomszédság halott-ügyekben tapasztalt öregasszonyai meggyőztek, hogy a halott hozzátartozók megtekintése felold a kínzó feszültség alól és — majd meglátom — átsegít a gyász mélypontján. Anyám kötelességnek fogta fel, és fel-felzokogva, de fokozódó türelmetlenséggel faggatott, hogy „elbúcsúztál-e már apádtól?” Megfogadtam a tanácsokat, és magam is meggyőződtem mély bölcsességükről. Sokszor megesett, hogy amikor egyik-másik családi emlék felsajgott bennem, mindig éppen a ravatal megrázó képénél kerestem és találtam menedéket. Ahogy az első döbbenet után erőt vettem s elnéztem végtelen mozdulatlanságát s viaszsárga arcára fagyott halvány mosolyát, olyanszerű hangulat áradt el rajtam, mint a porba tiport ellenség fájdalmas, de tehetetlen beletörődése.

Még ki sem hevertük mélységes gyászunkat, amikor alig másfél évvel apám halála után Galacról arról értesítettek, hogy Zoltán halálán van. Ő néhány éve a galaci állomáson szolgált, s ott a gyakori ide-oda helyezések után láthatólag végleg megállapodott. Az első riadalom a menyasszonyától eredt, s mi, talán a magunk megnyugtatóra is, hajlottunk arra, hogy inkább túlzott aggodalmat, semmint azonnali súlyos veszélyt olvassunk ki belőle. A második riasztásból az derült ki, hogy egy foghúzásból kifolyólag általános vérmérgezés lépett fel. Akkortájt azon a vidéken minden láz maláriagyanús volt, s a házbeliek elbeszélése szerint kinimmel gyógyították. Anyám már holtan találta. Most már csak ilyen tragikus alkalmak hozzák össze a családot — sóhajtoztunk az új ravatal mellett. Azután az útmentéről, kapuk mögül, utcaajtókból és ablakokból ijedt, bánatos tekintetek sűrű keresztüzében felkígyóztunk arra a bokros, girbegörbe dombra, ahova a család rendre megtér. Mi mást tehet-

tünk, mint átkoztuk a sorsot, amely alig harminchat éves derék, egészséges emberre vetette ki a hálóját. Csak bánatunk fojtó fájdalmával magyarázható, hogy mint a fuldoklók a szalmaszál után, úgy kaptunk Kесе vigasztalásán:

— Milyen „szerencse“, hogy ez nem a tavaly, hanem az idén, apátok halála után történt, hogy a Mindenható legalább őt megkímélte ettől a szenvedéstől.

A gyász hangulatának mélyéről karolt fel fiatal haladó íróink és madoszista barátaim váratlan és biztató kezdeményezése. Az akció 1938 óta érlelődött, amikor „Az erdélyi társadalomkutatók érdekeiben csoportosult fiatal írók“ előfizetési felhívást bocsátottak ki Böződi György *Székelly sorsban* c. társadalmi rajzának kiadására. A felhívók: Abafáy Gusztáv, Balogh Edgár, Bányai László, Böződi György, Flórián Tibor, Jancsó Elemér, Kovács Katona Jenő, Méliusz József, Nagy István, Szabédi László és Vass Albert. Az általam őrzött egyik gyűjtőívén, amelyet „Bányai László úr számára bocsátottak ki“, Kovács Elek, Kurkó Gyárfás, Borsai Andor, Rudolf Löw, Steuerman György, Csendes Zoltán, Baumgarten Sándor, Czíkó Lőrinc silabizálhatók ki.

A gyűjtőívénél is többet mond az egyidejűleg kibocsátott felhívás, amely „Erdély magyar szellemi harcosaihoz“ szól, és amelyet „A fiatal erdélyi írók szövetkezete nevében egy előkészítő bizottság“ jegyzett. A felhívás mottója Tamási Áron szavait idézi a Vásárhelyi Találkozó megnyitóján elhangzott beszámolóból: „És ahogy férfiakhoz illik, adjátok vissza a szónak erkölcsi tartalmát, nemzeti súlyát és emberi hitelét.“ Amint a szöveg tovább jelzi, az Erdélyi Enciklopédia könyvkiadó vállalkozásáról van szó, amely politikai orientációját illetően „a Vásárhelyi Találkozó hitvallása alapján áll“. „Kívánjuk s hirdetjük — írja — író és nép közeledését, mert szellemi életünk s a népi valóság egymásba kapcsolódása és kölcsönhatása biztosítja csak a magyar társadalmi fejlődést és szellemi haladást. Megkívánjuk, hogy az író az egyetemes emberi és magyar nemzeti jogok bátor harcosa, földművességünk, munkásságunk és értelmiségünk őszinte képviselője, a közéleti megújulás lankadatlan hirdetője

legyen.“ Ezzel az előrebocsátással jelzi a felhívás részben mint megjelent, részben mint sajtó alatt álló könyveket, Böződi György *Székely bánja*, Balogh Edgár *Íratlan történelem*, Szemlér Ferenc *Más csillagon*, Szenczei László *Bérces kis haza*, Nagy István *Külváros*, Vámszer Géza *Szakadát*, Kovács Katona Jenő *Kallódó Nép* c. műveit.

Ilyen előzmények után hárult rám a feladat, hogy a vállalkozásnak olyan jogi keretet keressek, amelybe tömöríthető mindenki, aki meggyőződésből vagy valamilyen meggondolásból rendszeresen kívánja támogatni a progresszív kiadványokat. Az adott körülmények között ez a forma a szövetkezet lett volna. Így jött létre mint elképzeléseink szerint legalkalmazhatóbb megoldás a szövetkezet. Kiadói szövetkezetét alapítottunk *Kaláka* néven, 100 lejes részvényekkel, azzal a céllal, hogy amint az Alapszabály 32. szakaszában megfogalmazza: a) azon beszeressen a néptömegeknek, de különösképpen tagjainak könyveket, újságokat, folyóiratokat, más sajtó- és művészeti termékeket; b) megszervezze a sajtótermékek kiadását és terjesztését; c) hozzásegítse a szegény írókat olyan alkotásaik sajtó alá helyezéséhez, amelyek összhangban állnak a szövetkezet céljaival. Tekintettel az akció résztvevőinek későbbi szerepére, nem érektelen megjegyezni mind az alapító tagokat, mind a *Kaláka* első vezetőségét. Alapítók a részvények bejegyzésének sorrendjében: Dr. Demeter János, Mayer László, Dr. Fekete György, Dr. Fogarasi József ügyvédek, Marosán József fodrász, Tar Károly cipész, Német István szabó, Szepesi Sándor szabó, Ungvári János asztalos, Kovács Anna háztartásbeli, Orbán Zsuzsanna háztartásbeli, Szaniszló Zoltán cipész, Kovács Katona Jenő író, Kajtai József hentes, Szabó Árpád közíró, Bitai Ákos festő, Domokos Aranka újságíró, Fodor Pataki Ádám asztalos, Fazekas János szabó, Krisán János szabó, Újvári Miklós asztalos, Horváth Lajos asztalos, Vincze János egyetemi hallgató, Borsai Andorné háztartásbeli. A bonyolult formaságok miatt az alakuló közgyűlésre csak 1940. március 31-én került sor, amelyen a rendőrség — mint formaságokat hitelesítő hatóság — jelenlétében a *Kaláka* a következő vezetőséget választotta. Az igazgatóság tagjai lettek: Kovács Katona Jenő, Szabó Árpád, Fodor Pataki Ádám, Köves József,

Fazekas János, Ungvári János, Szaniszló Zoltán, Domo-
kos Aranka, Borsai Andrásné. Cenzorok: Csákányovszky
Károly, Szepesi Sándor, Újvári Miklós, Horváth Lajos, Tar
Károly. Állandó jogi megbízottak: Dr. Demeter János és
Dr. Pop Olga. Miután minden előírásnak túllentül eleget
tettünk, a Szövetkezeti Központ indokolás nélkül elutasí-
totta a Kaláka jóváhagyását. Mivel akkor én már a mun-
kaszázad „foglya“ voltam, az elutasításról csak utólag
és közvetve értesültem. A hír nem okozott sem külön-
leges meglepetést, sem különleges lehangoltságot. 1940
tavaszán már itt is gyülekeztek a háború fellegei, s nyílt
jelei voltak a belső összeomlásnak. A progresszív sajtó
új könyvkiadása egyelőre amúgy is háttérbe szorult.

A LAPÁTOS OSZTAG

1939-ben már nem számított sem az ideiglenes, sem a végleges orvosi felmentés. Emberre volt szüksége a hadseregnek, és akit csak tudtak, elkaptak öles karjai. Végeszakadatlanul érkeztek a behívók, és párhuzamosan nap mint nap rádióüzenetek is mozgósítottak. Halálra keresték magukat a kézbesítők, akik a furfang széles változatát — utcaelírás, elért házszám, elferdített név stb. — okoskodták ki arra, hogy egy-egy behívót hetekig, hónapokig hordozzanak. Ámbár az orvosi felmentés sok pecsétes és aláírt irata birtokában én biztonságban hittem magam, mégis, egy szép reggelen hozzám is bekopogott a hetyke rendőr, aki iszonyatos aktatáskával hóna alatt napok óta szedte áldozatait a szomszédokban. Szokása szerint hosszasan akadozva silabizálta a nevemet és a címet, de a kalandos berukkolás tapasztalata után nem mutatkoztam hajlandónak semmiféle kétes alkudozásra. Különben is — okoskodtam — a behívó lehet tévedés is, és még van lehetőségem arra, hogy akár a hadkiegészítőnél, akár az ezrednél törvényes keretek között elrendezzem a dolgot.

A város hónapok óta felbolydult méhkas képét mutatta. Jóllehet el voltam tökévelve, hogy nem alkudozom a kézbesítővel, az utcai képek láttán nem voltam bizonyos, hogy nem hamarkodom-e el sorsomat. Sivár és egyenesen ijesztő volt az a rövid út is, ami a Brătianu utcából (ma 23 August) az alig pár száz lépésre fekvő kaszárnyáig tartott. A sűrűn szemerkélő késő őszi eső is ránehezedett a környékre, s a nemzeti színházat övező kis parkot most tócsák és elázott gizgaz lepték el. Az alacsony, kopasz gesztenyefák tövében, amelyeknek vékony, száraz ágai segélykérően emelkedtek az égnek, szétesett padok és ládák hulladékai heverték. Sivársága ellenére a park nyüzsgött a tömegtől, amely kénytelen-kelletlen itt várta ki, hogy betódulhasson a kaszárnya udvarára. Magam is alig vergődtem át az ide-oda hul-

lámzó harisnyás vagy lenge gatyában didergő parasztok között, akik hátukon tarisznyával, kezükben bottal, unottan és fáradtan topogtak a locspocsbán. Itt-ott a fa alatt csoportok ácsorogtak, s összebújva, mint ázott verebek, egy-egy vastagabb ág alatt kerestek menedéket.

Mielőtt befordultam volna a kaszárnya kapuján, arra lettem figyelmes, hogy szemben, a kocsmá előtt éktelen a zaj és a zsidongás. Mindenki arra fordul, s látjuk, hogy a lépcsőkön felborzolt hajjal egy képéből kikelt fiatalember tántorog le. Utána néhány suhanc vérben forgó szemmel kurjantva rázogatja a botját, s mihelyt utoléri, körülfogják s agyba-főbe sulykolják. A tömeg mint egy eleresztett nyáj odatódul, s pillanatok alatt áthághatatlan embergyűrű fogja körül a jelenetet. Csak egy-egy megszire süvöltő jajgatás jelezte, hogy a botok telitalálatot érnek. Csakhamar elhalkulnak a segélykérő hangok, s a támadók fedetlen fővel, feldúlt, de diadalmas tekintettel visszasereglettek a kocsmába. A meggyérült tér közepén egy emberi alak maradt elterülve.

— Hm! — szólalt meg egy báméskodó. — Vajon meghalt?

— Á, fenét halt meg, teszi magát! — vágott vissza a szomszédja.

Végre megérkezett a rendőr, és néhány részvételtjes nézelődő reménykedve várta az intézkedését. Magabiztosan, sétaléptekkel közeledett az élettelen testhez, s pálcájával bakancsait veregetve hosszasan hümmögött.

— Mi történt itt? — fordult a közönséghez.

— Megverték — felelték többen.

— Megverték?

Lehajolt, s előkotorászta az ismeretlen iratait.

— Aztán miért verték meg?

Arra odarohant a kocsmából az egyik verekedő, s öklét rázogatva izgága hadonászással rikácsolta, hogy kutya idegen, akiknek mind pusztulniuk kell, éljen a király!

Úgy dült belőle a pálinkabüz, hogy sokan fintorogva húzódtak hátrább. A rendőr csóválgatta a fejét, majd diszkrétén a dülöngélő támadóhoz fordult.

— Vigyétek el innen, nehogy itt találja valaki!

Hátat fordított és elsomfordált.

A támadók vidám kurjongatással visszatértek a kocsmába.

Minél hamarabb ki kell lábalni ebből — ez volt az átélt szörnyűség legfőbb konklúziója. Azonnal besietni az irodába, megértetni, hogy az én behívóm tévedés, és iratszerűen igazolni, hogy egészségügyi felmentésem végleges. Mindezt lépésről lépésre átgondolva, magamhoz tértem, s minden, ami körülöttem itt viharzott, múltó bal esetnek tűnt. Akármennyire igyekeztem, órákon át nem tudtam bejutni a kaszárnya udvarára. Az egyénileg igyekvő jelentkezőket elárasztották a jobbról-balról tóduló sorok, amelyeket oldalról és hátulról csendörök kísérték. Amikor odaértem, az első sor elején két szerencsétlen paraszt haladt, mindkettő gyors léptekben, elkéült arccal és dermedtem Rojtosra foszlott gatyaszáraik alól csupasz lábak kandikáltak ki és cuppantottak a locspocsbán. Volt köztük néhány csizmás is, de jobbára mezítláb vagy bocskorosan vontatták magukat. A bejárat előtt a csendörök széttárták karjaikat, és olyan felengedő mozdulattal, amivel a pásztor szélnek ereszti a nyáját, intettek, hogy irány a kaszárnya.

Az irodákat, ahol a jelentkezések és a beosztások folytak, akkora tömeg vette körül, hogy nemcsak a tévedés tisztázására, de a legegyszerűbb jelentkezésre sem gondolhattam. Különben is, amikor az udvarra érkeztem, már delet ütöttek, s mindenkit az ebéd foglalkoztatott. Én még az irodák környékét fürkésztem s kérdezgettem a kipenderülő beosztottakat, amikor az udvar egyik rejtett sarkából megindultak a karóra fűzött párologó üstök. Az emberek pillanatok alatt körülfogták és szorosan hozzá húzódva követték. A tömörülésekre mások is figyelmesek lettek, s mindenki hanyatt-homlok rohant az üstök felé. Sokan elállták a szakácsok útját, akik helyenként rudakkal estek neki a tolongóknak.

— Az anyátok mindenit — sikított egy hang a konyha felől —, a mindeneteket! Miért nem hoztatok magatokkal edelt? Azt hiszitek, hogy itt hizlalda van? Hordjátok el magatokat! Hé, katonák, egy-kettő, három-négy, kergetsetek szét a csordát!

Három fegyveres katona, aki addig ott nézelődött tétlenül, lekapta válláról a fegyvert, és szuronyt szegezve

fordult a tömegnek. Némi dulakodás után sikerült a tengernyi embert hátrább szorítani és kiszabadítani a szakácsokat. A hátráló tömegből azonban több méltatlankodó hang tört fel:

— Hát ez mi? Hát nem adtok ebédet? Még mi tartsuk el magunkat, nem elég, hogy otthon is éheznek?

Miután az emberek meggyőződtek, hogy tiltakozásuk dacára ebédre nem számíthatnak, lehorgasztott orral a kijárat felé vették útjukat.

Már esteledett, amikor egy ott somfordáló „kijárogyanús” közbenjárására, aki régi ismeretség ürügyén vett szárnyai alá, megtudtam, hogy én még mindig a besztercei 84-esek állományához tartozom. Helyzetem alapján bizonyos, hogy az orvosi felmentés nem érvényes, és az újabb rendelkezéseknek megfelelően munkaszolgálatra kell jelentkeznem. Az is bizonyos — de ezt csak úgy mellékesen súgta meg —, hogy a dévai CFR-osztagnál fogok szolgálni, amely Déva és Brad közt stratégiai vonalat épít.

— Milyen szerencse! — kiáltott fel, és gyerekesen kacsingatva sejteni engedte, hogy ebben, neki is van némi érdeme.

— Szerencse? — kiáltottam fel. — Végleges orvosi felmentéssel katonai munkaszolgálatra menni, hozzá még meghatározatlan időre?

Jóakaróm biztatóan megveregette a vállamat.

— A fontos, hogy Dévára megy és nem máshova. Soroljam fel, hogy még hova juthatott volna?

Az utazás nem volt éppen olyan megnyugtató, mint ahogy „jóakaróm” sejtetni engedte. Szokatlan sem volt, de éppen elég ahhoz, hogy aggodalmaimat csak növelje. Tövisig elviselhetően teltek az órák, és még abban a kellemes meglepetésben is részem volt, hogy összekerültem egykori osztálytársammal, Flórián Tiborral, a költővel, akit ugyanaz a végzet ugyancsak a dévai lapátos osztaghoz sodort. Szokása szerint hol megilletődve, hol gyermekes izgalommal lelkendezett minden újdonságon. Vele együtt nekem is fáradhatatlanul lelkendeznem kellett a tócsákban lustálkodó hatalmas jégablákon, a hidegtől összehúzódott fákon, amelyeknek a csúcsai köré

varjúk fekete serege font koronát, néha meg egy-egy megriasztott nyúl is, amely mintha valakivel versenyre kelt volna, szélesen kinyújtózva vágatott.

A tövisi állomáson, ahol órákat vesztegeltünk, az indulás előtt tumultus támadt, majd futkosás, jajgatás, parancsolgatás kevert hangfoszlányai verődtek be. Az ablakhoz tódultunk, de kérdéseinkre csak annyit mondtak, azt is félszájról odavetve, hogy kidobtak valakit. Indulás után feltűnt egy új utas, aki izgága gesztusokkal és tolakodóan senkire se tekintettel foglalt magának helyet. Már a külseje is ellenszenvet és bizalmatlanságot árasztott. Messziről feltűntek fityegő ajkai s agyarszerűen kiugró otromba fogai. Haja zilált volt, s véraláfutásos apró kék szemei úgy forogtak, mint a sebzett vérebé. Idegesen fészkelődött és gyanakvóan figyelte az utasokat. Tekintete megakadt egy fiatalembere, aki az egyik sarokban szerényen lapult az ablak mellett. Mint a ragadozó az útjába került áldozatát, hosszan, mereven szemezte, aztán hirtelen felpattant, és parancsolóan szétlökdösve mindenkit, aki útjába akadt, furcsán sandítva, magához intette az ifjút. Az elkapta a fejét és tettetett kíváncsisággal nézegette a tájat, mintha a hívogatás nem is neki szólna. A támadó azonban állhatatosan integetett és megpróbált közelebb férközni. Sokan felfigyeltek a jelenetre, egyesek ágaskodtak, mások a padra álltak, hogy onnan figyeljék a fejleményeket. A fiatalembert látta, hogy nem térhet ki, leemelte aktatáskáját és a kijárat felé sandított. Már-már kilépett a padsorból, amikor a támadó nyakába húzta vállait és előregöbörülve tigrisugrással elkapta. Az ifjú szempillantás alatt eltűnt az utasok lábai között. Sokan iszonyatból, mások kíváncsiságból, hogy teret nyissanak a látványosságnak, hátrahúzódtak. Amikor a gombolyagból már csak a támadó hadonászó karjai látszottak, határozott mozdulattal utat tört magának egy utas, aki addig a kocsi másik sarkában meghúzódva szalonnázott, és vállon ragadta a támadót.

— Vadállat! — kiáltott rá.

A támadó megbillent és a hátrább állók ölébe zuhant, majd feltápászkodott és tajtékozva rontott ellenfelére. Jól irányzott mellbelökés ismét kilendítette egyensúlyából. Ijedt asszonyok sikoltottak, hogy hagyják már abba a

verekedést, és egy álmából felzavart katona válogatott káromkodással öntötte ki mérgét. A támadó újabb és újabb sikertelen kísérleteinek, hogy elégtételt vegyen, egy besétáló rendőr vetett véget.

— Mi történik itt? — kérdezte inkább békéltető, mint felelősségrevonó hangon.

— Aljas kommunista! — sziszegte a támadó, és fenyegetően rázogatta az öklét.

Hogy vádjának nagyobb súlyt adjon — s egyben kiköszörülje az erején esett csorbát —, olyan mozdulatot színlelt, mintha rá akarna rontani. Valójában örvendett, hogy a rendőr közbelépett és megmentette egy olyan hősködéstől, amely végül is kudarcba fulladt.

— Igazolja magát! — szólította fel a rendőr a „kommunistát“.

— Maga azért van itt, hogy szabad kezet biztosítson ilyen szedett-vedett „bätäuş“-oknak?

— Hagyd az agitációt — emelte fel hangját a rendőr —, vedd a csomagod és kövess!

Az utasok figyelme a botránynak erre az újabb váratlan fordulatára terelődött. Szerencsére a támadás áldozata felhasználta az újabb konfliktus adta bonyodalmakat, s elpárolgott.

A dévai állomáson munkaszolgálatosok tömege ácsorgóit, ismerősöket keresve, akik hírt hozhatnak falujukból és a nagyvilágból. Mindenkit leszólítottak, kikérdeztek, s ha az ember nem zárkózott el s egy-egy biztató szót is mondott, viszonzásképpen jó tanácsokkal látták el.

— Uram — magyarázták egymás szavába vágva —, nehogy első nap jelentkeztek. Itt Déván csak elosztó központ van, s először is a legrosszabb helyeket fedezik le. Másnap, harmadnap, miután a nagy szállítmányok elmentek, szép szóval jobb kombinációk is akadhatnak. Mindenekelőtt keressen szállást, lehetőleg az elosztó központ közelében, s várja be türelemmel az alkalmas pillanatot.

Az első nap szigorúan tartottam magam a mennyből pottyant sugalmazáshoz, és a kaszárnya közelében, Boldogh bácsinál, a derék lakatosnál béreltem szobát. Szíves vendégfogadó család volt, s egyben lányos ház is, amely

többszörös érdeklődéssel fogadta az odavetődő ifjakat. Hasonló körülmények között, ugyancsak a közelben helyezkedtek el azok a kolozsvári sorstársaim is, akikkel a bevonulás tolongásaiban és az úti botrányok izgalmában ismerkedtünk meg.

Miután házigazdám is — aki előző lakóinak tapasztalatából jól ismerte a dévai katonáskodás kibúvóit — ajánlotta, néhányan megbeszéltük, hogy első nap jelentkezés helyett kísétálunk a várba. Valaki azt tanácsolta — s az ötletet mindenki lelkesedéssel fogadta —, nehogy csellengő katonáknak tűnjünk, kísérjenek el a kirándulásra a házigazdáink lányai is. Ők is helyeselték, s így a dévai bevonulás első napja kellemes társas séta lett. Amikor az egyik várfalról kitárult a Maros girbegörbe vonulata s messze mögötte a kékekszürkében csillogó aranyhegyek orma, Flórián engedélyt kért, hogy kissé félrevonuljon és háborítatlanul teljen be attól a csodálatos ihlettől, amit a természet itt áraszt.

— Megfoghatatlan! — sóhajtozott.

Mindnyájan rábólintottunk s legfeljebb egyik-másik küszködött azzal, hogy elfojtsa mosolyát, amikor a költő pár lépéssel arrébb egyik kezével feltámasztotta a másikat, s ajkát ujjaira eresztve mélyen magába szállt. Amíg ő így áhítózott, mi azon báméskodtunk, hogy itt a megmohosodott-széttöredezett kövekért is milyen szakadatlan élethalálharc folyik. Hollók serege repdesett fáradhatatlanul a kőfal egyik orma körül, amelyet diadalmas pózban egy magános héja tartott megszállva. Valószínűleg fészke kötötte oda. Minekünk úgy tűnt, hogy valósággal szabályos időközökben a sötét madarak százai zuhantak a héjára, de az mindig kisiklott támadói gyűrűjéből. Mintha el is felejtettük volna, mi vár ránk, meleg ágyat vetettünk nagykabátainkkal a várormok közt felfedezett sziklapadokon és sziklafoteleken, s gondfeledten szundítottunk késő szürkületig.

Házigazdánk és a tapasztalt leszerelők biztatásai ellenére mégis jobbnak láttam, hogy másnap jelentkezem. Az én helyzetem amúgy is rendhagyó — okoskodtam magamban —, s velem kapcsolatban egy fatális tévedés kiigazításáról van szó. Örvendtem, hogy nem hallgattam a tanácsokra, mert a kaszárnya udvarán ott találtam a

költőt és a vonaton hozzászegődött Halász Bandit is, aki-
nek a behívása szabály szerint megfelelt. Mindenesetre
nem tolakodtam, és Flóriánékkal együtt háttérbe húzódva
figyeltem, mint zajlanak a dolgok. A taktikánk azonban
nemigen vált be, mert láthatólag mindenkinek voltak jó
tanácsadói, és a behívottak egész tömege vonakodva, lé-
zengve gyülekezett. Csak egy hórihorgas móc nem vona-
kodott és nem bánta, hogy aki csak tudott, háta mögé
húzódjék. Sereg gyerek vette körül, s ámbár hol az egyi-
ket, hol a másikat rekcumozta, a legkisebb aggodalmas-
kodást és nyugtalanzkodást sem árult el. Amíg a tisztekre
várakoztunk, egyesek a hórihorgashoz somfordáltak, s
megkérdezték, hogy miféle gyerekek ezek.

— Mifélék? — kérdezte vissza méltatlankodva. — Az
enyémek.

— Hogy kerülnek ide?

— Tudom, nem repülőgépből pottyantak ide.

— Talán nincsenek ők is behíva?

— Éppen elég, hogy be vagyok én.

Egy őszhajú, gyeszákos paraszt sápítózva hagyta hely-
ben.

— Elég biza. Én is hat gyereket hagytam otthon. Még
van a kamrában egy liter máléliszt, ha az is elfogy, nem
tudom, mi lesz. Meghagytam, hogy ha a gyermekeknek
nem lesz mit enni, akkor vigyék el őket az irodára.

— Ezeknek anyjuk sincs — mondta a hórihorgas.

— Nincs anyjuk? — hangzott mindenhol a részvét.

— Nincs.

— Mikor halt meg?

— A múlt hónapban. Meghült, s két hét alatt elpatkolt.
Alig temettem el, már jött a behívóm. Nagyszüleik nem
élnek, a szomszéd szintén be van híva, a jegyző nem akart
tudni róluk, mit csináljak? Ha otthon maradok, utánam
jön a csendőr és még be is zárnak. Azért hoztam őket
magammal, hogy ha engem itt tartanak, akkor adjanak
nekik enni.

— Igaza van — bólongatott az öreg. — Nagyon jól
tette.

— Aztán mióta van itt?

— Egy hete.

— S a gyerekek is itt kosztoznak?

— Tudom, nem a püspöknél.

— Na még szép, hogy adtak nekik is enni.

— Szép — morfondírozott. Minden felelete dac volt.

— Hát mit csináljanak? Hagyják őket éhen halni kint az utcán?

— Nem azért mondtam, persze hogy nem lehet étlen hagyni a gyermekeket — mentegetőzött a kíváncsiskodó, s ezzel el is iszkolt.

Mielőtt megkezdődött volna az elosztás, egy őrnagy hátratett kezekkel végigsétált a tömeg előtt. A kapitány és a hadnagy buzgón és alázatosan forgolódott körülötte. Ő meg méltóságosan lépegetett, és aprólékosan szemügyre vette az első sorokban állókat. Megvető pillantást vetett a foszladozó foltokból összetákolt nadrágokra, a mezítlábakra, a széles, átázott, fekete gumibocskorokra. Megjegyzést sem tett, hanem búcsúzóul újból végigjártatta tekintetét a tömegen.

— Hányán vannak? — fordult a kapitányhoz.

— Négy százan.

— Hányat kértek?

— Pont annyit.

— Szóval minden rendben van. Igen, hm. És, és semmi baj nincs.

— Minden a legnagyobb rendben van.

— Hadd lássuk — mondta az őrnagy, és tréfásan megkérdezte az embereket, hogy nincs-e valami baj. Akinek valami nagy betegsége van, az álljon elő.

A felszólítás nagy forgolódást idézett elő, és mindenki a szomszédját várta, hogy kezdje. Elsőnek a hórihorgas bújt elő hét gyermekével. A négyéves leánykát és egy majdnem akkora fiúcskát kézen fogva vezette. A többiek szorosan hozzásimulva követték, összegubbaszkodva álltak, mint ázott, fázott verebek. Apjuk két fejjel is nagyobb volt, mint az őrnagy. Mereven nézett, szinte átnézve az őrnagyon, mintha a távolba kémlelné s valami képzelt lényel beszélne.

Az őrnagy első pillantásra morcosán nézte végig, azután leküzdötte fellobbant indulatát, és mérsékelt hangon, de katonás szigorral fordult hozzá.

— Neked mi a bajod?

— Nekem, őrnagy úr, az a bajom, hogy a feleségem meghalt, s hét árva gyermekem van, akiket én kell hogy eltartsak.

Az őrnagy idegesen harapdálta ajkait, s egy pillanatig habozott, hogy mit csináljon. A tömeg halálos csendben várta a választ.

— Hm, aztán mióta vagy itt a gyermekeiddel?

— Egy hete, őrnagy úr.

— Hm. — Újra ajkát harapdálta. — Állj félre! — Intett, hogy álljon ki a sorból, arra az iroda felé.

A csendbe kis zümmögések- és suttogások vegyültek, s a feszültség némileg felengedett. Általános megkönnyeb-
bülést érzett mindenki. Az őrnagy azonban ki kellett hogy öntse a mérgét. Összeszorította ökleit, és dühösen, szinte harapdálva a szavakat ordított az emberekre:

— Ti mocskosok, buták, miféle fegyelem van itt? Mi van itt, menhely? Mit gondoltok, hogy csak úgy lehet? Holnap megérem, hogy az anyósotokat is elhozzátok, sógorotokat, a szomszédot. S mi mindenkit tartunk el. Az anyátok mindenit.

Majd a hórihorgas felé fordulva:

— Te most hazamész, a kutya mindenit, de nehogy még egyszer előforduljon ilyesmi!

A hórihorgas most is mereven, komoran elnézett az őrnagy feje felett, s cseppet sem látszott meghatottnak az őrnagy kegyétől.

Az őrnagy, reszkető, izgatott léptekkel visszatért az irodába. A hadnagy megszeppenve, három lépésről kísérté. A kapitány azonban kint maradt a csapatnál, és újra megismételte az őrnagy felhívását.

— Akinek valami nagy baja van, álljon ki! De nem olyan, mint az előbbi. Az ilyenekhez nekünk semmi közünk. Betegségről van szó. Azok közül se álljon ki mindenki. Csak az, akinek hiányzik egy karja, a lába, vagy valami ahhoz hasonló.

Ismét vásári zsvivaj támadt, forgolódás, zajongás, s mindenki igyekezett a másikat bátorítani.

— Állj ki te — hallatszott az első sorokban. — Állj ki, ha az én mellemen olyan daganat volna, én nem teketőriáznék.

— Állj ki te!

— Miért nem állsz ki te?

— Ne zajongjatok! — rikoltzott a kapitány, aki közben más dolgokkal is el volt foglalva. Valami iratokat vett át egy önkéntestől, és azok között keresgélt.

A sok biztatásnak fogamatja volt, s kezdtek kiszivárogni a betegek. Elsőnek egy öreg szakállas zsidó lépett ki. A kapitány rá sem hederített. Másodiknak és harmadiknak is egy-egy zsidó jelentkezett. Végül az összes zsidók kiállottak. Kezüik és lábuk nem hiányzott, mint ahogy a hadnagy mondta, de valamennyien szerencsétlenül néztek ki. Beesett, sápadt arcok, amiket még szenvedőbbé tett borzas szakálluk meg ijedt tekintetük. A kapitány, miután az önkéntessel végzett, a betegek felé fordult. Amikor meglátta, hogy valamennyien zsidók, gúnyosan felnevetett. Azután mindegyiknek ironikusan megrángatta a szakállát vagy a fülét.

— Majd adok én nektek betegséget. Aztán igazán betegek lesztek. Vidd őket az orvoshoz — kiáltotta az önkéntesnek. — Majd elintézem én a dolgokat.

A harag azonban nem volt túlságosan őszinte, és sokan gyanakvóan kacsintottak szomszédjaiknak. A kapitány azután közölte az emberekkel az indulás idejét, és mindenkitől megkérdezte, hogy van-e ételme két napra vagy nincs. Aki azt felelte, hogy nincs, azt összeszidta.

Mi hárman még beosztatlanul lapultunk az udvar sarkában, amikor hozzánk lépett egy őrmester, és megvergette a vállunkat. Jólesett szokatlan közvetlensége és nagyapós derűje. Ősz haja ellenére fürgén és legényesen forgolódott. Mit sem törődve azzal, hogy a jelentkezés és a beosztás még javában folyik, karon fogott és kivezetett az udvarból. Amint csakhamar kiderült, a sarki kocsmába terelt.

— Egy sörre, gyerekek!

Mi tagadás, jól jött az összekötetés, és örömben biztató pillantásokat váltottunk egymással. A költő és a társa versenyeztek, hogy ki töltsön az őrmesternek, aki egy hörpintésre kiürített egy-egy korsót, és aztán derűsen, jóságosan legeltette rajtunk a szemeit.

— Hányán vagytok?

— Mi hárman tartunk együvé — magyarázta előtetolakodva Halász.

— Úgy? Akkor titeket mindhármatokat jó helyre osztalak be. Valószínűleg mindhárman itt dolgoztok majd az irodában. Jó dolgotok lesz. Meglehet, hogy néha haza is mehettek. Hehehe!

Megveregette Halász vállát, és elégedetten nevetgélt.

— Aztán majd adtok valamit.

Halász máris a zsebébe nyúlt, és intett nekünk is, hogy elő a pénzzel. Az őrmester szemérmes gesztussal háritotta el.

— Ó, egyáltalán nem olyan sürgős.

Az egyik korsó a másikat követte, és minden fenéig ürített pohár után hangulatosabb és közlékenyebb lett.

— Szerencsétek, hogy összekerültünk. A kapitány ki akar küldeni Nyavalyásra, de bízátok csak rám magatokat. Meglátjátok, úgy fogunk mi itt négyesben élni, mint egy család. Szervusz, szervusz, ezután mint egy család, ahogy mondtam.

Flórián és Halász megnyugodva vonultak be az udvarra, én meg azt reméltem, hogy az őrmester útján hamarosan fény derülhet arra a tévedésre is, amelynek áldozatául estem.

— Arról van szó — adta elő az őrmester sokat ígérő titokzatossággal —, hogy holnap reggel rendezünk együtt egy kirándulást. Mi is Nyavalyásra megyünk, mint akiket ma oda osztottak be, de mi egész nap fürdünk, halászunk, iszunk, eszünk, báránylekkent sütünk, és — de köztünk maradjon — két leányt is viszünk. Hányán is vagyunk? Négyen. Elég lesz kettő, mert a házigazdának és a szomszédjának is van leánya.

Cinkos mosollyal kacsintott, mindegyiknek rendelt ikrát, egy-egy flekként, egy korsó sört és ugorkát.

— Az én vendégeim lesztek, és valami meglepetést is tartogatok számotokra. Majd meglátjátok. Az én vendégeim lesztek.

Újabb pohár sört rendelt. Flórián szabadkozott, de ő rendíthetetlenül rendelt.

— Ordinul se execută si nu se discută — mondta. — Az én meghívottaim vagytok. A fizetéstől féltek? Vai

de mine! Sajnálom, megmondtam, hogy az én vendégeim vagytok.

Szemrehányó, sértődött arcot vágott. Flórián végig-simogatta karját, és úgy kérlelte, hogy ne haragudjon.

— Világért sem gondoltunk magunkra, csak arra, hogy az őrmester urat ne verjük költségbe.

— Vai de mine! — Mindent elfelejtett, és vidáman hörpintette sörét. — Kitűnő lesz. Nagyszerű. Olyan vidéken még nem jártatok. Valami meglepetést is tartogatok számotokra. Még hálások lesztek.

Ilyen előzmények után gyűlt össze a társaság vasárnap délelőtt 12 órakor az autóbuzsmegállónál. Az autóbusz már ott várakozott, mellette az őrmester és valóban, két leány. Az őrmester frissen vasalt ruhában várt, tükörfényes csizmában és feltűnően kipúderezve.

— Domnișoara Iorga — vezette elő az egyik leányt az őrmester. Széles, török arcú, csúnya pisze orrú. Mosolya, telt idomai és széles piros ajkai azonban kellemes benyomást keltek.

— Domnișoara Iolanda.

Magába zárkózott, mogorva barna leány. Arca szép és szabályos, de szigorúan összehúzott szemöldökei barátság-talanná tették.

— Baj van, domnule — kezdte az őrmester. — Az autóbusz holnap délután tér vissza. A lányoknak viszont ma estére haza kell jönniök.

— Természetesen — erősítették mindketten.

— S én is, mert este utazom Bukarestbe.

Halász kapott az alkalmon.

— Halasszuk el máskorra.

— Mit mondasz? Halasszuk el? — Popa és a lányok tüntetőleg hahotáztak. — Hát mire való a taxi?

Amint egy beomlott híd előtt kiszálltunk az autóból, a patakon átkelve Popa egy domboldalra vezetett, amelynek a tetején kiterjedt cserjés alján néhány szalmafedeles, alacsony kunyhó húzódott meg. Messze, a szemben elterülő domboldalon sűrű, apró, mozgó, tarka pontok jelezték, hogy ott van az annyit emlegetett és oly rossz hírben álló nyavalyási munkatelep.

Az utolsó ház tágas udvarán bájos fiatal leány merítette a vizet a kútból. Messziről is feltűnt hosszú fona-

tokban csüngő szőke haja és habfehér inge, amelyet elől és feltürt ujjain fekete minták díszítettek. Amikor megpillantotta a dombon felfelé kanyargó csoportot, kíváncsi szemeket meresztett, majd beszaladt a házba. Iorga kisasszony arcát pír öntötte el, és keserű, szemrehányó pillantást vetett Popára.

Megtermett öreg paraszt jött lassan elénk. Meleg kézszorítások után a kút vályúján telepedtünk le. A házigazda felesége és leánya tisztos távolból figyeltek.

— Hol a bárány?

— Meglesz, meglesz — felelte Popa, s azzal kivonult az udvarra az öregekkel tanácskozni. A tanácskozás, amelybe a leány is beleavatkozott, feltűnően hosszan tartott. Iorga kisasszony idegesen dorombolt, majd tünetően kiállt az ajtóba. A házigazda leánya bájosan mosolygott reá. Iorga kisasszony átölelte, és hevesen összevissza csókolt.

— Hogy hívnak, drágám? — kérdezte mézesmázos, babusgató hangon.

Az öregek derűsen nézték a jelenetet, az őrmester meg bosszúsan pirongott. Iorga hisztérikus rohama nem csillapult.

— Floricicának hívnak — felelte a házigazda leánya, és szemérmesen meghajolt.

— Ó, kicsi Floricicám, milyen szép leány vagy, mint egy havasi rózsza. Engem is Floricicának hívnak — megragadta a leány vállait, és mélyen, lángolóan a szemek közé nézett, aztán magához ragadta őt, és újra megcsókolt. — Milyen jó — rikoltozta —, ezután a két Floricica barátnő lesz.

— Nagy baj van — vágott közbe Popa, és bosszúsan csóválta a fejét.

— Mi? — kérdezték mindnyájan aggodalmasan.

— Hiába, ilyenek az emberek, majd ellátom a bajukat.

— Miről van szó? — türelmetlenkedett Florica.

— Gyertek csak ki — intett nekik.

Kint a tornácon megsúgta, hogy nincs bárány. — A házigazda megígérte, hogy beszerzi és megnyúzza, s most azzal fogad, hogy nem talált. Az a gyanúm, hogy nem is

keresett. Ilyenek az emberek. Pedig mennyi szívességet tettem neki. Sebjaj, majd lesz rá gondom.

— Mitévők legyünk? — tanakodtak sokáig tanácstalannul. Nézdelték egymást, és az őrmestertől várták a megoldást. Ő azonban csak hümmögött, és az egyik cigarettát a másik után dobta el.

— Csak a leányok miatt kellemetlen — jegyezte meg Halász.

— Természetesen, ha ők nem volnának itt, megelégednénk a szalámival. A bor a fontos. Az lesz bőven. No de a leányokat nem lehet étlenül hagyni.

— Mit csináljunk? — kérdezte Flórián segítőkészséggel.

— Azt gondoltam — felelte Popa —, vegyünk két tyúkot. Az sem rossz.

— De van? — kérdezte Flórián kissé megkönnyebbülve, hogy mégis van kiút.

— Mindjárt meglátjuk. Anyám — hívta oda a háziasszonyt —, hol lehetne kapni két tyúkot?

Az öregasszony kétkedve csóválta a fejét.

— Aligha, nekem nincs.

— Nem magáról van szó, valakitől a szomszédban, megfizetjük. Mennyi egy tyúk?

— Jaj, az most drága!

— No de mégis mennyi lehet? Száz lej, kétszáz lej, nem számít. Nekünk kell két tyúk, a többivel nem törődünk.

— Hát bizony van kétszáz lej.

— Rendben van. Kétszáz lej egy tyúk, kettő négy száz. Nézzen gyorsan utána. Flórián, maga menjen az öregasszonnyal, és fizesse ki, majd aztán elintézzük. Legalább lát néhány szép menyecskét. Itt nagyszerű menyecskék vannak. Csak nehogy ottragadjon valahol. Mama, hozza vissza Flórián urat, nehogy ott maradjon, vigyázzon rá! — Megveregette Flórián vállát és hahotázott.

Az öregasszony és Flórián azonban gondterhelten indultak. Pár lépés után Flórián visszafordult, és segélykérően meredt rájuk. Az őrmester hozzálátott a csomagok felbontásához. A lányok élénken reménykedve segédkeztek. Azonban mindenikből csak üveg került elő. Végre

a csomag fenekén megtalálták a feketekávét, a szalámit és a kenyeret. Mohón nekiestek a szaláminak, és meg se várták, hogy felterítsenek, egymás kezéből tépték ki a szeleteket. Iorga hóna alá csapta a feketekávés staneszlit, és kiment a konyhába főzni. Az ágyról felkapott egy kendőt, falusi módra bekötötte a fejét, és úgy tréfálkozva riszálta magát. Iolanda közben szép sorjába rakta az üvegeket és szeletekre vágta a kenyeret. Popa kidugott két üveg sört, és amikor a dús fehér hab kibuggyant, elragadtatásában elkurjantotta magát.

Alig negyedórára rá megérkezett Flórián a két tyúkkal. Azonban nem tudta zavartalanul kiélvezni a gyors beszerzés sikerét, mert — ha nyilván nem is vallhatta be — attól tartott, hogy az őrmester nem téríti meg az előlegezett árat. A pénze fogytán volt, és ahogy a két tyúkkal jövet kiszámította, a négyszáz lej szükös beosztással egy hónapra elegendő lett volna. Halász közben összemelegedett Iolandával, és kéz a kézben, lassan a csűr irányába húzódtak. Az őrmester azonban nem volt elragadtatva Halász sikerétől. Más valami is izgatta. Oda-fütyentett, s amikor Halász visszafordult, magához intette.

— Menj le a soförhöz, és rendezd a számlát! Ha nincs elég pénz nálad, kérj a barátaidtól!

Halásznak már csak aprópénze volt, és riadtan meredt az őrmesterre.

— Mondtam már, hogy az én vendégeim vagytok! — kiáltott rá az őrmester.

Mit volt mit tenni, Halász lesétált a soförökhöz, és bevallotta, hogy nincs pénze. Azok nyilván korábbi tapasztalataik alapján felingerültek, s két oldalról megragadva, mintha most ejtették volna foglyul, az őrmester elé vezették.

— Semmi, de semmi pénzetek nincs, s mégis volt pofátok elfogadni a meghívást? Majd lakoltok ezért! Húzd le a kabátját! — ordította a soförnek.

A soför eleresztette füle mellett a parancsot. Az őrmester fenyegető hangon ismételte:

—• Hallod, hogy húzd le a kabátját, vagy fizetség nélkül maradsz! Én és a két leány a másik taxival jöttünk, hozzád semmi közünk.

A sofőr káromkodott egyet, s dühösen, mintha Halász agyonverésére készülne, lerángatta róla a kabátot. Halász hirtelen azt sem tudta, hogy min háborodjon fel és keseredjen el jobban, egyetlen kabátja miatt vagy azon a rettenetes megszégyenülésen, ami a lányok és a vendéglátó család előtt éri. Az őrmester ezen is segített. Amikor a taxis a zsákmányával mind hangosabban káromkodva eltávozott, azzal, hogy azonnal indul haza, Popa odaindította, s így szólt:

— Meg kell mondanom, hogy szemtelen, neveletlen, sóher alakok vagytok. Még barátaimnak akartalak fogadni s vendégeimnek tekintettelek. Most vegyétek tudomásul, vissza sem viszlek Dévára. Itt maradtok Nyavalyáson, amíg csak csont és bőr lesztek.

Intett, hogy végzett velünk. Még egyszer megvető szigorral végigmért, s azután visszatért a házba, ahol már türelmetlenül várták utasításait a tyúkok elkészítésére nézve.

Itt Nyavalyáson senki sem tekintette magát illetékesnek arra, hogy a behívások jogosságával foglalkozzék. Hiába hivatkoztam széltében-hosszában arra, hogy orvosi felmentésem van, feletteseim álláspontja rendületlenül az volt, hogy ha már annyi szűrőn át itt kötöttem ki, nyugodjam bele, hogy itt is maradok. Addig is, amíg majd akad alkalom arra, hogy tisztázzam helyzetemet, a parancsnak megfelelően sorstársaimmal együtt jelentkeztem a raktárban, ahol sulykot és targoncát kaptam. Másnap szerszámaimmal jelentkeztem azon a kijelölt hegyoldalon, ahol — amint elmagyarázták — a többi sok ezer koncentrálttal együtt hordani, majd döngölni kell az agyagos kavicsot.

Megtudtuk, hogy vasútépítésről van szó, s ahhoz mindenekelőtt megfelelő terepet kell építeni. Be kell tömni a gödröket, ki kell egyenlíteni és meg kell szilárdítani a talajt. A koncentráltak ezrei hosszú és nehéz csákányokkal tépték a martot, amelyen át majd a mezei útnak kell haladnia. Mintegy száz lépéssel lejjebb elszórtan parasztházak sorakoztak. Udvaraikból és kapuikból szegényes parasztok szomorúan nézegették, hogyan fosztják meg őket földjeiktől és útjaiktól. Amikor megeredt az eső,

s ez itt elég gyakori volt, a házakat övező vadgesztenye-fák alá húzódtunk. Alig pár perces eső után azonban az agyagos föld felázott és minduntalan hozzáragadt a sulykokhoz. A hadnagy, aki az első napokban vezényelt, azt ajánlotta, hogy először egyengessük el a kitergetett földet, és csak azután döngöljünk. Azok, akik jobban voltak öltözve, vonakodva teljesítették a parancsot. Mintha a hadnagy is egyetértett volna velük, mert pótlólag úgy rendelkezett, hogy először azok tapossanak, akik bocskorban vannak.

— Motorizált osztag, indulás! — kiáltotta.

Az emberek előbb tréfára vették a dolgot, és senki sem mozdult, a parancsnok kiáltásai azonban csakhamar mindenkit meggyőztek arról, hogy fele sem tréfa.

— Az anyátok istenit, nem halljátok, hogy gyerünk a motorizált osztaggal!?

A bocskorosok futólépésben előresiettek, és ütemesen táncoltak a lucskos agyagon. A hadnagy hahotázott, de az emberek keserűen dagasztották az agyagot, amelybe néha térdig süppedtek. Egyik-másik olyan tekintetet vett a főhadnagra, hogy az jónak látta leoldani a derékszíját és fenyegetően lóbálni.

A kapitány, a főhadnagy, a hadnagy és az őrmester vidáman sétáltak a vasúti töltésen, és élénken csevegtek. Az őrmester pikáns anekdotákkal szórakoztatta a tiszteket. A kapitány harsányan kacagott, és elégedettsége jeléül barátságosan megveregette az őrmester vállát. A szomszédom meg is jegyezte fogai közt sziszegve, hogy „na, már ezt is befonta“.

A káplár a hátam mögött nógatta az embereket. Az öreg székely visszafeleselt:

— Könnyű magának onnan a töltésről beszélni. Tolta vón csak maga ezt a targoncát 60 napja, bezzeg másként beszélne.

— Miért? Talán én nem hatvan napja vagyok itt?

— Hát én 75 napja — tromfolt rá az öreg Péter János, aki bekötött lábbal sántikált fel a targoncával.

— Hja — fűzte tovább a székely —, ebben a korban nem megy könnyen a munka. Még otthon az ember hasznossá tudja magát tenni, de itt?

— No de ha azt mondanák, hogy nézze, bátyám, mikor eddig befejezi, hazamehet, tudna-e dolgozni?

A székely felkacagott:

— Nekilátnék éjjel-nappal, s egykettőre végeznék velem.

— Azt hiszi, hogy az én lelkem nem keserű? — kapcsolódott be a társalgásba a káplár. — Én nem szeretnék hazamenni? Ha kijön az ezredes, én raporra fogok jelentkezni.

Az őrmester, aki éppen ott haladt el, úgy félvállról odaszólt:

— Te káplár, megint nem dolgoztok, az anyátok mindenit, megint jár a szátok.

— Őrmester úr — mentegetőzött buzgón a káplár —, mit csináljak, ha az emberek nem akarnak dolgozni. Én mind biztatom őket, de nekik mind csak a hazamenetelen jár az eszük.

— Ki nem akar dolgozni?

Az őrmester megállott, és fenyegetőleg, mohón nézett körül.

— Mind lázítanak.

— Hogy, lázítanak? Jól hallom? Ki lázit?

— Ez és az — s rámutatott a székelyre meg az öreg Péter Jánosra.

Az őrmester leugrott, s először a székelyt, azután Péter Jánost kétszer felképelte. Fejük jobbra, majd balra fordult a súlyos csapásoktól, amelyeknek csattanására mindnyájan odafordultak.

— Mit bámultok, az anyátok istenit — ordított a kapitány —, ti is akartok kapni egyet? Forduljatok meg, és dolgozzatok.

A két öreg nagyot sóhajtott, kalapjukat mélyen a szemükre húzták, és dühösen rángatva a targoncát, tovább rótták a meredeket.

Az állomásfőnök átjött a vasúton, és közölte a kapitánnyal, hogy az ezredes és a CFR-mérnök inspekcióra jön. A tízórás vonattal érkeznek.

— Tyű, az áldóját — kurjantott a kapitány —, na lássuk, hogy állunk. Emberek, dolgozzatok, gyorsan, gyorsan!

— Hányán vannak kint? — kérdezte Suchorovschi, a főhadnagy.

— Igaz, lássuk, hányán vagyunk. Te — rátette kezét az őrmester vállára —, mennyi a kompánia létszáma?

— Kétszázötven.

— S a plutoné?

— Azt hiszem, százöt.

— Annyi — vágta rá a főhadnagy.

— Egy, kettő, három... — számolta a kapitány, összesen kilencvenet számlált. — Hol a többi? — kérdezte megdöbbenve.

Az őrmester kissé zavartan számolta az ujján.

— Három nálam van.

— Azonnal jöjjenek ide, amíg az ezredes elmegy. — Intett egy munkásnak, aki elhajítva szerszámát, futásnak eredt.

— Egyet kölcsönadtam az asztalosnak.

— Jöjjön az asztalos — kiáltott a küldönc után.

Kettőt bérbe adtak a vendéglősnek, aki a sört adja. Halkan súgta, hogy a többit hazaengedték, mert italt és ételmet hoznak magukkal. A kapitány megértően, de agyalyos arckifejezéssel bólogatott

— De most mit csináljunk? Szóval kilenc hiányzik. Hm. S az ezredes biztosan megszámolja, hányán vannak.

Az őrmester is hümmögött. Rövid szünet után az őrmester szótlanul, lehajtott fővel, mélyen elgondolkozva elindult. A kapitány tudta, hogy intézkedni megy, s ezért nem szólt hozzá. Bement a váróterembe, s kihozott onnan kilenc falusi embert, akik nevetve helyezkedtek el a munkahelyen. Az őrmester kacsintott, a kapitány és a főhadnagy nevetőgörcsöt kaptak.

— Kapnak egy-egy pohár pálinkát — mondta az őrmester —, s majd a fiúk megfizetik.

A tisztek és az őrmester azután bementek az irodába, hogy ott is rendet teremtsenek.

Minden rendben volt, s a tisztek most már nyugodtan várták az ezredest és a vasút vezetőit. Az inspekció azonban elmaradt. Sajnálták, mert ahogy kérkedve mondogatták, ilyen rend még sohasem volt, és most mindenki nagyon meg lett volna elégedve. Csak nehogy később

meglepetésszerűen érkezzenek. Bosszúságukban megfeledeztek annak a kilenc parasztnak tett ígéretükről is, akiket sebtében szedtek össze álmunkaszolgálatosnak.

Hónapok teltek el, és semmi jele sem mutatkozott annak, hogy behívásom valóban téves és remény volna a visszavonására. Akárkinél puhatolóztam, senki sem hagyott kétséget az iránt, hogy szabályszerűen be vagyok írva a nagykönyvbe, s nincs isten, aki engem onnan kitörölhetne. Sugalmazták, hogy esetleg kérjek párnapos vagy hetes szabadságot, s azalatt próbálkozzam a kolozsvári vagy besztercei központban, ahonnan elindult a lavina. Senki sem volt meggyőződve róla, hogy a kísérlet eredménnyel járhat, mégis kaptam az alkalmon, hogy ha rövid időre is, de hazamehetek. Az őrmester készséggel kínálta a heteket, sőt még azt is sejteni engedte, hogy ha otthon netalán ágynak esnék, késheetek is, csak hozzak orvosi igazolványt. Ami ennél is fontosabb volt számára, ne feledkezzem meg a kapitányról, aki aláírta a „bilet de voié“-t.

A kolozsvári kaszárnya és a besztercei hadkiegészítő válszai csakhamar meggyőztek arról, hogy miután a dévai osztag átvett és tényleges munkaszolgálaton vagyok, nincs mit keresnem sem Kolozsváron, sem Besztercén.

— Jelentkeztél? Beosztottak? Tényleges szolgálton vagy? Szerepelsz a nyavalyási osztag nyilvántartásában? Annyi munka után — s mi tudjuk, mi van Nyavalyáson — még megvan a fejed, megmaradt mind a két kezed, megmaradt mind a két lábad, szemed is van, füled is, még csak nem is sántítysz? Bună ziua! Mulți ani înainte!

Arról azonban nem mondtam le, hogy amennyit csak lehet, késsek. Siettem befejezni néhány ügyemet, hogy valami keresethez jussak, s ne menjek vissza üres zsebekkel. Szaladgáltam közügyekben, s rendeztettem családi ügyeimet is. Csak azután szántam rá magam a visszatérésre, amikor egy sorstársam levélben jelezte, hogy a kapitány és az őrmester egyaránt rendkívül ingerültek a késésem miatt, s példás büntetéssel fenyegetnek. Máskülönben a kapitány arra kér, szerezzek be neki egyet-mást, s a tévedések elkerülése végett mellékeli a beszer-

zendők listáját. Éreztem, hogy betelt a pohár, s felpakolózva útnak indultam.

Megérkezésem után első utam a kapitányhoz vezetett. Szívélyesen fogadott, helyet kínált meg, megköszönte a „kis figyelmességet“, és azután az időjárás és más lényegtelen dolgok iránt érdeklődött, éppen csak hogy tartsa a szót. Meglepetésemre bizalmaskodása jeléül elárulta, hogy nem sokáig taposunk a sarat Nyavalyáson. Szó van róla, hogy már a közeli napokban az egész ezred elvonul innen, és valószínűleg valahol a Bánátban rendezkedik be. Ott minden bizonnyal civilizáltabb körülmények várnak. Távozásomkor kikísért az előszobába, ahol az őrmester lapozgatott. Az őrmesternek valami nem tetszett, mert úgy adott kezet, hogy közben elfordította a fejét.

— Az éjszaka — szólt rezignáltan a kapitányhoz — tizenöt hold földet és egy házat vesztettem.

— Hogyhogy? — kérdezte a kapitány.

— Elfoglalták az oroszok.

Meglepetten néztünk rá. Ő mechanikus mozdulatokkal tovább forgatta az iratokat, és közben nagyokat köpdösött és káromkodott.

— Honnan veszed ezt? — kérdezte a kapitány.

— Bemondta a rádió.

A kapitány nem árult el felindultságot, hanem továbbra is kimért, közönyös hangon megkérdezte, mikor mond be a rádió újabb híreket.

Már messze jártam az irodától, amikor az őrmester fedetlen fővel utánam szaladt és rám kiáltott:

— Uram, mit hozott maga a kapitánynak?

Szúrós, vallató tekintetéből és felelősségrevonó hanglejtéséből szemrehányást éreztem ki.

— Nem azért, mintha túlságosan érdekelne — folytatta —, csupán tudni szeretném. Megígértem, hogy ha késik, elnézem, s maga, miután megérkezik, felém sem jön. Végeredményben mindegy, de ha már hozott valamit, én is szeretném tudni, hogy mit.

— Amint a kapitány úr izente, hoztam két és fél kiló füstölt karajt.

— Két és fél kilót? — csodálkozott. — Mekkora lehet?

— Az asztalon megmutattam, hogy majdnem egy méter. Ajkai kékültek és reszkettek.

— Jól van — hebegte —, ez rendben van, és még mit?

— Két üveg konyakot.

— Konyakot?

— Két üveg bort.

— Milyet?

— Leánykát.

— Úgy. — Kezeit karba fonta, mereven maga elé nézett, és sokáig hümmögött. — Az istenit az anyjának, a kutya mindenét, szemtelen, gazember, majd ellátom a bajját. Egy szavamba kerül, és repül innen. Csak egy szót kellene szólnom Dannak, és holnap már nincs itt. Majd ellátom én a bajját.

— De hát miről van szó? — kérdeztem, mintha az egész jelenetből semmit nem értenék.

— Arról, hogy — ujjain mutatta — először a bort letagadta, másodszor a konyakot letagadta, harmadszor, a füstölt húsból csak ennyit mutatott, ni, nekem. — S megmutatta a mutatóujját. — Ennyit, ni. Pedig tudja, hogy milyen finom dolog az. Milyen specialitás. Affélét itt nem is lehet kapni. Még csodálkoztam, hogy mer beállítani ekkora darabbal. Na, rendben van. Most már teljesen tisztában vagyok. Megértem azt, hogy együtt dolgozzunk, s amit szerzünk, fele-fele. Megosztani tisztességesen. Ő azonban soha semmit nem juttat nekem.

Unalmas és hosszadalmas, kanyargós út után, amely helyenként megrekedt a sáros, gödrös kanyarokban, végre kora délelőtt megérkeztünk Brádra. Már várakozott ránk egy hosszú nyitott marhakocsi-szerelvény, amelynek csupán a végén volt egy harmadosztályú személykocsi. A vonat mellett néhány ismerős alak sárosán, rongyosan ácsorgóit.

— Maguk hogy kerülnek ide? — fordultunk hozzájuk, remélve, hogy felvilágosítást tudnak adni a további útirányról.

— Ide küldtek, hogy segédkezzünk a berakodásnál. A tegnapelőtt délután szállítottak ide, s azóta itt várakozunk.

— Lehetetlen! A tegnapelőtt óta várakoznak itt?

— Lehetetlen? Mégis így volt. Magukat nem érdekli, hogy mi történik másokkal — kiáltottak többen is egyszerre. — Ide küldenek, hogy segítsünk a berakodáshoz, s itt sehol semmi. Itt hagynak két napig étlen-szomjan.

Megdöbbenve és méltatlankodva megkérdeztük, hogy hol aludtak.

— Itt ni, a nyitott vagonban, takaró és szalma nélkül.

— Miféle gyülekezet van itt? — kiáltotta az őrmester.

A sofőr megbotránkozva felelt:

— Ezek az emberek tegnapelőtt óta nem kaptak enni.

— Menjenek az anyjukba! — ordította vissza az őrmester.

A sofőr nem tudta, mitévő legyen haragjában.

— Hányán vannak? — kérdezte a kiéhezettektől.

— Kilencen.

— Akkor én adok maguknak húsz lejt, biztosan mások is adnak, és vegyenek valamit.

A sofőr gesztusára mások is nyújtottak valamit, s csakhamar összegyűlt száz lejt. A legények kiéhezetten kaptak rá az adományokra, mi pedig szétmentünk, hogy ki-ki megtalálja csomagját. Mialatt ide-oda szaladgáltunk, a hadnagy intett, hogy az őrmester és a felesége halálra keresnek. Véleménye szerint valószínűleg valamit akarnak tőlem, s azt ajánlotta, lehetőleg tűnjek el. Átmentem vele a vonat túlsó oldalára, s ott órákon át, szinte rejtőzködve társalogtunk.

— Vigyázz — mondotta a hadnagy —, az őrmester megpróbál befogni, hogy ezt vegyél neki, hogy azt vegyél neki, ami éppen csak eszébe jut. Ha csak teheted, bújjál ki a kérelme alól. Rengetegbe fog kerülni, és mégis mindig elégedetlen marad. Így fontak be engem is, hogy kosztozzam velük. Ma is bánom, hogy beugrottam. Mindennap savanyú csorbát, ecetes ugorkát, bráilai sós túró adnak ebédre és vacsorára is. Megállapodás szerint egy menü 22 lejt volna, de az elszámolásnál mindig — legjobb esetben — negyven lejt hoznak ki. Sajnos nem térhettem ki, mert velük kosztozott a kapitány is, aki pedig puszipajtás volt az őrmesterrel. Alkalomadtán összevesztek, s olyankor a kapitány nem jött le ebédelni. Az ör-

mester azonban hazaküldte neki az ebédet, s azzal mindig valami egyebet is, s így szent lett a béke.

Az őrmestemé sasszeme felfedezett és odakiáltott.

— Arról van szó — közölte szinte lelkendezve és kegyesen —, hogy a vonaton a mi vendégünk lesz. Vagy hívta már a kapitány?

— Nem.

— Örvendek, akkor minden rendben van. Velünk fog reggelizni, ebédelni és vacsorázni is.

Az asszony azután a férjéhez fordult, és diszkréten oda-súgott és intett valamit.

— Igen, igen — szólt az őrmester —, legyen szíves, menjen be a városba, és hozzon egy kiló parizert, egy kiló kaiserfleischt, két kiló kenyeret, néhány citromot, na meg egy liter rumot.

— Aligha van már rá időm — szabadkozott elkomorodottan —, egy óra múlva indulunk s a város messze van.

— Garantálom, hogy nem indulunk el maga nélkül.

Valóban, már esteledett, de még semmi jele nem volt az indulásnak. A kapitány is türelmét vesztette, s kesztyűjével idegesen csapkodva kiáltozott az állomásfőnökre. A hangoskodásnak volt is eredménye, s hirtelen mozgósított mechanikusok szaladgáltak vagonról vagonra és kongatták a kerekeket.

— Itt van mindenki? — kiáltozta az őrmester, csak úgy kötelességből, s a szerelvény lassan kidöcögött az állomásról.

Mínthogy az őrmester családjának „meghívottja“ voltam, én is abban a személykocsiban kaptam helyet, amelyben az őrmesterek és a tisztek utaztak. Az őrmester meghívottja volt Weinberger is, aki irodában szolgált, s most az útra azt a megbízatást kapta, hogy vigyázzon az őrmesterek három kisgyerekére. Az egyik sarokban szerényen meghúzódva, de a megtiszteltetéstől megilletődve üldögélt egy cigány, ölében elnyűtt hegedűvel. Az őrmesterné mentegetőzve megsúgta, hogy a cigányt Suchorovschi, a főhadnagy invitálta ide.

Minden jól indult, s a kapitány példáját követve, ledobtuk magunkról a kabátot, s ingujjra vetkőzve vártuk a fejleményeket. A társalgást Suchorovschi kezdte meg.

— Én nem értek valamit ebben az utazásban.

— Mit? — kérdezte a hadnagy.

— Azt, hogy miért megyünk ezen a vonalon.

— Merre kellett volna menni?

— Déva fele. Megnéztem a vasúti térképet. Déva fele 90 kilométer, és ha délben elindulunk, este hatkor ott vagyunk. Errefele viszont a távolság 380 kilométer, vicinális vonal és rengeteg a keresztezés.

— Mi az, ami érthetetlen ebben? — replikázott a hadnagy, aki mindig szívesen hajlott az élcélődésre. — Én értem. Azért megyünk erre, mert ez az út hosszabb.

A kapitány is feladta mogorva visszavonultságát, s pózoló kimértséggel átült hozzánk. Megkezdett egy üveg bort, s mindenkinek, még a gyermekeknek is töltött. Az asztalt egy széles deszkalap helyettesítette, amelyet az őrmesterné helyezett el a szemben ülők lábaira. Erre az asztalra tálalta fel az elemózsiát, amely meglepően dús és változatos volt: bräilai túró, parizer, kaiser, sült csirke, cujka, rum. Az őrmesterné először a gyermekeket elégítette ki, akik mohó pillantásokkal kísérték anyjuk kezét. Ők kapták a legjobb falatokat. A hadnagy nem állta meg, hogy ne kacsintson ide-oda gunyorosan. Azután az asszony veszett kínálásba kezdett. Mindannyiunknak jutott valami, de ital korlátlan mennyiségben volt, egyik pohár cujka a másik után ürült. Az arcok kezdtek kigyúlni, s csakhamar zengett a kocsi a vihogástól, zabálástól és a fals nótáktól. Az őrmester belebonyolódott valami kétértelmű viccbe, aminek se hossza, se vége nem volt, s ami végül is point nélkül maradt.

— Hol a cigány? — kiáltotta a kapitány.

A cigány már türelmetlenül várta ezt a pillanatot, és széles vigyorral és földig hajlongva előkacsázott a sarokból.

— Mit tudsz?

— Mindent.

— Minekünk nem kell minden, csak egy jó doina.

— Am in teles.

— Nem jó, mást! — hangzott a parancs.

— Így jó lesz?

— Jó.

Mint akit megpendítettek, olyan lendülettel zendített rá, és a nagyobb hatás kedvéért a dallamot tréfás, pikáns kupiéval kísérte. Hangja erőltetetten, de tisztán és kellemesen csengett. Minthogy a kupiénak harsány sikere volt, addig ismételte, amíg rá nem untunk s le nem intettük. Suchorovschi különben is már rég köszörülte a torkát egy orosz népdalra. A dal vontatottan és érzelmesen kezdődött, hogy végül is friss, induló ritmusban csattanjon. Megkértük, hogy ismételje meg. Most már mindenki vele énekelt. Az utazás izgalmi és fáradalmi, amelyeket csak fokozott a dáridózás, kezdték leszedni a lábukról a társaságot. Ki az egyik, ki a másik sarokban esett össze, és rövidesen mély csend töltötte be az egész kocsit, amelyen csak halkán szűrődött át a cigány ütemes horkolása.

A mozdony mind fáradtabban pöfékelt, mintha a mi közhangulatunkat fejezné ki, és megállt. Amint az út utolsó szakaszán már a tisztek sem titkolták tovább, Facsádon a Lugostól nem messze eső községben kötöttünk ki. Annyira hozzászoktunk az állomásokon való ácsorgáshoz és a végeszakadatlan dőcögöshez, hogy senki nem mozdult a helyéről. Álmosan és kimerültén a helyünkön vártuk a parancsokat. Éppen jól jött a kapitány izenete, amit a tisztiszolga vitt hírül a vagonokba, hogy mindenki maradjon a helyén s ott várja be a további intézkedést. A tisztek és az őrmester leugrottak és kíváncsian szemléltek a környéket. A széles pályaudvar s az állomástól be a községbe vonuló öreg gesztenyefasor kellemesen és biztatóan hatottak.

— No hát itt nagyszerűen fogunk aludni — lelkendezett a hadnagy.

— Gyerünk szállást keresni! — kiáltotta a kapitány.

Az öles gesztenyefák tövében, padokon és a gyepen sűrű gerezdekben heverték katonák és civilek vegyesen. A kapitány le is szólított egy csoportot.

— Munkaosztaghoz tartozunk — felelték —, s körülbelül háromezren vagyunk itt és a környéken.

— El vannak már szállásolva?

— Eddig még csak a tiszt urak.

— Hol aludtak?

— Itt a gyepen.

A kapitány kiszemelt magának a szálloda mellett egy tágas, verandás villát, s menesztett is egy katonát a málhájáért. Az udvar hátsó részén volt egy kis nyári lak is, konyhával, éléskamrával. Az udvar közepén meg, terebélyes diófa alatt, meggypirosra festett fonott kerti asztal és székek. Az őrmester beleköpött a markába, és vidáman csettintett.

— Mind itt maradunk. Ott lakik a kapitány úr — s felmutatott a verandára, amelynek ablakaiban hosszú sor muskátli virágzott. — Suchorovschi főhadnagy urat betesszük az ebédlőbe, mi meg beköltözünk a nyári lakba. Ide a diófa alá helyezzük a tiszti étkezdét. — A kapitány már indult is a verandára, de Suchorovschi elhárította magától az ebédlőt. A hadnagy, akiről az őrmester megfélekedezett, sértődötten hunyorgatott.

— Miért nem fogadja el? — fordult az őrmester indulatosan a főhadnagyhöz. — Talán kímélni akarja őket?

Suchorovschi még nyomatékosabban ismételte, hogy majd keres magának más helyet.

— Á, most jövök rá — ékelődött a kapitány —, igen öreg a háziasszony.

A háziasszony fent a verandán nyugtalanul és bizalmatlanul figyelte a tiszteket. Amikor a kapitány fellépett a küszöbre, izgatottan kapkodva, tört románsággal tiltakozott:

— Mit akarnak itt fent? Itt én és a férjem lakunk. Ha már mindenáron nálunk telepednek le, bár arrébb van üres lakás is, rekvirálják le a nyári lakást, de a mi otthonunknak hagyjanak békét!

Mialatt dadogva viaskodott a szavakkal, vastag, hájas kezeivel többször a szívéhez kapott. Az őrmester szigorúan végignézett rajta, s kihívóan csípőre rakta a karjait.

— Nézz csak oda! Mit akarsz? Még mindig nem vagy tisztában azzal, hogy hol élsz?

— Az én lakásomnak hagyjanak békét — süvöltötte az öregasszony. — Elég a nyári lakás, menjenek máshova is.

— Helyén van az esze? — kérdezte az őrmester emelt, fenyegető hangon. Majd a kapitányhoz fordult. — Ol-

vasta a parancsnok úr az újságban, hogy most külön engedély nélkül bármi lerekvirálható?

— Persze hogy olvastam.

— Fel kellene világosítani az asszonyt!

A kapitányt azonban elkapta az önérzete, s meg akarta mutatni, hogy ha kell, tud parancsolni is.

— Mit gondol? — ordította kipirult arccal. — Azonnal hordja el innen magát. Ha nem tudná, a hadsereggel van dolga. Azonnal nyissa ki az ajtót, vagy a hadbíró-ságra vitetem.

A megszeppent öregasszony engedelmesen megfordult, s bevezette a kapitányt a lakásba. A kapitány fontoskodva mustrálta a bútorokat, s intett, hogy elégedett. Mielőtt azonban továbbment volna, meghagyta a tisztiszolgájának, hogy rendezze át a szobát. Mintha zavarta volna a berendezés családias harmóniája, utasította, hogy az ágyat tolja az ablak alá, a sezlont az ajtó mögé, és szerezzen a szoba közepébe egy nagyobb asztalt, amelyen kosztolni és kártyázni is lehet.

Suchorovschi lehangoltan és bántódottan hagyta el az elszállásolás első csataterét, s barátságosan kért, hogy tartsak vele. Alig pár házzal arrébb, közeledtünkre fiatal nő ugrott vissza az ablakból. Csak fürtös szőke haját figyelhettük meg, de Suchorovschinak az is éppen elég volt ahhoz, hogy döntsön.

— Én ide költözöm.

Az udvaron kövér öreg férfi s két fiatalasszony fogadott, akik közül egyikben ráismertünk arra, aki az ablakban ült. Megszeppenve s bizalmatlanul vártak.

Suchorovschi elegáns tisztii modorban jelentette be, hogy egy szobára volna szüksége. A fiatalasszonyok az öregre néztek, s tőle várták a választ. Ő azonban tagadólag rázta a fejét.

— Nincs kiadó szoba. Nekünk is mindössze két szobánk van, az egyikben a fiatalasszonyok laknak, amióta férjük koncentrálna van, a másikban meg én.

— Mi katonák vagyunk — magyarázta Suchorovschi —, s jogunkban áll rekvirálni, mert ugyebár nem maradhatunk kint az utcán. Én azonban természetesen nem kívánom ingyen, megmondják, mit fizetek, s meg

fogunk alkudni. Nem leszek rossz lakó — tette hozzá biztató mosollyal.

A fiatalasszonyok összenéztek, s engedékenyen fordultak az öregúr felé. Az is vonta a vállát, majd kellemetlenül bejelentette, hogy hát rendben van, az egyik szobát átrendezik a főhadnagy úrnak.

Suchorovschi barátságosan kezet adott, bemutatkozott a hölgyeknek, és megköszönte segítségüket. A kapuban a parancsnok és az őrmester haragosan támadtak rá:

— Jaj de rosszul intézte. Miért ígérte meg, hogy fizet? Ma a katonák nem fizetnek. Szeretném látni, hogy ki hajtja fel rajtam a lakbért.

Suchorovschi higgadtan s komoron felelt:

— Mi fizetést kapunk, s rekvirálás esetén tarifa szerint meg kell fizetnünk a lakbért.

Ebből éles és hosszú vita támadt, amit Suchorovschi végül úgy döntött el, hogy ő abban az esetben is fizetni akar, ha nem köteles, mert nem tudja elviselni, hogy a háziak naponta kinézzék a lakásból. Ő barátságban akar élni a házigazdákkal.

Az őrmester és a parancsnok cinkosan összenéztek, amiután kínos és hosszú csend következett. A csendet az őrmester szakította félbe:

— Tyű, a kutyafáját — kiáltott fel —, a legénységnek még nem találtunk szállást.

— A legénység most menjen az anyja... — felelt idegesen és hadonászva a parancsnok. — Talán nem indulok meg most éjszaka szállást keresni nekik. Még alhatnak egy éjszaka a vagonokban.

Suchorovschi újra ellentmondott.

— Én nem helyeslem, ők is nagyon fáradtak lehetnek kétnapi utazás után. Még csak tisztálkodni sem tudnak.

Az őrmester is közbeszólt:

— Hátha a fronton lennének? Akkor mit csinálnának?

Suchorovschi nem forszírozta a vitát. A parancsnok meg bejelentette, hogy tűrhetetlenül éhes és azonnal menjenek vacsorázni. A hadnagy elbúcsúzott, mert lehetőleg kerülte a közös vacsorákat.

Egy reggel a parancsnok az állomás előtt sétálgatott, többünket odaintett, s pálinkás büzt lehelve „megsúgta“, hogy mindjárt megérkezik a felesége.

Amikor az állomásfőnök kijött a peronra, jelezve, hogy közeleg a vonat, a parancsnok szinte vigyázzállásban figyelt. Meglepetésemre azonban a vonatból csak két öregasszony, egy gyermek, néhány bátyus civil, akik valószínűleg koncentráltak, s egy kapitány szállt ki. A kapitány felesége nem érkezett. A parancsnok ide-oda kapkodott, s felugrott a vonatra, hogy végigszaladjon rajta. Megtörtén, elszontyolodva szállt ki a másik végén. Az iroda ajtajából valaki intett, hogy siessen oda. Ott a vonatból az előbb kiszállott kapitány fogadta. Vigyorgó arccal, betyárosan, szinte kacsintva végignézte és bemutatkozott.

— Bugar kapitány vagyok, az önök „kompániájának“ a parancsnoka.

A parancsnok nagyot nézett. Bugar csibész módra homlokára húzta a sapkáját, és kajánul mosolygott:

— Igen, Önt jöttem felváltani. Ön ma visszautazik Dévára.

A parancsnok zavartan hebegett.

— Igen, rendben van. Miért? Különben nem fontos, a fene egye meg az egész „detaşamentet“. Szóval át kell adjam a „kompániát“. Rendben van, délután leltározunk. Akkor most menjünk egy cujkára.

Ez ellen a kapitánynak sem volt kifogása, és ugyanabban az ironikus modorban elindult velük. Korbácsával hetykén veregette csizmáját. Az őrmester hátul kullogott utánuk. Gondokba merülten vizsgálta a kapitány atléta termetét, s nem sok jót nézett ki belőle. Csak öltözékének rendetlen volta keltett benne némi reménykedést. Ruhája gyűrött volt, a kabátja hátul egész derékig felhúzódott, kitakarva feltűnően magasra álló s a nadrágban feszülő kövér hátsórészét.

A következő reggel már az új parancsnok felügyelete alatt telt el. Hat órákor, midőn álmosan kibaktattunk, a kapitány már kint leskelődött a munkahelyen. Megszepenne somfordáltunk munkaeszközeinkhez. Ő fenyegetőleg végignézte a csapatot, s azután kutyakorbácsával kétszer végigsújtott a csizmáján.

— Jöjjön ide a sergent és a káplár!

A sergent és a káplár odaszaladtak. A káplár bajusza megremegett.

— Ti gazemberek, hát most kell kijönni?

A káplár felelt:

— Kapitány úr, most van hat óra.

— Ki mondta nektek, hogy hat órakor gyertek ki?

— Mindig akkor jöttünk.

— Mindig hat órakor jöttetek? És hány óráig dolgoztatok?

— Este nyolc óráig.

— Úgy? Hát persze hogy nincs eredmény. Ezért aztán a parancsnokotok szenved. Hát ezután itt rend lesz. A munka reggel 5 órakor veszi kezdetét, öt óra előtt tíz perccel mindenki itt legyen. Jaj annak, aki elkésik. Délben tizenkét órakor ebédszünet délután két óráig, este meg kilenc óráig dolgoztok. Megértettétek?

— Igenis, kapitány úr. Megértettük.

— Hordjátok el magatokat. Ma este tízig maradtok büntetésből.

— Igenis, kapitány úr.

A kapitány aztán pávaléptekkel elvonult a munkások előtt. A vége fele megpillantott egy öreg olténiai gatyás parasztot, akinek fején lyukas, barna, uraságoktól levett posztókalap volt. A kapitány megállott előtte, s hangosan felnevetett.

— Gyere ide, te hülye, „pulă verde“. Hát te hogy kerültél ide?

— Én, kapitány úr, húsz napja vagyok itt.

Barátságból kétszer felkérte, hogy a kalap lerepült a fejről. Azután az irodába ment. Az irodában egy törvényszéki főjegyző várta s üdvözölte katonásan felpattanva.

— Te, „pulă verde“, te ki vagy?

— Én, kapitány úr, dr. ... önkéntes káplár vagyok.

— Hm... dr. önkéntes káplár? Hm... — s hosszasan fixírozta. — Akkor bizonyára tudsz csizmát tisztítani.

A káplár méltatlankodva vont a vállát.

— Na gyere, lássuk, takarítsd ki a csizmáimat. — S ezzel a lábát feltette az asztalra, az iratokra. A káplár kel-

letlenül rongyot keresett a szekrényben, s kitisztította a kapitány csizmáit.

Az emberek még komorabban fogtak neki a munkához, mint eddig. A káplár és a sergent ordítózza szaladtak egyik embertől a másikig, és pofozták őket, ha valaki lassan mozgott. A levegő zengett ordításaiktól:

— Dă-i cu roaba, dă-i cu maiul!

Mellettem balra egy brassói román földműves dolgozott. Jobbra egy nagy bajuszú idősebb székely gazda. Az első fehér gatyában, a második szürke condrában.

A káplár ránk ordított, hogy ne beszéljessünk munka közben. Időközben ketten is odaérkeztek a targoncával, s fájdalmas nyögéssel kiborították az agyagot. Homlokukról letörölték a verejtéket ingük ujjával.

— Doktor úr — susogta az egyik —, nem hírlík, mikor megyünk haza?

— Még nem tudok semmit.

A másik:

— Én azt hallottam, hogy most már állandóan itt tartanak.

A sergent tekintetét reánk szegezve közeledett. A targoncások megfordultak és lekanyarodtak a sánca.

Augusztus utolsó napjaiban jártunk, s mind gyakrabban szállingózott a jóslat, hogy közelebről döntő nemzetközi eseményekre számíthatunk a mi térségünkben is. Senki nem tudta pontosan, hogy mi következhetik, de az mindnyájunk számára kétségtelen volt, hogy bármi következik, miránk, a hadsereg fogságában tartott megbízhatatlan civilekre súlyos megpróbáltatás vár. Napok óta hallom, hogy a szomszédok — és egy-egy munkaszolgálatos is — Volk bácsihoz, a szállodához járnak rádióhíreket hallgatni. Házigazdám engem is beajánlott Volkhoz, akiről ott tudtam meg, hogy nem más, mint az előző kapitány leterrorizált házigazdája. Az utolsó nap az öreg Volk rendkívül letörtnek tűnt. Mintha egészséges is összeroppant volna, fejét ernyedten térdére eresztette. A felesége viszont, mintha kivirult volna, életerősen duzzasztotta ki hatalmas mellét, és szeretettel s rózsás arccal fogadta vendégeit.

A déli órákban, éppen ebéd közben ért a bécsi döntés híre. Mi lesz velünk? Határtalan izgalom vett mindnyájunkon erőt. Átsiettünk egy másik szomszédhoz, aki kevésbé volt szem előtt, remélve, hogy ott zavartalanul, mindent aprólékosan meghallgathatunk.

— Mi lesz velünk? — bökött oldalba az egyik munkaszolgálatos társam. — Ha mi oda estünk, talán soha nem is kerülünk haza.

Amíg a rádióban a Szózat zúgott, kisiettünk, hogy még idejében tájékozódhassunk.

— Hahó! — kiáltott rám egy váradi szobafestő, aki mint kölcsönadott munkás a vendéglő ablakait festette. — Szedje a csomagját, és szaladjon az állomásra! A kapitány azt mondta, hogy akkor látom meg Váradot, amikor ő a háta közepét.

A hadnagy sietve kereste a kapitányt, mert a felesége sírógörcsöt kapott. Jött is a kapitány, de meglehetősen imbolyogva. Megkért, hogy kísérjem haza. Útközben zagyván csak azt motyogta magában: — Lehetséges ez? Lehetséges ez?

Miután a kapitány bement a házba, én a kapuban várakoztam. Csakhamar odajött és egy ideig velem várakozott a hadnagy is, aki elpletykálta, hogy a bécsi döntés milyen drámai helyzetet idézhetett elő a kapitány családjában.

— A kapitány felesége magyar — mondta. — A szülei, akik Szatmár megyében élnek, ellenezték a házasságot, s csak most békültek ki a vővel, miután meggyőződtek róla, hogy jó férj és apa. Szép vagyont vásároltak össze, talán Szinérváralján. Az asszony most olyan dilemma elé került, ami meghaladja a lelki erejét és a politikai horizontját is.

A kapitány átölelve vezette ki feleségét az udvari asztalhoz. Az asszony egy pillanatig sem nézett fel, és szemét zsebkendővel takarta el. A tisztiszolgák cujkát hoztak, és mindegyiknek színültig töltötték a poharát. A kapitány egyik poharat a másik után ürítette. Szemei mind zavarosabban forogtak, és már nyugodtan, vígan társalgóit. Ekkor jött ki az őrmester. Álmosan, mert — amint mondotta — abban a pillanatban ébredt fel. Dél óta aludt.

és nem érzi jól magát. Töltött magának egy pohár cujkát és kihörpintette.

— Na hallod — mondotta a kapitány, s hangja, mint a részegé, könnyű, derűs volt —, elment, minden elveszett.

Az őrmester nem felelt, nem nézett oda, hanem tovább pislogott. Mintha teljesen érzéketlen volna.

— Odaadták Erdély nagy részét, Kolozsvárral együtt.

— Láta a rucákat? — kérdezte az őrmester.

— Láttam, csak soványak.

— Azok soványak? Akkor nem látott sovány rucát. A legszebb, ami lehetséges.

Miután leült, az őrmestert hirtelen reszketési roham fogta el. Mindkét kezével belekapaszzkodott a pad támlájába. Valamit mondani akart, de hangja elcsuklott és zokogásba fulladt. Percek teltek el ilyen hangulatban. Végül összeszedte magát, nagyot sóhajtott, s újra ivott.

— Az ... mindenit — kezdte, s ömlött belőle a káromkodás. — Ezt szépen megcsinálták. Így eladták az országot. Gyáván, alávalóan, legalább álltak volna ellen, mert ha háború van, akkor nem olyan tragikus a veszteség. Tudom, hogy megharcoltam a magamét, s ha engem el is talál egy golyó, addig én legalább két embert megölök, s ezzel megnyugszom.

A kapitányt annyira igénybe vette a felesége kiborulása, hogy még az őrmester hazafias kifakadásai is ingerelték.

— Kapitány úr — fordultam hozzá nagy reverendával —, mi lesz velünk, akiket átcsatoltak? Ha itt maradunk, ki tudja, milyen sors vár ránk, hova visznek, nem rajtunk állnak-e bosszút? Mindenem — szüleim, testvéreim, menyasszonyom, lakásom, foglalkozásom, ruháim... Kolozsváron. Adjon egy билет de voiét, hogy ne veszítsek el mindent.

A kapitány, akit első pillanattól kezdve minden beosztottja fenevadnak tekintett, most mint egy megértő apa, csak egy darab papírt és ceruzát kért, hogy mindent aláírjon.

Az állomáson akkora tolongás volt, hogy egymást verték le az emberek. A vonatra várakozva egyebet sem lehetett hallani, mint hogy „maga hova való? Milyen állam-

polgár?“ Sokat kellett várakozni, amíg késő este elfoghattam a személyvonatot, amely elvitt Marosillyéig. Ott vártuk be a tövisi gyorsvonatot, amely azonban már tömve volt ide-oda menekülőkkel. Csak dulakodva tudtunk helyet szorítani magunknak a lépcsőkön, ahol szorosan a vaskarba kapaszkodva igyekeztünk beljebb húzódni a vágó szél előtt.

A kalauz tévedésből Gyulafehérvár mellett egy kis megállónak azt találta mondani, hogy Coşlariu, amely átszálló Tövis, illetve Kolozsvár felé. Leszálltunk, s csak a vonat elindulása után derült ki, hogy Tövis onnan még 20 kilométerre van. Elindultunk tehát gyalog Tövis felé. Éjjel egy óra volt, fekete felhők kavarogtak egészen alacsonyan, és hideg esős szél fúj. Koromsötét volt, s lámpás nélkül nehezen botorkáltunk a göröngyös gödrös szántóföldeken. Gyakran besüppedtünk a gödrökbe. Hátunkon nehéz kufferek és hátizsákok. Szerencsére nem voltunk magunkra, hanem román bakák is jöttek az ország minden tája felől, akik szintén tévedésből szálltak le.

Átfázva és álmosan érkeztünk meg reggel Tövisre. Sikerült helyet szorítani a gyorsvonaton is, s hátizsákomra ereszkedve pihentem is pár órát. Mellettem egy köpcös, fekete román úr — valami kisebb tisztviselőnek néztem —, egy szakállas egyenruhás őrmesternek magyarázgatott hevesen. Az őrmester, aki értelmiségi lehetett, mindenre csak megértően mormogott. A vezetőket szidták, akik csak gyarmatot láttak ebben az országban, loptak, semmivel nem törődtek. Íme, mit csináltak az országból.

A másik oldalon szintén ezt a témát tárgyalták. Sopánkodások és keserű kifakadások szűrődtek át szendergő figyelmemen. Kábultan, kísértetiesen hangzottak a szavak, mintha távolból s idegen álmovilágból szólnának hozzám. Ebből a kimerültségből és letargiából egy kiáltás vert fel.

— Kolozsvár.

A JOGVÉDELEM ÁLLÁSAIN

A hazaérkezésem és a horthysta hadsereg bevonulása közti napokban Kolozsvár, amely a munkatábor hosszú sínylődései közepette a megnyugtató rév illúzióival hívogatott, felbolydult méhkasnak tűnt. A hadsereg még lőtávolon kívül volt, de szélsőséges nacionalista elemek már helyenként nyílt garázdálkodásra vetemedtek. Java részük személyi viszálykodásra és bosszúra volt visszavezethető, amely csak konjunktúrából és „fedezékül“ öltött nemzeti színt. A Román Kommunista Párt erdélyi területi szervezete a párt általános állásfoglalásának a szellemében kísérletet tett az ellenállás megszervezésére. Megérkezésem másnapján népgyűlés zajlott le a városháza előtt, ahol a párt szónoka gyújtó szavakkal ítélte el a bécsi döntést és a kormányt, amely engedett. A hatóságok azonban Kolozsvárt is, keserűségük ellenére, a kormányt követték, és csomagolni kezdtek. A hivatalos kiürítés látványa csak fokozta azoknak a kisembereknek az aggodalmát, akik amúgy is napok óta helyenkénti fegyveres összecsapások és vérengzések híreinek félelmében éltek. Megindult a menekítés áradata, és városszerte, főleg a központban torlódtak a rakodó teherautók és szekerek. Siralmas látvány volt, amellyel szemben csak az jelentett nem is annyira vigaszt, mint inkább perspektívát, hogy a munkások általában helyben maradtak és helyben maradásra hajlott a román értelmiség haladó szárnya is. Ahogy egyikük jelentőségteljesen négyszemközt megjegyezte — nem a bevonuló „jogállam“ iránti bizalomból, hanem a jövőbe vetett hite miatt.

Miután a menekülők áradata lezajlott, s nyomukban berendezkedett a magyar hatóság, néhány hétig az utcák amolyan zenebonás dínomdánom képet mutattak. Virítottak a kokárdák, zengtek az émelygős hazafias indulók, s napok alatt, mintha mi sem történt volna az elmúlt két évtized alatt, minden hivatal újra „magyar királyi“ lett. Hírek szállingóztak a csendőrség és a

rendőrség garázdálkodásáról, főleg nemzetiséglakta helységekben, de hivatalos tájékoztatás hiányában a kispolgárság közhangulata lekicsinyelte az esetek jelentőségét.

Sajátos helyzetbe kerültünk mi erdélyi kommunista fiatalok, akik az impériumváltozást megelőzően szemben álltunk a Magyar Párttal és általában minden olyan politikai elképzeléssel, amely az erdélyi magyarság felszabadulását a földesúri és fasiszta hatalmi kombinációk szeke-réhez kötötte. Nem hittünk az ilyen megoldás igazságosságában, realizmusában és esetleges részleges eredményeinek tartósságában sem. Az ilyen rezsimekre előbb-utóbb csőd vár — gondoltuk —, s vele együtt a csőd-tömeg leltárába kerül a nemzetiségi kérdés megoldása.

Heteken át arra is el voltunk készülve, hogy a magyar kormány bosszút áll az erdélyi magyar baloldalon. Teleki Pál azonban éppen Kolozsváron tartott beszédében türelemre intett, s valószínűleg nemzetközi meggondolásból is kegyesnek mutatkozott a múltban elkövetett „bűnök“ iránt. Így rendre kimerészkedtünk, s ki ahogy tudott, igyekezett kereset után nézni. A szabad foglalkozások újrafelvételét kissé késleltette néhány sovinszta csoportosulás, amely az impériumváltozás lényegét abban látta, hogy ezentúl a magyarok nyomják el a románokat, és megkülönböztetett diszkriminációnak vetették alá a zsidókat. Orvosi, ügyvédi, mérnöki, tisztviselői vonalon memorandumok sürgették az „idegenek“ részvételének korlátozását. Végül is, egyelőre mérsékelt „numerus clausus“-okkal, Beck ezredes, a város teljhatalmú parancsnoka kiadta a működési engedélyeket, s az élet ezen a szakaszon kezdett folytatódni.

A hadsereg valószínűleg gesztusnak is szánta azt a rendelkezését, hogy a magyar értelmiségiek jelentkezzenek katonai átképzésre. A későbbiek során kiderült, hogy tekintettel volt a növekvő katonai szükségletre is, de Magyarország háborúba lépése előtt a hangsúly mégis azon volt, hogy azok az ifjak, akik nemzetiségi okokból korábban nem kaphattak tiszti kiképzést, most megfelelő ranghoz jussanak. Az Astoria szállóban székelt az a magas rangú katonai bizottság, amely kivizsgálta a beidézettek helyzetét és beosztotta őket valahova megfelelő katonai átképzésre. Mint kiképzetten munkaszolgálatos, én is kap-

tam behívót, de miután, lekádereztek, jobbnak látták, ha továbbra is kiképzetten maradok. Ennek azután sorsdöntő következménye lett, de erről majd később. Mialatt kortársaim hónapokat vagy éveket töltöttek kiképzőtáborokban, hogy rövid szabadságolás után — ami sokaknak legfeljebb csak a hazai tiszti ágálás kétes örömeit nyújthatta — a frontra kerüljenek, én megbélyegzésem visszásságaképpen egy ideig még békésen élvezhettem kötetlenségemet.

Örömmel tapasztaltam, hogy a munkaszolgálatlaltal kiesett idő ellenére hamarosan helyreáll az irodám forgalma. Hittem egy szerény, de tartós megélhetés kilátásaiban, s a nyugodalmasabb élet reményében végre rászántam magam a családalapításra is. Éppen ideje volt. Már a harminckettedik évemet tapostam, és addig is csak a zilált közállapotok és a megélhetés bizonytalansága késleltetett. Mivel az életrajzírók általában hajlamosak arra, hogy a véletlenekben is rejtett háttérrel sejtjenek, meg kell magyaráznom házasságkötésem néhány körülményét is. A feleségem Zayzon Rozália, aki éppen esküvőnk évében érettségizett a református leánygimnáziumban, annak a Zayzonnak az unokája, akinek a Monostor úti kert-helyiségében beszéltük meg a Falvak Népe indítását, és ahol akkortájt sok mozgalmi tanácskozás zajlott le. Amikor megismerkedtünk, a vendéglőt már rég elsodorta a válság; az öreg vendéglős özvegye s menyé, Zayzon Ferencné Nagy Emma, akinek férje korán elhunyt, három gyermekével kosztadásból tartotta fenn az elárvult családot. Arra már nem telt Zayzon Ferencnének, hogy az apósa elúszott vendéglőjéből fennmaradt tartozásokat is rendezze. Évről évre növekedett az adósság, s a családot már a hitelezők megbékítése — akik készpénz ellenében hajlamosnak mutatkoztak az alkura — és ebből a célból a családi ház eladása menthette meg. Azokban a válságos, pangó időkben a probléma nyilván nehéz és bonyolult volt, s alaposan próbára tette jogászai élelmességemet. A kibontakozás mégis elképzelésünk szerint zajlott le, s a család új és konszolidált otthonra lelt egy szerény külvárosi házban. Mi, az új pár pedig a Misztótfalusi Kis Miklós utcában, albérletben, közös konyhahasználattal kezdtük meg családi életünket.

Ügyvédi irodáin forgalma egyre növekedett. Már 1941 tavaszán sorra kopogtattak be a szomszéd falvak román földművesei, akik volt földbirtokosok követelései és helyenkénti önkénye ellen kerestek oltalmat. Az első panasz, amivel a szamosfalvi gazdák jelentkeztek, Dr. Lécfalvi Sípos Aladár ellen szólt, aki az 1925-ben eladott 250 holdját igényelte vissza. Jellemző nemcsak az akkori helyzetre, hanem az eladás idején uralkodó politikai irányzatra is a „tényállás“, amivel a panaszosok a jogsegélyre apelláltak. Ahogy a „Tek. Kirí Járási Gazdasági Felügyelőség“-hez intézett beadványban is előadtuk, annak idején Dr. Lécfalvi Sipos Aladár volt szamosfalvi földbirtokos eladta a szamosfalvi kb. 250 hold kiterjedésű birtokát szamosfalvi és környékbeli gazdáknak, akik között szerepelt Kun Mihály is. Az állam azonban az adásvételi szerződést nem hagyta jóvá, elővételi jogot gyakorolt, és a birtokot 1925. november 16-án a saját nevére kebelezte be. 1928-ban a román állam eladta a birtokot kb. 50 szamosfalvi gazdának. A vevők földműves szövetkezetei alakítottak „Obștei Mihai Viteazul“ néven, s az ingatlant a szövetkezetre kebelezték be ideiglenesen, hogy ezáltal kölcsönhöz, fizetési kedvezményekhez és más előnyökhöz jussanak. Azután az ingatlanokat elosztották, a vételárat részletekben kifizették, és 1928 óta a vevők a saját részeit háborítatlanul birtokolták. Most márciusban valószínűleg a község elöljárósága 15 gazdának a földjére gondnokot nevezett ki, mintha az ingatlanok elhagyottak lennének. A kinevezett gondnok haszonbérletbe adta a földeket Kun Mihálynak és Gergely Istvánnak. Mivel a szóban forgó ingatlanok tulajdonosai és birtokosai Szamosfalván élnek s az ingatlanokat művelik, sőt egy részüket már ősszel bevetették, azok nem tekinthetők elhagyottaknak, s így gondnoki kinevezésnek nincs helye. A gondnok kinevezése tévedésből történt. Éppen ezért megbízatása visszavonandó. Jogaik helyreállítása érdekében a szamosfalvi gazdák megegyezést ajánlottak fel a „gondnoknak“, viszont Dr. Lécfalvi Sipos Aladárral szemben a történelem segítségével eredményesnek bizonyult a huzavona taktikája.

Még nem ültek el a hajdan kisajátított birtokok visszaszerzési kísérletei által vert hullámok, amikor a megbé-

kelésre áhító közhangulatot a Szovjetunió ellen kirobbantott háború sújtotta le. A fasiszta propaganda néhány megszállottján kívül aligha akadt józan ember, akit valamilyen oldalról ne szorongatott volna az aggodalom és a bizonytalanság. Mivel a nagy kocka már el volt vetve, idehaza egyelőre nem maradt más számunkra, mint hogy reméljük a háborúból való kimaradásunkat, és szerény lehetőségeinkhez képest semlegességre biztassunk. Szerettük volna, de ugyanakkor azt is éreztük, hogy reményeink milyen ingatag talajon állanak. A kommunista mozgalom új csíráinak radikális és gyors eltaposása és a kassai bombázás, amelynek provokatív megrendeztségét illetően nemigen volt kétség, elmerítette a reménykedés utolsó szalmaszálait is.

A növekvő lehangoltság és jogbizonytalanság légkörében járogattam be az irodába, és vártam a segélykérőket, akik 1941 tavasza után mindinkább a kiélezett társadalmi és politikai küzdelem áldozataiból kerültek ki.

Iratcsomók foszlányaiból szó szerint idézgetem:

„Megjelenik irodámban özvegy Kohn Zsigmondné, született Hirsch Regina, kolozsvári, Erzsébet út 58. szám alatti lakos, és előadja: Fiamat, dr. Kohn Hillelt, még a múlt hét folyamán, úgy emlékszem, július 7-én letartóztatták, és azóta őrizetben van. Tegnap délben, azaz július 14-én letartóztatták a kisleányát, Kohn Juditot is, és ő is őrizetben van. Az unokám most végezte a gimnáziumot, érettségit tett. Az édesapja semmiféle ügyébe nem avatta be. Szatmáron nevelkedett a nagynénjénél, dr. Schwartz Lajosnál 10 évig, és csak most, az utolsó évet töltötte Kolozsváron, azonban nem a fiannál lakott, hanem nálam, és én gondoskodtam róla.

Teljes erkölcsi és anyagi felelősséget vállalok az unokámért, soha semmiféle államellenes mozgalomban nem vett részt, és nem követett el olyasmit, amiért bűnvádi eljárásnak volna helye. Kérem, hogy unokám érdekében tegyen meg mindent, a törvényes keretek között, hogy szabadrálbra helyezték, özvegy Kohn Zsigmondné.“

„Megjelenik irodámban dr. Partos Endréné, született Lautmann Fernanda, szatmárnémeti, Papp Géza utca 9. szám alatti lakos, és előadja: július 9-én letartóztatták a nővéremet, és azóta semmi hír felőle. Tudomásom sze-

rint nővérem nem követett el semmiféle olyan dolgot, ami miatt bűnvádi eljárás alá volna fogható. A román uralom alatt büntetve soha nem volt. Kérem az ügyvéd urat, tegye meg a szükséges lépéseket szabadlára helyezése érdekében. Dr. Partos Endréné.“

„Megjelenik irodámban Pogăceanu Susana, Fecske utca 29. szám alatti lakos, és előadja: öcsémet, Pogăceanu Vasile Árpád utca 61. szám alatti lakost július 11-én letartóztatták, és azóta őrizetben van. Tudomásom szerint nem vett részt semmiféle államellenes mozgalomban, és nem követett el semmi olyasmit, amiért bűnvádi eljárás alá helyezhetnék. Kérem, tegyen meg minden lépést, a törvényes keretek között, szabadlára helyezése érdekében. Susana Pogăceanu.“

„Megjelenik irodámban Bojan Pavelné, született Roth Ágnes, Vörösmarty utca 31. szám alatti lakos, és előadja: július 11-én férjemet letartóztatták, és házkutatást is tartottak. Kérem, tegyen lépéseket a szabadlára helyezése érdekében. Férjemnél 700 pengő készpénz volt, amit férjem el akart részemre küldeni, mivel ez a pénz a cégemtől volt kölcsönvéve, hogy vele ő teheneket vásároljon. A hatóságok megtudván, hogy kölcsönpénzről van szó, ideiglenesen lefoglalták. Magatartását igazolhatja dr. Tóth Döme táblai titkár.“

„Megjelenik irodámban özvegy Govrik Józsefné, szül. Wieder Etelka, Berde Mózes utca 3. szám alatti lakos, és előadja, hogy tegnap, 1941. július 8-án este 11 órakor megjelentek a lakásunkon civil ruhás egyének és rendőrök, és házkutatást tartottak. Semmit a világon nem találtak, ami miatt helye volna bűnvádi eljárásnak. Letartóztatták a húgomat, Wieder Olgát. Kérem, tegye meg a szükséges lépéseket, hogy felvilágosítást kapjunk felőle, részére ruhaneműt és pénzt juttassanak be, valamint a törvényes keretek között tegye meg a lépéseket szabadlára helyezése iránt, özvegy Govrik Józsefné.“

„Megjelenik irodámban Rosenfeld Antal, nyugalmazott közjegyző, kolozsvári, Mussolini utca 27. szám alatti lakos, és előadja, hogy leányát, dr. Rosenfeld Annát, és férjét, dr. Keppich Ferenc orvost, Forduló utca 4. szám alatti lakosokat 1941. július 10-én, csütörtökön este, kb. 11 óra körül letartóztatták. Azóta semmi hírt nem kapott

felőlük. Kéri, tegyek meg minden szükséges lépést szabadlábba helyezésük érdekében, annál is inkább, mert semmi olyat nem követtek el, amiért bűnvádi eljárásnak helye lenne ellenük. Rosenfeld Antal.“

„Megjelenik Gubman Ferenc, kolozsvári, Deák Ferenc utca 47. szám alatti lakos, és előadja: ma délben, július 13-án, nővérét, Gubman Rózsit, az Erdélyi Szépművés Céh tisztviselőjét őrizetbe vették a hatóságok. Mivel ő soha semmiféle államellenes mozgalomban nem vett részt, és semmi olyat nem tett, amiért ellene bűnvádi eljárásnak helye lenne, kérem, tegye meg a törvényes lépéseket szabadlábba helyezése érdekében. Gubman Ferenc.“

„Megjelenik irodámban Zelig Jenőné, született Salamon Irma, Mikes Kelemen utca 16. szám alatti lakos, és előadja a következőket: Nővéremet, Benkő Rudolfné, született Salamon Ilona, Brassai utca 15. szám alatti lakost július 13-án, vasárnap reggel letartóztatták, és azóta őrizet alatt van. Nővérem kb. 6 éve törvényesen elvált férjétől és semmi mozgalomban nem vett részt, ami miatt bűnvádi eljárás alá volna fogható. Kérem, tegye meg a szükséges lépéseket, a törvényes keretek között, szabadlábba helyezése érdekében. Zelig Jenőné.“

„Megjelenik irodámban Ankraut Józsefné, született Fried Ilona, kolozsvári, Horthy Miklós út 34. szám alatti lakos, és előadja: ma, azaz július 15-én délután 2 órakor letartóztatták férjemet, és ismeretlen helyre kísérték. Házkutatást nem tartottak. Három év óta vagyunk házasok, azonban férjemet 10 éve ismerem. A román időkben férjem sohasem volt elítélve, sem letartóztatva. Tíz éve Kolozsváron lakunk. Férjem szücssegéd, Izrael Józsefnél van alkalmazásban, rendes keresettel rendelkezik. Tudomásom szerint semmiféle államellenes mozgalomban nem vett részt, s nem követett el semmi büntetendőt. Tagja volt a szücsök szövetkezetének, nem volt aktív vezető. Kérem, tegye meg a szükséges lépéseket, amelyekre a törvény módot ad, hogy szabadlábba helyezték. Ankrautné.“

Megjegyzendő, hogy rövidesen felkeresett Ankrautné édesanyja, s közölte, hogy leányát is letartóztatták, majd az öregasszony követte a fiatalok sorsát. Alkalmoszerűen és töredékesen bukkannak fel a régi iratok között ilyen

nevek, mint például Rácz Gyuláné, aki szintén vád alá került, de őneki elsősorban a súlyosabb helyzetbe került férje után kellett szaladgálnia, dr. Szilágyi András orvos, Gaál Gáborné, született Zánszky Margit, Goldenberg Sándor orvos, és ahogy egy elfakult iratcsomó borítólapjáról olvasom: dr. Hirsch Gábor és mások.

A Minerva Nyomdai és Irodalmi Műintézet Rt. munkatársai a bérpótlékok fizetésének megtagadása miatt kerestek jogvédelmet. A hatóságok előtt ők mint vádlók léptek fel, de munkahelyükön károsultak voltak, és fellépésük eredményeiért a kezdeményezők állásukkal fizettek.

„A cselekmények előzményei 1942. február havába nyúlnak vissza — hangzott a tekintetes M. Kir. Rendőrbírószághoz beadott panasz —, amikor már két hónapja hiába vártuk a 15%-os munkabérpótlék kifizetését, s amikor kénytelenek voltunk többedmagunkkal elhatározni, hogy eljárást indítunk a vállalat felelős vezetője ellen. E célból ügyvédi meghatalmazást írtunk alá. Ez a körülmény az igazgató tudomására jutott, aki megérdeklődte, hogy a meghatalmazást, amely a bérpótlék érvényesítésére irányult, kik írták alá, s kik tevékenykedtek annak aláíratásában. Mivel bennünket gyanúsított, minket rendelt ki az alkalmazottak elé állítandó intő példának.

Az elbocsátás indokául természetesen nem a bérpótlék érvényesítésével kapcsolatos tevékenységünket jelölte meg, hanem »munkahiányra« hivatkozott. Az elbocsátás körülményei azonban rácăfolnak erre az ürügyre.

Mindenekelőtt alaptalan a »munkahiányra« való hivatkozás. Alulírott Krispin János 6 időszakos lapnak voltam a tördelője 1933 óta, a lapok közül egyik sem szűnt meg, elbocsátásom után helyembe a Lapkiadó Rt. egyik alkalmazottját, Bartók Gyulát rendelte be. Alulírott Németh László elbocsátása után pedig 2 másik kéziszedőt (Graubvogel József és Tamás Ferenc) alkalmazott.

Elbocsátásunk előtt Szabó, a művezető több szaktársnál nyomozott a meghatalmazás aláírói után, mire többen bennünket jelöltek meg. A művezető erre azt a kijelentést tette, hogy »majd rendet teremt itt«.

1942. március 7-én az igazgató behívatott, alulírott Németh Zoltánnak kifizette a bérpótlékot, amit addig 3 hónapig megtagadott, Krispin Jánosnak pedig téves elszámolást adott át a bérpótlék rendezéséről, s ezzel egyidejűleg a következő kijelentést tette: »Azonnali hatállyal elbocsátom.« Már az »azonnali hatály« is nyilvánvalóvá teszi, hogy retorzióról van szó.

Amennyiben az igazgató törvényszegése igazolást nyer, mi és társaink a jövőben még inkább ki volnánk téve a vállalati vezetők hatalmaskodásának.“

A „tekintetes M. Kir. Rendőrbíróság“ felmentette dr. Moldován Pált, a vállalat igazgatóját, de fellebbezésünk nyomán a vidéki főkapitányság megsemmisítette a felmentő ítéletet, s új tárgyalást rendelt el. Mivel a jogi mentegetőzés zsákutcába jutott, végső menekvésében a vállalat „világnézeti“ fegyvert ragadott. Az sincs kizárva, hogy éppen világnézeti ellentét volt a kiindulópont. Magában a fellebbezésben is megemlítettem, hogy ... az igazgató kifogást emelt Krispin János világnézete ellen. Ezzel szemben tény, hogy a Minervának Krispin János több mint egy évtizedig megfelelt ugyanezzel a „világnézettel“, és meg is felelhetett, mert semmi olyan adat nem merült fel, hogy e „világnézet“ mellett ő nem végezte volna kötelességét a vállalat legteljesebb megelégedésére. Hiszen maga a terhelt hangsúlyozta, hogy egyébként végtelenül sajnálja Krispin Jánost, akit kitűnő munkaeszköznek ismer. A felmentés közérdekbe is ütközik, mert azt eredményezheti, hogy a vállalati igazgató a jövőben még inkább és még bátrabban „vitássá“ fogja tenni a rendeleteket és még szigorúbb retorziókat fog alkalmazni azokkal az üzemi alkalmazottakkal szemben, akik „a törvény betartását kérik“. Végül a vállalatnak engednie kellett.

Ahogy teltek a hónapok, úgy növekedett a rendszer jogsegélyért szaladgáló áldozatainak száma. Az ügyeken át állandó bepillantásom volt azokba a félig-meddig rejtett szférákba, ahol a rendszer ostora csattant. A tordaszentszlászlóiakkal fennálló régi — még a Falvak Népe idejéből eredő — kapcsolataim révén Gebefügi Márton kérte a segítségemet az ellene összehordott súlyos vádak ellen. Az volt ellene a vád, hogy Désen, munkaszolgálata-

tos ezredben azt a kijelentést tette volna: „Le a vastag nyakúakkal, le Horthy és Hitler rablóbandáival!“ A vád egyik tanúja, Baranyai Jenő szerint Gebefügi még azt is mondta, hogy „Hitlert és Horthyt fel kell akasztani, rablóbandáikkal együtt... Gyilkolják a népet, nem adják meg, ami kell: a megélhetést... Adja az Isten, hogy minél előbb jöjjenek az oroszok.“ Meglepő és egyben bátorító volt, hogy ilyen súlyos váddal szemben bőven jelentkeztek a mentő tanúk is. A feljelentő egy Akland Bálint nevezetű Szabolcs megyei tiszthelyettes volt, aki azzal kérkedett, hogy bevonulása előtt a rendőrségen szolgált.

„A B. V. 3046/1943 szám alatt ellenem folyamatban lévő ügyben — válaszoltunk a fenyegető vádra — alulírott Gebefügi Márton vádlott a csatolt meghatalmazással igazolt ügyvédem útján tisztelettel kérem, hogy a kitűzendő főtárgyalásra méltóztassék elrendelni Molnár Lajos kőműves, dési hidépítő (lakcíme: Dányád, Szatmár vm.) tanúkenti kihallgatását arra nézve, hogy Baranyai Jenőt Akland Bálint feljelentő tanította ki, hogy ellenem valljon. Ugyanezt a körülményt igazolni fogja a királyi ügyész által is kihallgatni kért Valkai Béla tanú is... Kérem továbbá a magam részéről is Sores András és Sores Sándor nagykallói (Vasút utca), Szabolcs megyei tanúk kihallgatását, akik jelenleg szintén a dési hidépítő munkásszázadnál dolgoznak, mert ők bizonyíthatják, hogy Akland Bálinttal, valamint Baranyaiékkal haragos viszonyban vagyok, és Akland őket is kényszeríteni akarta arra, hogy valótlan dolgokat állítsanak rólam. Megfenyegette őket, hogy amennyiben nem igazolják a rendőrségen, hogy én kormányzósértő és kommunista kijelentéseket tettem, megverettedi őket a rendőrségen.“

A Gebefügi-ügygel egyidőben ismét szamosfalvi román parasztok árasztottak el, akiket ezúttal báró Atzél Ede földbirtokos próbált kiforgatni jogos birtokukból. Ioan Pop, Maria Gábor, Vasile Moraru, Ilie Rus és sok más szamosfalvi gazda érdekében feljelentést tettem az ügyészen báró Atzél Ede ellen lopás büntette címen, mert a báró minden jogcím nélkül behatolt a gazdák földjére, és önhatalmúlag elszállította a termést. Alapos és hosz-

szadalmas érvelés után a kolozsvári kir. törvényszék vizsgálóbírója a következő végzéssel válaszolt:

„Lopás büntette miatt:

a szabadlábban levő báró Atzél Ede, 37 éves, rom. kat. vallású, kolozsvári születésű, nős földbirtokos, kolozsvári lakos gyanúsított ellen a kolozsvári kir. ügyészség 1943 ku. 3803/6 számú indítványa folytán a Btk. 333. §-ába ütköző, a Bn. 48. §-nak 1. bek. 2. tétele szerint minősülő lopás büntette miatt a Bp. 105. §-ba, valamint az 1921: XXIX t.c. 7. §-nak 2/a pontja alapján a *vizsgálatot elrendelem.*

Indoklás: Morar László, Pop Jánosné sz. Gábor Maria és Ilié Rus szamosfalvi lakosok, sértettek feljelentése, terhelt részbeni beismerő vallomása, valamint az iratokhoz csatolt kivonatos telekkönyvi másolat és a beszerzett telekkönyvi iratok alapján alapos a gyanú, hogy a terhelt a sértettek ingatlanáról lekaszált és kb. 500 pengőt érő 15 boglya szénát jogtalanul eltulajdonította.“

Volt egyetemi kollégám, dr. Nyáguly Antal, aki a végzést aláírta, figyelmeztetett, hogy a vizsgálat elrendelése ellenére ne fűzzek túlzott reményeket feljelentésem kimeneteléhez. Valóban, nemsokára Vb. 146/944—13. szám alatt megkaptam azt a végzést is, amely ugyanannak *t* vizsgálóbírónak az aláírásával közli, hogy: „Lopás büntette miatt báró Atzél Ede ellen indított bűnügyben a kir. ügyészség a vádat elejtette.“

A politikai perek sorozatának csúcsa az 1943-ban lezajlott kommunista tömegper volt. Az előzmények 1941 nyarára nyúltak vissza, amikor közvetlenül a háború stratégiájához kapcsoltan a hatalom „felgöngyölítette“ az észak-erdélyi kommunista mozgalmat. Százával kerültek csendőrkézzre a munkások, parasztok, értelmiségiek, nemzetiségre való tekintet nélkül, és szenvedték végig a szamosfalvi, ákosfalvi és más gyűjtőtáborok tortúráit. A mozgalom „nagyágyúinak“ bíróság elé állítása már 1942 őszén megtörtént, részben Vácon és részben Budapesten, s csak a közvélemény növekvő ellenállásának és nem utolsósorban a kolozsvári magyar értelmiség közbenjárásának köszönhető, hogy a katonák fejvesztés helyett nagy kegyesen életfogytiglanit és más súlyos szabadságvesztést alkalmaztak. Ahogy később Kohn Hillel joviálisán el-

mesélte, az életfogytiglanit ő biztos menekülésnek tekintette, mert pillanatig sem hitte, hogy a rendszer túlélheti őt. Volt tömegper Szatmáron, Marosvásárhelyen és még mindig 148 vádlott jutott a kolozsvári ötös tanácsnak is.

1943 februárjában már szállingóztak a vádlottak vagy családtagjaik a védelem ügyében. Ismerősök és jóbarátok is akadtak köztük, de sokan bizalmas célozgatással sejtetni engedték, hogy ide vannak irányítva. A védelem megszervezése több szempontból rendkívül nehéz és izgalmas feladatnak bizonyult. Akkor már érvényben volt az a fasiszta diszkriminációs törvény, amely a zsidó ügyvédek eltiltotta a védelem jogától. A hivatalokban terjengő sovíniszta közhangulat miatt ilyen kiélezett, kockázatos ügyekben a román ügyvédek sem érezhették magukat jogaik teljében. Ha jól emlékszem, közülük csak Stănescu és Aurel Socol jelentkezett, akit Vasile Pogăceanu és Pavel Bojan fogadtak fel védőnek. Sok izgalmat és bosszúságot okozott, hogy a hivatalból kirendelt védő Jancsó Albert volt, a szélsőjobboldal egyik helyi exponense. Amint beigazolódott, az volt a szerepe, hogy közbeszólásaival és indítványjaival aláaknázza a védelmet és nyíltan a vád kezére játsszon.

Sajnos a per féltve őrzött anyaga évek múltán velem együtt eltűnt a lakásomról. Így már legjobb akarattal sem vállalkozhatnék arra, hogy hiteles történetet írjak a per érdekes és tanulságos lefolyásáról. Mégis néhány momentum, amely jellemző az eljárás és az ítékezés körülményeire és légkörére, így, pusztán visszaemlékezés alapján is tollra kívánkozik. Már ki volt tűzve a tárgyalás napja, de a védelemnek még nem volt lehetősége arra, hogy megismerje a per iratait. Sürgetésemre a törvényszéki jegyző azzal tért ki, hogy az iratok a bíráknál vannak tanulmányozás végett. Végül is védőtársammal, dr. Fogarasi Józseffel együtt, aki szintén hetek óta szalagált az iratokért, felkerestük dr. Zalán Endrét, az ötös tanács elnökét, és közvetlenül tőle kértünk engedélyt a doszárokba való betekintésre. Fellépésünknek volt is valami eredménye. Megengedték, hogy elolvassuk a vádiratot és a vádlottak vallomásainak szűkszavú kivonatát, amely — a vádlottak véleménye szerint — minden fontosabb pontban elferdítette a lényegét.

Mindazonáltal a peranyag, főleg a vádirat megismerése rendkívül hasznos volt. Mindenekelőtt nyílt vallomás volt arra nézve, hogy milyen közvetlen politikai célokat követ a rendszer a napirendre tűzött perekkel. Az ilyen kártyák ismerete pedig nemcsak a konkrét jogi védelem számára volt tanulságos, hanem általános politikai tájékozódásunk szempontjából is. Annak szemléltetésére, hogy milyen nehéz küzdelem várta mind a vádlottakat, mind a védőket, nem érdektelen közelebről is szemügyre venni a vád politikai felépítését, amely minden vádlottra ránehezedett, tekintet nélkül a személy szerint ráolvasott adatokra.

„Valamint az 1920. év kezdetétől a Magyarország területén leleplezett, kiderített kommunista mozgalmak, úgy a most jellemzett észak-erdélyi mozgalom és szervezkedés kizárólagos célja és feladata is az állam és a társadalom fennálló törvényes rendjének az előkészített forradalom, majd a jelen esetben különösen a küszöbön álló szovjet orosz háborúval kapcsolatban az előrenyomuló szovjet seregek segítségével forradalmi erőszakos úton való megsemmisítése és az ún. proletár társadalmi osztály kizárólagos uralmán felépülő társadalmi rend erőszakos megválasztása volt...

A nyomozás adatai szerint a mozgalom felépítése, ún. »konspirációja« és működése teljesen a Komintern utasításainak szellemében folyt. Felölelte a felnőttek és az ifjúság mozgalmát, kihasználta a nemzetiségi törekvéseket és népi ellentéteket, továbbá megalkotta a bajba jutottak részére az ún. »Vörös Segély« szervezetet. Az észak-erdélyi szervezet a bécsi döntést követően az »Észak-erdélyi Tartományi Bizottság« nevet kapta, amely további három kerületre: 1) Szamosi, 2) Marosi, 3) Körösi kerületekre tagozódott...

... a fő törekvés az 1940. év őszén, a moszkvai utasítások átvétele előtt inkább független erdélyi szakszervezetek alakítására és a fent vázolt szervezési munkának azok jogszerű keretén belül való folytatására irányult. Azonban részben a Kommunisták Magyarországi Pártjának részéről kiküldött — ez idő szerint ismeretlen helyen, szökésben lévő Schönherz Zoltánnak a dr. Kohn Hillel mint az észak-erdélyi tartomány ideiglenes ve-

zetőjével 1941. évi január havában történt találkozója és megbeszélése, majd a bizottság tagjainak Moszkvából történt hazaérkezése után a Komintern elgondolásainak megfelelően mindkét részről egybehangzó utasítás már kifejezetten a Magyarországi Szociáldemokrata Párt fennálló szakszervezetének, illetve ahol ilyenek nincsenek, azok sürgős megszervezésének és kiépítésének útján kívánta a jogszerű kereteket a szervezkedés külső és megengedett takarójává tenni...

... a végső cél érdekében mint a legalkalmasabb és leghatékonyabb segédeszköz: az általános forradalmi hangulat kifejlesztése és fokozása, Erdély lakosságának minden eszközzel való nyugtalanítása, a fennálló állami és társadalmi berendezkedéssel szemben való elégedetlenség felkeltése volt. Ebben a keretben különös gondot fordítottak a román nemzetiségűek megnyerésére. Az erdélyi román kisebbség megnyerését azzal az állandóan hangoztatott jelszóval és ígérettel kívánták a mozgalom részére elérni, hogy a Szovjetunióhoz csatlakozott területek nemzetiségeinél van leginkább biztosítva a nemzetiségi és kisebbségi jog, továbbá hogy a kommunisták harcolnak a legeredményesebben a nemzetiségek jogaiért. Ezekkel a jelszavakkal sikerült a megszállás alatt az akkor kisebbségben lévő magyar nemzetiségűek egy részét is e szervezkedés számára megnyerni. A bécsi döntést követően ezt a munkát az ún. »Román Nemzeti Forradalmi Bizottság« megszervezésével kívánták elérni. Az ezek keretében hirdetett és kiadott utasítások felhasználták eszközül a vallási kapcsolatokat is (: 5. sz. bűnjel mellékelt 12. és 13. pontja:). A román papoknak mint állandó nyugtalanság felkeltésére alkalmas elemeknek felhasználásával, a magyarországi görög katolikus, illetve görögkeleti egyházakhoz való kapcsolódás ellen kifejtett izgatással, a román parasztság állítólagos anyagi sérelmeinek hangoztatásával, szövetkezetek alakítására vonatkozó felhívással és különösen állandóan a szociáldemokrata pártba és szakszervezetekbe való tömörítéssel, továbbá a Szovjetunió mellett kitartóan kifejtett hangulatkeltéssel...

Egyébként a Komintern szervezési utasításainak megfelelően a vezetőség összeállításában mindenütt feltalálható a társadalmi osztályok — az értelmiség, az ipari

munkásság és a parasztság — képviselőjének részvétele, úgyszintén a társadalmi osztályok között esetleg felmerülő ellentétek kiegyensúlyozására és a közös kommunista alapra való hozatalára irányuló törekvés. Ezt a célt szolgálta a falusi parasztság megszervezésére irányuló munka, különös tekintettel a rendkívüli háborús helyzet folytán előállott hiányokra és e tekintetben kiadott, a közszükségleti cikkek elosztását szabályozó hatósági rendeletekre. Ugyancsak részben a parasztság és az értelmiség közötti természetes ellentét kiegyensúlyozására, de másrészt a fennálló társadalmi rendelkezés és az általuk »uralkodó«-nak nevezett társadalmi osztályok elleni gyűlölet felkelésére igyekeztek felhasználni az ún. falukutató írók munkáit és ezek által szerkesztett »Szabad Szó«, továbbá »Kelet Népe« stb. című időszakai sajtótermékeket. A falusi nép beszerzése érdekében irányuló törekvést szolgálta a »Földmunkások Szakszervezetének«, illetve »Famunkások Szakszervezetének« megalakítására vonatkozó kezdeményezés és az említett szervezetek országos vezetőségével való kapcsolatok felvétele...

A katonai vonal megalakítása felölelte egyfelől a katonai szolgálatra behívott párttag nevének a csapatteste szerinti illetékes helybeli kommunista vezetőséghez való eljuttatását és az azzal való kapcsolat felvételének előmozdítását, másfelől a katonai szolgálatot teljesítő minden egyes párttagnak azt a kötelességét, hogy igyekezzenek egyrészt a fellebbvalók bizalmának megnyerésére és rangfokozat elérésére, másfelől a bánásmód és az élelmezés tekintetében netalán felmerülő panaszok felszínen tartásával és azok orvoslására irányuló állandó izgatással befolyásuknak fegyvertársaik körében való kiszélesítésére, e befolyás felhasználásával azoknak beszerzésére és az egyes csapattesteken belül sejtek alakítására, tehát a magyar fegyveres erő tagjainak és végső eredményben minden egyes alakulatnak a mozgalom számára való megnyerésére... A katonai vonal megszervezésével kapcsolatban az 1941. évi január havától kezdődően — de különösen a megújított szervezkedés során 1941. május és június havában, a katonai szolgálatot nem teljesítő párttagok utasításként kapták egyrészt a küszöbön álló háború, illetve a háborúban részt vevő Magyarország és

szövetségesei ellen való állandó izgatás és hangulatkeltés kötelezettségét, másrészt a lassú és hibás munkateljesítéssel a termelés csökkentését, a megfelelő szolgálatot teljesítő (: pl. a kolozsvári MÁV javítóműhely üzemi sejtjeinek tagjai:) tagok a tevékenységük körébe eső üzemekbe, különösen vasúti szállítóeszközök tekintetében részben lassú munka, részben erőszakos és romboló cselekmények útján a magyar és szövetséges seregek előrehaladásának megakadályozását, végül Erdélynek a kialakuló harctérhez közelebb eső részein várható orosz ejtőernyős csapatok általános támogatását és segítségét. Erre a célra különösen a Marosi kerületben karhatalmi alakulatok, szabadcsapatok megszervezésére irányuló törekvése is feltalálható. (:Lásd különösen Csíkszentdomokost:) Végül ugyancsak mint a katonai vonal kialakításának eszköze és függvénye szerepelt különösen a Máramaros megyei szervezetekben a levante intézmény ellen folytatott állandó hangulatkeltés és izgatás.“

Akkortájt Magyarországon már magasiskolája volt a megrendelt és hangzatos politikai pereknek. Csak a Török-tanács modorát és szigorát kellett követni ahhoz, hogy a politikai hatás magas hőfokot érjen el. Az ötös tanács Kolozsváron is igyekezett méltó lenni a tradícióhoz, de 1943-ban, egy még el nem dőlt világháború kelles közepén és a rendszertől mind nyilvánvalóbban elforduló közvélemény árnyékában semmi nem ment éppen olyan olajozottan. Szorosan a vádlottak mögött a padokat civilbe bújtatott nyomozók töltötték be, mint tervszerűen beépített szigetelő egyrészt a hozzátartozók és barátok, másrészt a vádlottak között, akik jórészt évek óta előzetes letartóztatásban voltak. Dr. Zalán Endre, az ötös tanács elnöke, hol ledorongoló, hol cinikus hangon igyekezett tekintélyt tartani, s láthatólag nem annyira a vádlottak érdekelték, akiknek a sorsa felett döntenie kellett, mint inkább a nyomozók karzata, akik a háttérből szűrős tekintettel figyelték az eseményeket. Mindent megtett, hogy zavarba hozza a vádlottakat, és diadalmasan nézett körül, amikor egy-egy beugrató kérdése telibe talált. Az elnök buzgalmán is túltett Piacsek, az ügyész, aki egy alkalmat sem mulasztott el, hogy az asz-

talra csapjon s nyíltan fenyegeessen. Miután a vádlottak sorozatosan békeszándékaikra hivatkoztak s a kommunizmusról költött riasztó, gyújtogató képekkel szemben éppen a népek megbékélésének és barátságának eszményeit hangsúlyozták, az ügyész indulata nem ismert határt. A tatárjárásra emlékeztetett, és Makkai *Sárga viharából* idézett, de csak azért, hogy megdicsérhesse Béla királyt, amiért felkoncoltatta a mongolok békeköveteit. Az általános visszatetszést kiváltó célzás alkalmat adott, hogy én viszont arra emlékeztessenek — ugyancsak a *Sárga viharra* hivatkozva —, már akkor akadt ember, aki józanul gondolkodva felkiáltott: „Ki hallott már olyat, hogy a békeköveket felkoncolják, ahelyett hogy megegyeztek volna velük...”

A nagy per első felvonásának látványossága Kolozsváron Szabó Julianna volt. Háromszéki cselédlánnyként került a városba, és itt agilis és önfeláldozónak mutatkozó híve lett a mozgalomnak. Személy szerint csak arról a sürgés-forgásáról ismertem, amellyel az Erdélyi Magyar Szó szerkesztőségében tűnt fel. A vádirat azonban mint az egész észak-erdélyi kommunista szervezkedés élalakját emeli ki. „A szervezkedés — írja a vádirat — a Kolozsváron székelő tartományi titkárság központi vezetése alatt állott. A fent említett három kerület élén állhatták, mint a »Felsőbb Szerv«-nek nevezett tartományi vezetőség kiküldöttei, illetve megbízottai. Így a Marosi kerület élén Szabó Julianna állott, mint a tartományi bizottság tagja, míg állandó összekötő gyanánt Moszkvában tartózkodása idejét kivéve Nemes József szerepelt. A Szamosi kerület élén *Fazekas József*, a Körösi kerület élén *Hovány Ilona* volt a tartományi bizottság kirendelt vezetője.”

Mivel sok embert és sok bizalmas kapcsolatot ismert, amikor a csendőrök fogságában megeredt a nyelve, egyik szervezet a másik után omlott össze. Mindenki elképedt, amikor a tárgyaláson Julianna felállt, s a társai ellen elszajkózott vádakát bűnbánó megtérés hangulatával színezte. Szinte hihetetlen volt, hogy egyik napról a másikra valaki annyira felcserélheti nemcsak a gondolkodását, hanem a nyelvezetét is, és a nála különösen mélyen begyökerezett mozgalmi nyelvet áhítatos és ájtatos egyházi

zsargonnal cserélje fel. Valószínűleg hipnotikus hatás alatt cselekszik — hajtogatták egyesek. Apácák járnak be hozzá a fogházba, és ők nevelik — mondogatták mások. Volt olyan feltevés is, hogy egy székelyföldi szervezkedési körútján meggondolatlan szerelmi kalandba keveredett egy nyomozóval, aki mészárosnak adta ki magát, s azóta ennek a parancsai szerint viselkedik. Mindenesetre a perben lejátszott szerepe sok olyan szerencsétlen vádlottat hozott sakk-matt helyzetbe, akik egyébként a táborukban tanúsított önfeláldozó tagadásuk alapján kedvezőbb kimenetelre számíthattak.

Valószínűleg akadtak olyan hallgatók, akik ellentmondást láttak abban, hogy Szabó Julianna, aki általános magatartása és konkrét válaszai alapján a vád készséges és fáradhatatlan eszközeként szerepelt, a vádiratban kiemelt bűnös volt, akire az ügyész példás büntetést kért. Valójában ellentmondás csak a felszínen volt, s az ellentétesnek tűnő szerepek végső célkitűzéseiket illetően össze voltak hangolva. Senki sem kételkedett abban, hogy a vádirat szövege és a perrendtartás játéka ellenére, a vádlottból vádlóvá fellépő Szabó Juliannára nem vár súlyos büntetés. De a vád fenntartása és Szabó Julianna mozgalmi szerepének előtérbe toléása hatásos kártya a nyomozási és perbeli machinációk ellensúlyozására. Ha maga a fővádlott vádol, állít, igazol, maradhat-e hitele a volt munkatársak tagadásának és viszontvájainak?

A történelmi igazsághoz tartozik az is, hogy a vádlottak jelentős része zsidó származású volt. Az én véden-
ceim között is szép számmal akadtak. Általában leron-
gyolódott, megkínzott ifjak, köztük sok diák, akiket fő-
leg a rendszer fajüldöző politikája és a velük szemben
alkalmazott különlegesen embertelen diszkrimináció so-
dort balra. A nyomozási jegyzőkönyvek azonban túlzá-
saik és torzításaik ellenére sem tudták minden esetben
meggyőzővé tenni a vádat. Ahogy nekem a védelem ta-
pasztalatai alapján tűnt, volt a zsidók tömegesebb letar-
tóztatásának és törvényszékre hurcolásának más oka is.
Ismeretes, hogy a hitlerista fasizmus szovjet- és kom-
munistaellenes propagandájának kiáltó alapszíne volt az
antiszemitizmus abban a fantasztikus köntösben, hogy a
kommunizmus lényegében a zsidó világmentő fedő ideo-

lógiaja. Tömeges jelenlétük a kommunista perekben alkalmas volt arra, hogy ennek a diverziónak megfelelő látszatot keltsen. Vádak koholmányaiért a csendőrségi nyomozóknak nem kellett a szomszédba menniök. A társadalmi élet egyoldalú, hatalmi, torz és goromba szemléletében elegendő egy lépés, néha még egy ötlet is ahhoz, hogy akár jogaid jóhiszemű védelme, vagy akár szóra sem érdemes dolgok egyszeriben a büntető törvénykönyv paragrafusainak lavinája alatt találják magukat.

Jóllehet a tárgyalás során jó drámához méltóan emelkedett a feszültség, mégis menet közben sikerült egyiknek-másiknak egy-egy mentőövet dobni. Ebben nagy segítségünkre voltak korábbi jogászai és kollegiális kapcsolataink. Mayer Ferenc László, akiről már a Falvak Népevel kapcsolatban szoltam, aki néhány éve keresett ügyvéd volt Kolozsváron, vádlottként szerepelt a perben. Miután letöltötte hosszú fogságát és befejezte jogi tanulmányait Csernovicban, amely kiesett nyomozói figyelméből, betársult László Ferenc irodájába, és nehezen, de megélhetéshez jutott. Kapcsolatát a párttal azonban nem szakította meg, és az 1941 nyarán lezajlott kommunista-ellenes hullám őt is elkapta. Vele együtt a vádlottak padjára került idős édesanyja is, a csikszeredai katolikus gimnázium igazgatójának özvegye, aki családi és társadalmi kapcsolatai és a rendszer nyomása ellenére sem tudta titkolni rokonszenvét azon eszmék iránt, amelyekért fia ifjú éveit áldozta.

Mayer László azt a jó tanácsot kapta az ötös tanács egyik póttagjától, aki egyben közeli sportbarátja is volt, hogy „halasszon“. Az utasítások szigorodnak, a légkör rossz, egyetlen menekvés az időnyerés. Orvosi bizonyítvánnyal sikerült is halasztani, s később valóban mind ő, mind édesanyja enyhébb büntetést értek el, s talán azt is felfüggesztéssel. A sors azonban szigorúbb volt hozzá, mert 1944 tavaszán, miután SAS-behívóval a frontra került, néhány napra rá a Kárpátalján elesett, valószínűleg átszökési kísérlet közben. Ismerőseink közül utoljára dr. Grepály András orvos látta valamelyik kárpátaljai katonai kórházban, ahova egy „felderítő szolgálatról“ hátlovással szállították be.

Személyes kapcsolatok és segítségek útján jutott el hozzám a hír, hogy Piacek indítványozására, aki nyilván a nyomozók sugallatára dolgozik, az ötös tanács készül előzetes letartóztatásba helyezni Pavel Bojant és Vasile Pogăceanut. Az ügyész már a kihallgatások során kifejezte meglepetését, hogy ilyen veszedelmes agitátorok szabadlábon védekeznek. Siettem közölni velük a hírt, s azt ajánlottam, hogy hacsak tudnak — meneküljenek. Másnap vagy harmadnap a tárgyalás már nélkülük folytatódott. Piacek dühöngött, de végül is be kellett érnie a felháborodással.

A jogi konfliktusokhoz és perekhez tartozott az a helyenként jelentkező kísérlet is, hogy régi tőkés versenytársak nemzetiszínü lobogó alatt számoljanak le ellenfeleikkel vagy nyújtsák be a számlát. Az én asztalomra Farkas Simon, a kolozsvári Téglá- és Cserépgyár s az Iris porcelángyár alapítója és volt vezérigazgatója rakta le az iratsomót, amivel évtizedek óta hadakozott a Banca Agrară ellen. A vállalatok indulása az első világháború előtti időszakra esik, és akkor az alapító Fekete Nagy Béla polgármesternél és dr. Szádeczky-Kardoss Gyula tekintélyes egyetemi tanárnál keresett és kapott támaszt, amihez a pénzügyi és hitelfedezetet az osztrák—magyar érdekeltségek az Erdélyi Bank útján biztosították. 1918 után Farkas Simon megértette, hogy a vállalat sakktabláját alapvetően át kell rendeznie, és fokozatosan mind szélesebbre tárta a kaput a Banca Agrară és a nemzeti parasztpárt helyi korifeusai előtt. Az akkor kiterébélyesedő nacionalizálási áramlat azonban nem érte be ennyivel, s kihasználva a vállalat pénzügyi gyengéit — Farkas Simon fejét követelte. A kolozsvári törvényszék előtt 3481/1925 sz. alatt folytatott perben a Banca Agrară utólag is szemére veti Farkas Simonnak és az Erdélyi Banknak, hogy nem nacionalizált a megkívánt ütemben.

„A Téglaipar — az alperes társulat — 1921. évig idegen kézben volt — írja a Banca Agrară 1925-ben kelt előkészítő irata. A részvények döntő többségben a felperes kezében voltak, akiről általánosan ismeretes, hogy a budapesti kereskedelmi részvénytársaság rejtett fiókja még a magyar rendszer idejéből. A felperes társaság út-

ján próbálta Magyarország pénzelni 1918—19 után a román vasút magyar alkalmazottainak ellenállását, s így kapcsolatai Magyarországgal mindig is teljességgel fennmaradtak. Eljött azonban az az idő, amidőn nacionalizálódnia kellett, hogy tovább működhessen. Általában tudott dolog azonban, hogy ez a nacionalizálódás *leplezés* csupán, mint ezt már az egész város is beszéli.“

Mielőtt az ellentét perre juthatott volna, Farkas Simon a következő levelet kapta Dr. Hațieganu Emiltől:

„Igen tisztelt Farkas Úr!

Sajnos az Erdélyi Bankkal még nem tudtunk megállapodásra jutni, és most perben állunk vele, ami perkioltésekben néhány százezerbe kerül.

Ennek dacára azonban rendezni kell a dolgokat, és ezért arra kérem, hogy legalább Önnel tisztázzuk a dolgot.

Azért a tényleges állapotot kell most már szentesíteni, miből folyólag arra kérem, hogy vezérigazgatói állásáról való lemondó levelét adja be, hogy a közgyűlésen is előterjeszthessük. Önnek, akivel szemben én most is a védő álláspontjára helyezkedem, ezt azonnal meg kell tennie, mert most az Erdélyi Bank perei miatt nekem Ön miatt ügyis elég szemrehányásban van részem, hogy miért nem engedtem őket, hogy bűnvádi útra tereljék a dolgot, és most is fenyegetőznek.

Önnek tehát a kibontakozásban segítségemre kell lennie, és erre elsősorban az ön érdekében is én is kérem, mert sajnos a damoklészi kard még mindig függ az egész ügyben, különösen hogy most három szakértő közül az egyik: Ionescu, a Banca Națională helyi igazgatója.

Kérem tehát a fenti lemondó kérvényt címemre, kezembe küldeni.

Tisztelő híve:

Dr. Hațieganu Emil,
Erzsébet u. 31.“

Ilyen előzmények után került sor Farkas Simon és Dr. Petre Poruțiu, a Banca Agrară jogi képviselőjének találkozására. „Olyan helyzetbe kerültünk, hogy ön börtönbe jut, és az én számomra nincs más választás, mint az öngyilkosság...“ — idézte Farkas Simon Dr. Petre Poruțiu szavait, a neki átnyújtott tényállásban. „Mind-

ezeket átgondolva láttam — folytatta Farkas Simon —, hogy nincs más választás: vagy a börtön, vagy meg kell válnom mindattól, amit tizenkét éven át pihenést nem ismerő munkával felépítettem, s amiben életem célját és értelmét láttam. Nem csoda és nem is csodálkozom rajta, hogy ebben a felindult lelkiállapotban — harmadik megoldást választottam: a halált. Az öngyilkossági kísérlet azonban nem sikerült, pedig mindent gondosan előkészítettem. Ez a beszélgetés délelőtt tizenegy óra tájban folyt le. Délután öt óra tájban egy. elhagyott kertben felvágtam az ereimet...“

Órákat, napokat vesztegettünk el azzal, hogy jogi utat keressünk ennek a politikai és jogi bonyodalomnak az igazságos kibogozására. Amilyen mértékben mélyültem el a história tanulmányozásába, olyan mértékben vált mind világosabbá, hogy különböző tőkés vállalatok életre-halálra menő versenyzéséről van szó. Elképzelhető ilyen esetben a probléma etikai megközelítése? Számomra semmiképpen, Farkas Simon is alkalomszerű nemzeti konstellációba vetette reményeit. Amíg azonban mi a paragrafusok bozótjaiban tapogatóztunk — és ebből a látószögből semmi jóval nem biztathattam ügyfeletem —, a történelem alapos leckével vágott vissza. 1944 tavaszán Farkas Simont a magyar csendőrség leszállította a nemzeti jóvátétel lováról és deportálta.

Jogászi elfoglaltságom, sok politikai és szociális elégtétel mellett, bizonyos méretű politikai lemaradással is járt. Ámbár éppen pereim és védenecim révén éreztem a mozgalom súlyát és sokoldalúságát, mégis a rendezvényein inkább meghívott közönség számba mentem. Amit utólag a legsajnálatosabb hézagnak ítéltam, az a román nemzeti demokratikus és forradalmi munkával való kapcsolat hiánya volt. Sok problémájáról, mint a szamosfalvi román parasztok említett földügye, amelyben éppen én töltöttem be a védő tisztségét, közvetlen információm volt. Jó ismerőseim voltak az észak-erdélyi románok nemzeti közösségének kezdeményezői és szervezői között is, akikkel alkalmilag el-elbeszélgettünk, és akiknek gyakori csípős célzásai utaltak nemzeti nehézségeikre és elégedetlenségükre. Aktív irányító szerepet töltött be az észak-erdélyi illegális kommunista szervezetekben

több régi román barátom, munkatársam és ismerősöm, mint pl. Vasile Pogăceanu, Teofil Vescan, Pavel Bojan, akiknek a diszkrét, de magabiztos állásfoglalásai a „Punctul nostru de vederé“-re emlékeztetett. Ez a dokumentum, amelyet a Román Kommunista Párt 1940. szeptember 10-én adott ki éppen a bécsi döntéssel kapcsolatban, harcra szólít minden munkást, parasztot, katonát, aszszonyt és ifjút nemzetiségre való tekintet nélkül, „bizalommal a jövőbe“, amely — hangoztatja — meghozza majd az idegen imperializmusoknak kiszolgáltatott románok újraegyesülését a „Szabad Romániában“. Mégis, amikor 1943 nyarán a Főtéren véletlenül találkoztam Petru Grozával, s a hosszú, mondhatnám tüntetőén hosszú séta közben a román nemzeti akciók visszhangja felől érdeklődött, nagy szégyenemre vajmi keveset mondhattam neki.

SZÖVETSÉGESEKET KERESÜNK

1943 nyarán történhetett — amikor már szállingóztak a hírek a Volga melléki front válságos helyzetéről —, hogy az esti órákban odahaza a konyhában, a Postakert utca, ma Cuza-Vodă 6. sz. alatt, ismerősnek tetsző szegényes férfi mosolyogva fogadott. Először arra gondoltam, hogy az éppen ott kedélyesen vasalató szíki menyecske udvarlója, és diszkrét biccentés után visszahúzódtam. A vendég utánam jött, s leemelve fekete szemüvegét, derűsen és kíváncsian, nyilván a hatást is lesve várta, hogy felismerjem. Józsa Béla volt. Sötét, dús, legörbülő bajusza, fekete szemüvege és az akkori divathoz igazodó hosszú, libbenő fehér köpenye tökéletesen fedte kilétét. Az aggály és az öröm vegyes érzéseivel üdvözöltem, és közben sebtében odasúgtam feleségemnek, hogy kedves vendég, akivel bizalmas megbeszélésem van. Amíg mi magunkra maradva tárgyaltunk, feleségem a mindennapos háborús étrendünk szerint túros puliszkával kínálgatott.

Józsa Bélát az érdekelte, hogyan reagálja le az értelmiség a katonai helyzet új, kedvező alakulását, s érezhető-e lényeges eltolódás az antifasizmus irányába. Mellékesen kérdezősködött a szíki asszonyról is, de benyomásom szerint inkább konspirációs szempontból. Jólesően nevetett azon, hogy még az a magyar értelmiségi is, aki eddig vakon esküdött a német győzelemre, újabban tanácstalanul áll azzal az észrevétlenül bekövetkezett fordulattal szemben, hogy a sajtó nem az előrenyomulás, hanem az ellenállás bravúrijait méltatja. Milyen okosak és taktikusak Nagy József háborús kommentárjai az Ellenzékben, amelyek a szigorú ellenőrzés közepette is találnak rést arra, hogy a valóságos helyzetet érzékelendő, az „elszakadó mozdulatokat“, „a támadások feltartóztatását“, „az erők átcsoportosítását“, sőt „a rendezett visszavonulást“ helyezték előtérbe.

Most a legfontosabb és legsürgősebb feladat az — magyarázta Józsa Béla —, hogy minél szélesebb körben tudatosítsuk a háború kilátástalanságát, s latba vessük minden befolyásunkat a háborúból való kilépés sürgetésére. Meg kell értetnünk — ha lehet még a hivatalos politikai, társadalmi és katonai tényezőkkel is —, hogy minél hamarabb lépünk ki, annál jobb. Ajánlotta, hogy fűzzem szorosabbra kapcsolataimat azokkal a magyar értelmiségiekkel, akik — korábbi hiedelmeikre való tekintet nélkül — leszámították a németek győzelmét, és ilyen értelemben hajlandók állást foglalni a Békepárt valamelyik szárnyán. Elvileg egyetértettünk, de Józsa Bélát főleg az érdekelte — s ez rövidesen izgalmas és fárasztó feladat lett —, hogy eredmény is legyen. Emlékezetes látogatása után nap mint nap nyomon követte a fejleményeket.

A kockázat szorongó érzésével hívtam össze az első megbeszélést a kisiparosok egyletének Rudolf (ma Decse) úti klubjába. A meghívás borozgató társasvacsorára szólt, de mindenki már a társaság összetételéből is következtethetett politikai háttérére. A megjelentek számánál is jelentősebb volt a résztvevők személyisége, akik társadalmilag és politikailag egyaránt befolyásos rétegeket képviseltek. Ott volt dr. Bernád Ágoston városi tanácsos, tekintélyes ügyvéd, aki vezető tisztséget töltött be a katolikus egyházban. Ott volt dr. Ersényes Sámuel, akinek viszont a református egyház vezetőségével volt közelebbi kapcsolata. Merész és lelkes kezdeményezőként lépett fel dr. Pásztai Géza, aki — amint már említettem —, a kalotaszegi csoporttal indult, majd kiemelkedő vezetője lett a szociáldemokrata pártnak, és dr. Váczy Kálmán ügyvéd. Sereglettek az orvosok is, dr. Csögör Lajos, akit a párt irányított oda, dr. Sály Béla, dr. Málnási Géza, és tisztviselők, mint például a mindig készséges dr. Decsy István, György Dénes tanár és népszerű szavalóművész és mások is, akiknek a nevét már nehéz előkotorászni három évtized emlékeinek homályából.

A társalgás vontatottan indult, s többen szükségesnek tartották előrebocsátani, hogy baráti, borozgató elbeszélgetésre jöttek, s remélik, hogy nincs pártszervezkedésről vagy valami más zászlóbontásról szó. Dr. Pásztai Géza

és dr. Erszényes Sámuel megnyugtatta a társaságot, de a kialakult csendes társalgásban mindenki egyértelműen a háború hiábavalóságának szellemében szólt. Csak dr. Szántai István ügyvéd hozakodott elő azzal a bizonyára tudatosan terjesztett álhírrrel, hogy van a németeknek valami bombájuk, amelytől az ellenség széles körzetben megfullad. Hozzá ezt az önmagától eltelt, jól informált ember fölényeskedésével adta elő. Jelenléte többünket nyugtalanított, és búcsúzáskor szemrehányást tettünk Pásztainak, aki Szántait meghívta. Dr. Erszényes felháborodva tárgyalta a szerződések jóváhagyásáról, a kisajátított telkek elvételéről szóló törvényt és a többi reakciós földbirtok-politikai intézkedéseket. Mások is tudtak hasonló antidemokratikus, esztelen esetekről.

Óvatosan, kölcsönösen tapogatózva kikerekedett, hogy pillanatnyilag a Kisgazda Párt mutatkozik az egyetlen olyan legális tényezőnek, amely az ország nyílt fórumain is hallathatja szavát ezekben a nyílt kérdésekben. Javaslat nem hangzott el, de az óvatosság és feszélyezettség ellenére nem volt nehéz kitalálni, hogy ki mire gondol. Ilyen értelemben tájékoztattam Józsa Bélát is, akit valószínűleg fellelkesített a hír, hogy máris összeállóban van egy reprezentatív csoport, amely szintén vall a háború ellen, s amely a fronthelyzet kedvező alakulásával párhuzamosan alkalmas további kombinációkra. Józsa Béla siettetten, hogy vegyük fel a kapcsolatot a Kisgazda Párttal és a Szociáldemokrata Párt központi vezetésével, amelyek részt vesznek a Békepártban; s amelyek erdélyi erőkre is támaszkodva megnövekedett súllyal léphetnek fel. Erdélyben addig a polgári és kispolgári politikai élet az Erdélyi Párt monopóliumának számított. Maga a kormánypárt is külön vadászterületnek ismerte el, s apró gazdasági, politikai, és főleg személyi koncessziókat vállalva, befolyását az Erdélyi Párt útján érvényesítette. Az Erdélyi Párt viszonylagos önállósága konveniált a kormánynak, egyrészt azért, mert az a korábbi magyarpárti és gazdasági egyleti tradíciókra támaszkodva közelebb állott az itteni lakossághoz, másrészt alkalmasnak látszott annak az ellentmondásnak a politikai fedezésére is, hogy amíg Magyarországra teljes súlyával ránehezedett a feudális birtokrendszer, itt az gazdaságilag összezsugorodott,

és a kormány mentőakciói ellenére sem tudott élvonalba kerülni. Voltak kísérletek arra, hogy egyes jobboldali pártok, mint például Imrédy pártja vagy a nyilaskeresztes mozgalom alakítsanak ki itt is önálló politikai övezeteket és vegyék fel a versenyt az Erdélyi Párttal, de azok a nemzetiségileg annyira összetett és demokratikus hagyományokra széles támaszkodó Erdélyben csak szórva nyosan arattak sikert.

A politikai küzdelem fő frontja a baloldal számára is az Erdélyi Párt monopóliumával szemben alakult ki. Ahhoz, hogy innen az adott viszonyok között széles rétegekre támaszkodó és a politikai hatalomra befolyást gyakorló mozgalom bontakozhassék ki, új, versenyképes, legális keretet kellett kialakítani az Erdélyi Párttal szemben. Viszont szem előtt kellett tartani azt is, hogy társadalmilag és politikailag az Erdélyi Párt sem volt egységes, s különösen a katonai helyzet megingása után ott is nyíltan jelentkeztek ellenzéki hangok. Minden szempont sürgette a kapcsolatok keresését a központi ellenzéki csoportosulásokkal. Valószínű, hogy ennek az igyekezetnek több, rejtett és kevésbé rejtett vonala volt. Miránk az a feladat hárult, hogy a kiszáradt és a szociáldemokraták felé tapogatózzunk.

Ilyen előzmények után szerkesztette meg dr. Erszényes Sámuel az első levelet Tildy Zoltánhoz, a Kisgazda Párt elnökéhez, aki készséggel fogadta az érdeklődést, és kifejezte azt a reményét, hogy módot talál egy kolozsvári látogatásra.

A dolgok további fejleményeinek visszaverésében ma is őrzött akkori feljegyzések és eredeti levelek nyújtanak hiteles segítséget.

1943. VII. 12. A ma esti társasvacsora résztvevői: Dr. Bernád, Dr. Erszényes, Dr. Decsy, Dr. Váczy, Dr. Szántai, Dr. Lóvei, Dr. Sárosi, Dr. Málnási, György Dénes tanár, Papp Gyula tanár, Szolnay Sándor festőművész. Dr. Erszényes bemutatta Tildy Zoltán levelét, amelyben arról értesít, hogy kolozsvári utazását augusztus 22-re tervezi. Papp György, Váczy és az első ízben részt vevő orvosok elolvasták Tildy előző levelét is. Majd Pásztai és én vázoltuk elképzeléseinket a készülő gyűlést illetően. Hangsúlyoztam, hogy ha mi a Kisgazda Párt égisze

alatt gyülekezünk és lépünk fel, sürgős volna kiszélesíteni társaságunkat kisgazdákkal. Mindenekelőtt a szervezési szempontból hozzáférhetőbb hóstáti gazdákra gondoltam. Csögör és Erszényes élénken helyeseltek. Abban maradtunk, hogy az augusztus 22-i gyűlésre gazdákkal és iparosokkal vonulunk fel.

Híre járta, hogy közben élénk szervezkedésbe kezdett Erdélyben valami Független Magyar Polgári Párt is, amelynek az élén egy nyugalmazott honvédelmi miniszter áll. Mondták, hogy Bartha, de itt nemigen hallottak róla. Hetekkel ezelőtt az én címemre is hozott a posta egy nyomtatványt „Kedves Barát“ megszólítással, amelyben a Független Magyar Polgári Párt Központja Budapestről, Dohány utca 76. szám alól csatlakozásra szólít, de a nyomtatványról hiányzott a felszólító neve. Megjegyeztem, hogy a levél, illetve kiáltvány — mert inkább az volt — rendkívül zavaros és fellengzős. Szövegéből legfeljebb csak az a következtetés vonható le, hogy a szerzői sem tudják, mit akarnak, vagy — ha eleve gyanakvóan ítélünk — tudatosan ködösítenek és a zavarosban halásznak. „Pártunk 1928 óta — szól a kiáltvány —, tehát megalapításától fogva a szabadság, egyenlőség és testvériség, valamint a független Magyarország becsületes megvalósításáért küzd minden hátsó gondolat nélküli, bensőséges, hazafias érzéstől áthatva.“ A következő mondatban azonban leszögezi, hogy „Magyarország a magyaroké“, kegyesen hozzátéve, hogy „magyarnak ismerünk el mindenkit, faj- és valláskülönbség nélkül, aki magát magyarnak vallja, magyarul beszél, magyarul érez és a magyar hazáért minden áldozatra kész“. A júliusi felhívás megnyugtat, hogy a párt „belügyminiszteri bejelentés alapján törvényesen működik és a kormányzat jóakarátú elnézése folytán országos szervezetünket mi sem gátolja... Az ezeréves alkotmányos és piros, fehér, zöld lobogó alatti Magyarországért becsülettel és hittel küzdő pártunk kötelékeibe várunk Téged és baráti körödet bajtársi szeretettel.“

1943. VIII. 14. Dr. Erszényes Sámuel behozta a Tildy levelére küldendő válasz fogalmazványát, amelyet Pásztai Géza szerkesztett. Azt, helyenként javítgatva, legépeltem és visszajuttattam Erszényesnek. Még aznap dél-

után keresett Dánér Lajos író, teológus, aki ezúttal mint a Független Magyar Polgári Párt erdélyi megbízottja jelentkezett. Szerettem volna elkerülni a találkozást, és azért kiizentem, hogy nem vagyok idehaza. Sajnos, rövidesen rá, amikor kísétáltam, éppen beleütköztem. Széles gesztussal, hangosan fogadott:

— Uram, éppen önt keresem. Merre menjünk?

A szobor körüli sétányt ajánlottam. Már az első lépésekre beleütköztünk Inczedy-Joksman Ödönbe, a főispánba.

— Uram — folytatta Dánér Lajos —, hetek óta tartogatom a főtitkári állást, nem tud valakit, akit érdekelne, óriási lehetőségeink vannak. A népfront megalakulása után mi szervezzük a polgárságot, a szociáldemokraták a munkásságot, a kisgazdák a parasztságot.

Határozott, elhárító mozdulatot tettem.

— Ó, nem úgy van az. Később már minden hely el lesz foglalva.

— Milyen demokratikus népi mozgalom az — mentem át ellentámadásba —, amelynek az egyik szervezője közismert rendőrspicli, a másik lejárt kávéházi töltelek, a harmadik meg arról híres, hogy pornográf lapokat terjeszt.

Dánér tettetett megdöbbenéssel csapta össze a kezeit.

— Ó, ne mondja! Ha valóban így van, ezen segíteni fogok. Elküldöm őket Nagybányára vagy Máramarosszigetre. Szervezzék ott a tagozatokat. Ott nem ismerik őket.

Mivel a társalgás mindinkább terhemre volt, azt már nem is hoztam elő, hogy mit beszélnek szervezkedésük anyagi oldaláról. Sok helyről hallottam, hogy a Független Polgári Párt agitátorai belépési díjakat szednek húsz-harminc százalék provízióért. Sorra járják a rendszerrel hadilábon álló jómódú kereskedőket és magánosokat, és „belépési“ díjakat zsarolnak ki tőlük. Olyasmit is hallottam, hogy Dánér Lajos egyik megbízottja, aki egyébként jelentéktelen újságíró, egy hét leforgása alatt három-ezer pengőt gyűjtött csupán a belépési díjakért kijáró jutalékból. Mondták, hogy pár nappal azelőtt Dánér Lajos fent járt az Ellenzék szerkesztőségében, s ott ékelődve jegyezték meg:

— Lajos, te világeletemben sóher alak voltál, ha most nem gazdagodsz meg, akkor soha.

Dánér öntelten mosolygott:

— Nekem mondjátok? Ezer tag, ezer pengő.

Megmutatta a pénztárcáját, amelyben ujjnyi vastagságban zsúfolódtak a százasok. Amikor otthagytam, első zavarában azt sem tudta, min sajnálkozzék jobban. Azon, hogy nem álltam kötélnek, vagy azon, hogy kifejezett sértesnek tekintetem a tolakodását.

1943. VIII. 16. Józsa Béla nógatására felhívtam telefonon Mikó Imrét, és kértem, adjon rá alkalmat, hogy valahol elbeszélgessünk. Várakozásomnak megfelelően készséges volt, s ajánlatára a „Belvárosi“ vendéglőben ültünk össze.

— A munkások, de általában minden haladó ember, kíváncsi a véleményedre — kezdtem.

— Igen, a napokban egy levelet is kaptam, amelyben demokratikus múltamra apellálnak. Idéznek egy régi tanulmányomból. Az aláíró egy „munkás“, de stílusa inkább értelmiségire vall.

— Hát igen, a munkások között is szép számmal vannak entellektüelek.

— Az Erdélyi Pártnak jól ismert programja van — magyarázta Mikó. — A háborúnak nem örvendett, és a ki-robantásában nem vett részt. Miután belesodródtunk, nem volt mit tennie.

— Mindez a múlté. Minket pillanatnyilag az érdekel, milyen tanulságot vont le az Erdélyi Párt az eddig történekből, és mire számíthatunk a jövőt illetően.

— Több mint valószínű, hogy a németek elvesztik a háborút. Addig? Hiába kerülne át a hatalom akármilyen baloldali rezsim kezébe, ma az sem tudna alapvetően mást elérni, mint amit a Kállay-kormány elérhet.

A tények és a megfontolások összevetése után Mikó álláspontja lényegesen közelebb került a Békepártéhoz. Magyarország adott nemzetközi és katonai helyzetében — összegezte —, a demokrácia, mint jelszó, nem hangoztatható, de a belpolitikai igények közé beiktatható a népi, szociális irányra való fejlődés. Megjegyzendő, hogy mindez nem mond ellent az Erdélyi Párt eddigi programjának sem. A Magyar Párt utolsó elnöke, gr. Bethlen

György éppen ezért nem akarta aláírni a programot. Azt mondta, hogy a „népi“ és a „szociális“ valami gyanúsat leplez. Ami a háború kérdéseit illeti, Mikó azt helyezte előtérbe, hogy Magyarországnak valóban el kell határolnia magát Németország terjeszkedési politikájától.

1943. VIII. 17. Dr. Bernád Ágoston közölte Pásztaiával, hogy kételyei támadtak. Hozott neki a posta egy röpcédulát Békepárt aláírással, ami némi összefüggést árul el a mi kezdeményezésünkkel. Inczedy-Joksmán Ödön, a főispán is izente neki, hogy miféle társaságba keveredett. Megírja Tildynek, hogy visszalép. Pásztainak minden rábeszélő képességét igénybe kellett vennie, hogy ideig-óráig leszerelje Bernádot. A Tildy fogadtatásának előkészítésére összehívott megbeszélésen feltűnően kevesen voltak. Mindössze Dr. Bernád Ágoston, Dr. Erszényes Sámuel, Dr. Pásztai Géza, Dr. Csögör Lajos, Dr. Fogarasi József és Dr. Szentkirályi István vállalták a részvételt. Sok orvos azzal mentette ki magát, hogy hivatalos volt a lombi cserkésztáborba. Meglepett, hogy Dr. Bernád Ágoston többször is hangsúlyozottan megismételte; véleménye szerint, s a szövetségesek véleménye szerint is, ez a rész orosz érdekszférába esik. Átlátva információjának célzatát, válasz nélkül hagytuk.

Dr. Erszényes megmutatta Tildy táviratát arról, hogy súlyos okok miatt útja elmarad. Pásztai felvetette azt a gondolatot, hogy esetleg utazzunk fel Pestre, s tárgyaljuk meg személyesen a teendőket. Mindenki helyeselt, de a felutazásra nem akadt jelentkező. Pásztai hajlandónak mutatkozott, mert — úgymond — amúgy is érintkezésbe akar lépni a Szociáldemokrata Párt vezetésével. Dr. Bernád Ágoston nem volt hajlandó, s megismételte aggályait. Ajánlottuk Erszényest, aki szintén vonakodott, anélkül hogy elvi kifogásokat hozott volna fel. Csögör Lajos bement az én nevémet. Órákon át tanakodtunk, anélkül, hogy határoztunk volna.

1943. VIII. 29. Abban maradtunk, hogy Erszényes, Pásztai és én utazzunk fel, s ezt idejében közöljük. Az elutazás előtti nap Erszényes visszalépett. Azt hozta fel, hogy Bernád Ágoston meg akarta írni Tildynek aggályait az itteni mozgalmat illetően. Alig tudta lebeszélni erről. Véleménye szerint az Erdélyi Párt ellenakciója

éretteti hatását, amely széles körben terjesztett röpcédulákban támadja mozgalmunkat, s a kispárti szervezkedést álarcnak nevezi, amely mögött bolsevista felforgatás húzódik meg. Végül is Erszénes helyett Decsy István vállalta az utazást. Valamennyire ő is szabadkozott, de csak azért, mert — amint bevallotta — nincs pénze útiköltségre.

Szeptember első napjaiban került sor a budapesti utazásra. Útitervünk szerint Pásztai Géza Szakasits Árpáddal tárgyalt, én meg Bajcsy-Zsilinszky Endrét kerestem fel, telefon-megbeszélés szerint egy budai kávéházban. Bajcsy-Zsilinszky Endre örvendett a kolozsvári kezdeményezésnek. Más vidékekről is jelentős demokratikus mozgolódás hírei érkeztek. Szívesen ismertette véleményét a nemzetközi politikai és katonai helyzetről s annak keretében Magyarország még mindig lehangoló perspektívájáról. Meglepő nyíltsággal jegyezte meg, hogy a háború katasztrofális következményeit Magyarország csak úgy kerülhetné el, ha vállalná a németektől való elszakadást, s ha kell, hadseregével csatlakozna a jugoszlávok partizánmozgalmához, amelynek a katonai sikerei mély benyomást tettek a magyar közvéleményre is. Hozzátette, hogy erre jelenleg sem a politikában, sem a hadseregben nincs akcióképes vállalkozó. Amint azt később levelében is jelzi, szerinte a Kispártban is vannak befolyásos visszahúzó erők. Jólesően fogadta megjegyzésemet, hogy széles körben ismerik és nagyra becsülik bátor kiállását a háború ellen s a demokratikus szabadságjogokért. Megígérte, hogy ha sor kerül a tervezett gyűlésünkre, ő is lejönne. Azzal váltunk el, hogy másnap látogassunk el a Kispárt Központjába, és ott majd folytatjuk a ma megkezdett eszmecsereket. Másnap éppen egy gyűlésre toppantunk be, amelyen jelen volt a kispárti egész vezérkara. Meglepett, hogy Bajcsy-Zsilinszky Endre hiányzott, jóllehet ő szorgalmazta ezt a látogatást. Mind a katonai, mind a politikai helyzetre jellemző volt, hogy a gyűlés napirendjén a háború utáni közvetlen teendők szerepeltek. A „Kispárt“ tudatában voltak annak, hogy a polgári és kispárti politikai látóhatáron egyelőre nincs reális versenytársuk, és hogy a háború befejezése után valamilyen kombinációban döntő szerepet játszhat-

nak. Amint elejtett szavakból, odavetett gesztusokból és főleg Nagy Ferenc gögös kijelentéseiből kiérezhető volt, amelyek mellveregetve háritották el a szélesebb demokratikus együttműködést, valóban úgy, ahogy Bajcsy-Zsilinszky Endre is lehangolóan megjegyezte, ebben a pártban is jelentős visszahúzó erők hatnak. Minekünk nem is állhatott szándékunkban — lehetőségünk sem volt rá —, hogy beleszóljunk a vezérkar belső ellentmondásaiba. Eredménynek tekintettük, hogy a kapott tájékoztató révén szélesebben kitekinthettünk a világra, közelebről megismertük és megítélhettük a dolgok összefüggését, megállapodtunk, hogy rövidesen gyűlést rendezünk Kolozsváron, amelynek a tárgya a béke előmozdítása, a közélet demokratizálása és a háború utáni feladatok számbavétele lesz.

Bármennyire szeretttük volna, hogy végre már kerekdjék ki valami jelentősebb megnyilatkozás, a tervbe vett gyűlésre csak késedelmesen, október elején került sor. Eleinte bosszankodtunk a halogatás miatt, s abban némi vonakodást gyanítottunk a Kisgazdák vezetősége részéről, de végül is rájöttünk, hogy a késedelemnek hasznát is láthatjuk, ha közben jobban felkészülünk. Szűkebb körben, Dr. Csögör Lajos lakásán több megbeszélést tartottunk, amelyeken már szép számmal vettek részt hóstáti gazdák és ismert kisiparosok. A Hóstát mozgósításában eredményes felvilágosító munkát fejtett ki Fodor Pataki Ádám asztalos, a MADOSZ egykori fáradhatatlan aktivistája. A gazdák közül főleg Tárkányi Ferenc elvszerűségére és kitartására támaszkodtunk és sok hóstáti bizalmas együttérzésére, akik közül egyik-másik ma is, de ma már a közös nagy élmények kellemes visszaemlékezésével integet a termelőszövetkezet szeke-réről.

Ahogy közeledett az első nagy demonstráció napja, mindinkább meggyőződhattünk arról, hogy a Kisgazda Párt nem éppen olyan kínálkozó keret politikai események érvényesítésére, mint ahogy azt reméltük. Minde-nekelőtt lehangolt az, hogy pár nappal a gyűlés előtt Bajcsy-Zsilinszky Endre kimentette magát a gyűlésről. Igyekezett ugyan megmagyarázni a részvétel lemondását, de lehetetlen volt nem emlékezni arra, hogy amikor Bu-

dapesten jártunk, hiányzott a vezetőség üléséről is. Hozzám intézett levele így szólt:

„1943. szeptember 29.

Kedves Barátom!

Őszinte sajnálattal kell értesítselek, hogy nem tudok lemenni vasárnap Kolozsvárra. Szíves soraidat csak tegnap kaptam meg, s akkorra már másképpen diszponáltam a vasárnap körüli idővel. Itt vannak most ezek a svéd újságírók, hétfőn egyik proeminens tagjukkal van találkozásom Dessewffy Gyulánál, a Kis Újság főszerkesztőjénél. Márpedig ha lemennek, ott kellene tölteni a hétfői napot is, mert nincsen értelme egy olyan nagyon rövid idejű ott-tartózkodásnak, mint a múltkori volt.

Éppen az imént beszéltem telefonon Tildy Zoltánnal, aki ágyban fekvő beteg, s ő is nagyon sajnálta, hogy nem mehetek le, de viszont jelezte, hogy Nagy Ferenc okvetlenül leutazik. Ha aztán a kora ősz folyamán gondoljátok, hogy még szükséges lemenni, én készséggel vállalkozom rá, nemcsak az ügy érdekében, hanem azért is, mert valósággal imádom Kolozsvárt.

Kicsit dőcög nálunk minden pártbeli dolog, sajnós, így van ez Magyarországon mindenütt. A mi pártunk sem kivétel a lassúságban és a kissé laza adminisztrálásban. De majd igyekszünk ezen is segíteni valahogy, mert így nem lehet a pártból azt a nagy szervezetet teremteni, amire szükség volna, s amihez meg is van a lehetőség.

Fájdalom, néhányan és talán éppen én leginkább, a mai nehéz viszonyok között sok apró személyi dologgal is kell hogy foglalkozzam, ami nagyon kedvem ellenére való, de a védelmet nem tudom megtagadni üldözött emberektől. Azonkívül írásbeli munkával is nagyon el vagyok halmozva, most rövidesen pedig a Szabad Szót akarom egy kicsit megerősíteni. Remélem, a következő szám már az én cikkemmel 8 oldalas terjedelemben jelenhet meg, s aztán esetleg a formátumot is megnagyobbítanánk, ez esetben komoly lapot tudnék a Szabad Szóból csinálni.

A vásárhelyi találkozóznak igen örülnék, de ezt persze komolyan meg kellene beszélni Áronnal is. Jó lenne, ha Áron talán feljönne Budapestre, de mondom, annak sin-

csen akadály, hogy mi néhányan lemenjünk. Csak össze kell egyeztetnünk valamiképpen dolgainkat.

Azért is sajnálom, hogy nem utazhattam le, mert magam is szívesen mentem volna fel a polgármesterhez a földészek dolgaiban. [...]

Addig is, míg a közeljövőben remélhetőleg élőszóval is kibeszélhetjük magunkat, köszönöm szíves soraidat, sajnálom, hogy nem lehetek köztetek, vagyok igaz barátsággal és sok szíves üdvözlettel

legkészségesebb hívetek:

Bajcsy-Zsilinszky Endre.

Ui. Tegnap voltam Kállay miniszterelnöknél néhány komoly kérdés megbeszélésére. Fájdalmasan érintett bennünket a külügyminiszternek különben elég tapintatos és lagymatag beszéde, valamint Mussolini kormányának elismerése.“

Mielőtt leutazott volna, a Kisgazda Párt vezetősége kifejezte azt a kívánságát, hogy kolozsvári találkozásunknak ne legyen népgyűlés jellege, mert háború lévén, minden tömegmegmozdulás hatósági retorziót válthat ki. Máskülönben is gyűlés csak előzetes rendőrségi engedéllyel tartható, s valószínűtlen, hogy az adott helyzetben, amely amúgy is nyugtalanítja a kormányt, engedélyeznének egy ilyen kérelmet. Ők csak szűkebb körű megbeszélésre gondolnak, s éppen ezért nyílt hely — utca, tér, terem — helyett magánlakást vagy magánirodát javasolnak. Mint-ha azt is éreztetni akarták volna, hogy nincsenek teljesen tisztában velünk, s egyelőre maradjunk a megismerkedés keretei között. Óvatosságuk és mérsékeltségük egyeseknél kedvező visszhangra talált, mi pedig, akik messzebbre tekintettünk, úgy éreztük, hogy tudatos lefékezésről van szó. Probléma volt az is, hol találunk olyan magánlakást vagy irodát, amely megfelelhet a vendégek politikai rangjának és egyben alkalmas az összeírt meghívottak befogadására. Valakinek az a szerencsés ötlete támadt, hogy kérjük dr. Óvári Elemér ügyvéd segítségét, akinek az összes hozzánk közel álló értelmiségi közül leg-reprezentatívabb és tágasabb lakása és irodája van. Az Óváriak tőzsgyökeres, közismert egyetemi tanár család volt Kolozsváron, s Elemér haladó, liberális beállítottságú

művelt ember, akinek a háza évtizedek óta klubszerű kedvenc találkozóhelye volt erdélyi íróknak, művészeknek, újságíróknak. Volt valami bohémság is ezekben a találkákban, és ellenségei inkább kaszinónak és kártyaclubnak tekintették, de kétségtelen, hogy a feudális reakció és a faszizmus által felkorbácsolt hullámokban barátságos szigetként emelkedett ki. Óvári Elemér készséggel engedett át mindent — irodát, lakást — egy egész vasárnapra, és maga is velünk tartott, hogy betölthesse a jó házigazda szerepét.

Az összejövetel 1943 október első vasárnapján zajlott le, és mindnyájunk megítélése szerint szervezetileg sikerült vizsga volt. Mintegy negyvenen vettünk részt, és számbelileg megfelelően képviseltette magát a gazdatársadalom is. Sikernek könyveltük el azt is, hogy a gazdák és az iparosok, értelmiségiek kellő hangsúllyal tették szóvá sérelmeiket, és egyöntetűen nyilvánult meg az az óhaj, hogy végre-valahára induljon el a közélet demokratizálódási folyamata. Tildy Zoltán és Nagy Ferenc azonban rendkívül tartózkodóknak mutatkoztak, és tünetőleg óvakodtak attól, hogy alapvető bel- és külpolitikai kérdésekben állást foglaljanak. A feltett kérdésekre adott válaszaik is nagy általánosságban mozogtak. Az volt a benyomásom, hogy azok az aggályok, amelyek a főispán fellépésére megingatták dr. Bernád Ágostont, eljutottak a Kisgazda Párt vezetőségéhez, s emiatt jobbnak látták nem keveredni bele túlságosan a kolozsvári csoportosulásba. Erre vallott az is, hogy az összejövetel után Nagy Ferenc egy kíséretében lévő másik képviselővel külön látogatást tett a Hóstátba, s közvetlen találkozást rögtönzött a Szentpéteri-templomból kisereglő földművesekkel. Ilyen disszonanciákra eleve el voltunk készülve, és senki nem vont le belőlük olyan következtetést, hogy a megkezdett út tovább már járhatatlan. Józsa Béla, aki a szemben nyíló Linczeg (ma V. Alecsandri) utca sarkáról megszámolta és szemügyre vette a bemenőket, elégedett volt a szervezéssel és mozgósítással, majd aprólékosan tájékoztatta magát az elhangzott felszólalásokról és megjegyzésekről. Alig pihentük ki ennek a megmozdulásnak az izgalmaikat, ő máris újabb összejövetelt javasolt, hangsúlyozva, hogy annak szélesebb tömeget kell mozgósíta-

nia és határozott nyilvános állásfoglalással kell zárulnia legalább ilyen pillanatnyi sorskérdésekben, mint a háború és a béke, az antifasizmus és a közélet demokratizálódása.

Hamarosan sor került erre az összejövetelre is, de sajnos az sem jelentett lényeges előrehaladást. Ezúttal is Óvári Eleménnél gyűltünk össze, és számbelileg is ugyanebben a keretben maradtunk. Váratlanul ért a leutazás kérdése és az előző találkozás után ez sem ígérkezett számottevőnek. Végül is beletörődtünk abba, hogy előkészítő jellege van és onnan indul majd ki a nagy háborúellenes és antifasiszta tömegmegmozdulás, amelynek az ábrándjairól még nem mondtunk le. A második összejövetel egyetlen újdonsága Bajcsy-Zsilinszky Endre megjelenése volt, aki részletesen és reálisan elemezte a nemzetközi helyzetet, s merészen megfogalmazta azt a követelést, hogy Magyarország lépjen ki a háborúból, amelyhez semmi érdeke nem fűződik, amelyet a nép nem akart és nem akar, s amelyet reakciós erők az alkotmány nyílt megszegésével zúdíttak az országra. Láthatólag mindenki egyetértett, de a probléma körül nem bontakozott ki szélesebb és akcióra hajló vita.

Ezzel — mondhatnám — véget is ért a kisgazdakkal való kísérletezés. Az elhidegülés kölcsönös volt s beállt, még mielőtt az együttműködés felmelegedett volna. Amint Bajcsy-Zsilinszky köre sejtetni engedte, előtérbe vonult Nagy Ferenc befolyása, akinek a „háború utáni feladatok” illető elképzelése nem egyezett a balratolódással és a tömegek mozgósításával. Oktalannak találta vállalni a kilépés kockázatát, s minden kártyát arra tett fel, hogy a szövetséges hatalmak kiverekedik majd a békét és nagy-lelkűen pártjának mint az akkor legrepresentatívabb polgári pártnak ajánlják fel a hatalmat. Ilyen perspektívában a Kisgazda Pártnak valóban nem lehettek jelentősebb kombinációi megbízhatatlannak és kommunistának denúciált erdélyi csoportosulásokkal.

Minekünk meg rövidesen meg kellett győződnie arról, hogy a Kisgazda Pártnak nemcsak az adott súlyos helyzetből való kilábolás, hanem a háború utáni kibontakozás szempontjából sincs biztató megoldása. Az országgyűlés 1943. november 26-i ülésén viharos atmoszférá-

ban megtartott beszédében Bajcsy-Zsilinszky Endre megemlékezésre méltó bátorsággal hozza a világ tudomására, hogy a magyar nép kezdettől nem értett egyet azzal a háborúval, amibe vezetői belesodorták. Azzal vádolta a kormányzatot, hogy alkotmányellenesen, érdekeinek és hagyományainak ellenére vitt bele a háborúba, hogy sem Jugoszláviával, sem Szovjet-Oroszországgal, sem az Amerikai Egyesült Államokkal szemben nem hivatkozhatott szerződéses kötelezettségre. Vitéz Törs Tibor, aki történetesen elnökölt, szükségesnek tartotta bejelenteni, hogy „a képviselő úr nem folytathatja fejtegetését, méltóztásuk befejezni és helyét elfoglalni“. Majd konklúzióképpen hozzáfűzi: „Mielőtt a következő vezérszónoknak megadnám a szót, előbb megállapítom, hogy Bajcsy-Zsilinszky képviselő úr a következőket mondta: »Az előző kormány azonban, szöges ellentétben Teleki Pál egyedül helyes felfogásával, meg sem várta a casus foederis bekövetkezését, hanem alkotmányellenesen, létérdekeink és hagyományaink ellenére is ... vitt bele minket a háborúba.«“

Bajcsy-Zsilinszky Endre nyílt kiállása a háború ellen és az adott helyzethez képest merész zászlóbontása a béke és barátság politikájáért népszerű és mozgósító volt abban az irányban is, amiben a kommunisták keresték a kibontakozást. Mi itt Erdélyben természetesen semmiféle kibontakozást nem tudtunk elvonatkoztatni saját szűkebb problémáinktól, és érzékenyen reagáltunk arra a módra, ahogy egyik vagy másik irányzat Erdély népének jövő politikai együttélését kombinálta. Ebben a tekintetben a Kiszgazda Párt balszárnya sem volt képes olyan perspektívát nyitni, amelybe megnyugodva építhettük volna bele a sorsunkat. Még Bajcsy-Zsilinszky Endre szónoki nyelvezete sem volt teljesen mentes azoktól a politikai szólamoktól, amelyek eleve leeresztették a sorompót a szomszéd államok felé, még abban a feltevésben is, ha a kiindulópontja a legőszintébb barátság és a végleges megbékélés vágya volt. A „történelmi Magyarország“, „a három nemzet“, „a széles önkormányzat“ egy olyan konstellációban, amikor a háborús erőpróba mellett az osztályharc is végső kifejlésben volt, történelmileg meghaladottnak és illuzórikusnak tűnt. Ilyen gondok kö-

zepette ért a hír, hogy Józsa Bélát megölték. Balogh Edgár felkeresett a Király utcai irodámban, hogy feldúlt hangon bekiáltsa:

— Bélát megölték!

Hirtelen öcsémre gondoltam, de Edgár, észrevéve zavaramat, elmagyarázta, hogy Józsa Bélát pár nappal azelőtt letartóztatták, s a vallatás során a csendőrnnyomozók megölték. Másnap délután lesz a temetése. Valamit tenni kell! Az édesanyja nevében feljelentést adtam be a kolozsvári ügyészségre ismeretlen tettes ellen gyilkosság bűntette miatt. Ismeretlen maradt nemcsak a tettes, hanem a feljelentés sorsa is. Azután egy ideig megszűnt a kapcsolatam a párttal.

TÁRGYALÁSOK AZ ERDÉLYI PÁRTTAL

Még 1943 nyarán, a kisgazdapárti kísérlettel egyidejűleg, felmerült az a gondolat, hogy kapcsolatot kellene keresni az Erdélyi Párt bizonyos köreivel, amelyek a katonai és politikai erőviszonyok alakulása nyomán, hír szerint fokozódó mérsékletet mutatnak a baloldal iránt, és a kibontakozást illetően bizalmatlanok saját pártjuk elképzeléseivel szemben. Ennek első jele néhány erdélyipárti képviselő kiállása volt dr. Kohn Hillel és társai katonai vésztörvényszék elé állításával kapcsolatban, akik talán ennek a fellépésnek is köszönhették pillanatnyi menekülésüket. A rákövetkező évben, amilyen mértékben vált nyilvánvalóbbá a szovjetellenes háború csődje, olyan mértékben mélyültek és terjedtek az erdélyi magyar polgárság soraiban is a rések, és nyomultak előtérbe a meghasonlottak, az ingadozók és a balra húzó elemek. Ilyen jelekre kezdte írogatni Józsa Béla „egy munkás“ aláírással a leveleket, amelyek arra szólították fel a képviselőket, hogy foglaljanak határozottan állást a háború ellen. Anghi István, az Erdélyi Párt Csík megyei képviselője átállott a kisgazdákhöz, s amint nagy nyilvánosság előtt, de nekem személyesen is kifejtette, elhatározását az váltotta ki, hogy nem ért egyet a háború folytatásával. Anghi István lépése nyomán egyre-másra estek szét az Erdélyi Párt helyi szervezetei. Józsa Béla sógora, Pálffy Károly református lelkész és országgyűlési képviselő arról tájékoztatott, hogy aggodalom lett úrrá az egész Erdélyi Párton, és sokan szívesen vennék, ha valamilyen formában kapcsolatot találhatnának a Békepárttal. Alkalmilag tudtam meg, hogy velem szinte egyidejűleg Jordáky Lajos is felkereste Mikó Imrét és a szociáldemokraták vonalán dr. Pásztai Géza és Bruder Ferenc is keresik a kapcsolatot a tárgyalásra hajló polgári elemekkel. Az említett néhány elszigetelt eszmecserén kívül azonban számottevő konkrét kezdeményezés ezen a vonalon sem történt. Legalábbis értesüléseim szerint. Nem

siettek az Erdélyi Párt említett körei sem, de óvatos tartózkodással váraoztunk mi is.

A fordulat 1944 márciusában következett be, miután a német hadsereg megszállta Budapestet, feloszlatta és részben letartóztatta a kormányt és a Kisgazda Párt, valamint a Szociáldemokrata Párt exponált háborúellenes vezetőit. Híre járta, hogy a megszállók Erdély irányába nyomulnak és rövidesen megtorló intézkedések várhatók Kolozsváron is. Jelek szerint Magyarország kísérletet tett az olasz példa követésére, és a hadtest, amely Erdély területén állomásozott és főleg erdélyiekből állt, döntően szólhat bele a dolgok alakulásába. Mintegy tíz nap telt el ebben a zűrzavarban, amit csak fokozott az, hogy a megszálló német haderő késlekedett a Tisza vonalán.

Amikor tudomásomra jutott, hogy Bajcsy-Zsilinszky Endre a Gestapo kezére került — sőt sokan tudni vélték, hogy letartóztatása alkalmával fegyveresen ellenállt és agyonlőtték —, éreztem, nekem is szembe kell néznie a veszéllyel. Anélkül, hogy alarmíroztam volna környezetemet és családomat — akkor már két kisleányom volt —, óvatosságból elrejtöztem egy távoli rokonnál a Hóstátban. Schneider Frigyes nyomdász — német lévén — nem kelthetett gyanút, viszont kevesen tudhatták, hogy a felesége, Zajzon Erzsébet rokonságban van a feleségemmel. Itt szíves fogadtatásra és benyomásom szerint biztonságra leltem. Alig kétnapi rejtőzködés után kiderült, hogy az óvatoskodás nem volt indokolatlan. A németek bevonulását Kolozsváron is, mint más városokban, letartóztatási és internálási hullám kísérte, s az Ipar utcai fogda alig győzte befogadni a napokon át szakadatlanul szállított áldozatokat. Már első nap kiszálltak az irodámba is, Király utca (ma 23 August) 29. szám alá, és felületes házkutatást tartottak. Csak ügyvéd társamat, Brugovitzky Józsefet találták ott, menyasszonya, Mázsa Anna társaságában. Mindkettőjüket kétségbeesett tiltakozásuk ellenére letartóztatták. Az irodát bezárták, s az ajtóra ragasztott öles plakáton közhírré tették, hogy „állambiztonsági okokból zárva“. Másnap este anyósom megizente a történeteket, és fokozott óvatosságra intett. Végtelenül restelltem volna, ha személyi óvintézkedésből a rokonságot keverem bajba, s kora hajnalban vonatra

ültem. Arra már nem volt lehetőségem, hogy felcsomagoljak, s kényszerűségből is első utam Sajóúdvárhelyre vezetett, ahol sem a szállás, sem az ellátás nem okozott problémát. Ott viszont az a meglepetés fogadott, hogy dr. Kreitzer bethleni körorvos és a Volksbund bennfentese érdekelődött felőlem. Családunkra való tekintettel sajnálkozva újságolta, hogy köröznek s előbb-utóbb kézre kerítenek. A hírt Fodor Vilmos mechanikus, az egykori gazdatiszt fia hozta, s abból nemcsak az ő jóindulatú figyelmeztetését éreztem ki, de az orvos diszkrét intelmét is. Mit volt mit tenni, újból útra keltem anélkül, hogy átgondolt tervem lett volna a bujkálás körülményeire, helyére, időtartamára, anyagi fedezetére nézve, ötletszerűen határoztam el, hogy felmegyek a Hargitára, s egyelőre ott, menedékházban vagy magánháiban töltök el egy pár napot. A kora tavasz természetesen nem bizonyult a legjobb turisztikai szezonnak, és az apró személyi kényelmetlenségre ráduplázott az az állandó aggály, hogy kirándulásom ilyen szokatlan időben és turista-felszerelés nélkül gyanút kelthet. Örvendtem, ha a rám meresztett tekintetekből csupán gunyoros csodálkozás pislogott. Alkalmi átutazást színelve, meglátogattam itt letelepedett egykori osztálytársaimat, s amikor ebből az időhúzásból is kifogytam, visszautaztam Sajóúdvárhelyre. Ott tudtam meg, hogy a németek szabadlábra helyezték foglyaikat, s a kedvükre megalakult Sztójay-kormány iránti bizalomból, de a magyar állam „szuverenitásának“ elismeréseképpen is a magyar kormányra bízták az ellenségesnek nyilvánított elemek kordában tartását. Szabadlábra került Brugovitzky József is menyasszonyával együtt valamivel hamarabb, mint a többiek, mert menyasszonyának sikerült hangos botrányokkal kihallgatást kieszközölni, ahol kiderült, hogy valóban tévedés áldozata. Szabadlábra helyezése után pedig, most már járt utakon, eloszlatta a Brugovitzkyval kapcsolatos személyi félreértést is.

A Kállay-kormány leváltása és a miniszterelnök letartóztatása súlyos rést ütött az Erdélyi Párt hatalmi állásain is. Sztójay bábrendszerre nyílt bejelentése volt annak, hogy Hitler megelégette a magyar önállósodás megoly szerény játékait is. Az Erdélyi Párt tehát nemcsak a

politikai hatalom állásait veszítette el, hanem azt az illúzióját is, hogy végső esetben kiút található. A sajtó, a helyenként elhangzott kijelentések, a bizalmas társalgások mind az Erdélyi Párt belső zavarát s a már korábban is elégedetlenkedő csoportok befolyásának megnövekedését jelezték.

Ilyen előzmények után nem ért váratlanul, hogy 1944 tavaszán a Békepárt ismét kapcsolatot keresett velünk, és feladatul tűzte ki, hogy a Szociáldemokrata Párttal és a Kisgazda Párttal folytatott együttműködés mellett keressük a kapcsolatot az Erdélyi Párt elégedetlen csoportjaival is. Ismerve az Erdélyi Párt vezetősége és az erdélyi hadtest parancsnoksága közötti szívélyes viszonyt, az Erdélyi Párttal létesülő kapcsolat azzal a reménnyel is áttatott, hogy adott pillanatban kedvező befolyást gyakorolhatunk a hadsereg magatartására is. Az első tanácskozás dr. Csögör felhívására, az ő rendelőjében zajlott le, s azon emlékezetem szerint Jakab Sándor, aki a Békepártot képviselte, Kovács Katona Jenő és Jordáky Lajos vett részt. Megállapodás vagy inkább kölcsönös biztatás szerint mindnyájan igyekeztünk puhatolózni az Erdélyi Párt fele és keresni olyan szálakat, amelyek a hasadás vonalán döntő erőkhöz vezethetnek. Számomra a legkínálóbb alkalom az volt, hogy öcsém, Demeter Béla, az Erdélyi Gazda és az Esti Lapok szerkesztője (az Esti Lapok az Ellenzék esti bulvárkiadása volt) nyílt konfliktusba került a Sztójay-kurzussal. Az ellentét abból adódott, hogy az Esti Lap is megpróbálta követni az anyalap újabb, realisabb és népszerű háborús hírtálasát, amely a sorok között sejtetni engedte a közeledő katonai kudarcot. Amit az Ellenzéknek még egyelőre elnéztek — csak később és személy szerint Nagy József fizetett rá életével —, azt nem nézték el az Esti Lapoknak, és hatóságilag betiltották.

— Ideje volt — újságolta. — Ilyen körülmények között lehetetlen olyan lapot szerkeszteni, amely a közönséghez szóljon. Amúgy is maga gróf Teleki Béla, az Erdélyi Párt elnöke és minden komolyabb képviselő nyíltan beszél a háború csődjéről. Szidalmazták az új kormányt az újabb háborús áldozatok vállalása miatt. A helyett, hogy sietve visszavonná a hadsereget és óvatosan

előkészítené a béketárgyalásokat, a kormány súlyosbítja a katasztrófát.

Azt ajánlottam, hogy ha Teleki Béla valóban eljutott erre a felismerésre és van megbízható csoportja az Erdélyi Párt vezetőségében, tegye fel neki nyíltan a kérdést, hajlandó-e tenni is valamit a katasztrófa elhárítása érdekében. A Békepárt és általában a baloldal bizonyára vállalná, hogy leüljön a tárgyalóasztalhoz az Erdélyi Párttal, ha az készséget mutat arra, hogy teljes súlyát latba vesse a háborúból való mielőbbi kilépés érdekében.

Ilyen előzmények után került sor az első tárgyalásra a Teleki-csoporttal. A magunk részéről az előkészítő megbeszélés dr. Csögör Lajos rendelőjében zajlott le, Jakab Sándor jelenlétében, s rajtuk kívül még Kovács Katona Jenő és Jordáky Lajos vett részt. Ebben az összetételben — Kovács Katona Jenő mint csoportunk felelőse, dr. Csögör Lajos, Jordáky Lajos és dr. Demeter János — képviseltük a Békepártot is az első tárgyalásokon. Az első megbeszélés öcsém, Demeter Béla lakásán, a Görögtemplom utcában zajlott le, s azon az Erdélyi Párt képviselőjében gr. Teleki Béla, Mikó Imre és Vita Sándor jelent meg. Az Erdélyi Párt kiküldöttjei rendkívül tartózkodóan kezdtek, és láthatólag tőlünk várták a kezdeményezést. Kovács Katona Jenő fejtegetésére, hogy Magyarországnak kezdettől nem volt mit keresnie ebben a háborúban s itt az utolsó pillanat, amikor önszántából kiléphet belőle, Teleki azt válaszolta, hogy mindezt elismeri, de pillanatnyilag nem lát gyakorlatilag kivihető lehetőséget az azonnali fegyverletételre. Ahhoz, hogy ilyen irányban támogathassa az esetleges vállalkozásokat, mindenekelőtt ismernie kellene a feltételeket. Aligha sikerült meggyőznünk Telekit, hogy a háború sem politikailag, sem morálisan, még kevésbé katonailag nem nyújt lehetőséget arra, hogy Magyarország feltételeket szabjon. Viszont nem kétséges, hogy kilépése a háborúból és szembefordulása a fasiszta támadóval kedvező helyzetet teremthet számára a háborút követő időszakban. Teleki, aki valószínűleg azt remélte, hogy a baloldal olyan kártyák birtokában van, amelyekben majd alkudozhat, csalódotan és tüntető hallgatásba burkolózva távozott.

Ismét hetek teltek el anélkül, hogy valamilyen irányba lényeges előrehaladás történt volna. Személy szerint főleg azzal voltam elfoglalva, hogy megoldást találjunk a kolozsvári törvényszék fogházában raboskodó, elítélt kommunisták megmentésére. Azokkal, akiket a tárgyaláson is képviseltem, az ítélet után is rendszeres kapcsolatot tartottam. Suhanszky fogházigazgató jóvoltából minden látogatás alkalmával apró adományokat csúsztathattam a zsebükbe, és időnként tájékoztathattam őket a harc-
téri és a politikai helyzet alakulásáról. Időközben lezajlott a hátország borzalmas bűnténye, a zsidó lakosság deportálása. Az kezdetben nem vonatkozott a fogságban synylődőkre, de közvetve az ő helyzetüket is súlyosan érintette, amennyiben családjaik elhurcolásával megszakadt az addig folyamatos külső segítség, amely az őrszemélyzetten át konspiratívén jól meg volt szervezve. Léb Albert és Simó Gyula, akik a fogház irodájában segédkeztek, türelmetlenül sürgették a külső segítséget.

Mellékesen át kellett élnem egy újabb és minden eddiginél veszélyesebbnek tűnő katonai behívó izgalmát is. Márciustól kezdve egyre-másra érkeztek a SAS-behívók, amelyek a célba talált ifjakat egyenesen a frontra repítették. Így került a frontra Mayer Ferenc László is, aki elutazása előtt a Nemzeti Színház mellett sétálgatva arról igyekezett meggyőzni, hogy adott helyzetben az ember akkor jár el a legelvszerűbben, ha bevonul és átszökik, vagy visszafordítja a fegyverét. Célzott arra, hogy ilyen tanácsot sugalmaztak neki illetékes elvtársak is. Megsúgta, hogy a döntő nap levelezőlapon üdvözlétét küld haza, s azon a Mayer névben két vonallal áthúzza az y-t. A jelzett lap meg is érkezett május 6-i keltezéssel, de az öröm csak pár napig tartott, mert május 10-i kelettel megjött a hivatalos értesítés Mayer Ferenc László haláláról. Megkaptam én is a SAS-behívót, azonban tévedésből karpaszományosnak voltam feltüntetve benne. Bent az ezrednél hitetlenkedve méregettek, amikor bementem, hogy közönséges kiképzetten baka vagyok. Ügyvéd, doktor — tisztí rang nélkül? Ennek valóban utána kellett nézni. Amíg én hosszadalmasan mesélgettem a kalandos bevonulást — és csak ott akadoztam, ahol magyar tisztí átképzésen kellett volna átesnem —, addig az egyik őrs-

mester bent latolgatta helyzetemet egy magasabb beosztottal. Végül is valóban zavarosnak találták, s elbocsátottak azzal, hogy várjam be otthon a további intézkedéseket. Akkor azonban már nemcsak az én egyéni helyzetem volt zürzavaros, hanem kint a harctér és idehaza a politikai helyzet is. Az ezred nehezen érhetett rá, hogy a tömeges bevonultatás káoszában veszett fejszenyelek után szaladgáljon.

Időközben minden irányból biztató hírek érkeztek a békemozgalom fejlődéséről. Számos akció szála futott össze Jordáky Lajosnál, mint a Szociáldemokrata Párt legaktívabb és legnépszerűbb vezetőjénél, aki széles körű munkás- és értelmiségi kapcsolatai révén, de talán személyi közvetlenségével is, gyújtópontja lett az újabb mozgolódásnak. Rám az a feladat hárult, hogy kutassam fel a MADOSZ hajdani híveit, és vonjam be a békeakciókba azokat, akik valamilyen más vonalon még nincsenek mozgósítva. Örvendtem és előrehaladásként könyveltem el, hogy alkalmoszerűen összekerültem Szepesi Sándorral, a szabóval, aki kezdettől áldozatkészen részt vett a Magyarpárti Ellenzék és a MADOSZ minden akciójában és később tagja lett a Magyar Népi Szövetség vezetőségének. Szepesi nemcsak erkölcsileg és politikailag vállalkozott a Békepárt akcióira, hanem anyagi eszközök mozgósításával is. Péter Lajossal, a cipésszel, korábban is gyakran találkoztunk. Amikor megindult a zsidó lakosság deportálása, én vittem hozzá dr. Neumann Jenő izenetét, hogy sürgősen keresse fel. Péter Lajos, súlyos személyi kockázatot vállalva, hónapokon át lakásán rejtegette, és végül is megmentette dr. Neumann Jenőt. A helyzet jellemzésére tartozik, hogy Péter Lajos Karolina téri cipésműhelyében válogatás nélkül mindenki, csendőrök is dolgoztattak. Megesett, hogy amíg dr. Neumann Jenő dzsenti bajusszal, csizmában, kócsagtollas vadászsapkában várakozott Lajosra, hogy hazakísérje, csendőrök rontottak be a műhelybe sürgős foltozásért. Abban az időben rejtegettük Brugovitzky Józseffel együtt az udvaron irodánk kedves gépíróőőjét, Havas Terézt, akit a deportálás veszélye fenyegetett. Brugovitzky magánlakását adta át erre a célra, és a konspiráció kedvéért a szobát kívülről lelakatolta. Mekkora csapás volt mindnyájunkra, hogy

amikor megállapodás szerint felnyitottuk a lakatot, a szoba üres volt. Amint Teréz nővére utólag elmondotta, húga nem tudta elviselni, hogy amíg anyja és testvérei a téglagyár nyitott ereszei alatt sínylődnek, ő külön szobában henyéljen. Havas Teréz túlélte ugyan a német lágerek borzalmait, de váratlanul — mialatt egy amerikai katonai kórházban ápolták — életét vesztette.

Július végén vagy augusztus elején az Erdélyi Párt említett csoportja sürgős találkozást ajánlott. Az előző találkozáson éreztetett tartózkodás után szembetűnő volt a Teleki-csoport előzékenysége és egyben hajlékonysága is a különböző elképzelések és a kiutak keresése iránt. Ezúttal is öcsém lakása látszott legalkalmasabbnak az összejövetelre, de a második alkalommal Teleki biztonsági okokból az EMGE Majális utcai székházát ajánlotta. Megemlítette, hogy az Erdélyi Párt vezetősége még mindig nem egységes a háború és a béke kérdésében, Albrecht Dezső alelnök körül tömörülnek azok, akik még hisznek valami fordulatban és a végsőig való kitartás mellett kardoskodnak. Mi megismételtük korábbi álláspontunkat és érveinket, s Kovács Katona Jenő kijelentette, hogy a mi tárgyalásainknak is csak akkor van gyakorlati értelmük, ha késedelem nélkül olyan tettek követik, amelyek ténylegesen előmozdítják a háború gyors befejezését. Teleki egyetértett, és vállalta, hogy sürgősen felutazik Budapestre s minden döntő fórumon tolmácsolni fogja Erdély lakosságának óhaját a háborúból való azonnali kilépésre.

A következő összejövetelen Teleki már arról tájékoztatót, hogy felvette a kapcsolatot a kormány egyes tagjaival, s célzott rá, hogy álláspontját kifejtette Horthy-nak is. Benyomása szerint a háborúból való gyors kilépés kérdése nemcsak minket, hanem az ország vezető tényezőit is foglalkoztatja. A maguk részéről ezek a tényezők nem elleneztek az erdélyi hadtest külön fellépését sem, s Teleki vállalta is, hogy ilyen értelemben puhatolózni fog a hadtestnél. Hallomásból tudtuk, hogy Teleki valóban tárgyalt a hadtest parancsnokával, Dálnoki Veress Lajos tábornokkal, de nem született konkrét akció ebből a megbeszélésből sem. Állítólag a tábornok hajlandó lett volna külön akcióra, ami súlyos bonyodalmat idézhetett volna

elő a németek védelmi vonala mögött, de ahhoz kifejezett felhatalmazást várt a kormányzótól. A hírt nem állt módunkban ellenőrizni, a huzavona, a suttogás, a reménykedés és végül is a tétlenség azonban megerősíteni látszott az erdélyipárti csoporttól szivárgó információkat.

Sztójay félreállítása és a Lakatos-kormány megalakulása idehaza kezdetben azt a reményt ébresztette, hogy végre döntő lépés következik. Csak utólag támadt az a gyanú, hogy az újabb tárgyalási kísérletek hangsúlya nyugatra tolódott, s a kísérlet, a nyugati hatalmak és a Szovjetunió feltételezetten előtérbe kerülő versenyétől függ. Mindenesetre Sztójay bábkormányzatának összeomlását általános fellélegzés követte, s nap mint nap vártuk a már túlon túl esedékes kilépés bejelentését. Teleki felvette a kapcsolatot Lakatos Gézával és külügyminiszterével, Henyei Gusztávval, és sietett vissza a hírrel, hogy a kormány békedelegációt menesztett Moszkvába, Teleki Géza kolozsvári egyetemi tanár, gr. Teleki Pál, az öngyilkos miniszterelnök fia vezetésével. Kívánatos lett volna, hogy a küldöttségben részt vegyen a baloldal is, de minden sebtében történt, és ő is mindenről csak utólag értesült.

Ekkor jött a hír: Romániában fegyveres felkelés vette kezdetét, és a kommunista párt és szövetségesei nyomására a király vállalta a hadsereg szembefordítását a hitlerista megszállókkal. Ahogyan akkor a titokban hallgatott rádióhírek világszerte kiemelték, történelmi jelentőségű fordulatról van szó, amely gyökeresen új helyzetet teremt nemcsak a hadszíntéren, ahol számottevő német katonai erők bénultak meg, hanem Románia további fejlődése szempontjából is. Mivel városunk és a hadszíntérré vált országrészek között semmiféle kapcsolat nem volt, a történetek részleteit egyelőre nem ismerhettük, de az iránt első pillanattól nem volt kétségünk, hogy a Román Kommunista Párt és a vele együttműködő erők letették a történelmi garast, és hogy az újonnan adott körülmények között mindnyájunk társadalmi és politikai felszabadulása Bukarest felől közeleg.

Azok, akik eddig zászlóhordozói voltak a most éppen a szakadékéba zuhanó rendszernek, már a maguk igazolására is rémhírekkel árasztották el a várost. Mindegyik

találkozott valakivel, aki éppen innen vagy éppen onnan érkezett és véres leszámolások szemtanúja volt. Mások, sajnálatos rég történt esetek hatására vagy politikai elneveltségük folytán, saját egyéni érdekeik ellenére sem voltak képesek hinni egy olyan jövődöben, ahol megbékélés, testvériség virradjon az együttélő nemzetiségekre. — Mi lesz velünk? — ostromoltak a kérdéssel. Jóllehet pillanatnyi megingást sem éreztünk abban, hogy a szocialista kibontakozás szempontjából ítéljük, a nemzeti kérdés így is sok ellentmondásra adott okot. Hiába hivatkoztunk olyan magunkban rég melengetett elképzelésekre, amelyek pusztán politikai és ideológiai óhajokból ihlettek. Végül is az események súlya alatt mindnyájunknak tudomásul kellett vennünk, hogy az adott konstelláció a fegyveres megoldásokat helyezi előtérbe.

Minthogy Magyarország képtelen volt kilépni a hű szövetséges szerepéből, az erdélyi magyarok között riadalmat keltett a magyarok internálásáról szóló híresztelés. Mivel nem voltunk kellően tájékozva a fegyverszüneti egyezményt és annak hiteles értelmezését illetően, kezdetben a meghasonlott és megzavart embereknek csupán a szocializmusba vetett mélységes bizalmunkkal felelhetünk. Elképzелhetetlen — mondtuk —, hogy a háború felelősségétől távol álló és a háború nyomorúságát viselő népet kiüzzék. Viszont, ha a háború vihara kiszámíthatatlanul mégis ilyen veszéllyel fenyegetne, azal szemben sem látnánk más mentséget, mint amit már közel egy éve szorgalmazunk, sajnos eredménytelenül: az azonnali fegyverletételt és a sürgős átállást. Elsőnek a represszív szervek — rendőrség, ügyészség, bíróság stb. — főtisztviselői csomagoltak. Valószínűleg bizalmas felsőbb utasításra elégették az irodákban a hivatalaikra vagy személy szerint rájuk nézve kompromittáló iratokat. Sokat sebtében ládába raktak és elszállítottak. Odahaza az asszonyok válogatták a holmikat, amiket mindenképpen magukkal óhajtottak vinni, és külön leládzták azokat, amelyeket jó szomszédok gondjaira fognak bízni. A lakosság zöme részvételenül vagy éppen kárörömmel szemlélte a sietséget, de a felsőbb rétegek költözködési láza sajnos ragályosnak bizonyult, és olyan kisembereket

is magával ragadott, akiknek tájékozatlanságától eltekintve nem lett volna erre oka.

Ahhoz, hogy megfelelő súllyal nézhessünk szembe azokkal a sorsdöntő teendőkkel, amelyek elé az augusztus 23-i fegyveres felkelés minket is állított, azonnali feladattá vált a fogházban sínylődő kommunisták kiszabadítása. Simó Gyula, akivel a fogházirodán keresztül könnyebb volt az érintkezés, és akit hírből is valahogy a letartóztatottak kiemelkedő képviselőjének képzeltünk el, utasításszerűen igényelte a tájékoztatást és izent a kintieknek. Sokáig nyugtalanította az Erdélyi Párttal folyó tárgyalás, és vissza-vissza térő kérdése volt: mit vállaltak Telekiék, milyen konkrét intézkedések történtek a kiugrás érdekében, és ha már valóban megegyezést keresnek Kelet felé, miért tartják továbbra is fogva a kommunistákat? Simó Gyula már-már érthetetlennek tartotta, hogy amíg az Erdélyi Párt a baloldal útján keresi a kibontakozást, a baloldal leghitelesebb képviselői lakat alatt vannak. Amellett az a közvetlen veszély fenyegette őket, hogy a visszavonulás során elhurcolják, vagy az utolsó menet valamelyik fordulatában áldozatul esnek a terrornak. Simó Gyula izenetét, amely nyilván az egész letartóztatásban levő kommunista csoport álláspontját fejezte ki, tolmácsoltuk az Erdélyi Pártnak, éreztetve, hogy azt mi is teljes mértékben oszttjuk, és a letartóztatottak szabadlábra helyezése előtt értelmetlen a tárgyalás folytatása is, amely amúgy sem váltotta be a hozzá fűzött reményeket.

Valószínűleg ezek az állásfoglalások is hozzájárultak ahhoz, hogy egy beadvány érkezett a helyi ügyészséghez, amelyben az Erdélyi Párt több vezetője, a püspökök, befolyásos közéleti személyiségek és írók kéri a kommunisták szabadlábra helyezését és magukra vállalják ennek egész politikai és jogi felelősségét. A memorandum kedvező fogadtatásra talált a törvényszéken, mert az ügyészek és a bírák egy része, akiket rokonságuk, vagyionuk, lakásuk ide kötött, szeretett volna politikai lehetőséget teremteni az ittmaradásra. Mások folytatták a csomagolást, és kesernyésen vették tudomásul, hogy legközvetlenebb munkatársaik sem oszttják álláspontjukat s nem vállalnak velük szolidaritást az összeomlásban. Sür-

gősen végigjártam az ügyben illetékes bírákat és ügyészeket, akik már csak néhány soros szabadlábba helyezési indítványt kértek, hogy összeülhessenek és döntsenek.

Akadtak azonban olyan vaskalapos jogászok is, akik a rendszer összeomlásának végső stádiumában, amikor már saját jövőjükért szaladgáltak, sem vállalták a „fegyverletételt“ megalkuvás nélkül. A törvényszék először csak azokat az elítélteket helyezte szabadlábba, akiknek a büntetése nem haladta meg az öt évet, és akiknek az esetében perrendtartásilag is hivatkozhatott arra, hogy „szökéstől nem kell tartani“. A súlyosabban elítéltek szabadlábba helyezésére csak később, egy olyan pillanatban került sor, amikor a felszabadító szovjet és román csapatok közeledtek a feleki határhoz és a teherautók tömegesen szállították a városba a hasztalan ellenállás, majd a fejvesztett visszavonulás során megsebesült katonákat. A már letagadhatatlan látvány hatására az ötös tanács elnökhelyettese, dr. Szenczei László — dr. Zalán Endre már valahol messze kereshette rejtekhelyét — vállalta minden kommunista szabadlábba helyezését, ha az ügyészség nem ellenzi. Akadt ügyész is, aki itt óhajtott maradni, s bagatell formáság maradt csak hátra, hogy oly sok és nyomorúságos vallatás, tárgyalás, hurcolgatás és a zárka után győztesen, mint a jövő ígérete toppantsanak be városunk közéletébe a „legveszélyesebb“ kommunisták.

Jóllehet a kiszabadultak többségükben Erdély más vidékeiről valók voltak és csak elítéltetésük után kerültek a kolozsvári fogházba, mégis az adott helyzetre való tekintettel senki nem gondolt hazautazásra, sőt mindenki mohón kereste az alkalmat arra, hogy bekapcsolódjék a közéletbe s ha még lehet, tegyen valamit. Az első napokban rám hárult az a feladat is, hogy gondoskodjam a lakásukról és ellátásukról. Mivel a feladat akkor még kockázattal járt és ajánlatos volt kerülni a túlzott nyilvánosságot, igyekeztem a problémát minél szűkebb és minél bizalmasabb körben oldani meg. Simó Gyula kezdetűl olyan helyet igényelt, ahol szélesebb mozgási szabadsággal rendelkezik. Simó Gyulát Kőműves Nagy Lajosnál, a Bem (ma Coşbuc) utcában helyeztük el, aki az újságíró-asztalnál mindig mély emberi rokonszenvet mutatott a rendszer áldozatai és üldözöttjei iránt, de mint

népszerű újságíró és színházi rendező, gyanún felül állt. Ennek a lakásnak megvolt az az előnye is, hogy közelébe esett Kovács Katona Jenő lakása, és nem okozott nehézséget a közvetlen és gyakoribb találkozás vele. Veress Pál számára egyelőre, a sürgősségre való tekintettel öcsém, Demeter Béla ajánlotta fel a lakását a Görög-templom utcában, a város központjában.

A törvényszéki fogház foglyaiért szaladgálva, szinte gazdátlan maradt a kolozsvári katonai fogház kommunista rabjainak sorsa. Mivel a katonai hatóságok előtti védelem külön engedélyhez volt kötve, amit tőlem indoklás nélkül megtagadtak, a katonai törvényszék elítélteiknek vagy más ügyek folytán odavetődött áldozatoknak a sorsával csak közvetve, politikai forrásokból értesültem. Szeptember elején, a legjobb időben állított be hozzám, szigorú konspirációval, félelmetes kockázatot vállalva Balkányi Miklós és Farkas László, a IX. hadtest fogházának lakói. Mindketten az ötös tanács elítélteik voltak, de minthogy a tárgyalás előtt katonai munkatáborban szolgáltak, elítéltetésük után a katonai hatóságokhoz postázták őket. Közel negyven kommunista raboskodott ott Kolozsváron, s mind azon az alapon, hogy előzetesen valamilyen katonai alakulathoz tartoztak, vagy — s ez volt a súlyosabb eset — a katonai törvényszék elítélteik.

A IX. hadtest foglyainak kivételes szerencséje volt a börtönparancsnokkal, br. Braunecker Ladomér huszárőrnaggyal, aki arisztokratikus gögből lenézte — vagy talán csupán „illetlennek“ találta — a fasizmust. Magános bűját és bánatát alkoholba ölte, s hagyta, hogy minden menjen a maga mentén. Szerencséje volt a foglyoknak azzal is, hogy a fogházirodában írnokoskodott, de ugyancsak fogolyként, Tamás Gáspár, aki hadapródőrmesteri rangjára támaszkodva minden lehetőségét kihasználta ahhoz, hogy kedvezzen a politikai elítélteknek. Szinte székelly virtusszámba ment, hogy időnként összejövetelet szervezett a kommunista elítélteknek, amelyen egyik-másik tájékozottabb rab szakelőadást tartott a külpolitikai és katonai helyzetről. Az pedig rendszeres volt, hogy a foglyok kijártak — természetesen kísérettel — városi kerítészetbe földmunkára, s hazamenet elintézték fontosabb személyi problémáikat. Így kerültek be hozzám is.

Balkányi és Farkas sürgetésére, hogy a Teleki csoporttal folytatott tárgyalások során — amelyekről tájékoztattam őket — lépünk fel a katonai fogház rabjainak kiszabadítása érdekében, e kérdést felvetettük a Telekivel folytatott tárgyalásokon is. Azt hiszem, ezzel a közbelépéssel függ össze, hogy közvetlenül a feleki front összeomlása előtt minden elítélt kommunista egy blanco menetlevelet kapott — amivel visszatérhetett alakulatához —, de az alakulat helyett engem kerestek fel, ahol megkapták azt a címet, ahol egyelőre elrejtőzködhettek. Nemes Józsefet bátyám, Demeter Dezső, az Ellenzék tisztviselője fogadta be az Uránia mozi feletti lakásába. És más, pillanatnyi biztonságos lehetőség hiányában, több székelyföldi munkást és földmívést Demeter István börgyári munkás, apám vicei eredetű unokatestvére vett magához a Király utcába, ahol felesége mint házmester rendelkezett rejtegetésre alkalmas mellékhelyiségek felett. Ők azonban csak az alkalmas pillanatot várták, hogy hazautazhassanak, ahol családjuk bizonyára szorongva várta a hírt felőlük.

Az akciók további vitele végett, és nyilván általános tájékozódás céljából is, Simó Gyula megbeszélést hívott össze Kőműves Nagy Lajos lakásán. Ha emlékeim nem csalnak, azon Simó Gyula, Jakab Sándor, Kovács Katona Jenő, Jordáky Lajos, Balogh Edgár, Csögör Lajos és jómagam vettünk részt. Simó elvileg egyetértett az eddig lefolytatott tevékenységgel, de voltak kritikai észrevételei is. Mindnyájan egyetértettünk abban, hogy szélesebb és szorosabb kapcsolatot kellett volna keresnünk az üzemi dolgozókkal, közvetlenül a katonákkal is, és hogy nem kielégítő sorainkban a román lakosság képviselője. A megbeszélésen határozat született a hiányosságok pótlására. Így például néhányan azt az utasítást kapták, sürgősen keressék fel a gyárak és üzemek régi mozgalmi munkásait, keressenek új kapcsolatokat, és készítsék elő őket megfelelő fellépésre. Rám az a feladat hárult, hogy keressem fel Tudor Bugnariu tanárt, a kolozsvári román értelmiség kiemelkedő antifasiszta képviselőjét, és közvetítsek egy találkozást közte és Simó Gyula között. Ez létre is jött, de Bugnariu velem és Simóval szemben is érezte bántódottságát amiatt, hogy erre a kapcsolat-

keresésre csak ilyen későn, akkor került sor, amikor a rendszer utolsó óráit éli. Mozgósítottam Pavel Feresteant Kardosról, Ioan Dezmareant és társait Szamosfalváról — az utóbbiakkal az Atzél báró elleni akció során kerültem közelebbi kapcsolatba —, de ők is, bár nem utasítottak el, főleg azon sajnálkoztak, hogy a mozgalom figyelme csak ilyen későn terelődött rájuk.

Még a Kőműves Nagy Lajos lakásán tartott első tanácskozáson született az az elhatározás, hogy a jövőben a Békepárt akcióit, a Teleki-csoporttal folytatandó tárgyalásokat is beleértve, egy erre a célra szolgáló külön bizottság irányítsa, amely esetenként bevon a tanácskozásaiba másokat is. Visszaemlékezésem szerint a bizottságban Simó Gyula, Nemes József, Veress Pál, Jakab Sándor, Kovács Katona Jenő, Jordáky Lajos és Balogh Edgár vettek részt, és mi egynéhányan, akik az addig vezetett akcióknál segédkeztünk, készséggel vártuk az újabb alkalmi feladatokat.

Simó Gyula vette át a Teleki-csoporttal folytatott tárgyalásokat is, amelyeknek a közvetlen tárgya a hadi helyzet szerint szinte napról napra módosult. Amikor Simó Gyula átvette a tárgyalások fonalát, a napirenden már Kolozsvár kiürítése, a visszavonulás szabotálása, a gyárak és más értékek elszállításának megakadályozása volt. Mindezeket már korábban megindult munkáskezdeményezések is alátámasztották. Az ellenállás valamelyik vonalán, amelyről nekem személyesen nem is volt tudomásom, munkásgárdák alakultak a gyárakban azzal a feladattal, hogy megakadályozzák a gépek és más felszerelések elszállítását. Ámbár én személy szerint nem vettem részt abban a szűkebb körű bizottságban, amely az észak-erdélyi ellenállási mozgalmat legfelsőbb szinten tovább vezette, mégis, az előzmények alapján, engem is bevontak néhány további tárgyalásba. Szeptemberben történhetett, amikor valóban már csak egy csatán múltott, hogy Kolozsvár is felszabaduljon, hogy az elvtársak engem is meghívtak a Telekivel kitűzött tárgyalásra. A megbeszélés a Majális (ma Republicii) utcában zajlott le, Teleki lakásán, az Erdélyi Magyar Gazdasági Egylet székházában. Simó Gyula mindenekelőtt világos elkötelezettséget és azonnali intézkedéseket követelt. Teleki és

hívei megelőző magatartásukhoz képest letargikusan azzal válaszoltak, hogy most már semminek sem látják értelmét, és mivel sem életüket, sem szabadságukat nem látják biztosítva, kénytelenek elhagyni Erdélyt. Simó Gyula igyekezett lelket önteni Telekibe, akinek a segítségére a Békepárt akkor még több vonatkozásban számított. Igyekezett meggyőzni őt arról, hogy még sok teendő van a háború befejezéséig és a személyi védetség legbiztosabb alapja a magatartás, az a mód, ahogyan a megoldandó problémákhoz viszonyul. Most például — tette hozzá —, a legfontosabb a város katonai kiürítésének és a polgári lakosság elhurcolásának megakadályozása volna. A polgári lakosságot ugyanis az a veszély fenyegette, hogy katonai parancsra minden katonaköteles korosztálynak késedelem nélkül jelentkeznie kell különböző gyűjtőpontokon. Ilyen értelemben felhívások vártak szedésre a nyomdában. Telekit némileg megnyugtatta Simó válasza, amely ha nem is volt és nem is lehetett formális elkötelezettség, de nyílt célzás volt arra, hogy szolgálatai alapján számíthat a baloldalt jelenleg itt képviselők megértésére. A gyűlés után Simó megmagyarázta, hogy Teleki jelenléte Kolozsváron fontos, mert az ő segítségével remélhetőleg elejét tudjuk venni a várható terroristázásoknak. Teleki meg sietett fel Budapestre, hogy a város katonai kiürítéséről tárgyaljon.

Mindnyájunk megdöbbenésére Teleki azzal a rémhírrrel tért vissza, hogy elkerülhetetlen a háború Románia ellen. Örültségnek mondta, és most már nem látta a további kísérletek értelmét sem. Az első nap, amikor megkérdezte Lakatost erről a hírről, ami politikai és katonai körökben keringett, a miniszterelnök azt mondta: „szó sem lehet róla, hogy belemásszunk egy új kalandba“. Másnap megérkezett Budapestre Guderian vezérezredes, és Lakatos háta mögött, a vezérkar tisztjei között keresett partnereket. Mialatt Teleki Lakatossal és Henyeyivel tárgyalt, gyanús katonai mozgólódást jeleztek a ház körül. Mindhárman az ablakon át távoztak. Másnap, legnagyobb meglepetésre, Lakatos is megváltoztatta álláspontját, s azzal áltatta magát, hogy a Romániával beálló hadiállapot nem zárja ki a folyamatban lévő fegyverszüneti tárgyalásokat. A mi csoportunk mély döbbenettel

hallgatta az újabb és váratlan fordulatot, s kifejtette, hogy ez a legnagyobb katasztrófa, ami egyáltalán csak bekövetkezhetett, mert nemcsak pillanatnyilag jár súlyos áldozattal, de hosszú időre megzavarhatja a románok és a magyarok békés, építő együttélését. Teleki osztotta aggodalmunkat, de az aggodalmába átszűrődött egy halvány mentegetőzés is. Szükségesnek tartotta ugyanis megemlíteni, hogy a kormány álláspontja szerint a támadás román részről indult, s így a támadásnak védekező jellege van. Mi viszont kifejtettük, hogy a román hadsereg szovjet csapatok oldalán nyomul előre a Magyarországot is megszállva tartó német hadsereg ellen, s a katonai akcióknak antifasiszta, szociális és nemzeti felszabadító jellege van. Az egyetlen ésszerű lépés: csatlakozni ehhez a hadsereghez. Teleki már nem látta értelmét annak, hogy újabb kísérletet tegyen a kormánynál, de vállalta, hogy megérdeklődji az erdélyi hadtest álláspontját, és ami a lakosság védelmét illeti, felveszi a kapcsolatot gr. Bethlen Bélával, Szolnok-Doboka és Beszterce-Naszód vármegyék volt főispánjával, akit időközben a kormány „kiürítési kormánybiztos“-nak nevezett ki.

Ezalatt a lakosság mind nagyobb tömege ébredt annak a tudatára, hogy bukott és felelőtlen hatalom játékszere lett, és sorsa most már igazán saját kezdeményezésétől és bátorságától függ. Mindenütt, gyárakban, üzemekben, hivatalokban szívesen fogadták a Békepárt kiküldötteit, akiknek a hitelét már az előző évek kommunista mozgalma megalapozta. Önkéntes brigádok alakultak a gépek és az áruk megmentésére. Dr. László Endre, a városháza tisztviselője készséggel ajánlotta fel, hogy késlelteti az általános mozgósítás és behívás plakátjait, mások meg sértésnek és bizalmatlanságnak vették, ha történetesen nem juthattak valamilyen feladathoz.

Szeptember elején hozzám is beszóltak, hogy feltétlenül vegyek részt egy megbeszélésen a Főtér 5. szám alatt. A megbeszélést az Erdélyi Kör hívta össze, amely az Erdélyi Párt égisze alatt működött, értelmiségi kultúrkörként vagy kaszinóként, és Kolozsvár közéletben is aktív szerepet játszó tanárait, íróit, egyházi vezetőit csoportosította. Bizonyos voltam abban, hogy ez az összejövetel is a háború és a béke kérdéseivel, a város katonai ki-

űritésével és a polgári lakosság védelmével kapcsolatos. Jellemző volt a helyzetre, hogy a gyűlés megnyitását légiriadó követte, a résztvevők lesiettek a pincébe, majd a légiriadó lefűvése után fent, gyertyaláng mellett vártuk egymás szavait. Mivel erről a gyűlésről nincs napló-szerű feljegyzésem, csupán memóriámra támaszkodva említem meg mint résztvevőket: az Erdélyi Párt képviselőin kívül Vásárhelyi János református püspököt, Józán Miklós unitárius püspököt, Sándor Imre róm. kat. püspök-helyettest, Tamási Áront, Balogh Edgárt, Csögör Lajost, Nagy Istvánt, Nagy József újságíró-t és Nagy László városi főjegyzőt, aki nemsokára átmenetileg polgármester is lett. Az egyetlen téma az volt, hogy meg kell menteni a pusztulástól Kolozsvárt, rá kell bírni az erdélyi hadtestet, adja fel a várost és vonuljon vissza. Ilyen értelemben határozat is született. Jelentős személyiségekből álló küldöttség alakult azzal a megbízatással, hogy keresse fel a hadtestparancsnokot és tolmácsolja a lakosság kérését.

Az Erdélyi Kör égisze alatt született az a memorandum is, amely közvetlenül a kormányzót kérte fel a háború sürgős feladására és a csapatok visszavonására. „A háború rohamosan közeledik a vége fele — hangzott a memorandum —, Németország nyugati és keleti határain a szövetségesek háborújában való részvétel könnyen nemzeti katasztrófához vezethet [...], országunk hadszíntérré válását, lakóhelyeink feldúlását, intézményeink és más javaink elprédáltatását eredményezheti.“ Miután figyelmeztet arra, hogy a veszedelmek fokozottabb mértékben fenyegetik Erdélyt, a memorandum kifejezi azt az óhaját, hogy az országvezetés találja meg idejében a helyes utat, amelyen elkerülhető a teljes katasztrófa. „Úgy hisszük, hogy Magyarország ügyét végre el kell választani Németország ügyétől... A tárgyalások megindításánál a kormány különösképpen támaszkodhatik azokra a társadalmi erőkre, amelyek a háború folyamán más utat láttak helyesnek... de amelyek felfogásuknak eddig nem szerezhettek érvényt. Úgy hisszük, hogy népképviselőtünk hiányos működése is indokoltá teszi a nyílt vallomásunkat.“ A memorandum egyik hozzám került másolata, amely szeptember 9-én kelt, a következő aláírásokat őrzi:

Dr. Tavaszy Sándor ref. püspökhelyettes, dr. Sándor Imre róm. kat. püspöki helytartó, Vásárhelyi János ref. püspök, Józán Miklós unitárius püspök, Maksay Albert ref. teol. igazgató, dr. Vitéz Boga Alajos róm. kat. prelátus-kanonok, Járosi Andor dr. ev. esperes, gróf Teleki Béla, az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület elnöke, az Erdélyi Párt elnöke, dr. Mikó Imre, Vita Sándor országgyűlési képviselők, Haynal Imre dr., orvosprofesszor, Tamási Áron író, dr. Venczel József, az Erdélyi Tudományos Intézet ügyvivő igazgatója, Jordáky Lajos, Nagy István írók, Szabédi László író, Csifó Nagy László unit. püspöki titkár, Nagy Géza, az Erdélyi Múzeum-Egyesület titkára, Kiss Jenő író.

Mialatt a polgári hatóságok serényen költözködtek, csupán maradni vágyó kistisztviselőket hagyva az irodában, özönlöttek a városba az Enyeden és Tordán megvert német és magyar ezredek roncsai. A Gestapo és a tábori csendőrség újra akcióba lépett, hogy megelőzze az augusztus 23-i meglepetés megismétlődését és biztosítsa az ún. „rendezett“ és „tervszerű“ visszavonulást. Meddig? Még mindig szállingóztak a nagy kacsák a „csodafegyverekről“ és előkészített védelmi gyűrűkről, ahova majd becsalják az ellenfelet. Maga az ügyészség alarmírozott, hogy a Gestapo vizsgálja a kommunista foglyok szabadlábra helyezésének körülményeit és érdeklődik a kiszabadultak címe iránt. Minden bizonnyal ezen a vonalon a rendőrség rajtaütött egy szakszervezeti gyűlésen, amelyet éppen Veress Pál vezetett. Mindenkit leigazoltak, és Veress Pál csak lélekjelenlétének köszönhette menekülését. Vállalni merte, hogy hamis iratokat mutasson fel. Ioan Micu felesége kétségbeesetten jelentette, hogy a férjét ismét elhurcolták hazulról. Ki? Hova? Milyen rendelkezésre? Nem akadtunk nyomokra. Tamási Áron vállalta, hogy feljön velem gr. Bethlen Béla kiürítési kormánybiztoshoz az ügy tisztázása végett. Végül is többedmagunkkal mentünk fel, és egyidejűleg Teleki közbenjárását is kértük. Így Micu előkerült. A rendőrség orvosa, dr. Konczwald elhíresztelte, hogy a Gestapo és a csendőrség listát állított össze azokról, akik sürgősen őrizetbe veendőek. Hír szerint én is rajta voltam. Sikerült a feleségemet és a két gyereket elhelyezni dr. Guzner Miklós

fogorvos Kossuth Lajos (ma Lenin) utcai lakásának pincéjében. Konspirációs szempontból a hely megfelelt, de a két kisgyermek miatt — az egyik még egyéves sem volt, és már útban volt a harmadik — egészségi és higiéniai szempontból nehezen volt elviselhető. Én egyelőre meghúzódtam ismerősöknél, akik gyanún felül álltak, és akik a fejleményeknek ebben a stádiumában készséggel fogadtak be.

VIHAROS NAPOK

Valahol a Kossuth Lajos utcában — a mai Lenin úton — családi látogatásra sietve a Guzner pincéjébe, Csögör Lajos jött velem szembe, és láthatólag ő is nyugtalanul sietett. Amikor közvetlen közélről megpillantott, a csodálkozástól kitérta a karjait.

— Azonnal tűnj el! Általános razzia és házkutatás. Hajnalban Nagy Józsefet agyonlőtték, és egy autóból kidobták a Pata utcában. Valószínűleg erre a sorsra jutott Kovács Katona Jenő is, akit az éjszaka elhurcoltak a lakásáról. — Azzal tovább is állt, nekem pedig az első döbbenetre nem akadt jobb ötletem, mint hogy bátyámnál, Jenőnél keressék menedéket, aki éppen közelben, a Szentegyház utcában (ma 6 Martie) lakott. Mint orvos a katonai kórházban teljesített szolgálatot, és feltételeztem, hogy tisztii rangjával távol tarthatja a gyanút. Jenő éppen akkor lépett ki civilben a szomszéd házból, és kapkodó tekintettel sirült a fal mellett. Ijedten intett, hogy azonnal forduljak vissza. Átmentem a túlsó oldalra, és onnan követtem. Meglepetésemre befordult Vasile Meier ügyvéd udvarára. Mielőtt beléptem volna a kapun, még egyszer visszapillantottam, hogy nem követ-e valaki. Féltelmes volt az a néptelenség és némaság, ami az utcát uralta.

Meglepett, hogy Jenőnek kulcsa volt Vasile Meier lakásához, és hogy a családból senkit nem találtunk otthon. Meierék — magyarázta — Szamosfalvára menekültek a bombázás elől, s megkértek, hogy amíg ott tartózkodnak, viseljem én a ház gondját. Azután elmesélte, hogy az este házkutatás volt nála, s a csendőrök és a kíséretükben levő németek felőlem is érdeklődtek. Csak utólag tudtam meg, hogy előzőleg Vasvári Pál (ma Józsa Béla) utcai lakásomon kerestek, s onnan kerültek át bátyámhoz, magukkal vive rádiómat és a fényképezőgépet. Jenő szerencsére nem volt otthon, de a csoport nem mondott le könnyen a feladatáról, s hátrahagyott egy csendőrt, aki

bevárja. Mielőtt Jenő benyitott volna, éjfél tájt, a csendőr már szundikált, s a szemfüles szobalánynak sikerült elébe jönni a folyosón és figyelmeztetni. Más megoldás hiányában átsomfordált a szomszéd házba, a Voiticky családhoz, s ott kért menedéket reggelig, amíg a szerencsés véletlen folytán összekerültünk.

Alighogy kihevertük az első izgalmakat, Jenő felfedezett egy üveg kisüstöst, és percről percre emelkedő hangulatban, szinte mulatva a végzetten, latolgattuk a várható következményeket és teendőket. Jenő jóízűen részletezte a leány furfangját, amivel túljárt a csendőr eszén, amikor kipillantva az ablakon látjuk, hogy a szemben levő ház kapuján kilép két fegyveres csendőr, két német katona kíséretében, s egy kopottas fiatalembert lökdösnek maguk előtt. Az ifjú halálsápadtan kapkodott, s riadtan tekintett körül. Mintha pár pillanatig a különítmény azon töprengett volna, hogy merre vegye az irányt, de azután annál határozottabban, gorombán penderítve a foglyát, bevonult a szomszéd házba. Nyilvánvaló volt, hogy házról házra folyik a razzia, s ha itt találnak, a mi sorsunk is meg lesz pecsételve. Habozásra sem volt időnk. Vállalnunk kellett a kockázatot, s kiléptünk szemben azzal a házzal, ahol éppen a különítmény tartózkodott, és szorosan, mindig a fal mellett futólépésben menekültünk az első mellékutcáig. Átszeltük a Deák Ferenc (ma dr. Petru Groza) utcát, és megkönnyebbülve kanyarodtunk ki a Farkas (M. Kogălniceanu) utcába, amely mindig is kiesett a forgalomból, és amelynek sűrű lombjai most úgy lengtek felénk, mint valami mentőövek. Mindenekelőtt behúzódtunk egy mély boltíves kapu alá, hogy kilihegjük az izgalom és a rohanás fáradalmait. Itt támadt az az ötletünk, hogy fel kellene keresnünk Uitz Mátyást, a piarista gimnázium igazgatóját, s kérjünk menedéket a gimnázium pincéjében. Mindketten bíztunk Uitz emberiségében, annak ellenére, hogy én sajnálatos konfliktussal váltam meg a gimnáziumtól. Akármennyire bántott is annak idején Uitz szigora, amely néha apró kötekedésekig fajult, végső soron a szülő felelősségtudata és embersége emlékéért hagyta bennem. Abban maradtunk, hogy óvatosságból először én próbálom szerencsét.

Uitz Mátyást az emeleten, szobája előtt találtam. Hátán összekulcsolt kezekkel magába szállottán rőtta szokásos zárdái sétáját. Úgy meredt rám, mintha nem akart volna hinni a szemeinek. Miután meggyőződött róla, hogy valóban én vagyok, mintha némi kétely vagy talán aggály rítt volna le az arcáról. Amint utólag megkönnyeb-
bülten és hálásan vallotta, hirtelen azt sem tudta, jó vagy rossz szándékkal keresem.

— Olyan régen nem találkoztunk — rebegte —, és ha alkalomadtán elhaladtunk egymás mellett, nem is tudom, köszöntöttük-e egymást. Ilyénkor még arra is gondoltam, hogy miután kommunista lettél, bizonyára rám személyesen is haragszol.

Uitz hallani sem akart arról, hogy pincében rejtőzzünk, és gyerekes buzgalommal rendezte át számunkra a belső szobáját. Mivel ott csak egy kanapé volt, a másik ágyat a szőnyegre vetette, de azt magasan alápárnázta ócska reverendákkal.

— Vajon ha bejönnek az oroszok — vetette közbe csak úgy mellékesen —, nem fognak ide is betörni? Annyi mindent rebesgetnek.

— Ugyan! — vágtam vissza olyan hangsúllyal, hogy Uitz is restelkedett.

Hirtelen és egyszerre döbrentünk rá, hogy Jenő még nem érkezett meg. Sokáig lestem az Egyetem utcára nyíló kapu oszlopai mögül, és már azon a ponton voltam, hogy utána menjek, amikor ijesztő kép tárult elém. A piarista templom felől egy osztag katona közeledett, s előtte, vagy talán az első sorban, először nem látszott tisztán, Jenő. Amikor az Egyetem elé érkeztek, már semmi kétségem sem lehetett afelől, hogy valóban őt kíséri az osztag. Szóval — villant át rajtam — elfogták. Az igazi meglepetés csak azután következett. A gimnázium előtt Jenő kivált a sorból, s barátságos integetéssel elbúcsúzott a katonáktól, akik vigyorogva integettek vissza. — Hol itt, hol ott cirkáltak az őrzérek — magyarázta azután —, s nem volt más választásom, mint hogy csatlakozzam ezekhez. Azt hitték, hogy spicces vagyok, és mulattak rajtam.

Uitz Mátyás odavolt konspirációs feladatának izgalmától. Szemlátomást örvendett, és azt sem tudta, mit hova tegyen, hogy jól és biztonságban érezzük magunkat. Még

alig szürkült, már sürgetett, pihenjünk le, és miután ki-nyújtózkodtunk, hosszasan, elégedetten legeltette rajtunk a szemeit. Már-már terhünkre volt annyiszor válaszolni arra a kérdésre, ami más-más megfogalmazásban ismétlődött, hogy jól érezzük-e magunkat, nem kemény-e a padló, elég-e a takaró. Azután tapintatosan kisomfordált, ne-hogy zavarja álmunkat.

Éjfél tájt lehetett, mikor megindult a város ostroma. Iszonyatos robbanásokra ébredtünk, amelyeket sűrű gépfegyverkattogások kísértek. Ismét robbanás, majd felvil-lanó fények, amelyek az aránylag keskeny ablakokon át is bevilágították a szobánkat. Uitz pizsamában benyitott, és az ajtó küszöbéről suttogva megkérdezte, vajon ez mi lehetett. Azután perceken át robbantak a bombák és kat-togtak a gépfegyverek. Mind közelebről. Óriási robbanás csattant a fülünkben, és betörték az ablakok.

— Schnell! Schnell! — szólt ránk vissza tanárosan. — Le a pincébe!

Sietve, azzal az érzéssel, hogy a következő bomba egye-nesen a hátunkon robban, rohantunk le a lépcsőkön. Mi-előtt a földszintről lekanyarodtunk volna, nappali fény csapott be a kapun, és a fénynyalábokból egy kifulladt, idős ismeretlen ember pattant be a kapun.

— Óriási tüzek a városban! — óbégatta. — Legalább tíz halott csak itt a templom előtt. Hol itt az óvóhely?

Most már hárman trappoltunk le a pincébe, és meg-könnyebbülten sóhajtottunk fel, amikor az öles, nyirkos középkori boltívek alatt éreztük magunkat. Iszonyatos csattanás volt a válasz erre a megnyugvásra. Megremeg-tek a vaskos föld alatti falak is, és a pince valamelyik távolabbi helyiségében dübörögve beomlott a mennyezet. Az öregúr tanácsára lekuporodtunk egy-egy sarokba, és ott vártuk az egyesített földi és légi ostrom következő hullámain. Csak a zaj csitultával vettük észre, hogy Uitz nincs velünk, s restelkedve és aggodalommal találgattuk, hogy vajon hol tűnhetett el útközben. Óvatosan, minden pillanatban készen a visszavonulásra, felkúsztunk az eme-letre. Uitzot térdepelve találtuk egy feszület előtt, lehaj-tott fejjel, mintha aludt volna. Szólongatásunkra úgy te-kintett ránk, mint aki mindennel, még a hirtelen ha-lállal is megbékült. Illendőségből nem zavartuk tovább,

és pusztán egyéb elfoglaltság híján kitekintettünk az ablakon a hajnali szürkületbe. Igaz, nem igaz, villant át pillanat alatt bennem; három katona, ismeretlen uniformisban előreszegezett géppisztollyal közelgett a Petőfi utcából az Egyetem utca felé. — Szovjet katonák! — kiáltottam fel. Uitz is az ablakhoz támolygott, s hármásban néztük a szovjet hadsereg hírnökeit. Meglepetéssel fedeztük fel, hogy az egyik nő, s feltűnően lassan, gyanakvóan, meg-megállva, ide-oda pillantva, egyet-egyét durrantva nyomulnak előre. Örömöm első robbanására kicsaptam az ablakot, és széles mozdulatokkal üdvözöltem őket, mint rég várt ismerősöket. Ők azonban nem éppen úgy fogták fel. Gyanakvóan hátrahúzódtak, és figyelmeztetőleg intettek egymásnak. Egyikük felénk szegezte géppisztolyát, és csak Uitz riasztására ugrottunk vissza az ablakból.

Minthogy elérkezett a várva várt pillanat, nem volt többé maradásom a rejtekhelyen.

— Megyek a fogadásukra — jelentettem be. Jenő megsietett haza.

Uitz Mátyás reszkető hangon búcsúzott, és csak mellékesen jegyezte meg, hogy ha netalán valami baj érné, ne feledkezsem meg róla. A piarista gimnáziumtól a városházáig néptelen volt az út. Mégsem vonultak ki a német csapatok? A robbanások megszűnése, a csend, amelyet csak ritkán tört meg egy-egy magányos puska lövés, biztató jelnek tűnt. A városháza előtti tér, amely a mai dr. Petru Groza utcába torkollt, még teljesen néptelen volt, csak a kapu alatt várakozott egy maroknyi társaság. Elsőnek Simó Gyulát, Veress Pált és Nemes Józsefet ismertem fel, s mögöttük, szorongva, kezében jelképesen fehér zászlót szorongatva Nagy Lászlót, az utolsó főjegyzőt, aki — dicséretére váljék — vállalta, hogy az egész elmenekült vezetőség képviselőjeként átadja a várost.

Ahogy visszaemlékszem, egy-két órát várakoztunk, mígnem az Opera felől megérkezett az első szovjet autó. Megállt a városháza közelében, és kiszállt belőle néhány katonatiszt. Mi lelkendezve eléjük siettünk, és kézzel-lábbal igyekeztünk megértetni velük, hogy éppen rájuk várakoztunk. A szovjet tiszték egyike tolmács volt, és magyarul szólított fel, hogy várjuk be itt a parancsnok

érkezését. Órákon át özönlöttek a seregek, és mi mind magabiztosabban, a győzelem feloldó érzésével integettünk.

A városban tartózkodó kommunisták, akiknek a zömét az ezekben a hetekben kiszabadult elitéltek alkották, már az első órákban elfoglalták a városházát, és az egyik emeletsort a pártszervezet céljára rendezték be. Ide vultunk fel mi is a szovjet hadsereggel történt első találkozás után.

Itt volt a székhelye az első pártirodának is, amelynek az élén Nemes József állt. Itt gyülekeztünk, tanácskoztunk és vártuk a pillanatot, amikor pártvonalon is felvehetjük a kapcsolatot a szovjet hadsereggel. Az első nap még a katonai bevonulás és megszállás zűrzavarában telt el, és minden probléma a katonai műveletekből vagy egyesek sérelmes fellépéseiből adódott. Másnap azonban Nemes József feltűnően magabiztos hangon bejelentette, hogy sikerült kapcsolatot teremtenie a szovjet hadsereg politikai osztályával, s minden intézkedésünk és ténykedésünk erre az együttműködésre fog támaszkodni. Minden bizonnyal előzetes tapogatózás eredményeképpen Nemes József közölte: a párt határozata értelmében én veszem át a város vezetését, és máris igyekezzek gondoskodni arról, hogy Kolozsvár élete mind gazdasági, mind szervezeti szempontból a lehető legrövidebb idő alatt normalizálódjék.

Át is vettem a hivatalt, amit nagy örömmre Tudor Bugnariuval mint alpolgármesterrel kellett volna ellátnom. Mivel azokban a napokban természetesen katonai megszállás és igazgatás alatt álltunk, a döntő szót a szovjet parancsnokságnak kellett kimondania. Háború lévén, ez a gyűlés nem sokat várakoztatott magára, és talán már aznap mind nekünk, jelölteknek, mind a párt helyi vezetőinek jelentkeznünk kellett a városháza dísztermében.

Itt kerültünk közvetlen közelbe a szovjet hadsereg vezetőivel, akik mind külső megjelenésükkel, mind állásfoglalásaikkal kellemes benyomást tettek. Nemes József magabiztosan és megkapó közvetlenséggel ismertette a politikai helyzetet, hangsúlyozva a lakosság antifasiszta beállítottságát és eltökéltségét arra, hogy tőle telhetőleg

támogassa az ország és minden ország felszabadulását a fasiszta uralom alól.

Észak-Erdélyben jelentős kommunista mozgalom van, annak ellenére, hogy a háború alatt súlyos csapást szenvedett. Csupán itt Kolozsváron közel száz kommunista elítélt tevékenykedik, akik az utóbbi hetekben szabadultak a Békepárt nyomására.

A tájékoztatás láthatólag kellemesen lepte meg a szovjet tiszteket, és máris felszólítottak: szervezzük meg a közigazgatást, és tegyünk meg sürgősen minden intézkedést, hogy normalizálódjék a gazdasági és kulturális élet is. A helyi pártiroda határozatára hivatkozva, Nemes javasolta, hogy én foglaljam el a polgármesteri és Tudor Bugnariu az alpolgármesteri helyet. Szovjet részről nem volt ellenvetés, de a román hadsereg képviselője kifogásolta a nemzetiségi összetételt, mert — amint kifejtette — magyar polgármester a felszabadult Kolozsvár élén, olyan pillanatban, amikor a román hadsereg a szovjet hadsereg oldalán harcol, viszont a magyar hadsereg ellenáll a német had oldalán, politikai nehézségeket támaszthat mind a fronton, mind a háttérben. Mivel a román hadsereg akkor már széles fronton vett részt Erdély felszabadításában, képviselőjének érvelése számunkra is meggyőző volt. Így percek alatt eldőlt a város új vezetőjének a kérdése, és mind Tudor Bugnariu, mind én elégedetten, de a feladat és a felelősség súlyos terhével vonultunk ki és vettük át hivatalunkat.

A szovjet városparancsnokság, amely ugyancsak a városházán rendezkedett be, már az első nap elhalmozott nehezebbnél nehezebb feladatokkal. Sürgősen össze kellett gyűjteni és tisztességesen eltemetni a Feleken és a Tordai úton szanaszét heverő elesetteket. Arra is figyelmeztettek, hogy közülük ugyan sokan el vannak hántholva, de egészen felszínesen, és néhány tetemet már ki is marcangoltak a kutyák. Sem emberünk, sem lapátunk nem volt, még kevésbé koporsónk, és már az első feladtnál teljes lett volna a csőd, ha történetesen nem jelentkezik a tűzoltóparancsnok, aki szintén értesült a tegnapi hadszíntér állapotáról, és nem ajánlja fel a segítségét.

— Minden üzlet azonnal nyisson ki! — szólta a másik hadiparancs. Ámde még csak sejtelmünk sem volt, hogy

hol rejtőznek az üzletek tulajdonosai, akik közül egyesek valószínűleg elmenekültek, mások lágerben senyvedtek, és akik történetesen itt várták be a fordulatot, egyelőre nem merészkedtek ki. De eltekintve a tulajdonviszonyoktól, egyáltalán ki vállalkozik az üzletek kinyitására, leltározására, mert mégsem lehet mindent Csáki szalmájaként kezelni. Ki áll be elárusítónak? Hihetetlen, de erre is akadt vállalkozó. Ha jól emlékszem. Héjas bácsi jelentkezett, hogy ő megfelelő brigáddal, aminek a verbuválására szintén vállalkozott, kész számba venni és kinyitni minden üzletet, úgy hogy egy-két napon belül valamennyi — természetesen általunk kijelölendő valaki vezetése alatt — órarendszerű szolgálatot tartson.

Azután jött az „ukáz“, hogy késedelem nélkül állítsuk helyre a hidat a Szamoson. A hidat a kivonulás éjszakáján a németek felrobbantották, s a város szinte a közepén két részre szakadt. Ebből a kátyúból Virgil Salvan és Moll Elemér, a város főmérnökei húztak ki. Innen is jött egy ötlet, onnan is jött egy, mígnem kiderült, hogy pusztán a felrobbantott darabokból — újakra pillanatszerűen gondolni sem lehetett — össze lehet tákolni egy ideiglenes hidat.

A legsürgősebb feladat már az első napokban az volt, hogy állítsuk helyre a Kolozson felrobbantott egyik alagutat. Mivel? Az kizárólag ránk szakadt. Azt hittem, a föld alá zuhanok, amikor meghallottam, hogy legalább háromezer emberre van azonnal szükség. Hihetetlenül hangzott, de végül is komolyan kellett vennem, hogy a városházának kell gondoskodnia háromezer ember ellátásáról és elszállásolásáról.

Amúgy is ostromoltak a szegények egy-egy tál meleg ételért, népkonyhákat szerveztünk, ahol nap mint nap tömegetetésre alkalmas ízletes burgonyapaprikást, sűrű paszulylevest, káposztafőzeléket, néhanapján egy-egy darabocská húst szolgáltunk fel. A kolozsi munkaszolgálat alkalmat nyújtott arra is, ami szintén hozzájárult váratlan sikeréhez, hogy beleilleszkedjenek az új adottságokba olyan emberek is, akik súlyos származási vagy magatartási teherrel kerültek át az új helyzetbe. Visszaemlékszem például arra, hogy Bernád Ágoston riadtan szaladt fel a városházára: Bethlen Györgyöt, a Magyar Párt egy-

kori elnökét, aki éppen útban volt az alagút-csoport gyülekezőhelyéhez, két civil kiemelte a sorból. A közbelépés idejében jött, és Bethlen Györgynek megadatott a lehetőség, hogy személyesen is részt vegyen a felrobbantott alagút helyreállításában. Időnként meglátogattam az egyik szegénykonyhát, amely a Biazini-szállóban működött, és személyesen is meggyőződtem róla, hogy a város által nyújtott ellátás az adott lehetőségekhez képest csemege-számba megy. Háromezer ember ingázott nap mint nap Kolozsra, a szovjet parancsnokság is csak az elismerés hangján szólt arról a lelkes érőfeszítésről, amelyet a város lakossága tett az élet normalizálása érdekében.

Időnk sem volt, hogy áttekinthessük a problémákat, amikor a szovjet városparancsnok hívat és elrendeli, hogy azonnal teremtsem elő a püspököket, a képviselőket, az egyetem vezetőit és a polgármestert.

— A polgármester, Tudor Bugnariu itt van a szomszéd irodában, és talán helyesebb volna, ha őt közvetlenül ön, a parancsnok invitálná meg.

— Nem! — replikázott a parancsnok. — Most a magyar polgármesterre van szükségünk.

— Az én volnék.

— Nem! Önt mi bíztuk meg. Most arra van szükségünk, akit itt a funkciójában találtunk. Most kilenc óra — jegyezte meg —, tizenkettőkor itt a tanácsteremben szeretnők találni az egész társaságot.

Autót is kaptam katonai kísérettel, és elindultam köztevékenységem talán legnehezebb mozgósítására. Már az egymagában rendkívüli nehézségnek bizonyult, hogy semmit sem tudtam mondani az összejövétel tárgyáról.

Első utam Miskolczi Dezsőhöz, az egyetem rektorához vezetett, akihez személy szerint is legközelebb álltam, és akinek antifasiszta beállítottságát már korábban, a Békepárt akcióival kapcsolatban ismertem. Miskolczi megtiszteltetésnek vette a meghívást, de miután nem tudtam felvilágosítást nyújtani a megbeszélés tárgyáról, aggályoskodni kezdett, s nem adott azonnali választ. Mielőtt döntene — mondotta —, beszélnie kell dr. Búza Lászlóval, aki közjogász is és jobban felismeri magát ilyen bonyodalmakban.

Amíg Miskolczi Búzával tanácskozott, felkerestem Vásárhelyi János református püspököt, aki az ostrom elől kórházba utaltatta magát. Restelltem, hogy kórházi szobában zavarom, de azzal nyugtattam magam, hogy valószínűleg csak alkalmi, a politikai és katonai helyzet kiváltotta rosszulétről van szó. Vásárhelyi rosszulétére hivatkozva szemrehányóan szabadkozott, de miután felsoroltam a meghívottakat, akik közt volt a római katolikus és az unitárius püspök is, belátta, hogy ő sem hiányozhat. Csak Haynal professzor engedélyét kívánta azelőtt kikérni. Az pedig, ismerve Haynal professzor nyílt antifasiszta indulatát, számomra nem lehetett kétséges. Miskolczi megkérdezte Búzá, Búza meg Vásárhelyit és talán a képviselőket is, és délben 12 órakor valamennyien a városháza tanácstermében várakoztunk. Így együtt nyugodtabbnak tündek, csak Búza morfondírozott. Elképesztőnek tartotta, hogy gyűlésre vagy akár megbeszélésre is hívjanak, anélkül hogy előre közölnék a napirendet. Ilyesmire nemigen van példa a nemzetközi jogban — erősítgette.

Azután bejött két szovjet tiszt, akik közül az egyik kisebb kiejtési hibákkal jól beszélt magyarul.

— Arról van szó — magyarázta a tiszt —, most Magyarországon a sor, hogy kilépjen a háborúból. Önök is elősegíthetik ezt, ha határozottan állást foglalnak a kilépés mellett, és felhívást intéznek a magyar hadsereghez, fordítsa fegyverét a németek ellen és csatlakozzék a szovjet hadsereghez.

Azt hittem, mindenki megkönnyebbül és feloldott megbeszélés következik. Meglepetésemre inkább néma viszálykodás volt a válasz. A tiszt nógatására, hogy hát szóljanak már hozzá, Búza László rendkívül árnyalt, óvatos megfogalmazással azt felelte, hogy Kolozsvárnak pillanatnyilag zavaros a közjogi helyzete, és nem tudja, mennyire tekinthetnénk magunkat illetékesnek ilyen felhívásra. Miskolczi Dezső elmondotta, hogy a felesége és gyermekei Budapesten tartózkodnak, és aggályát fejezte ki, hogy esetleg nyílt kiállásáért családján állnak boszút. Ha jól emlékszem, Nagy László felvilágosítást kért

arra nézve, hogy neki még van-e egyáltalán valami hivatalos minősége a városban, mert tudomása szerint a városnak új polgármestere és alpolgármestere van. Így, egymást bátorítva, rendre-rendre mind többen vonták ki magukat a felhívás alól, és én mind kellemetlenebbül éreztem magam a már nyilvánvalóan győztes hadsereggel kínálkozó tárgyalás alkalmának elszalasztása miatt.

Arra kértem a tisztet, tartsunk rövid szünetet, s adjon lehetőséget, hogy magunk közt is megtanácskozzuk a teendőket. Ő maga is érezte ellnek a szükségét, és abban maradtunk, hogy miután döntöttünk, izenjük neki. A szünetben kis csoportok alakultak, hogy mindenki minél közvetlenebbül és bizalmasabban nyilváníthassa véleményét. Éltem az alkalommal, kifejeztem mélységes aggodalmamat a történetek miatt, és igyekeztem megértetni Búzával, hogy klasszikus közjogi formulái egyáltalán nem mutatnak kiutat a szakadékból. Végül mindenki megértette, hogy az alkudozások ideje lejárt, és valóban nincs más lehetőség, mint tudomásul venni a realitásokat, még ha egyiknek-másiknak nem is konveniálnak.

A gyűlés újrafelvétele után valamennyiünk meglepetésére Vásárhelyi János emelkedett szólásra, és rezgő, szószéki hangon ecsetelte a pillanat történelmi jelentőségét, s helyenként patetikus hangszínezéssel jelentette be, hogy egyháza nevében, amely elvileg ellene van mindenféle háborúnak és eddig is elítélte a háború jegyében történt kegyetlenkedéseket, vállal és aláír mindent, ami megrövidíti a háborút és csökkenti a szenvedéseket. Vásárhelyi állásfoglalása döntő fordulat volt, és a többi résztvevő némi restelkedéssel jelentette be rendre-rendre, hogy csatlakozik ehhez az állásponthez.

Általános és megnyugtató feloldódás lett úrrá a résztvevőkön, és többen is vállalkoztak a felhívás megfogalmazására. Mindenkinek azonban ismételten kifejezett kívánsága volt, hogy a szerkesztő bizottságban vegyen részt dr. Búza László is. A szovjet tiszték igyekeztek minél tartózkodóbbaknak mutatkozni és elkerülni a látszatot, hogy a várt nyilatkozat külső intervencióra történik. Ilyen látszat csökkentette volna az akció hatását. Maguk is ör-

vendtek, amikor látták, hogy Búza László, akinek az írásáért a résztvevők egyöntetű bizalmat nyilvánítottak — vagy talán belekapaszkodtak közismert jogászi óvatosságába —, készséggel vállalja a szerkesztő szerepét. Magam is részt vettem a szerkesztő bizottság munkájában, és már az első menetben kellemesen lepett meg — maga a helyzet is természetessé tette —, hogy a német és a szovjet hadsereg közti választás alternatívája még enyhe kibúvók formájában sem merült fel és egyöntetű volt az az óhaj, hogy a magyar hadsereg azonnal lépjen ki a hitlerista koalícióból és csatlakozzék a szovjet hadsereghez. Jellemző volt a helyzetre, hogy egy szempontot tartottunk csak szem előtt: segíteni a német hadseregre és a felfegyverzett nyilas sőpredékre támaszkodó fenyegetéssel szemben a háborúból való kilépésre hajló magyar kormányt. Egyik-másik jelenlevő félelmetesnek vélt minden olyan fogalmazást, amely őt a Horthy bukott korszakának híveként tünteti fel. Csak nehezen lehetett megértetni velük, hogy az adott helyzetben egyetlen mentésük támogatni azt a politikai és katonai hatalmat, amely vállalja a kiugrás kockázatát, még ha hosszú távon előreláthatólag el is válnak az utak. Hosszadalmas, minden kifejezést megbogarászó szerkesztés után megszületett a szöveg, amellyel a szovjet parancsnokság is egyetértett, s ezzel a gyűlés el is érte célját.

Megelégedetten és előzékenyen lekísértek a városháza udvarára, ahol mint együttest lefényképeztek. Szinte észre sem vettem, hogy a fényképezés pillanatában mögöttünk néhány magyar közlegény is beállt a sorba. Így született az itt közölt, sok szempontból jellemző felvétel. Miután a fényképész exponált, és barátságosan, egyrészt a jól végzett munka elégedettségével, másrészt néhány visszafojtott talánnyal elköszöntünk, az egyik, ha jól emlékszem az a jobb sarokban kiemelkedő bajuszos baka, megkérdezett, hogy velük mi lesz. A kérdés meglepett, és kérdőleg néztem rá.

— Mi hadifoglyok vagyunk. Hazamehetünk?

A helyzet és a kérdés túl bonyolult volt ahhoz, hogy sebtében megbízható választ adhattam volna. Hónapok

múltán tudtam meg, hogy a képet, hátlapján a nyilatkozattal, sok ezer példányban sokszorosították, és helyenként eredményesen használták fel a visszavonuló magyar hadsereg soraiban, amelynek a német hadsereg kutya-szorítójával szemben szüksége lehetett ilyen politikai és erkölcsi buzdításra.

Mivel a lakásom túl a sétatéren volt, és kockázatosnak tűnt egyedül bandukolni át az elsötétített sűrű fasorokon és az elnéptelenedett, kietlen Szamos-parton, maga a városparancsnok kezdeményezte, hogy esténként vagy inkább éjféltájt hazamenet fegyveres őr kísérrjen. A kíséret nemcsak útközben volt hasznos, hanem néha-néha odahaza is, ahol megesett, hogy sakkozó vagy egyszerűen csak szendergő katonákat kellett karhatalommal eltessékelni.

Mindjárt az első napokban riadtan jelentették, hogy tömeges letartóztatás indult el, s az elfogottakat a fogház udvarára gyűjtik. Megbotránkoztam a híresztelésen, és úgy fogtam fel, mint szándékos reakciós hírverést, hogy nehézséget gördítsen a megbékélés és együttműködés útjába. Valaki megkérdezte, igaz-e, hogy Jenőt letartóztatták? A kérdést ugyanúgy könyveltem el, mint a már előzőleg lanszírozott híreket. Haragudtam, hogy egy teljesen ismeretlen beosztott családi relációimat is bekapcsolja politikai méregkeveréseibe. Másnap reggelre felgyűltek a hírek, s többen is azzal fogadtak, hogy állítólag Onişor volt kolozsvári konzul figyelmeztetésére hajtóvadászat indult ittmaradt katonaszökevények és civilben hátrahagyott katonakötelesek ellen. Maga Bugnariu polgármester is panaszkodott, hogy hivatalba jövet belebotlott egy ilyen razziába, s csak úgy engedték útjára, hogy egy odatoppant tolmács tanúskodott mellette.

— Polgármester úr — szólított meg a folyosón egy ismeretlen nő —, arra kéri a bátyja, hogy sürgősen lépjen közbe az érdekében, mert különben holnap őt is elszállítják.

— Melyik bátyám?

— Az orvos.

— Honnan izent?

— A fogházból. Ott van egy cellában, Brugovitzky Józseffel, az ügyvéddel.

— Hihetetlen! Honnan származik a hír?

— Ott szolgálók.

Most döbbsentem rá, valóban gyanús, hogy a felszabadulás reggele óta Jenő nem jelentkezett. Mi történhetett? Sem múltja, sem jelenlegi beállítottsága nem nyújthat alapot valamilyen gyanúsításra. Bármennyire közvetlen és konkrét volt az értesítés, egyszerűen nem jött, hogy elhiggyem.

Jelentem kell Nemes Józsefnek — villant át rajtam.

Ő is hallott ilyen híresztelésről, és még mielőtt szóltam volna, elhatározta, hogy végére jár. Együtt mentünk fel az ügyészségre, amelynek a felügyelete alá tartozott a fogház is. Még mielőtt szóba állhattunk volna valakivel, a folyosóról lepillanthattunk a fogház udvarára, s ott valóban sok férfit láttunk csellengeni. Közöttük felismertünk olyan kommunistákat is, akik a felszabadulás előtti hetekben szabadultak a fogházból. Most, erre a látványra, még sürgősebb lett a találkozás az illetékes katonai szervekkel.

Azt a kék sapkás tisztet, aki elsőnek fogadott, természetesen főleg az érdekelte, honnan vettünk tudomást róluk, kik vagyunk. Eleinte kételkedve fogadta, hogy Kolozsváron volnának kommunisták, és miután készeknek mutatkoztunk arra, hogy akár személy szerint is bemutatjuk őket, kapott az ajánlaton, és felszólított: minden kommunistát azonnal teremtsünk elő. Amikor meghalotta, hogy Nemes József 10 évre volt ítélve kommunista tevékenységért, s éppen ebből a börtönből szabadult, még gyanúsabbak lettünk, s egy tiszttel lekísértetett a fogházba, hogy ott a nyilvántartásban mutassuk meg az erre vonatkozó adatokat. Hosszas keresgélés után megtaláltuk Nemes József rovatát is. Csak az nem fért a parancsnok fejébe, miért helyezték szabadlábra. Arc kifejezéséből, gyanakvó pillantásaiból azt olvastam ki, hogy gyanúja szerint itt valami nem volna rendben. Sem Jenő, sem Brugovitzky nincs itt, hangzott a hivatalos válasz, legalábbis a parancsnokságnak nincs tudomása róla. ígéretet kaptam arra, hogy érdeklődnek, s ha rá-

bukkannak, szabadlábba helyezik. A parancsnokot most már különben is nem a mi leigazolásunk, még kevésbé a Jenő ügye érdekelte, hanem a kolozsvári kommunista szervezet, amelyről sejtelve sem volt. Sőt, amint elárulta, mielőtt munkához látott volna, azt az információt kapta, hogy itt civilben visszamaradt katonákból jelentős ellenállási fészkek rejtőzködik.

Intett, hogy az egész kommunista gárda jelentkezzék nála. Indultunk volna is, de nem engedett el egyszerre mindkettőnket, Nemes Jóskának maradnia kellett mindaddig, amíg én visszatérek a társasággal. Simó Gyulát, Veress Pált, Jakab Sándort találtam a városházán, akik kezdetben nem értették, hogy végeredményben kihez, miért kell mennünk, de mivel Nemes József várakozott ránk, összeszedtek minden hirtelen elérhető elvtársat az irodánkból, folyosókról, lakásokról, s testületileg megjelentünk a városi főügyész kabinetjében berendezkedő tisztnél. Valószínűleg a Nemes Józseffel történt beszélgetés eloszlatta a tiszt utolsó gyanúját, és katonás kimértséggel, de barátságos kézfogással üdvözölt.

Ami őt most leginkább érdekelte, az volt, hogy rejtőzködnek-e a városban hátrahagyott katonák, akár németek, akár magyarok, kémek, és kik szolgálták ki a Gestapót vagy a magyar csendőrséget. Mindenkinek, még ha nem is volt tudomása ilyenekről, nyilatkoznia kellett, azután barátságosan elosztunk. A folyosóról ismét láthattuk a bekísért embereket, akik közül felismertünk néhány derék mesterembert, munkást és értelmiségit. Jenőt valóban nem találtam ott. A holléte mind aggasztóbbnak tűnt.

A rejtvény, amely végzetes tragédiának indult, de váratlan happy enddel végződött, csak az esti órákban fejtődött meg. Végig akartam járni a szomszédokat, hogy valami nyomra akadjak, és legnagyobb meglepetésemre bátyámat otthon találtam. Hozzá még spicces hangulatban, egy még spiccesebb állapotban levő tiszt társaságában. Az asztalon kenyér, szalonna és üres üvegek. Október 11-én, amikor én a piarista gimnáziumból a hadsereg fogadására indultam, Jenő hazament, de később találkozott Brugovitzky József ügyvéddel, aki mint szökött ka-

tona, több hetes pincei rejtőzködés után nem várta meg a bevonulás lezajlását és a közállapotok normalizálódását, hanem sürgősen kenyeret akart szerezni. Azt hallotta, hogy már három napja az egész városban csak a fogházban sütnek. Az a szerencsétlen ötlete támadt, hogy onnan próbáljon vásárolni. Jenő csatlakozott hozzá. A kapuban szovjet katonai őr strázsált, és bizalmatlanul hallgatta az értelmetlen tört orosz szavakat. A magyarázgató és hadonászó gesztikulálás még érthetlenebbnek tűnt, és az őr végül is úgy vetett véget a jelenetnek, hogy bekísérte őket a fogházba, s átadta egy tisztnek, aki szó nélkül rájuk zárta a cella ajtaját.

Közbejárásainkról nem volt tudomása, azelőtt néhány órával, mielőtt én beállítottam volna hozzá, a vendége végigkiáltotta a folyosón, hogy van-e ott orvos és kinek van ultraseptylje. Sürgős kezelésre volt szüksége. Jenő értett annyit oroszul, és sietett jelentkezni. Ámde az ultraseptyl otthon volt. Így került haza s lett a felügyelőjéből páciens és egyben kitartó partner a borosasztalnál.

Magyarország október 15-i kiugrási kísérlete balul ütött ki, a Budapest és Debrecen irányába nyomuló front elvágott minden politikai és közigazgatási kapcsolatot. Még nem állott helyre az állami kapcsolat Bukaresttel sem. Az átvonuló román és szovjet csapatok és a nap mint nap jelentkező igények az egész felszabadított tartományt tartották szem előtt. Akár az ezer és ezer vágóállatról, akár a vagontételekben szükséges gabonáról, kenyérlisztról, gyógyszerről volt szó, mindig több megyét kellett keresztül-kasul járnunk ahhoz, hogy legalább részben eleget tehesünk. Hónapokon át sem a városnak, sem a megyének egyetlen járműve sem volt, s természetesen mindig a városparancsnokság terepjárójára kellett apellálnunk. Szenzációszámba ment, hogy ugyancsak a parancsnokság jóvoltából felszedhettünk valamelyik vidéki árokból egy karambolozott dékávét, s összetákolása után azonnal elindultam, hogy keressek tüzelőt Beszterce, Ilva és Óradna környékén.

Ahogy teltek a hetek, úgy nyomult előtérbe a fűtés kérdése is. A magánlakások fűtésének gondjai egy ideig teljesen a lakosságra hárultak, de az intézmények, isko-

lák és kórházak fűtésének a kérdésével — ahol nőttön nőtt a sebesültek száma — minékünk kellett szembenézni. Arról nemcsak a szülők, de a városparancsnokság sem akart hallani, hogy az iskolák szüneteljenek. Hát még a kórházak és az a sereg hivatal, amely mind igazolni tudta, hogy valamilyen vonatkozásban a hadműveleteket is szolgálja. Magához rendelt a városparancsnok, és indulatosan felelősségre vont: miért nem kezdték meg előadásaikat a színházak? Mi van az operával? Szigorúan, de türelmetlenül hallgatta a mentegetőzést — több jelentős színész elmenekülését, a darábválasztás nehézségeit, az anyagi ellátottság hiányát —, de amikor a fűtés nehézségeire tértem át, indulatba jött. A mi dolgunk, hogy honnan, de fa legyen! Mégpedig azonnal! Máskülönben iderendelte az egeresi szénbánya igazgatóját is, aki valóban ott várakozott az előszobában, hogy indokolja, miért termel most csak 18 tonnát naponta, holott a német megszállás alatt tudott 24 tonnát is termelni.

Alkudozásra nem volt lehetőség, s a párt és a szakszervezetek irányítása alatt mozgósítanunk kellett az egész várost a várostól mintegy 5—8 kilométerre kitermelt hasábfák beszállítására. Szállítóeszköz hiányában vállaltuk, hogy a vállunkon szállítjuk be a hasábokat, és — egymás bátorítására és segítségére — tömegesen vonultunk ki az erdőbe. Aránylag kevés mozgósításra, mert sem rádió, sem telefon nem állt rendelkezésünkre, pusztán szájról szájra továbbított felhívásra több mint tízezer ember vonult ki, és a Monostor úti sörgyártól a főtérig zsúfolt volt az utca. Örvendezve a példátlan készségen és szolidaritáson, indulókra vígan lépdeltünk, és már a déli órákban mindenki két hasábbal a vállán, sűrű sorokban kanyarodott be a főtérré. Ámbár mindenki tudta, melyik iskola, kórház vagy intézmény udvarán rakja le terhét, mégis ragaszkodott hozzá, hogy rakományával a vállán felvonuljon a főtéren is, s demonstrálja politikai odaadását és munkaképességét a városparancsnokság szeme láttára. Impozánsnak mondhatom az órákon át vonuló és daloló fahordó menetet. Meglepetésünkre azonban a várva-várt elismerés elmaradt. Makedon ezredes — ha jól emlékszem a névre — rosszalta a demonstrációt, mert

attól tartott, hogy nem mindenki hisz majd az önkéntességében, és megeshetik, hogy az Ellenőrző Bizottság nyugati tagjai kényszermunkaként fogják értelmezni. Az eset azonban szükségszerű eleme volt az adott helyzetnek, jellemző mind a szükség égető jellegére, mind anyagi nehézségeinkre és nem utolsósorban arra a lelkesedésre és összeforrottságra, amely akkor Kolozsvár lakosságát a drámai előzmények ellenére áthatotta.

A BIZTATÓ INDULÁS

Hetek teltek el, amíg a vihar valamennyire elvonult, s ki-ki hozzáláthatott dolgainak rendszeres áttekintéséhez és megszervezéséhez. Munkám kellős közepén kaptam az értesítést, hogy még aznap ekkor meg ekkor jelentkezem a rendőrségen. Meglepett a hír, hiszen éppen tegnap volt szó a rendőrfőnöki állás betöltéséről, és egyelőre sem a pártszervezetnek, sem a városparancsnoknak nem volt végleges választása. Különbösen is a város olyan tömeges katonai megszállás alatt állott, hogy a külön polgári karhatalom felállítása nem is látszott sürgősnek. Mégis, talán éppen a berendelés érthetlenségéért és nem utolsósorban tájékozatlanságom miatt nem tagadtam meg a jelentkezést. Megdöbbsentem, amikor a rendőrség udvarán Ilie Lazăr volt nemzeti parasztpárti képviselő, Maniu választási kampányainak hírhedt máramarosi „bătăuș“-a fogadott. Ismeretlen, felfegyverzett civilek vettek körül és nézegettek alattomosan. Akkor mi még nem hallottunk a Maniu-gárda székelyföldi garázdálkodásairól, és a szigorú frontfegyelem körülményei között el sem tudtuk képzelni, hogy valamilyen politikai szervezet külön fegyveres retorzióval élhet saját számlájára. Ilie Lazăr meglepődött, amikor mint a város polgármestere mutatkoztam be, és felelősségre vontam, hogy milyen alapon és kinek a felhatalmazására vette át a rendőrséget és rendeli maga elé a város vezetőit, még ha ki-nevezésük ideiglenes jellegű is. Nem maradt számára más, mint hogy tévedésre hivatkozzék, és diszkrétan elvonuljon szabadcsapatával. Jellemző a történelmi pártok és a katonai hatóságok bizalmatlanságára, hogy másnap az idős Teofil Vescan, a katonai parancsnokság által megbízott prefektus került hasonló bonyodalomba. Éppen eskettem — mert akadtak fiatalok, akik ilyen földindulásban sem tudtak tovább várni —, amikor betoppant hozzám Vescan bácsi két szuronyos katona kíséretében. Csak

hosszas magyarázkodással sikerült felvilágosítani a katonákat, hogy saját prefektusunkról van szó, és nem a nemzeti parasztpárt jelöltjéről. A történethez tartozik az is, hogy mind a pártszervezet, mind a parancsnokság Teofil Vescant, a tanárt, régi mozgalmi embert, aki 1942-ben szökött át Feleken, óhajtotta a megye élére állítani. „Filu“ azonban az első napokban nem jelentkezett. Addig is, amíg hazatér, ideiglenes hatállyal az „öreg“ vette át a megye vezetését.

Mialatt a lakosságnak odaadással — és nyilván a szakszervezet szervező lendületének hatása alatt — sikerült biztosítani a fűtést az iskolákban és az intézményekben, sok más helyen azt sem tudtuk, hogyan oltjuk el a parazsat, amely minden pillanatban lángra lobbanással fenyegetett. Az első hetek fő problémája a foglyul esett polgári férfilekosság sorsa maradt, amelyről különböző források politikai beállítottsága szerint a legellentmondóbb hírek keringtek. Azon már túl voltunk, hogy miért kerültek katonai kézre. Más magyarázatunk nem volt, mint hogy téves információ vagy tudatos félrevezetés következtében a városban maradt katonakorú férfilekosságot hátrahagyott rejtett katonai alakulatnak tekintették. A helyi pártszervek, a szakszervezet és a város vezetősége mindent megtett, amit csak tehetett, hogy „tisztázza a félreértéseket“, és nap mint nap személyesen és memorandumok továbbításával igyekezett leállítani az akciót. A háború viharában és a frontok közvetlen közelében, amikor Magyarországon éppen javában dühöngött a nyilasterror, nehéz volt bizalmat szerezni a felgyújtott gyanakvással szemben. Az idő is sürgetett, mert mialatt az egyik kihallgatás után a másikkra várakoztunk, a szállítmányok már Tordán, másnap Brassóban bukkantak fel. Amit ezen felül nyújthattunk a kétségbeesett és a város vezetőségét ostromló hozzátartozóknak, az legfeljebb az együttérzés volt és a hit, hogy a háború küszöbön álló befejezésével mindenki hazatér.

Annyi évtized után, amikor kisebb zökkenők után mindnyájunkat többé-kevésbé kedvünk szerinti terített asztal vár, talán érdektelen is a város és a megye felszabadulását követő hónapok ellátási nehézségeire emlékezni.

Honnan és hogyan teremthettük volna elő a lakosság normális ellátásához szükséges cikkeket? Azokat az amúgy is sovány tartalékokat, amelyeket a háborús gazdálkodás elsősorban a háborús érdekekre való tekintettel itt rejtetett, elhordta a visszavonuló német és magyar hadsereg. Csak amikor a front elvonult és magunkhoz térünk a rémület és a felszabadulás lázából, döbrentünk rá, hogy itt állunk teljesen ellátatlanul, és a mindennapi betevő falat biztosítására sincs kézzelfogható elképzelésünk. Az első napokban, de talán hetekben is, az emberek korábban félrerakosgatott tartalékaikból és az általunk sebtében összehevenyészett népkonyhákból éldegéltek. A négy háborús esztendő megtanított mindenkit arra, hogy a napi ellátás biztosításán túl legalább rövid távon kitarásra is rendezkedjék be. A pillanatnyi szükség is hozta magával, hogy idejekorán és megfelelő politikai és gazdasági készüllet nélkül, merész „szocializálással” próbáljunk kijutni a kátyúból. Hentesek, pékek, cipészek mind sorra kerültek a város vezetősége elé. Azonnal szövetkezzenek — adtuk ki a parancsot —, s egyesült erővel indítsák el a termelést és az árusítást! Sokan szívesen vállalkoztak a munka felvételére, ami — ahogy maguk is hangoztatták — nemcsak a város és a megye megdermedtségének feloldását jelenti, hanem önbizalmuk visszanyerését és új remények pislákolását is. Akadtak azonban nyíltan ellenszegülő elemek is, akik több fantáziát láttak a zúgkereskedelemben. Megegett, hogy Wagner, az öreg szocdem munkás és újdonsült rendőrfőnök-helyettes karhatalommal kellett kivezessen gyűléseinkről egy-egy szembeszegülő hentest.

A kezdeti nehézségek leküzdésében nemcsak akadály, de egy-egy szalmaszál is volt, amibe belekapaszkodhatunk, az elhagyott vagyonok (üzletek, áruk, berendezések) CASBI alá vétele.* Ezek a fegyverszüneti egyezmény

* A CASBI rövidített elnevezése annak a hatóságnak, amely a felszabadított területekről elmenekült ellenséges személyek vagyonát nyilvántartotta és igazgatta. Az ilyen javak — üzemek, üzletek, ingatlanok stb. — állami kezelése növelte az újonnan kialakuló politikai hatalom gazdasági befolyását, de ugyanakkor sok bonyolult problémát vetett fel az *ellenséges személy* fogalmának értelmezésével kapcsolatban.

értelmében katonai igazgatás alá kerültek, de a városparancsnok megértette, hogy a katonai igények mellett nem hanyagolható el a polgári lakosság ellátása sem, és több üzem vette fel a termelő munkát a CASBI védőszárnyai alatt. Volt rá eset, hogy a front távolodásával a tulajdonosok visszatértek, és egyesek — főleg kisémberek — sok emberi mentséget tudtak felhozni vagyonuk visszaigénylésére. Amíg azonban a panaszok felülvizsgálata folydogált, a munka csak haladt s itt-ott fontos hiányokat pótol.

A város, a megye és általában Észak-Erdély sajátos gazdasági és közigazgatási helyzete hónapokon át tartott. Az október 15-i kiugrási kísérlet kudarcra folytán Magyarország hadszíntér maradt. A frontok közelségének kockázata és a közlekedés bénultsága miatt csak egy-egy kalandor üzér tudott elvergődni Debrecenbe és néhány kisebb felszabadult városba. Merész vállalkozásuk gyümölcse azonban legfeljebb néhány kiló zugban árusított dohány volt, amit hír szerint szalonnával és sóval szereztek. Mégis az adott politikai konstelláció ellenére senki sem kételkedett abban, hogy ennek az országrésznek az első gyors gazdasági segélye csak a már felszabadult román területekről ígérkezik, amelyek a háborús pusztítások ellenére viszonylag még mindig a legnyugalmasabbak és ellátottabbak. Ámde akkor még nem volt lehetőség arra, hogy hivatalos keretben kapcsolatot tartsunk fenn ottani intézményekkel és hatóságokkal. Mentőötletnek számított élelmes gyárigazgatók és kereskedők vállalkozása, hogy magánszámlára felutaznak Bukarestbe, s megpróbálnak legalább annyi lisztet, cukrot, zsírt szerezni, amennyi elengedhetetlen munkájuk újrafelvételéhez vagy folyamatosságának biztosítására. Időnként be-befutott egy-egy vagon áru, mi sem tudjuk, hogy, s tehetetlenségünkben elégtétellel könyveltük el, ha innen-onnan valamit lealkudhattunk a közfogyasztás számára is. Mint más alkalmakkor, most is akadtak izgágák, akik nem voltak hajlandók tudomást venni a bajok okairól, s igyekeztek minden felelősséget azokra hárítani, akik éppen a bajok elhárításán küszködtek.

Amilyen mértékben helyreállt gazdasági kapcsolatunk a román igazgatással, úgy nyomult előtérbe a valutakérdés. 1945 tavaszáig, amikor megtörtént a pengő beváltása, városunkban, megyénkben, a többi észak-erdélyi területekhez hasonlóan, a pengő maradt a hivatalos pénznem. Viszont a román igazgatás alatt levő vállalatokkal és intézményekkel az elszámolás lejben folytatódott. Milyen árfolyamon történjék ez az elszámolás?

Amikor a viták tetőfokra hágtak, a romániai Országos Demokrata Arcvonal (ODA) észak-erdélyi szervezete részéről személy szerint éppen én feleltem a pénzügyekért. Mit tehettem ebben a rendkívül ellentmondásos helyzetben? A kérdést végül is a kormány oldotta meg, de jellemző mind a helyzetre, mind módszereink demokratikus jellegére az a széles körű ankét, amellyel mi is igyekeztünk hozzájárulni a megoldás előkészítéséhez. Mindenféle részrehajlás elkerülése végett és szigorúan ragaszkodva ahhoz, hogy a problémát kizárólag a tömegek anyagi érdekeltségének szempontja szerint oldjuk meg, 3 román és 3 magyar bank, 1 román és 1 magyar szövetkezet szakvéleményét kértük ki. Mellesleg, tanácskoztunk a pénzügyi szakosztállyal és több szakértőnek tekintett kereskedővel. Mindenik fél igyekezett politikai beállítottságát leplezve gazdasági szempontokat helyezni előtérbe.

Mialatt így zajlottak és magasra csaptak a gazdasági és közigazgatási viták hullámai, politikai téren rohamosan alakult ki a demokratikus mozgalmak együttműködése. Sok tényező hatott ebben az irányban: a fegyverszüneti egyezmény, amely lényegében meghatározta ennek az országrésznek a hovatartozását, a román hadsereg jelenléte és győzelmes részvétele az antifasiszta fronton, a szovjet hadsereg oldalán, az erdélyi területek összetartozottsága. Ami azonban a lakosságot politikailag különösképpen a reinkadrálás mellé állította nemzetiségre való tekintet nélkül, az főleg a romániai demokratikus feltörekvés elsodrő ereje és biztató perspektívája volt. A Román Kommunista Párt sietett felvenni a kapcsolatot a Kolozsváron tevékenykedő kommunistákkal és megvetni

az alapját az ország más területein már széles kibontakozott Országos Demokratikus Arcvonalnak, amely a Párt irányítása alatt felölelte és egybehangolta az ország demokratizálásáért sikraszállt összes mozgalmakat. Hónapokon át, amíg az észak-erdélyi területek visszacsatolása meg nem történt, az Országos Demokrata Arcvonal Kolozsvári Központi Tanácsa kivételesen széles hatáskörrel rendelkezett. Mivel egyetlen olyan kérdés alól sem térhetett ki, amelyet a mindennapi gyakorlat felvetett, az ODA Kolozsvári Központi Tanácsa kénytelen volt külön szakosztályokat szervezni a politikai és állami élet úgyszólván minden ágának. Ilyen szervezet fogaskereke fogott be engem is, történetesen a pénzügyek élére. Akkor azonban már elnöke voltam a Magyar Népi Szövetségnek, s az ODA központi Tanácsában azt is képviseltem. A pénzügyek és a megyei nemzetiségi ügyek mellett, az ODA vezetőségében való részvételem tág lehetőséget nyújtott arra, hogy betekintést kapjak más alapvető kérdésekbe is, és tevékenyen részt vegyek több olyan általános átszervezési és törvényhozási ténykedésben, amelynek a további demokratikus fejlődésünk szempontjából messzemenő kihatása volt.

Az új korszaknak ezekben a hónapjaiban a nemzeti-egységi ellentétek csak mint kirívó anakronisztikus tünetek ütötték fel a fejüket, amelyek a legszigorúbb megítélés szerint sem érdemelnek különösebb figyelmet.

Az utcafeliratok már az első napokban annyira diszsonánsan hangzottak, hogy azokra senkinek sem kellett felhívni a figyelmünket. A város leghosszabb központi útját, amely a Főteret az állomással köti össze, Horthy Miklós útnak hívták. Csak a hídig nyúló első rövidebb szakasza maradt Wesselényi Miklós utca. Azelőtt az egész út Regele Ferdinandot tisztelte. Mivel nap mint nap belebotlottunk az utcanevekbe, hol idéznünk kellett őket, hol a postai címzésnél kellett felhasználnunk, éreztük, hogy ilyen elnevezések egy napig sem tarthatók. Más kezdeményezés hiányában a nemzetiségi tapintat is arra készítetett, hogy ne várjunk általános intézkedésre, amely ki tudja meddig késlekedhetik, és a

legkihívóbb utcaelnevezéseket azonnali hatállyal töröljük. Arra gondoltam, hogy egy ilyen részleges intézkedés is jelzi a város vezetőségének elképzelését a kérdés általános rendezését illetően, és bizonyos mértékben türelemre int addig, amíg a probléma politikailag és technikailag előkészített megoldást nyerhet. Városi rendeletet függesztettünk ki román és magyar nyelven minden hirdetőoszlopra, bejelentve, hogy azonnali hatállyal detronizáljuk azokat az utcaneveket, amelyek a fasizmus és általában a burzsoá földesúri rendszer exponált vezetőinek nevét viselik. Helyettük ideiglenes elnevezéseket vezettünk be, és ugyanakkor jeleztük, hogy az elnevezések kérdése rövidesen átfogó és politikailag megfontolt elrendezést nyer. Az első detronizált utcaelnevezés a Horthy Miklós volt, amelyet a Horea neve váltott fel.

De az utcaelnevezések kérdése körül minden igyekeztünk dacára magasra csaptak a hullámok. Híre jött, hogy a történelmi pártok álláspontja szerint minden helyi intézkedésünk átmeneti jellegű, és Észak-Erdély visszacsatolásával minden tekintetben vissza fog állni a status quo ante — a Regele Ferdinand, Regina Maria, Iuliu Maniu stb. elnevezésekkel együtt —, s majd a soron levő kormány, amelynek az alapját reményeik szerint a két történelmi párt alkotja, lesz az új utcaelnevezések keresztapja is. A Maniu és Tătărescu pártjához húzódó tisztviselők eleve elzárkóztak minden olyan intézkedés elől, amely új és végleges rendezésre irányult. Hiába jelentek meg hirdetőmányaik a város legkiáltóbb helyein, a mérnöki hivatalnak nem volt pléhe az utcatáblákhoz. Miután az anyag nagy nehezen előkerült, nem volt bádogos, és idegkimerítő viták folytak az új utcatáblák mérete és formája körül. Amíg a politikailag oly sürgős rendelkezéseink ott vesztegeltek a mérnöki hivatal bürokráciájában, ugyanannak a bürokráciának a szellemidézői szorgalmasan fényképezték a régi utcatáblákat, és alattomos gyanúsítási célzattal küldözgették a képeket az ország különböző lapjaihoz. Végül is csak a hivatal főnöke ellen indított fegyelmi eljárással sikerült a kérdést valamilyen mértékben kimozdítani a holtpontról.

Jellemző volt a probléma politikai hullámverésére, hogy Teofil Vescan professzor vezetésével külön bizottság létesült az utcaelnevezések általános felülvizsgálatára. Magam is tagja voltam ennek a bizottságnak, és közvetlenül is keserűen tapasztaltam, hogy a nemzeti elfogultság és diverziókeltés légkörében még a legártatlanabb közigazgatási ügy is milyen sajnálatos félreértéseket és bonyodalmakat idézhet elő. Ma is csak a legmesszebbmenő elismeréssel és tisztelettel emlékezhetem vissza arra a kommunista bátorsággal párosult mély emberi bölcseségre, amivel Teofil Vescan felfogta és határozott állásfoglalásaival lényegében el is döntötte a teendőket. Igen ám, de mi legyen azzal az utcával, amelyet a magyarok Petőfi utcának neveztek, de a románok mindig Avram Iancunak mondtak? Miért volt Petőfi, és miért Avram Iancu? — kérdezte Vescan. Petőfi azért, mert 1847-ben átutazva Kolozsváron, a költő ebben az utcában szállt meg, s a volt Biazini-szálloda épületén ma is emléktábla emlékeztet erre. Avram Iancu? Ebben az utcában volt a két világháború közt a legjelentősebb román diákotthon, amely a múlt századi román nemzeti forradalom vezéralakjának nevét népszerűsítette.

— Akkor osszuk ketté az utcát — rendelte el Vescan. Az utcának az a része, amelyben Petőfi emléktáblája van, maradjon Petőfi utca (ma is az), a másik része, ahova a diákotthon esik, maradjon Avram Iancu (ma is az). Mi legyen Arany János utcájával, amelyet a románok nagy tanítójuk és tudósuk iránti tiszteletből Petru Maiornak kereszteltek?

— Az utca éppen a prefektúrát és a könyvtárt övezi — vélekedett Vescan —, maradjon Petru Maior. Arany János emlékének talán megfelelőbb környezet a sétatér, ahol az egyetem jelentős intézményei sorakoznak.

Április 20-án ülést tartott az ODA kolozsvári végrehajtó bizottsága, amelynek a jegyzőkönyve szerint „Jordáky Lajos javaslata és Demeter János, Lakatos István, Veress Pál és Teofil Vescan interpretálása alapján elhatározatott, hogy Kolozsvár román és magyar lakosságának egyenlő joga van a kolozsvári színházépületek hasz-

nálatára. A következő napirendi pont: az egyetem kérdése.“ Ezzel kapcsolatban főleg adminisztratív jellegű intézkedések következtek az épületek és helyiségek elosztására és kezelésére nézve. Ilyen előzmények után jelent meg május 28-án az a királyi rendelet, amely intézkedett a két egyetem működésének biztosításáról Kolozsváron, majd az a miniszteri határozat, amely június 1-i hatállyal dr. Csögör Lajost, dr. Jancsó Elemért és dr. Demeter Jánost bízta meg a Bolyai-egyetem megszervezésével és az új szenátus megalakulásáig az egyetemi tanács és a dékáni jogkörök gyakorlásával. Június 1-én a dr. Miskolczy Dezső rektor vezetése alatt lefolyó tanácsülés, amelyen dr. Búza László prorektor és dékánhelyettes, dr. Klimkó Dezső, dr. György Lajos, dr. Balogh Ernő, dr. Rajthy Tivadar és dr. Kristóf György dékánok, illetve prodékánok vettek részt, megnyugvással és örömmel fogadta el a kialakult megoldást.

A királyi udvar és a Rădescu-kormány körül csoportosuló reakció fokozódó szembeállása az észak-erdélyi részekben arra készítette az ODA szervezeteit és az államapparátust, hogy — gazdasági nehézségei ellenére — tartózkodó álláspontra helyezkedjék. Az összes államhatalmi és államigazgatási szervek fenntartás nélkül támogatták az Országos Demokrata Arcvonalat. A Horthy-rendszer exponált tisztviselői már valahol a Dunántúl vagy talán a Szajmán is túl keresték a rejtekhelyeiket. Az Antonescu-rendszer államapparátusát feltartóztatta a katonai parancsnokság emelte sorompó. Azonban apparátusunk nemcsak hogy nem maradt „két szék közt a pád alatt“, hanem munkásemberekkel gyarapodva szilárd bástyája lett a demokráciának. Ha politikailag panasz érhetne, az inkább csak a baloldaliság — a kommunizmus gyermekbetegsége — jegyében fordult elő.

A demokratikus politikai hatalom szilárd kézben tartásának és a Rădescu-kormánnyal való szembenállásának jegyében zajlott le az a gyűlés, amelyet a kolozsvári ODA legfelsőbb tanácsadó testülete hívott össze sürgősen 1945. február 12-én, a kormányhatalom részéről fokozódó reakció miatt. A gyűlésen Gheorghe Timofi vasutas munkás

elnökölt, és jelen volt az elnökség (Comitet Activ) valamennyi tagja: Vasile Pogăceanu prefektus, Lakatos István, Deák Ödön, Wolf Sándor, Teofil Vescan, Ștefan Pop, Anderkó István, Demeter János és Bányai Lászlóné. Timofi bevezetőjében annak a véleményének adott kifejezést, hogy a Rădescu-kormány irányvonala és intézkedései miatt együttműködésre kell felszólítani Észak-Erdély összes demokratikus tényezőit — pártjait, szakszervezeteit, közigazgatási vezetőit —, s mozgósítani őket az ország demokratizálásáért folyó küzdelemben. Azután Teofil Vescan részletes tájékoztatót tartott a Bukarestben zajló politikai eseményekről, sakkhúzásokról és összecsapásokról.

Az ODA-front további fejleményeiről maradt néhány eredeti feljegyzésem is, amelyre részben már utaltam.

1945. II. 16. Az ODA erdélyi végrehajtó bizottságának teljes ülése a New York szálloda helyiségében. A szakosztályok és elnökeik kijelölése. Közlekedés: Gheorghe Timofi; közmunkaügy: Bruder Ferenc; közoktatás: Tudor Bugnariu; pénzügy: dr. Demeter János; mezőgazdaság: Pavel Bojan; igazságügy: dr. Neumann Jenő; posta: Dr. Victor Pocol; sajtó és propaganda: Balogh Edgár; ipar és kereskedelem: Lakatos István.

1945. II. 17. Szóbelileg tájékoztattam Jordákyt a szakosztályok megszervezésére vonatkozó legsürgősebb teendőkről.

1945. II. 18-án közlöm ugyanazokat a teendőket írásban is.

1945. II. 18-án megbeszélés Chora, Trattner és Kolozsi pénzügyi főtisztviselőkkel és szakemberekkel a szakosztály megszervezéséről és legsürgősebb feladatairól. Megállapodtunk tervezetek sürgős kidolgozásában a következő kérdésekben: adóamnesztia, az új adózási rendszer, a lej—pengő árfolyam, moratórium, bélyegtörvény, az ODA költségvetése.

1945. II. 20-án körlevél a bankokhoz a pengő beváltását illetően.

1945. II. 21. A végrehajtó bizottság ülése a Nemzeti Bank termében. Jelen vannak: Nicolae Goldberger, Maria

Medrea, Pavel Bojan, Tudor Bugnariu, Vasile Pogăceanu, Bruder Ferenc, dr. Neumann Jenő, dr. Demeter János, dr. Victor Pocol, Balogh Edgár, Lakatos István. A gyűlést Jordáky Lajos nyitja meg, s bejelenti, hogy a napirenden egyetlen kérdés szerepel, amelyet Nicolae Goldberger ad elő. Goldberger ismerteti az ODA küzdelmét a reakció ellen, s konklúzióképpen megállapítja, hogy az ország súlyos válságot él át. Rădescu tábornok beszéde után a reakció támadásba ment át, s belelövetett a tömegekbe. Javasolja, hogy táviratilag tiltakozzunk a királynál a reakció ellen, s külön táviratban fejezzük ki szolidaritásunkat az arcvonal vezetőségével. Mindenki egyetért, s a távirat megszerkesztésére négyes bizottság alakul a következő összetételben: Goldberger, Jordáky, Pogăceanu és Lakatos.

A kolozsvári és Kolozs megyei ODA-szervezet történetének kiemelkedő fejezetét alkotja az a kísérlet is, hogy az újonnan adott történelmi helyzetnek megfelelően újszerűen és merészen szabályozza az alapvető társadalmi és politikai viszonylatokat. Hogy csak azoknál a példáknál maradjak, amelyekhez közvetlen személyes élményeim fűződnek, az ODA 1945 elején, amikor a reakció még abban reménykedett, hogy a baloldalt két vállra terítheti, kidolgoztuk és közzétettük a háborús bűnösök felelősségrevonásáról és a demokratikus választásokról szóló törvénytervezeteket. A Központi Tanácsadó Testület Jogügyi Bizottsága javasolja — hangzott az 1945. január 15-i tervezet —, hogy az Elnökség Kolozsvár város főispánjától kérje a következő szövegű rendelet kibocsátását is: „Szavazati joggal bír minden kolozsvári lakos, nemre, fajra és vallásra való tekintet nélkül, aki 1927. január 1. előtt született, nem esik a 2. szám alatt foglalt kivételek alá, ha 1945. január 1-én állandó tartózkodás jellegével Kolozsvárt lakott és ma is ott lakik.“ A következő szakaszok aprólékosan szabályozzák a jogorvoslat módját és a választások tisztaságát biztosító szokásos eljárást.

A háborús bűnösség kérdésének felvetése és törvényes szabályozása mindjárt kezdetben több okból is sürgős

volt. A legfőbb szempont nyilván az volt, ami ebben a kérdésben az egész haladó emberiséget foglalkoztatta: az elengedhetetlen emberi jogok, az élethez, a szabadsághoz, az egyenlőséghez, az egyéni boldoguláshoz és a kollektív önrendelkezéshez való jogok elleni gaztettek elítélése. Minden jóérezésű és a történetek által konsternált emberben élt az az eltökéltség, hogy ország-világ előtt kifejezésre juttassa megbotránkozását afelett, ami történt, és szilárd elhatározását, hogy most, miután a nép politikai és állami hatalom birtokába jutott, kemény kézzel kívánja elejét venni az általános emberi értékek ellen elkövetett bármily merényletnek.

„1. Háborús bűnös az a személy — szólt a Rendelettervezet a háborús bűnösségről és ennek büntetéséről —, aki bármily minőségben:

a) a hadifoglyokat vagy háborús túszoikat a nemzetközi joggal ellentétben embertelen bánásmódban részesítette;

b) a hadműveleti területek lakosságával szemben kegyetlen cselekedeteket rendelt el vagy hajtott végre;

c) a jelenlegi háborúban való részvétel közben a nemzetközi jog szabályait bármely más módon megszegte;

d) politikai vagy faji tekintetéből fakadó ellenséges érzülettől vezettetve gyűjtő- vagy munkatáborok felállítását, az állampolgárok egy részének elhurcolását azal a nyilvánvaló céllal kezdeményezte vagy rendelte el, hogy az elhurcoltakat kínozzák vagy éppen kiirtják;

e) az ilyen rendeleteket saját kezdeményezésből embertelen módon hajtotta végre, anélkül hogy az azok által érintett személyek súlyos helyzetét enyhíteni igyekezett volna;

f) a politikai foglyokat, internáltakat, munkatáborok vagy munkáskülönítmények tagjait túlzott munkára szorította vagy általában velük embertelenül bánt, vagy ilyen bánásmódot elrendelt;

2. Háborús bűnös továbbá az a személy, aki bármely minőségben:

a) országának a háromhatalmi (Németország, Olaszország és Japán) egyezményhez való csatlakozását nyilván-

nos gyűlésen vagy írásban szorgalmazta, vagy a csatlakozás mellett mint az országgyűlés tagja szavazatát adta;

b) az 1933. évtől kezdve, a közvélemény befolyására alkalmas módon, nyilvánosan, élőszóval vagy írásban, fajok, népek vagy hitfelekezetek, továbbá dolgozó osztályok vagy ezek szervezetei között ellentétet, gyűlölködést vagy lebecsülést szított;

c) az 1933. évtől kezdve, a jogegyenlőség elvével ellentétben álló, olyan törvények és rendeletek vagy végrehajtási utasítások szerkesztésében vagy megszavazásában vett részt, amelyek az állampolgárok egy részének bizonyos fajhoz vagy hitfelekezethez, továbbá a dolgozó osztályok vagy ezek szervezeteihez tartozás miatt erkölcsi vagy vagyoni károsodást okoztak;

d) az előző pontokban körülírt cselekmények, törvények és rendeletek eredményeként, vagy azok hatása alatt, magának vagy másnak, visszaélés vagy erőszak alkalmazásával, jogtalan vagyoni előnyt szerzett.“

Mind ODA-vonalon, mind a helyi igazgatás vezetői sürgették, hogy az állami szervek fokozottabb mértékben vonják be munkájukba a román dolgozókat. Sok román munkás és földműves, értelmiségi került kulcshelyre, és egyidejűleg igyekeztünk megkönnyíteni az 1940 őszen elmenekült román tisztviselők hazatérését. Sikerült többek közt „hazacsalni“ Bukarestből dr. Ioan Stoicát, a vármegye egykori főjegyzőjét, aki nemcsak a városi titkári állást vállalta — ahol közigazgatási tapasztalatával nagy segítségünkre volt —, hanem a Frontul Plugarilor megyei szervezkedésének támogatását is.

Az államapparátus nemzetiségi összetételének módosulása napról napra sürgette a hivatalos nyelvhasználat kérdésének felülvizsgálatát, ami egyébként a lakosság alapvető emberi és nemzeti jogai szempontjából is aktuális volt. A nemzetiségileg tömörebb vidékeken, mint például Naszód vagy Csíkszereda, a problémának nem volt különösebb jelentősége. Ellenben egyes vidékeken, mint amilyen éppen Kolozsvár és Kolozs megye, Szilágy, Szatmár, Bihar, sajnálatos incidenseket váltottak ki ilyen elemi kérdések is, hogy ki kit milyen nyelven hajlandó meghallgatni, milyen nyelven adható be kérés és arra

milyen nyelven közölhető a válasz. Egyes nyelvi vitákban lehetetlen volt fel nem ismerni azoknak a százados nacionalista ellentéteknek a maradványát, amelyek a nemzetiségileg annyira sokszínű Erdélyt terhelték.

A nemzetiségi megbékélés és jövőbeli testvéri együttműködés szempontjából is alapvető feladatunknak tekintettük, hogy végre olyan nyelvhasználati rendelkezés következzen be, amely eleve kizár bármilyen nemzeti diszkriminációt. Az ODA érdeme, hogy a történelemben először létrejött ezen a földön a különböző anyanyelvek hivatalos használatának az a szabályozása, amely ellen demokratikus nézőpontból senki sem tehetett kifogást. A „nyelvtörvény“ 1945. február 10-én jelent meg, „Ordonanță“ címmel, Vasile Pogăceanu prefektus aláírásával, a megyei Buletinul Oficialban román és magyar nyelven. Sajnáltuk, hogy technikai nehézségek miatt kissé késett a közlése, s így minket öt nappal megelőzött a kormány 86. sz. törvényrendelete (Decret-lege) „a kisebbségi nemzetiségek státúmára vonatkozóan“, amely a hivatalos lap 1945. február 17-i 30. számában jelent meg. Mivel azonban itt is, ott is ugyanazokból az ideológiai forrásokból merítettünk, és mindnyájunkat egyaránt a kommunista párt vezetett, elvi síkon a kiadott konkrét intézkedések sem eshettek egymástól messze. A megye nyelvrendeletét a továbbiakban is mindig úgy tekintettük, mint a kibontakozó román demokrácia nemzeti politikájának haladó helyi változatát.

Azt hiszem, nemcsak egy életútnak, hanem szűkebb hazánk, Kolozsvár történetének markáns fejezete zárult le ezen a tavaszon. Várakozásainknak és reményeinknek megfelelően a népi demokratikus mozgalmak áradata végül is elsodorta a reakciót, és március 6-án dr. Petru Grozával az élen népi demokratikus kormány vette kézbe az ország ügyeit. Még aznap megtörtént az ismert táviratváltás Sztálin és Groza közt, utána a román közigazgatás kiterjesztése az észak-erdélyi területekre. A táviratok hangsúlyozzák egyben az együttélő lakosság egyenlőségének követelményeit. Március 12-én hatalmas népgyűlés keretében lezajlott a visszacsatolás ünnepélye is. Megelőzően külön találkozáson a Magyar Népi Szövetség

észak-erdélyi szervezete nevében átnyújtottuk Petru Grozának a magyar dolgozók még megoldatlan problémáit illető feljegyzéseinket. Bevezetőül ezen a megbeszélésen, előzetesen megállapított program szerint, tolmácsoltam a magyar nemzetiség őszinte ragaszkodását és rendíthetetlen bizalmát az ODA politikai célkitűzései és személy szerint Petru Groza iránt. Másnap részt vettünk a megyeházán tartott minisztertanácson, ahol az új kormány teljes összetételében áttekintette az országos viszonylatban is sürgős megoldásra váró nemzetiségi ügyeket. A kezdet megfelelt reményeinknek. Másnap, május 13-án, Dr. Petru Groza a kolozsvári sporttelepen tartott népgyűlésen elmondott beszédével rátette a koronát a demokrácia első nagy győzelmére.

TARTALOM

Hunyó fények	3
„Mire a falevelek lehulltak“	19
Várakozások és változások	33
Az én iskoláim	58
Pálya és közélet	83
Kalandos berukkolás	103
A sajtó berkeiben	115
Szemelvények az Ellenzékben közölt cikkeimből	120
Új utakon	155
Szemelvények a Falvak Népében közölt írásaimból	180
Szervezkedés	194
A „szakmában“	212
A lapátos osztag	229
A jogvédelem állásain	265
Szövetségeket keresünk	288
Tárgyalások az Erdélyi Párttal	304
Viharos napok	324
A biztató indulás	342

A könyv szerkesztője: Mikó Imre
Műszaki szerkesztő: Bálint Lajos
A megjelenés éve: 1975. Alak: 54X84/16
A nyomás kezdete: 1975. IX. 24.
Példányszám: 25004-40 füzve, 1000+50 kötve
Papír: 63 g-os famentes
Kiadói ívek száma: 20,11
Nyomdai ívek száma: 22,50 + 4 melléklet
Tizedes osztályozás nagy könyvtárak számára:
894 511 — 31, kis könyvtárak számára: 894 511
Tiparul executat sub comanda nr. 444/1975,
la întreprinderea Poligrafică Cluj
Municipiul Cluj-Napoca
Str. Brassai nr. 5—7,
Republica Socialistă România

DEMETER JÁNOS • SCRIERI MEMORIALISTICE
EDITURA KRITERION • BUCUREȘTI 1975
LEI 13,50